

Expositiones locorum obscuriorum et Paratitulum in Pandectas.

Antonius Vacca

ANTONII

V A C C A E

à capite Silicis, Iurisconsulti
Imolensis

EXPOSITIONES

LOCORVM OBSCVRIORVM
ET PARATITVLORVM

IN PANDECTAS,

VOLUMEN PRIMUM,

LVGDVNI,
Apud Matthiam Bonhomme.

M. D. LIIII.

CVM PRIVILEGIO REGIS

Expositiones locorum obscuriorum et Paratitulum in Pandectas.

Antonius Vacca
Lyon 1554
(Apud Matthiam Bonhomme)

The School of Salamanca
A Digital Collection of Sources and a
Dictionary of its Juridical-Political Language
<https://www.salamanca.school>

Volume 16

Directors:
Duve, Thomas
Lutz-Bachmann, Matthias

Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz
Max-Planck-Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie
Goethe-Universität Frankfurt/Main

Electronic publication, 2020-05-06
Online:
<https://id.salamanca.school/texts/W0103>

Editors:

da Silva Santos, Pedro
Birr, Christiane
Rico Carmona, Cindy
Wagner, Andreas
Glück, David
Thönes, Martin

PDF Production:

Kupreyev, Maxim N.

Digitized original(s):

Bayerische Staatsbibliothek
<https://www.regensburger-katalog.de/s/ubrsbr/de/2/1035/BV009666089>

Proposed citation:

Vacca, *Expositiones locorum obscuriorum et Paratitulum in Pandectas*.
(2020 [1554]), in: *The School of Salamanca. A Digital Collection of Sources*
<https://id.salamanca.school/texts/W0103>

[i]

ANTONII VACCAE à capite
Silicis, Iurisconsulti Imolensis

EXPOSITIONES LOCORVM
OBSCVRIORVM ET
PARATITVLORVM
IN PANDECTAS,
VOLVMEN PRIMVM,

LVGDVNI, Apud Matthiam Bonhomme.
M. D. LIII. *CVM PRIVILEGIO REGIS.*

[[ii]] BREVIS PRIVILEGII.

Ne quis has locorum obscuriorum expositiones in Pandectas, intra sexennium a die finitae impressionis annorum reprobatione facta, in Gallia imprimat, aut alibi impressas distrahat, praeter Matthiam Bonhomme, Principali rescripto continetur. Ex quo et illud significatur, eos qui contra fecerint in ea causa futuros, atque si illi nominatim hac de re certiores facti essent. Qui autem edi sibi diploma desideraverit, apud Lygdunensem legatum consistat, cui soli de ea re iurisdictio notio've ex rescripto datur.

[[iii]] REVEREND. ET ILLUSTRIS. CARD. ALEXANDRO FARNESIO SANCT. ROM. ECCL. VICECANCELLARIO, ANT. VACCA S. P. D.

Cum tu Alexander Farnesi, Comitibus Pontificibus, quibus suffragante te, Iulius tertius renouando seculo ad Pontificatum maximum est euectus, maximo difficilique in negotio versabare: ego maximo fruens ocio, propterea quod iustitio indicto forensia negotia, quibus aliquot ante annos vacare institueram, conquieuerant, cepi ne torperem aut elanguescerem, ex his quaedam euoluere, quae breuibus annotationibus ac rudibus commentationibus in ius civile mihi scripta sunt. Ea sunt in omnes fere Digestorum & Codicis constitutionum libros scholia & tanquam glossemata quaedam, quibus frequentia iuris capita saepe aduersus inueteratas & vulgares opiniones, saepe aduersus recentiorum interpretum receptas temporibus nostris persuasiones, nonnunquam secundum antiquiorum traditiones interim neglectas aut iacentes, saepius vero animaduersione & cura nostra propria, quae alij ne attigerant quidem, declarare ac velut in lucem proferre conati sumus. Nam postquam ius civile attigi, cum discendi laborem immensum caperem, id unum in animo semper habui, si qua ex parte opera mea unquam effici posset, ut caeteri post me faciliorem viam inuenirent. Sed cum animaduertissem paulo plenioribus quibusdam commentariis opus esse, ut quid plane interpretatio nostra sibi vellet, omnes sine labore intelligere possent, statui & pleniores commentarios faciendos, & diligentius quoque agendum esse, ut nihil omnino praeterirem eorum, quae dilucidior interpretatione in eisdem libris ad hanc usque diem indigere videbantur, ne scilicet lucubratio nostra, si quando exiret, manca esse, & quod in prouerbio est, neque caput neque pedes habere videretur. Cepi itaque a principio & limine ipso Digestorum studiosè omnia colligere, quibus enarrandis atque explicandis operae pretium aliquod me facturum existimarem. Nam antea non id egeram, ut iustum opus aut volumen in lucem edendum componerem, sed ut mihi ipse ac memoriae meae consulerem & subuenirem, non perpetuo scribendi tenore, sed prout quaeque res vel inciderat, vel in mentem venerat. Multa igitur ad eam diem praetermissa rimari & inuestigare, omnia vero in unum corpus redigere, lucemque prout quaeque res poscere videretur, afferre institui. Sed necdum primus Digestorum liber absolutus erat, cum renuntiato Iulio tertio Pontifice maximo, ego in pistrinum illico retractus sum. Nam forensibus causis controuersiisque rursum occupatus, & magnorum virorum amicorum praesertim, dum vixerunt, tuorum, Andreae Cornelij, Bernardini Maffei, tum Hieronymi huius Dandini Cardinalium amplissimorum, quos honoris causa nomino, negotijs seruitioque distentus, omnem sane ad ociosa iuris capita scribendi curam abieci. Mouendi erant iudices è re nata, ut quodque acciderat, nec tam rationibus quam autoritatibus saepe utendum, ac certandum potius. Regesta, Rescripta, rerum omnis generis formulae actionesque

videndæ, literæ illiteratæ vsquequaque tractandæ & cognoscendæ. Nec multò pòst tu quoque me in amplissimam domum & clientelam tuam migrare voluisti, ut ex vrbe proficiscens, quod magnis Italiæ, Galliæ & Germaniæ motibus fecisti, me relinqueres, ad quem oppidorum ditionis tuæ gubernatio referretur. Interim etiam nouis curis auctus, nec veteribus exoneratus, cùm iudicandis Populi Romani agrarijs controuersijs, & mandato tuo, Pontificiorum iudicum, quos commissarios vocant, numero adscriptus essem, nonnihil tamen interdum subducebam temporis, quo incæptum opus continuarem. Itaque inter tot curas & labores ad Rubricam tamen illam perueni, quæ inscribitur, Quod quisque iuris &c. Progressusque sine dubio essem longius, vel relictis rebus, cæterorum quidem omnium, præterquàm tuis, quod facere nec semel in animo habui, nisi tu repente me nec opinantem ex vrbe ad hanc prouinciā administrandam euocasses: vel extrusisses potius ac compulisses. Nam consilium, ut ad te scripsi, non erat meum, ex vrbe posthac discedere: quin Romæ vel pauper viuere, quàm liquido, quod aiunt, fortunæ riuo procul in alia terra inaurari. Retinebat operis instituti desiderium & spes aliquando perficiendi, retinebat complexus & conuictus amicorum & literatorum hominum, eorum præsertim, quos probè nosti, familiarium tuorum, Faerni, Fascitellij, Commendonij, Franchini, Chari. Nunc posteaquàm huc veni, & ad omnia prouincialium desideria respondendi munere varijsque officijs & negotijs circumuentus, ac veluti rediuiua quadam aliarum ex alijs quotidie nascentium rerum obsidione pressus, longissimè abesse me à ratione atque ocio perficiendi, quod cæperam, animaduerti, statui volumen primum, quod ferè consummaueram, ad te mittere, ut decernere ipse possis, satius ne sit me in ocio, quàm in negotio aliquando fore. Nam & ocium facere, & in negotio vel honestissimo retinere tu me potes. Ego, quod tu decreueris, id libens faciam, & iussis tuis vsquequaque adquiescam. Misi autem hæc ad te etiam eò libentius, quòd sermonem interdum habuisse te, non me latet, de toto humano iure præsertim Pontificio (quod qui maximè nouerunt, hi maximi in amplissimo collegio ac cœtu vestro semper habiti sunt) inuestigando cognoscendoque, si facili aliqua ratione aut via tot rebus occupato tibi tradi posset. Nam ius Pontificium à iure ciuili fermè fluxit, & sine iuris ciuilis cognitione vix intelligi aut tractari potest. Sed de his aliàs. Nunc instituti mei rationem accipe. Ego semper eum perfectum fore iurisconsultum existimaui, qui Iustiniani libros planè perspexerit, euoluerit, intellexerit, memoria, quoad eius fieri potest, complexus fuerit. Sed intelligendi potissima vis est. Iustiniani libros voco vniuersam Iuris huius ciuilis, quod ille nobis vel reliquit vel tradidit, farraginem & compositionem. Recentiorum interpretum doctrinas & immensa opera nunquàm valde amplectenda existimaui, nisi quate-[[v]]nus duntaxat ad eorum librorum declarationem atque explanationem pertinent. Nec sanè alio sensu antiquorum quisquàm scripsit, quam ut obscura iuris loca declararet, aut ea certè, quæ in his libris secum aut inter se pugnare videbantur, conciliaret. Sed nescio quo fato factum est, ut veram docendi atque interpretandi rationem ac modum paulatim amiserimus, dum vel ambitione atque ostentatione, vel Germanæ veræque doctrinæ inopia, superuacuas quæstiones inculcant, de rebus impertinentibus & non necessarijs nec suis locis disputant, autoritati plusquàm rationi tribuunt, quæ breuiter dici possunt, magno verborum apparatu atque anfractu aguntur, nihil ad sua genera refertur: quod propositum est, atque vbi interpretatio maximè desideratur, id ne attingitur quidem: vbi non desideratur, ibi magno conatu intenditur. Interpretum commenta magis quàm leges ipsas enarrare, tum mutuis velut telis sese, ac vulneribus conficere student, sacra, profana, diuina, humana docendo commiscentur: nihil distinctè, nihil ab originis aut simplicitatis suæ cognitione repetitum traditur. Denique id vnum agi videtur, ut magno labore magnaue temporis & pretij librorum iactura nihil scire doceamur. Et quod Iustinianus superiorum temporum vitium corrigere maximè optauit, ut quæ in singulis tractatibus eadem ratione ducta, ab omnibus scriptoribus repetebantur, ea ad

genera & vniuersales quasdam notiones referret, quæ omnibus deinceps causis controuersiisque seruirent, quod & Cicero olim cogitarat, id nos rursum reuocare & singulos de singulis vel minutis rebus & causarum articulis tractatus facere velimus. Cùm hæc ita animaduernerem, non laborandum mihi esse statui vt singula iuris capita prolixis commentationibus vestirem. Quibus autem interpretatio nostra utilis aut necessaria esse visa est, in his id egi potissimùm, vt sensum mentemque scriptoris assequeremur. Ociosas aut alijs locis congruentes disputationes vel reiecimus vel omisimus. Affinia tamen & agnata quædam interim adijcere non grauati sumus, quæ nec sine reprehensione preterire posse videbamur. Denique longiores interdum fuimus, vt inueteratas opiniones persuasionesque minueremus penitus, ac velut ex animis euelleremus. Nec sanè nouum est, maiorem dedocendo quàm docendo laborem sumi, præsertim cùm loca quædam obseruauerim, quæ nec ipsos quidem compilatores, quorum opera componendis his libris Imperator usus est, satis intellexisse pro certò habui. Enimuerò non adeò præfractè accipienda seu captanda potius autorum iuris verba existimaui, vt ex singulis eorum verbis (quod vulgo nunc faciunt) singulos velut legum sensus elicere conatus fuerim, ac si ipsis legibus aut prætorum edictis, quæ illi interpretabantur, ea verba posita essent. Non enim par ratio est iurisconsultorum sermonis, & ipsarum legum. In horum scriptis verbum aliquod ociosum aut non exactè consideratum inueniri potest. Omnia ad summam interpretationis referuntur. At in Legibus, Edictis & Senatusconsultis verbum nullum sine magno misterio atque ingenio prolatum puto. Sed de his & alijs sententia nostra in ipso opere melius apparuerit: & tu quoque si quando ocium tibi erit, forsàn cognosces. Bene Vale Carpentoracte Venaysinorum,

Decimo Calend. Maij. M. D. LIIII.

[[vi]] ANTONIO VACCAE IVRECONSVLTO CLArissimo & Venayssinæ Prouinciæ Præsidi Petrvs Costvs.

Quòd tu Sarmaticos, iuris Trasibule, tyrannos
Sollicitus legum de statione moues,
Reddis & antiquo tersissima iura nitori,
Et veterum explodis somnia vana senum,
Scitaque prudentum natalibus addere priscis
Niteris, & Latiae prodere iura togæ:
Accipe gramineam, victricia dona, coronam,
Et refer è Scythicis barbara signa Getis.
Tu mihi in Orchestra lato spectabere clauo,
Dignus & in nostris aureus esse focus.

**[[vii]] INDEX TITVLORVM, LEGVM, ET PARAGRAPHORVM,
QVI IN HOC VOLVMINE EXPLICANTVR. NVMERVS
PAGINAM INDICAT.**

Proæmium Digestorum.

In nomine. pagina 1

- §. Omnem. 4
- §. Ex libris. 5
- §. In his autem. 6
- §. Et primi anni. 7
- §. Nos verò. 7
- §. In secundo. 8
- §. Tertij insuper anni. 8
- §. Hæc autem. 10
- §. Illud autem. 11
- §. Illud verò 13

De iustitia & iure. Titulus j. pag. 14

- Lex Iuri operam. 15
- §. Titius. 18
- Lex Veluti. 21
- Lex Vt vim. 21
- Lex Manumissiones. 22
- Lex Ex hoc. 22
- Lex Ius ciuile. 30
- Lex Omnes populi. 31
- Lex Iustitia. 34
- Lex Ius pluribus. 34

De origine iuris. Tit. ij. pagina 54

- Lex Facturi. 35
- Lex Necessarium. 35
- §. Deinde. 35

De legibus. Tit. iij. 39

- Lex Lex est. 40
- Lex Iura. 43
- Lex Legis virtus. 43
- Lex Non ambigitur. 44

Lex Et ideò. 47
Lex Non possunt. 47
Lex Benignius. 48
Lex Non omnium. 49
Lex Minime. 50
Lex Inciuile. 51
Lex De quibus. 51
Lex Cùm de consuetudine. 53
L. Quod non ratione. 54

De constitutione principum. Tit. iiij. pag. 54

Lex Quod principi. 55
Lex Quarta. 62

De statu hominum. Titul. v. pagina 63

Lex Cùm igitur. 64
Lex Et seruorum. 65
Lex Libertini. 65
Lex Paulus. 66
Lex Septimo. 67
Lex Non sunt. 68
Lex Aretusa. 70
Lex In orbe. 71
Lex Imperator. 73
Lex Cum legitimæ. 74
Lex Homo liber. 74

De his qui sunt sui vel alie. iur. Titu. vij. pagina 74

Lex De iure. 75
Lex Item in potestate. 75
Lex si qua poena. 77
Lex Inuiti. 78

De adoptionibus. Titulus vij. 78

- Lex generalis. 80
- Lex Magistratum. 81
- Lex Cùm adoptio. 83
- Lex Quod ne curatoris. 83
- Lex Etiam. 84
- Lex Si quis. 84
- Lex In omni. 84
- Lex Si pater. 84
- Lex Si arrogator. 86
- Lex Postmortem. 87
- Lex Nonnunquam. 89
- Lex Per adoptionem. 89
- Lex Si pater filium. 90
- Lex Adoptiones. 91
- Lex Si is qui nepotem. 91
- Lex In seruitute. 93

De rerum diuisione. Titu. viij. 94

- Lex Quædam. 95
- Lex Item lapilli. 101
- Lex Nemo. 101
- Lex Riparum. 102
- Lex Intantum. 103
- Lex Sacra. 103
- Lex Aristo. 104

De Senatoribus. Titul. ix. 104

- Lex Cassius. 120
- Lex Senatorem. 120
- Lex Senatoris. 121
- Lex Fœminæ. 121
- Lex Nuptæ. 122

De officio consulis. Titul. x. 124

Lex Officium. 125

De officio præfecti prætor. Tit. xj. 125

[[viii]] Lex Regimentis. 126

De officio præfecti urbi. Titu. xij. pag. 126

Lex Omnia. 128

Lex Præfectus. 128

De officio Quæstoris. Titul. xij. 130

De officio prætorum. Titul. xiiij. 131

Lex Barbarius. 131

De officio præfecti vigilum. Titul. xv. 132

Lex Apud. 132

Lex Nam salutem. 132

De officio procons. & lega. Tit. xvj. 133

Lex Omnes Proconsules. 133

Lex Obseruare. 134

Lex Solent. 134

Lex Si in aliquam. 135

Lex Nec quicquam. 135

Lex Legatus. 136

Lex Legati. 138

Lex Proconsules. 139

Lex Et legati. 139

Lex Proconsul. 140

De offic. præfec. Augustalis. Tit. xvij. 140

De officio præsidis. Titul. xviiij. 141

Lex Præsidis. 141

Lex Præses. 142
Lex Illicitas. §. Veritas. 142
§. Qui vniuersas. 144
Lex Ex omnibus. 147
Lex Illud. 148
Lex Senatusconsulto. 148
Lex Si fortè. 149
Lex Obseruandum. 149
Lex Legatus. 149

De offic. procon. Cæsa. Titul. xix. 151

Lex Quæ acta. 151
Lex Quod si. 152
Lex Curatores. 152

De offic. eius cui manda. est iurisd. Ti. xxj. 153

Lex Quæcunque. 154
Lex Mandata. 164
Lex Etsi. 164
Lex Cognitio. 165
Lex Mandatam. 167

De officio assessorum. Titul. xxij. 168

Lex Diem functo. 168
Lex In consilium. 169

De iurisdict. omn. iudic. Pandectarum. lib. ij. Titul. j. pagina 171

Lex Ius dicentis. 173
Lex Cui iurisdictio. 174
Lex Imperium. 176
Lex Iubere. 180
Lex More. 182
Lex Et quia. 182

Lex Si familia. 184

Lex Qui iurisdictioni. 185

Lex Si idem. 186

Lex Magistratibus. 189

Lex Eum qui. 189

Lex Solet. 190

Lex Extra territorium. pagina. 191

Quod quisque iur. Titul. ij. 191

L. Qui magistratum. 193

Lex Hoc edicto. 193

Lex Si quis iniquum. 194

[1] *ANTONII VACCAE EXPOSITIONES LOCORVM
OBSCVRIORVM IN PRIMVM LIBRVM PANDECTARVM.*

Proëm. Digestorum.

IN nomine domini iesu christi. Hæc verba post proëmium quoque statim repetebantur. Sed Haloander (cuius editionem, vt aliis hactenus emendatiorem sequimur) vtroque loco ea sustulit, quasi in Pandectis Florentinis non reperiantur, quasiq̃ue apposita sint, & à librariis adiecta. Imperator tamen se hoc opus ab inuocatione diuini nominis exorsum esse, significat. l. ij. §. nos itaque. C. de vet. iur. enuc. Quin in singulis quoque constitutionibus interdum hunc morem tenuit, vt inciperet ab inuocatione. l. j. & ij. C. de off. præ. præ. Afri. auth. de armis. & auth. de quæstore. in prin. & vt signum crucis, instrumentis quibusdam præponi iuberet. l. fi. §. quòd si ignarus. C. de iure deliber. Nam & Plato in legibus idem fecit, & ferè antiquus mos hic fuit, vt à Deorum inuocatione principium dicendi sumerent. sic Varro de re rustica, sic Virgilius libros suos, sic plerique alij auspicati sunt. Sed quomodocunque fecerit Imperator noster, superuacua huius rei quæstio est: cùm etsi verè ipsius hæc verba sint, non propterea tamen ex his necessarium ad consequentiam argumentum sumas. Non enim recepta est Bartoli & quorundam sententia existimantium, quòd diuini nominis inuocatio his libris præposita sit: idcirco rerum quoque priuatarum documentis necessariò præponendam esse, vt Alciat. lib. ix. *παρέργων*. c. vi. & Aretin. in proëm. Inst. docent, cùm nusquam hoc præceptum sit. arg. not. per gloss. in l. generali. C. de tabul. lib. xi. Illud etiam me mouet, quòd Imperator, constitutione illa qua Imperatorium nomen instrumentis & actis publicis perpetuò præferri iubet, quale initium fieri oporteat, exemplo docens, à suo ipsius nomine statim incipit, non à diuino, quamuis Accursius Imperatoris verba in latinum [2] antea malè conuersa, praua insuper interpretatione peruertere conatus sit. glo. d. auth. vt præ. no. Imp. in verbo, authore. Sed cùm postea generaliter inoleuerit hic stylus, vt diuinum nomen omnibus præponatur, inueteratæ consuetudini tantum tribuendum existimauerim, vt si documentum ex integro edi possit, auspiciore hoc principio edatur, alioquin & sine scrupulositate ista (si cætera conueniant) fidem faciat.

Imperator *Cæsar, Flauius, Iustinianus, Alemanicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Africanus, Alanicus, Vandalicus*. Hactenus sunt, post prænomen & nomen Imperatoris, cognomina à subactis gentibus, quorum singulorum ratio ex historia & vita ipsius petenda est. Addit Alciatus præceptor olim meus, quædam scitu non indigna. lib. v. *παρέργων*. c. iii. Nos hoc loco illud vnum admonere operæpretium existimauimus, quamuis Gothicum se appellet, nondum tamen hoc tempore, quod videtur incidere in septimum Imperij eius annum, inita ratione à tertio ipsius consulatu, quo hæc epistola data est: Gothos neque ab ipso, neque ab alio quoque superiorum principum penitus subactos, aut Italia expulsos fuisse. Tenebant hi adhuc sub ditione sua urbem Romam, vel metu certè ac virium & Imperij formidine premebant, Rhauennæ sedem regni habentes: vt ex historiis cognosci potest. Quinetiam apud Cassiodorum leguntur exempla epistolarum, quas Athalaricus Theodadus & Vitigis Gothorum Reges cùm ad senatum & alios Romæ magistratus, tum ad ipsum Imperatorem Iustinianum scribebant. Sed cum senatu velut domini, cum Imperatore velut socij agebant. Nam cum eo pacem tunc habebant, ipsiusq̃ue maiestatem comiter obseruabant, Regnum Italiæ armis ac bello partum, iure se possidere arbitrabantur. Hoc etiam Palea

ille, cuius ex libris frequentes sectiones relatæ sunt in Decreto aureo Gratiani, scriptum reliquit: nullum ius Imperatori Iustiniano in Italia nec in occidentalibus populis fuisse, vt refert Marius Salamonius in tractatu de Principe, libro primo. Mirè tamen hanc totam rem dissimulat Imperator. Cæterùm Gothos postea (nam vnde quadraginta regnavit annos) per Belisarium & Narsim eunuchum penitus vicit atque expulit, id quod non historiæ solùm, verùm etiam inscriptio cum epigrammate in arcu pontis salarij apud urbem testatur, trigesimo nono Imperij eius anno posita, cuius postremi quatuor versus hi sunt.

*Ite igitur faciles per gaudia vestra Quirites,
Et Narsim resonans plausus ubique canat.
Qui potuit rigidas Gothorum tundere mentes,
Hic docuit durum flumina ferre iugum.*

Quare posterius additum videtur hoc cognomentum. Alioquin si hoc tempore tantam rem iam egisset, specialem aliquam liberatæ Italiæ atque urbis Romæ mentionem, vel in præfationibus suarum constitutionum fecisset: vt de Africa restituta, & de Vandalis expulsis fecit. l. j. in princ. C. de offic. præf. præf. Afr. Quodam tamen loco ita loquitur, quasi urbem ipsam Romam per omnia subiectam haberet: auth. vt ordin. præf. §. j. Sed id accipiendum apparet titulo tenus, non re ipsa, vel promulgatam illam constitutionem fuisse, posteaquàm Gothos expulit. Triste certè nescio quid videtur significare, de vrbe Roma, [3] cùm in illa constitutione Cod. de vet. iur. enuc. l. j. §. sed etsi. Romam inquit, intelligendum est, non solùm veterem, sed etiam regiam nostram, quæ Deo propitio melioribus condita est auguriis. Pivs *Inclytus Felix victor ac triumphator*. Hæc à moribus, aut à fortuna in vniuersum ducta sunt, non inusitato aliorum principum more. Pij tamen cognomentum ab Antonino Pio ad se peruenisse scribit ipse. Nouella xviii. vt liber de cæt. aur. non indig. auth. quod & vir eruditissimus Silvester Aldobrandinus annotauit, in procæmio Institutionum.

Semper *Augustus*. Cæsar & Augustus perpetua Imperatorum cognomina, sed Cæsar simpliciter his temporibus dicebatur, quem Imperator sibi successorem Imperij elegerat. l. & si excepta. C. de Malef. & Mathem. id admonuisse suis locis vtile erit: Augustum autem latinè id propemodùm significare, quod sacrosanctum & maiestatis plenum, idque in Augusto secundo Imperatore primum vsurpatum ad sequentes deinceps Ro. principes transisse, iam notum est. Tranquillus in vita Augusti, cognomen non tantùm nouum, sed & ampliùs atque honorificentius, quàm conditoris urbis existimatum scribit, quòd loca religiosa, & in quibus augurato quid consecratur, Augusta dicantur, ab auium gestu gustuue, iuxta illud, inquit, Ennianum,

Augusto Augurio postquàm inclyta condita Roma est.

Apparet hinc Augustum non ab augendo dictum, vt Accursij sæculum existimauit: nam propterea etiam quæsiuere, an & qui non auxerit, vel qui etiam de imperio diminuerit: nihilominus Augustus rectè dicatur, quod ego expeditum puto, & si ab augendo dictum constaret. perinde enim & hunc Augustum rectè dici, relatione scilicet facta ab eo quod fecisset, ad id quod facere debuisset, vt prætorem, & si iniquè decernit, tamen ius reddere dicimus. l. fin. infra titul. j. quamuis alia ratione in eandem sententiam vtatur Panormita. c. i. col. xiiij. extrà de iud. Illud intempestiuè hoc loco tractant, an res ad populum atque imperium Romanum pertinentes, Imperator alienare possit. ego de ea re quid sentiam, mox explicabo, in l. pen. infra de off. præsid.

Theophilo *Dorotheo, Theodoro, Isidoro, Anatolio, Thalleleo, & Cratino, viris illustribus*. Viri illustres qua ratione hi appellantur, qui scire cupiet, videto inferiùs quæ scripsimus ad

rubricam de senatoribus, vbi & de clarissimis, & de spectabilibus, & de perfectissimis, & de omnibus omnino dignitatum titulis atque honorificis appellationibus, quæ nobis in mentem venerunt, abundè exposuimus. Illud interim admonendi sumus, scribi hanc constitutionem ab Imperatore ad eos, quos hîc nominat, non eo intuitu, quòd componendis legibus operam sibi præstitissent, quippe alios quoque ei rei adhibuerat, quorum nomina aliis constitutionibus referuntur. l. j. C. de no. cod. comp. & l. j. C. de nouo cod. confir. l. j. & ij. C. de vet. iur. enucle. quos præterire sine qualibet iniuria non potuisset. Sed illa ratione ad hos potissimùm hanc orationem scribit, quòd post compositas leges, publicè eos profiteri, atque interpretari hos iuris libros voluerat: vt quomodò singula tradere eos conueniat, non aliunde quàm à seipso cognoscant, quod & in principio orationis statim admonebimus. Quamobrem laudandus Imperator ex eo quoque, quòd non solùm qui le-[4]ges interpretarentur antecessores, quasi tu dicas Theoricos, sed & qui in vsum ac velut in aciem producere doceret, practicum & experientem causarum patronum constituerat, vt exemplo non solùm in præsentia prodesset, verùm etiam posteris ostenderet in gymnasiis esse oportere, qui praxim quoque ipsam ex rerum & causarum experimentis doceant, quamquàm hoc hodie non satis obseruari videamus.

Antecessoribus. Antecessores dictos fuisse qui ius Ciuile in gymnasiis publicè docerent, omnes consentiunt, & declaratur statim in procemio, quamuis Alciatus magnopere se quandoque in ea re hæsitasse scribat, lib. iii. dispen. c. xii. & suspectam etiam scripturam habuerit, quæ tamen in omnibus codicibus satis constat. Sed qua ratione hi sic appellantur, præter Accur. qui, quod moribus & scientia cæteris præstare debeant, dictos putat. arg. l. magistros. C. de profess. & med. lib. xi. nemo est ex his quos viderim, qui scribat. Ego antistites liberalium studiorum magistros appellari animaduerti. l. j. C. de decre. decu. lib. x. nec dubito, quemadmodum antistites ab antestando, sic antecessores ab antecedendo dictos esse, qui, si latini sermonis ratio pateretur, & Græcis hominibus, qui latinam hanc vocem fecerunt, satis cognita esset, prætores à præeundo potius dici debuerant, quàm antecessores, quòd scilicet interpretando præeunt discipulis: est enim præire, interpretari: dicimus etiam præire verba, pro eo quod est dictare: quod verbum ad gymnasiorum quoque magistros pertinet. Vnde illud, Sæuo dictata magistro. Sed & quemadmodum philosophorum, sic iurisconsultorum sectæ erant. l. ij. in fi. de ori. iur. Sectatorum autem relationi quod verbum congruentiùs adscribi potuit, quàm antecessorum? vt manipularium quoque militum antesignani dicuntur, hodie etiam in gymnasiis extra Italiam non absimili ratione professores studiorum liberalium Regentes vocant.

Et salaminio *Viro disertissimo*. Fuit hæc (vt dixi) prouidentia Imperatoris, vt hos libros, non solùm per Theoricos, vt vocamus, verùm etiam per practicos, hoc est, rerum & causarum experimentis atque vsu probatos viros composuerit, quod ipse duabus constitutionibus profitetur. l. ij. §. quæ omnia. & l. j. post princ. C. de vete. iur. enucle. optimum enim se recepisse ministerium dicit, tam ex facundissimis antecessoribus, quàm ex disertissimis togatis fori. Talem igitur fuisse hunc Salaminium agnoscas. Nam diserti verbum propriè ad eos pertinet, qui causas agunt. Vnde illud, Disertos vidisse multos, eloquentem neminem: & Ciceronem Catullus disertissimum Romuli nepotem appellat.

OMnem reipublicæ nostræ sanctionem. Legis sanctio propriè dicitur, extrema illa pars, qua pœna generaliter constituitur aduersus eos, qui in legem commiserint. l. sacra. §. propriè. de re. diui. l. sanctio legum. infra de pœnis. qualis est hodie in literis pontificiis nouissima illa clausula: *Nulli ergo omnino hominum, &c. Si quis autem, &c.* qualis etiam ferè in nouissimis

Iustiniani constitutionibus, postremum illud decretum: [5] *Quæ igitur nobis placuerunt, &c.* Sanctio antiquæ legi subiecta hodie legitur in tabula ænea, quæ est in æde Laterani prope altare maximum, in qua legis Regiæ, de Imperio Vespasiani latæ pars quædam incisa est. Vsus tamen postea tulit, vt constitutiones Imperatorum, & generaliter omnes omnino leges, sanctiones appellentur. l. j. §. his itaque. C. de vet. iur. enu. quòd sanctæ esse debeant, hoc est, inuiolabiles. d. §. propriè. & l. sanctum. eod. titu. de rer. diuis. Hic ergo omnem reipub. sanctionem, pro vniuerso ciuitatis Romanæ iure accipias.

Per *Nostras orationes*. Decipitur hoc loco Accur. & qui eum sequuntur propter hæc verba, existimantes posteriorem editionem Codicis, ante hanc constitutionem factam esse. Quamuis enim ita loquatur hoc loco Imperator, tamen constat editionem illam alteram posteriùs factam: Et hoc tempora indicant, vt & Albe. hîc, col. vj. nu. 16. & Aug. lib. ii. emend. c. i. annotarunt. Nam hæc constitutio Iustiniano tertium Consule data est: editio illa quarto ipsius Consulatu facta: quod ostendit specialis constitutio, qua consilij sui rationem Imperator reddidit. l. j. §. his igitur. C. de emen. Cod. Iust. Nam & rursus post illam emendationem nouellas edidit constitutiones, quas authenticas vocamus, quamuis cuncta sibi iam tum perfecta atque omnibus numeris absoluta, viderentur. d. §. his igitur. Quas ergo hîc orationes suas Imperator memorat, nec leges primi Codicis generaliter, vt Accur. voluit, accipere debemus, nec secundi: quippe qui nondum editus erat, ac multò minus nouellas constitutiones, quod Haloander videtur existimasse, scholio hîc appposito. Sed primas duas constitutiones quæ velut duæ præfationes sunt, Codicis istius noui Iustiniani quo hodie vtimur. Altera, *de nouo Codice faciendo*, altera, *de nouo Codice confirmando*. Item duas illas quæ sunt sub titulo de veteri iure enucleando, quæ & in frontispicio Digestorum ante hanc quam interpretamur, præponi debent. Has omnes & si quæ eis similes fuerunt, tam græca quàm latina lingua edidisse se hoc loco dicit. similiter easdem prope finem huius epistolæ iterum orationes suas appellat. Græcè autem & latinè adhuc Florentiæ ante digesta extare illam, quæ est posterior, sub. tit. de vet. iur. enu. Augustinus testis est lib. i. emend. c. iiii. Igitur his constitutionibus ea quæ initio mandari, & quæ deinde post compositionem approbari ac statui oportuerat, mandasse se ac statuisse dicit Imperator. Veruntamen quia postea hos viros, ad quos nunc scribit, publicè profiteri ac leges interpretari voluerat. Ideò ipsos quoque specialiter admonendos duxisse, quomodò singula in scholis tradere eos oporteat. Hoc est enim quod sequitur.

Sed *Cum vos*. Ex his apparet, etiam in eo deceptum Haloandrum, quòd constitutionem illam, quæ lib. i. Cod. sub titulo de vet. iur. enuclean. prior est, post hanc quam interpretamur, editam & compositam fuisse existimauit, dum hanc illi præfert in editione sua in frontispicio Digestorum, quæ re vera secundum supradicta postponi debuit. hoc etiam August. animaduertit lib. ii. c. i. & lib. iii. c. iii. emend.

§. Ex libris.

Sex et triginta tantvmmodo. Rectè intelligit Accur. vsque ad [6] titulum, de bonorum possessionibus, vt scilicet hactenus omnia in scholis tradantur: alia suo sibi marte iuuenes perdiscant & tractent: quod ipse inferiùs dicturus est, & reuera, excepto tractatu de bonorum possessionibus, & altero, de verborum obligationibus. Cætera non ita difficilia cognitu sunt. Sed illos tractatus in explanatione Institutionum à viua voce perfectè accipi posse existimauit: nam ibi vtranque materiam diligentius exequutus est.

Librorum *Quidem duo millia, versuum autem tricies centena millia*. Vtinam ne hodie plura esse fecisset ambitio interpretum nostrorum, ferri æquo animo & legi possent. Sed nec spes est scribendi finem factum iri. Nunc si quis cognoscere velit, quantum antiqui versus mensura capiebat, quantumque hodie per Typorum excussionem compendi fiat, Asconij Pediani expositionem orationum Ciceronis in manum sumat. Nam Asconius ferè ex ordine orationum versus numerat, si modò Asconij illa numeratio est. Inde librorum nostri temporis comparatione habita, ratio facilè iniri potest. Poterit etiam ex eo, quòd Imperator se hoc opus totum in centum quinquaginta millia versuum consumasse scribit. l. ij. §. Sed cùm omnia. C. de vet. iur. enuc. si similiter ad libros nostri temporis ratio conferatur. Sanè quòd tricies centena millia versuum ad centum & quinquaginta millia redegissee scribit, poterit ex hoc quoque, supputatione facta, cognosci quota pars librorum antiquorum in hos libros collata fuerit, quota ab his exclusa.

Caeteris *Iam desuetis & iam omnibus deuijs*. A discipulorum scilicet & magistrorum cura ac traditione: non enim vsu abrogata fuisse hæc dicit, quæ reuera non erant. argu. l. ij. §. mirabili. C. de vete. iur. enucl. Ideò hanc materiam intempestiuè tractant hîc doctores nostri, contra quos ego in quibusdam sentio. Sed suo loco omnia exprimemus. l. de quibus. infrà de legibus.

§. In his autem.

Caii *Nostræ Institutiones*. Quarum scilicet libri tres commemorantur in indice ante Digesta. De hoc Caio, quis & quando fuerit, cur à Iusti. & à Pompo. in l. cùm seruus. de stip. ser. Noster appelletur, difficile cognitu est. Augustinus coniecturas omnes colligit, quibus paulò pòst Saluij ætatem fuisse ostendat. lib. i. emend. c. v. Sed de nostro, non satis extricat nec ipse, nec Aldobrand. in proœm. Inst. Ego christianum fuisse interdum suspicatus sum, aut certè cum christianis sensisse, & sub Alexandro fuisse. Nam christianos esse passus est Alexander, sub quo & Pomponius fuit, vt Lampridius in vita eius scribit, propterea à Pomponio nostrum appellari, quòd suo tempore floruerit, à Iustiniano autem quòd christianus fuerit: alioquin cognomentum fuisse necessariò dicendum arbitror. Extant hodie Institutionum quæ Caij fuisse dicuntur libri duo. Horum posterioris initio ita scriptum est, Diuini iuris sunt ecclesiæ, id est, templa Dei, ac patrimonia, & substantia, & quæ ad ecclesiastica iura pertinent. Quæ verba si à Caio verè scripta sunt, expedita res est, christianum eum fuisse: nam christianorum propriè ecclesiam dicebant. Sed preceptor meus lib. παρέρων. ii. c. xxvi. ea verba apposititia esse putat, interpretatione perperam in contextum relata. Aldobrandinus nec ipsos quidem libros Caij esse existimat, verùm epi-[7]tomen ex libris Caij non satis diligenter factum, quod & verum puto.

§. Et primi anni.

Passim et quasi per satvram. Vide num legendum sit, *Sed sparsim*. Nam quod Ludouicus Bologninus admonuit, scribendum esse, *per saturam*. non, *per satyram*: id ipse quidem ex Florentinis Codicibus rectè sumpsit, siue architypos illos viderit, siue eos duntaxat, quos ex illorum fide Angelus Politianus emendauerat, quorum Bolognino cùm Florentiæ Prætor esset, describendorum potestas fuit. Idque exemplum hodie in Dominicana bibliotheca Bononiæ adseruatur, vt Augustinus meminit, nec aliud magis sequutus est Haloander in editione sua. Cæterum quod in Thucis libris v. pro y. ferè semper scribitur, hoc Bologninus non sat intelligens, suam ipsius inscitiam detexit, dum librariorum negligentiam insectatur,

quod de imperitis magistris Quintilianus ait. Hodie nemo paulò doctior ignorat, per satyram idem propè significare, quod variè, & quasi per saltum: dum non perpetuò & continenter aliquid fit, sed velitatim & interruptè: quo sensu & alijs locis in iure accipitur. l. j. in princ. C. de lat. lib. tollen. c. satyra. ij. distinc.

Et haec *Quidem fuerunt antiquae eruditionis monumenta*. Ab antiquae eruditionis more atque ordine in tradendis suis legibus haud longè abscedit Iustinianus: vt ex superiorum & inferiorum collatione videre est. Sed pleniùs ac diligentius agi praecepit, & studendi tempus à quarto in quintum annum extendit.

§. Nos verò.

Tam per tribonianvm virvm magnificvm magistrvm et *exquæstore sacri nostri palatij & exconsule*. Vulgata lectio erat, *exquæstorem*, &, *exconsulem*. Sed Haloander per omnes casus hoc tempore dictum existimat, *exquæstore* &, *exconsule* eum, qui quæsturam, aut consulatum gessisset, quem antiqui quæstorium & consularem dicebant. Hoc etiam Accursius, hoc Petrus Crinitus, hoc nouissimè Augustinus putauit lib. iii. emend. c. iii. Ego, vt de verbi significatione Augustino assentior, sic de inflexione per obliquos casus subsisto, cùm videam Cassiodori epistolas, qui temporibus Iustiniani scripsit, hoc modo inscribi, Magni Aurelij Cassiodori senatoris, viri clarissimi, & illustris, exquæstoris Palatij, exconsulis ordinarij, exmagistri officiorum, præfecti prætorio, &c. quo fit, vt vtroque modo vsurpatum putem. Illud insuper coniectari libet, dictos exconsulibus non consulares, vt cognosceretur verè eos gessisse consulatum, non per codicillos à principe vt consulares haberentur impetrasse. Nam impetrari hæ velut imaginariæ dignitates pridem cœperant. Et initio consulares prætorij quæstorij dicebantur, tam qui titulo tenus impetrauerant, quàm qui re ipsa functi erant. Deinde commodius visum est vocibus quoque inter se appellationes distingui. Propterea exconsule dictus, qui magistratum gesserat, consularis qui dignitatis duntaxat insignia à Principe meruerat, vt Iustiniani constitutiones indicant. l. fi. C. de decu. li. x. vbi gl. & in l. antep. & pe. de cons. lib. xii. eius rei argumentum quoque est, quod & consulares & quæstorios & præfectorios apud ipsummet Iustinianum eodem loco legimus, quo exconsu-[8]les dixerat. l. ij. §. quæ omnia. C. de vet. iur. enucl. quare non abolitam veterem appellationem, sed diuersitatis nescio quid inductum fuisse apparet.

§. In secundo.

Ex edicto. Ex edicto dixit, pro eo quod est, ab edicto. Videntur enim (vt Accursius hîc admonet) edictales dicti, quòd scilicet tunc primùm ad edicti perpetui interpretationem transirent, ne quis putet edicto ipso nomen eis impositum fuisse. Quid enim hoc curaret Prætor?

Quatvor *Libros singulares, quos ex omni compositione quatuordecim librorum excerpimus*. Hoc est, quos ex quatuordecim libris, qui sunt à titulo, de sponsalibus. vsque ad titulum, de bonorum possessionibus, singulares & eximios esse volumus: vt cùm quatuordecim his libris quatuor tractatus absoluantur, singuli libri ad singulorum tractatum cognitionem sufficere intelligantur. Eos ipse paulò pòst nominatim designat, Primum tripartiti voluminis, de dotibus, nempe qui est in ordine vigesimus tertius Digestorum. Alterum ex gemino, de tutelis & curationibus, anteriorem scilicet, & hic est vigesimussextus. Tertium item anteriorem ex gemino, de testamentis. & hic vigesimusoctauus. Quartum autem qui primus

est septem gemini, de legatis, & hic est trigesimus, qui totus sub vna rubrica inscribitur, *de legatis primo*. Enimuerò apparet ex hoc loco, quomodo totum opus Digestorum diuisum sit, quomodoque singulæ partes inscribi debeant. Nam generales quædam sunt rubricæ, quæ per vniuersi operis partes currere debent. vt per hanc primam partem τὰ πρῶτα. Per secundam, *de iudicijs*, hoc modo, *Digestorum liber quintus, de iudicijs, liber primus*. deinde subiicitur specialis rubrica, *vbi quis agere, vel conueniri debeat*, & deinceps libro sexto & septimo vsque ad vndecimum simili modo repeti, aut certè subintelligi oportet generalem hanc rubricam, *de iudicijs*. Cùm ad vndecimum veneris, ibi rursus, *Digestorum lib. ix. de rebus creditis primus*. deinde subiicitur specialis rubrica, *Si certum petatur*. Et deinceps per singulos libros generalem rubricam repetendam esse, idemque in omnibus partibus faciendum, quæ sunt septem, vt & alibi docemur. l. ij. C. de vete. iur. enucl. Hoc etiam Accursius annotauit, gl. supra eo. versi. in secundo. Nec Haloandrum nec Viglium fefellit. Viglius Inst. de testam. super rub. in fi. Hal. inter principium & finem cuiusque partis. Quamuis Augustinus nonnihil dissentiat, qui non vsquequaque huic distributioni conuenire scripturam Florentinorum librorum affirmat lib. iii. emend. c. vltimo. in fine. Sed illos libros, nec ex toto integros esse ipsemet consentit.

§. Tertij insuper anni.

Liber singularis ad hypothecariam formulam. Hic est vigesimus liber, qui sine dubio sic inscribi debet: *Digestorum seu Pandectarum lib. vigesimus, ad hypothecariam formulam liber singularis*. Deinde subiici debet, Titulus primus, qui est, *de pignoribus & hypothecis*, vt docemur ex hoc loco, & conuenit cum his quæ proximè dicta sunt.

Oportvno Loco, in quo de hypothecis loquimur, posuimus: vt cùm æmula [9] sit pignoratitij actionibus. Loquitur de hypothecaria formula, quam ideò dicit æmulam esse pignoratitij actionibus, quòd per actionem in rem ad pignoris persequutionem constitutam, idem ferme creditoribus præstat, quod pignoratitia actio quæ in personam intenditur. Sed hoc loco videntur errasse omnes, dum hypothecariam formulam, pro hypothecaria actione simpliciter accipiunt: videtur enim plenius quiddam significare hypothecaria formula, quàm hypothecaria actio, quæ & quasi Seruiana & utilis Seruiana, ac nonnunquàm etiam Seruiana simpliciter appellatur. Inst. de act. §. item Seruiana. l. j. §. cùm prædium. & l. si superatus. infrà de pig. Hæc enim propriè ad vendicationem atque attractionem pignorum pertinere videtur. d. §. item Seruiana. At hypothecaria formula, omnia omnino iura, persequutionis pignorum causa prodita comprehendere. Significant hoc superiora verba, quæ proximè annotauimus, *Liber singularis ad hypothecariam formulam*, & quod veterum non alij de pignoribus, aut de his quæ versantur circa pignora, proprij libri commemorantur, quàm qui ad hypothecariam formulam inscripti erant, ad quam singulares libros Caius, Paulus & Martianus scripserant, vt ex indice apparet. Papinianus quoque ante hos quædam commentatus erat, id quod indicant verba Imperatoris, paulò inferiùs, in §. ne autem tertij. librum, inquit, hypothecariæ ex primordiis plenum eiusdem maximi Papiniani &c. loquitur enim hîc quoque de eadem hypothecaria formula. Opinor fuisse formulam à vetustissimo aliquo iurisconsulto conceptam, ac proditam, quomodò posset quis paciscendo efficere, vt res pignori teneretur, quæ tamen creditori tradita non esset. Nam cùm pignus à pugno diceretur, & initio in manum tradi consueuisset, vt nuda conuentione quasi per fictionem quandam effectus idem præstaretur, existimasse antiquos, solemni quadam verborum formula in eam rem opus esse, vt de Aquiliana stipulatione, posthumorum institutione, & quibusdam aliis legimus. Eius formulæ interpretationem deinde facientes iurisconsultos, vt vim atque effectus

omnes huius conuentionis, & qua de causa introducta esset, planè exprimerent, vniuersa ad pignora & hypothecas & earum differentiam pertinentia exposuisse, atque in eosdem libros conguessisse: hodie tamen & citra formulam ac verborum conceptionem, vel nudo consensu & sola conuentione contrahitur hypotheca, in tantum vt nec scriptura quidem opus sit. l. contrahitur. infrà de pig. l. j. de pig. act. modò aliter res gesta probari possit.

Quod ait, oportuno loco, in quo de hypothecis loquitur, hypothecariam formulam posuisse. tantundem omnino est, ac si dicat, oportuno loco se de pignoribus atque hypothecis in vniuersum loquutum esse. Verbum enim illud, in quo, pro demonstratione est, & quasi repetitio eiusdem pronuntiati. Recenset hoc loco Accursius differentias, quæ sunt inter pignoratitiam & hypothecariam actionem: quarum illa præcipua est, & vnde aliæ ferè oriuntur, quod hypothecaria realis est. l. pignoris. C. de pig. & l. pignoris. infra eo titulo. Pignoratitia verò personalis. l. fi. C. de distract. pig. Item hypothecaria contraria non est, sed directa tantum, ea quæ creditori datur: at pignoratitia & contraria est, & directa: quæ tamen directa non creditori ipsi competit vt hypothecaria, sed debitori, idque soluta demum pecunia. l. si rem. §. omnis. de pig. & ideò [10] re contrahi dicitur, Inst. quib. mo. re. contr. obl. §. fi. contraria verò rursum creditori competit. d. l. si rem. in princ. & vel solo consensu oritur. l. si rem. de pig. actio. Aliæ differentiæ quæ inter has actiones commemorantur, omnes ferè ex illo manant, quòd realis hypothecaria est, pignoratitia personalis. Nam & realium alia præscriptio est, alia personalium. Item reales omnes stricti iuris esse videntur, exceptis quibusdam, quæ mistam causam obtinent, qualis est communi diuidendo, familiæ hærciscundæ, Inst. de actio. §. actionum. At personalium quædam bonæ fidei sunt, & inter has pignoratitia numeratur. d. §. actionum. alias differentias colligere non tam ad hypothecariam & pignoratitiam specialiter, quàm ad reales & personales actiones inter se in vniuersum pertinet.

§. Hæc autem.

In regiis vrbibvs quam in berytiensivm pvlcherrima *ciuitate*. Regias vrbes appellat Romam & Constantinopolin, quæ quasi altera Roma haberi cœperat. l. j. §. sed & si quæ leges. C. de vet. iur. enucle. ex decreto magni Constantini qui eam instaurauit, & Imperatoriam vrbem ac nouam Romam protinus appellari voluit. Vnde & Constantinopolis dicta: cùm antea Bizantium appellaretur. Romæ autem perpetuum epitheton, regia, quasi rerum domina, & vnde leges iuræque acciperentur. l. sed & reprobari. §. fi. infrà de excus. tut. Horatius, Mihi iam non regia Roma tam placet, vt madidum Tybur, atque imbelle Tarentum. Non quòd Reges dicerentur Romani principes (hoc enim sensu regium nomen Romæ post eiectos Reges perpetuò inuisum) Nec Romanorum Imperatorum quisquam id vsurpauit, sed Imperatorio nomine contenti fuere, quod & libera ciuitate in vsu fuerat: cùm Imperatores propriè appellarentur, quibus rei bellicæ summa commissa erat. Perpetuum autem Imperatoris cognomen C. Cæsari primùm, deinde Augusto ita vt ad successores perpetuò illud transmitterent, publico decreto tributum fuisse scribit Dion lib. lii. prope finem. Quò magis mirum est, vnde Romanorum Regis appellatio descenderit in hæc tempora. Nam sic eum vocant, qui suffragiis eorum, ad quos pertinet, electus Imperator, nondum tamen à Ro. Pontifice de more confirmatus est. Sed hunc titulum Germani, suo sibi modo videntur confinxisse. Rom. Pontifices Regem duntaxat, non etiam Romanorum Regem antiquioribus temporibus appellarunt. c. per venerabilem. de elect. Nouissimè tamen & ipsi Romanorum Regem dixere. clem. prima. de iureiur. Porrò Berytiensis vrbs, quam hîc

nominat, in Phœnice Syria est Augusti beneficiis, ut Vlpianus scribit, gratiosa, quæ & Augustiana Colonia dicta est, & ius Italicum, habuit. l. j. de cen. ea videtur esse quam hodie Barutyn vocant, mercatorum orientalium conuentibus & negotiationibus celebris. Postremò vides non licere alibi, quàm in his tribus vrbibus, exerceri publica legum gymnasia, nisi speciali priuilegio indultum fuerit. Addit Iacobus ab Arena, inueteratam consuetudinem pro priuilegio accipiendam esse. l. hoc iure. §. ductus aquæ. infra de aqua quo. & æsti. l. quisquis. C. de epis. & cler. xvij. q. vlt. c. seruitium. & c. super quibusdam. §. prætereà. de verb. sig. quod omnes probant. Denique Patauij non alio iure, quàm [11] inueterata consuetudine, docendarum legum Gymnasium haberi constat. Bononiæ ex priuilegio Lothari Imperatoris concessum ferunt, ut Bart. hîc scribit. Bologninus ex priuilegio Theodosij iunioris competere existimat: eius rei testimonio esse antiqua documenta, quin etiam extare huius priuilegij codicillos. Id priuilegium nec Theodosij esse, sed prorsus subdititium Alciatus putat, titulo de agric. & cen. in tres posteriores lib. Cod. Si tamen verum id priuilegium est, frustra veretur Thomas diplomatarius hîc in addi. ad Bar. ne abrogatum sit, hoc Iustiniani decreto: quia fuerit post Theodosium Iustinianus, ac propterea Bononiæ quoque sola consuetudine defendamur. Non enim antiquiorum principum indulta reuocat Iustinianus, quin haud obscure rata ea esse iubet, cùm dicit, & non in aliis locis, quæ à maioribus tale non meruerunt priuilegium. Romani Pontifices subiectis sibi Ciuitatibus priuilegia huiusmodi sæpenumero indulgere, prodita etiam in eam rem solemnî formula (formam erectionis studij, Abreuiatores Pontificij vocant.) Nam quod Ricardus Malumbra, & qui eum sequuti sunt, hoc ideò constituisse Imperatorem censuerunt, quòd temporibus suis, eorum qui veram scientiam tenerent, inopia esset: ne, si passim omnibus vbique gentium interpretari leges permetteretur, falsam doctrinam tradi contingeret. Id ut verum sit, non propterea tamen statim consequens est quod illi censuerunt, ut quia temporibus nostris veri Iurisperiti omnibus locis inueniuntur (quod illorum seculo persuasum fuit, sed nos haud quaquàm verum existimamus) cessante illa ratione, cessare debeat etiam prohibitorium hoc decretum, per l. adigere. §. quamuis. de iur. patr. neque enim vlli ferè placuit hæc sententia (ut Bartolus hoc loco scribit) nec nobis probatur. Quippe causam eam fuisse, quam impulsuam vocant, non rationem legis, quam finalem dicunt, interpretamur. l. j. §. sexum. de postulando. Nam in dubio impulsuam fuisse causam, non finalem præsumi solet. glo. in l. ij. §. fi. vbi Bart. de donat. Viglius Inst. de mil. testamento. §. illis. quòd & si finalis ratio illa fuerit, tamen an hodie cesset, Principis iudicio relinquendum est. Nec minus facile quicquam admittendum, quàm ut scrupulata ratione, vel causa legis, sententiam contorquere cuiquam liceat. l. non omnium. & l. seq. vbi dixi. infra de legib. l. prospexit, qui & à quibus. cùm sub tali prætextu, perniciosè errari possit. Præsertim autem in proposito negandum id esse, cùm hodie & generaliter obseruari videamus, ne noua legum gymnasia, citra Principis auctoritatem, vsquàm instituantur: consuetudo enim ipsa legum optima interpret. l. si de interpretatione. infra de legib.

§. Illud autem.

In nostra oratione, et post completum opus in alia *Nostri numinis constitutione scripsimus, & nunc vtiliter ponimus, ut nemo audeat eorum, qui libros conscribunt, signa in his ponere, & per compendium ipsi legum interpretationi maximum adferre discrimen.* Orationes hîc quoque & constitutiones suas indifferenter appellat, quæ positæ sunt lib. i. Cod. sub titulo, De vet. iur. enucle. ut & initio admonuimus. Hac ergo & duabus illis constitutionibus per compendia & signa quicquam in his libris scribi prohibet. Ac nec quæ ad numeros quidem

attinent, hoc modo scribi vult, sed plena atque integra lite-[12]rarum consequentia omnia explicari: propterea quòd animaduverterat, multa eo modo scripta in iure ciuili corrupta, aut perperam accepta ac malè interpretata esse, quin exempla veteris incommodi hodièque nonnulla remanent: vt in senatusconsulto Velleiano. *De ea re ita consuluerunt. pro, censuerunt*, etiam nunc legitur, quod initio ita scriptum fuerit d. e. r. i. c. & sub titulo, De acquir. hæred. *Pantoni*us, pro, *Publius Antonius*, legebatur. quòd ita olim scriptum esset *P. Antonius*, vt Alciatus demonstrat, lib. vii. *παρέργων*. c. xvi. quamuis Haloander, *Pannonius* legendum existimarit. Nouella constitutione quadragesima septima, vt præpo. no. Imp. in fi. etiam in instrumentis & actis publicis Imperator hoc obseruari præcepit, vt tempora, & si per numeros designata fuerint, tamen etiam expressis verbis, & integra literarum serie describantur: quod mercatores hodie non solùm in commemoratione temporum, sed in omnibus omnino numeris recensendis obseruant. Galbam, qui postea fuit Imperator, Tranquillus scribit, cùm quingenties sextertium Liuiæ Augustæ testamento præcipuum inter legatarios habuisset, quia notata, non perscripta summa erat, hærede Tiberio legatum ad quinquaginta reuocante, ne hæc quidem acceperit. Igitur quamquàm non inuolidum sit, quod per compendia & signa numerorum, in actis & instrumentis scribitur. Arg. l. hæredes palam. §. sed & si notam. de test. l. quoties. §. sed si non. de hæ. inst. periculosum tamen & captiosum esse apparet. Sanè quæ Imperator, signa & compendia, vocat, eas antiqui notas appellauerunt. Aristoteles hoc idem symbolum appellat, quod est latinè, nota: vt Cic. in Topicis testatur. Notis ferè utebantur exceptores, hoc est, qui dictata, vel orationes excipiebant. Quorum etiam nunc in iure mentio est. l. sed & addes. §. fi. loc. Notarum rationem atque interpretationem ex Valerij Probi libello accipere atque intelligere licet. Notas hodie Tiphreas vulgò appellari autumat Raphael Volaterranus. Nec testamentum verò, nec aliud quodlibet instrumentum notis scriptum valere hodie satis constat. l. sed cùm patronus. §. fi. infrà de bono. poss. excepto testamento militis, ex speciali scilicet priuilegio, quo eis quomodò velint, & quomodò possint testari permissum est. ac ne hoc quidem valebit, nisi tabularum sensus & veritas legitimis probationibus ostendi possit. l. Lucius. infrà de testa. mil. Addit Accursius, hæc omnia intelligenda esse de his, quæ meris notis tota perscripta sunt, non si quid fortè compendij causa breuius scriptum sit, quomodò communiter quædam adstrui consueuerunt. (abbreviationes, vel abbreviaturas vulgò vocant.) Quam sententiam & Bart. & alij sequuntur. Ego vt documenta & acta non propterea vitiari crediderim, quum nusquam hoc cautum sit. Sic talem quoque scribendi morem ab his libris summouere voluisse Imperatorem existimo, cùm nihil compendio, sed plena literarum consequentia omnia scribi velle disertè dicat: compendia enim propriè dicuntur huiusmodi abbreviationes. Illud non ab re erit admonuisse, confutari, vel ex hoc loco, si quis hactenus Florentinas Pandectas ab Imperatore ipso in Italiam missas credidit: multa enim in illis libris, contra quam hoc loco præcipiatur, scripta esse audiuius.

Nemine *Iudice ex tali libro recitationem fieri concedente*. Durabat vsque in hæc tempora mos vetustus recitandorum in Iudiciis legum, quæ ad proposi-[13]tæ causæ decisionem ac definitionem pertinerent. cuius rei alibi quoque mentio est. l. cum prolatis. infrà de re iudic. frequentes interponi videas tales recitationes in orationibus Ciceronis. Hodie etiam Venetiis in vsu est, cùm causa agitur, non solùm acta, sed & leges recitari, quibus iudices ad iudicandum moueri debeant.

§. Illud verò.

Illud autem satis necessarium constitutum summa cum *Interminatione* edicimus, ut nemo audeat neque in hac splendidissima ciuitate, neque in *Berutyensium* pulcherrimo oppido, ex iis qui legitima peragunt studia indignos & pessimos, imo magis seruales, & quorum effectus iniuria est, ludos exercere. Necessario constitutum, legendum arbitror, non, necessarium: significat autem etiam superiorum Principum constitutionibus id prospectum fuisse. Enimvero cum Beryti & Constantinopoli, non etiam Romæ tales ludos exerceri prohibeat, an Romæ fieri liceat, dubitatum est. Ego quæ inciuilia & iniuriosa sunt, nullo loco licere arbitror, sed ideò Romæ hæc fieri non prohibuit, vel quia nihil ad ipsum pertinebat, quid Romæ ageretur, secundum ea quæ initio diximus, vel quia Romæ talem consuetudinem inualuisse non audiuerat. Hodie nihilominus per lasciuiam & iuuenilem calorem in Italicis quidem gymnasiis immodestos ludos exercere non desinunt, nec omnino contineri possunt, velut niuium & malorum iactus & quosdam similes. Sed an criminis appellatione, ludus quoque indistinctè contineatur, quæsitum est. Bar. contineri putat: propterea si municipali lege cautum sit, ut ob crimen, bannitus impunè occidi possit: hunc quoque qui ob ludum bannitus fuerit, iure cæsum videri. Quinetiam idcirco iurisperitum quendam qui semper obfirmatè id negauerat, oblata ei hac scriptura, illico obmutuisse. Nos, quicumque ille fuerit, rationi locum superesse credimus. Hic enim de his duntaxat ludis Imperator loquitur, quorum effectus iniuria est, non omnino de omnibus: multos autem ludos esse, qui citra crimen exerceri possint, non ignotum est. In *Berutyensium autem ciuitate*. Elicit hinc Accursius tres esse iuris studiosorum iudices ordinarios, præsidem provincie, & episcopum ciuitatis in qua iuri operam dant, tum doctores, qui eis iura interpretantur. Ego quod hic constitutum est, ad eos duntaxat qui Beryti agerent, pertinere non dubito: quod ad cæteros attinet, nihil noui iuris à Iustiniano inductum esse, sed Federici constitutione. auth. hac habita. C. ne fil. pro pat. in vniuersum postea definitum est, ubi conueniri debeant ferè secundum Accur. opinionem. finis prooemii.

1

[14] D. IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS PERPETVO AVGVSTI Iuris enucleati ex omni veteri iure collecti Digestorum, seu Pandectarum, liber primus.

His libris ideò Digestorum, seu Pandectarum nomen imposuisse scribit Imperator, quòd omnes disputationes, ac decisiones in se habeant legitimas, & antiquum ius omne vndique collectum, in sinus suos receperint. l. ij. §. sed cum omnia. C. de vet. iur. enucl. Reliqua ad Pandectarum nomen pertinentia, Budæus præclare docet. is videndus paulò post principium suarum annotationum. videndus & Aldobrandinus in proëm. Institutionum, in verbo, *Post libros quinquaginta Digestorum*, & Alciatus lib. iii. Dispunct. c. xii.

DE IVSTITIA ET IVRE TIT. I.

Satis constat Imperatorem initio mandasse, hos libros tam secundum Codicis sui, quàm edicti perpetui ordinationem, atque imitationem disponi ac digeri, prout Triboniano commodius videretur. l. j. §. cumque hæc. C. de vet. iur. enucl. Sed id quidem non vsquequaque factum

esse apparet suprà in proœ. §. & post eundem. nam nec similis huic titulus in Codice est, nec in edicto perpetuo fuisse arbitror. Cæterùm compilatores excogitasse, sub quo iuris & iustitiæ definitionem, naturamque & omnino totam originem, quoad res pateretur, atque instituto operi conueniret, exprimerent, laudabili prorsus œconomia, vt cùm toto opere de iure ac iustitia in summa disputaturi essent, illius vim & finem ante omnia cognoscendum proponerent. Sunt pleraque ex libris institutionum, definitionum ac regularum excerpta non inconcinnè illa quidem, sed nimis fortassè breuiter, vt in tanta copia.

L. I. Vlpianvs libro I. Institvt.

Legebatur in Codicibus communibus, Vlpianus lex j. lex ij. & sic deinceps hodie permultum vtilitatis afferre poterit, quod plerisque locis restitutum est, quo libro veterum Iurisconsul. quisque quid scripserat. multa enim per hoc faciliùs intelligentur: vt exemplis plurimis Augu. docet lib. i. emen. c. iiii. & seq. sectionem autem & responsum quodlibet, siue legem, siue caput appellare libeat, facilè concedendum censeo. Caput latinè rectè dicas, & numerorum ordine citari conuenit. nam [15] capita iuris propriè dicuntur, vt annotat Asconius Pædianus. Legem tamen etiam hoc sensu appellari voluisse videtur Imperator. l. ij. §. tanta. C. de vete. iur. enucle. cùm ait, vnusquisque eorum, qui author legis fuit, nostris Digestis inscriptus est, &c. Sed nec à veterum instituto abhorret, quòd ab Irnerio ad nostra vsque tempora factum est, tractandis legibus prima quæque singulorum capitum verba citare: vt Alciatus docet lib. ii. *παρέργων*. c. vltimo. Et sanè adiumenti non parum confert, initium cuiusque capitis memoria tenere, ac promptè & memoriter, vbi res exegerit, pronuntiare: quandoquidem dimidium facti (vt in prouerbio est) qui cœpit, habet. Hoc & Irnerij & Azonis ætas respexisse videntur, cùm vsum hunc induxere.

IVri operam datvrum, privs nosse *oportet vnde nomen iuris descendat*. Derivatio atque ethymus nominis ad concipiendam definitionem multùm confert. At definitio ex Dialecticorum doctrina, initio tradi debet, vt intelligatur, quid sit id, de quo disputatio instituitur. Ideò cùm vniuerso opere de iure disputaturus sit, definitionem iuris statim subiicit, quod similiter et aliis locis fecit. l. j. infrà de inst. l. j. de fur. l. j. de re iud. l. iij. de vsuca. l. j. de supel. leg. Insti. de leg. in princ. oportere autem accipiendum est, instituto consentaneum atque opportunum esse. Quod quidem non magis propriè dici potuit, quamuis Accursius latinæ linguæ ignoratione impropriè dictum putet, dum præcisam quandam & ineluctabilem necessitatem importare hoc verbum falsò existimat. Cicero pro Cornelio, oportere consentaneum esse officio: licere legibus & iuri: conuenire temporibus & personis. Paulus quoque l. penul. infrà ad exhib. Respondi non oportere ius ciuile calumniari. Est autem *Ius à iustitia appellatum*. Atqui Grammatici iustitiam potiùs à iure, quàm à iustitia ius dictum volunt. Ius porrò quasi ius dictum esse, per vnus literæ immutationem, eam scilicet vim boni, quam animis nostris natura ingenuit, quod respiciens Cicero non vno loco, Naturæ ius esse, scripserit, quod nobis innata quædam vis indidit, atque inseruit: alij autem à iubendo dictum voluere, quasi quod populus, aut lex iussisset. Fuit cùm existimarem ex Germanis & Genuinis, siue Celsi, siue Vlpiani verbis, aliquid immutatum esse per tot translationes, aut certè satis habuisse Iurisconsultum, si vel allusionem quandam sequeretur, dum concinnius hoc modo doceri putat, & quasi nobiliore loco ius ortum esse suadere vult. Veniebat in mentem, non alia ferme ratione Seruium Sulpitium, quem Imperator noster postea sequutus est, Insti. de test. in prin. testamentum scripsisse à mentis contestatione

dictum: Trebatium verò Sacellum à sacra & cella, cùm re vera & illud à simplici testatione, & hoc à sacro per diminutionem ductum constet: quanquàm errorem eis obrepisse ab [16] aliquibus existimatum fuerit Valla & Aulo Gell. lib. vi. noc. att. c. xii. Nunc & Celsum sic scripsisse, vt modò legimus, & verè ius à iustitia dictum puto, non iustitiam à iure. Ius, inquit Asconius Pedianus, ad artem pertinet, officium ad virtutem. Quod de officio dicit, idem sine dubio & de iustitia dicturus foret: eam enim ad animi virtutes referri constat. Igitur consentaneum est, vt quemadmodum virtus priùs fuit, quàm ars, sic & virtutis nomen priùs, quàm artis fuerit, & consequenter iustitiæ quoque nomen priùs, quàm iuris cognitum. Quamobrem Alciato assentior, qui lib. i. *παρέργων*. c. xxv. & xxix. iustitiam non à iure, sed à vi, quòd vim sistat, dictam arbitratur, aut iustitiæ certè ethymum amplius quærendum esse: Cum fallax ea res sit ac lubrica, & in qua ipse etiam Varro Latinorum & Græcorum omnium doctissimus, multos sæpè luserit & Iusus fuerit, à iustitia verò ius & dictum & profectum esse non dubiè arbitror, cùm etiam iustitiam vnicuique ius suum tribuere dicamus. Nec mouet me quod ius interdum etiam id dicatur, quod per se semper æquum & bonum est. l. penul. infra eo. quasi hoc vtique non ad artem, sed veluti ad rudem materiam, ac solam animorum notionem pertineat, vt & ipsa iustitia. Respondeo enim hoc sensu non ferè accipi, nisi cum illa adiectione, gentium aut naturæ: sine tali verò adiectione, magis propriè iustum quàm ius dixeris: iustum enim & iniustum ad naturam & legem: ius & iniuria ad actionem referuntur: vt Aristot. docet, lib. v. *Ethycorum*. c. vii. & mox dicemus. At Romæ initio (nam ea vox Romæ nata est) cùm simpliciter ius dicebant, non de iure gentium, aut naturæ, sed de iure ciuitatis suæ intelligebant. Hoc tamen cum eo, quod semper æquum & bonum est, conuenire existimabant. Ideò quandoque pro eo, quod semper æquum & bonum est, accipitur, sed re vera ciuiliū institutorum vrbis propriam ac perpetuam rationem significat. Propterea rectè ab Asconio dictum, ius ad artem pertinere. Nec alio sensu accipi debet, quod initio dixit, Iuri operam daturum. Sed & quod mox subdit, eodem pertinet, ait enim. Nam (vt *Eleganter Celsus definit*) *Ius est ars boni & æqui*. Definit Celsus, vt dixi, ius, quod ad artem & ciuilem doctrinam pertinet, hoc est, ius ciuile, prout quidem trifariam collectum & constitutum est, ex præceptis, scilicet naturalibus, gentium & ciuilibus. Nam de iure naturali animis insito, ac velut rudi adhuc materia contento, non potest intelligi hæc Celsi definitio, in qua ars velut pro substantia rei definitæ pronuntiatur, quicquid Accursius commentetur. Conuenit huic Celsi definitioni ea quoque quam tradit Cicero in *Topicis*. Ius ciuile est æquitas constituta his, qui in eadem ciuitate sunt, ad res suas obtinendas. Sanè artem rectè Accursius, vt opinor, scientiam interpretatur, eamque ex Porphyrij sententia rectè admonet finitam doctrinam esse de infinitis. Eadem ratione Rhethoricem quoque multi definierunt, artem esse, vel scientiam benedicendi vel persuadendi, quam tamen qui magis propriè atque acutè loquuti sunt, minúsque ad præcepta doctrinæ respexere, vim & facultatem persuadendi dixerunt (vt Quintilianus lib. ii. orat. Inst. c. xvi. refert) de iure ciuili accipiendam esse hanc definitionem. Alciatus quoque lib. i. *παρέργων*. c. xxx. consentit, nihil aliud in summa ius esse colligens, quàm æquitatis bonitatisque collectionem, à Iureconsultis nostris in artem redactam. *Æqui & boni* verbum [17] in hac definitione quomodò accipiendum sit, abundè disserunt Budæus hîc. Alciatus d. c. xxx. & Corasius lib. ii. *Missell. Iuris*. c. xviii. qui & ipse ius ciuile à Celso definiri sentit. Ego æqui & boni verba pinguiore quadam minerua accipi velim, vt tantundem propè significant, ac si dicat, æquitatis & iustitiæ. nam bonum æquè mistum idem propemodum esse, quod iustum censeo. Horatius, Atque ipsa vtilitas iusti propè mater & æqui. Iusti videtur dixisse, pro boni. Sed an hæc ars, quæ & ciuilis

sapientia, & iuris prudentia, & iuris scientia, ac nonnunquàm etiam iurisperitia dicitur, vna sit de septem artibus liberalibus, quærit Paulus Castren. hîc: & non esse existimat. Credo quod in vulgari artium liberalium Cathalogo, specialem iuris prudentiæ mentionem fieri non inuenerat. Verùm cùm præcipua pars philosophiæ, quæ de moribus appellatur, huic arti subiecta sit, consentaneum sanè videtur, vt & iuris prudentia liberalibus artibus non secus ac philosophia ipsa connumeretur. Videtur hoc & Vlpianus præsumere, qui cùm liberalium studiorum magistris, de salariis eorum extra ordinem ius dici docuisset, Iurisconsultis dici negat: non quia, inquit, non sanctissima res sit ciuilis sapientia, sed quia pretio numario æstimari non potest. Non dixit, quia non liberalis ars est: quin sacratissimam, comparatione aliarum artium, de quibus suprà loquutus erat, appellauit. l. j. infrà de var. & extra. cog. Meritò ergo & ipsa liberalibus artibus annumeretur.

Cvivs Meritò quis nos sacerdotes appellet. Meritò, id est, iure. Nam hoc ait, Iure nos appellari sacerdotes huius artis, & subdit rationem. Iustitiam namque colimus, &c. Alibi antistites iuris appellari videas. l. j. C. de decret. Decur. lib. x. Nam quemadmodum sacerdotes atque antistites sacrorum & oraculorum, sic iurisconsulti æquitatis & iustitiæ custodes, atque interpretes sunt, & legum mysteriis præsumunt, atque operantur. Mirè delirat hoc loco Accursius, dum pœnitentiæ, quæ à sacerdotibus hodie iniungi solet confitentibus, exempla inculcat.

Bonos Non solùm metu pœnarum, verùm præmiorum quoque exhortatione efficere cupientes. Sententia antiquissimi philosophi notissima, duabus potissimùm rebus, præmio & pœna, ciuitates contineri.

Veram, Nisi fallor, philosophiam, non simulatam adfectantes. Increbruerat iam inde ab Augusti temporibus ignauum genus hominum, qui se magnopere philosophos videri vellent, cùm tamen præter supercilium & barbam ac pallium, eorum quæ ad philosophos attinent, haberent nihil. Hos pseudophilosophos insectantur passim atque irrident scriptores horum temporum: vt Aulus Gellius Lucianus & alij. Eos hoc loco latenter & quasi aliud agens perstringit Iurisconsultus. odio quippe digni erant, qui simulatam philosophiam ad alendam ignauiam, & ciuiliū onerum immunitatem, philosophis pridem concessam. l. sed & reprobari. de excus. tut. captandam affectabant: hos Imperator Valentianus retrahere, & ciuitatibus suis reddi iussit, vt munera cum cæteris facerent. l. reddatur. C. de profess. & med. lib. xi. fecerant quippe vt infamis iam & simulata esse videretur omnis Philosophia. Cæterum quod Vlpianus hîc, *nisi fallor*, in re sibi sanè perspecta atque explorata dicit: rectissimè videtur Paulus Castren. inducere ad dictum testis, cum hac, vel simili verborum modestia pro testimonio quid dicentis: vt fides ei nihilominus habeatur. Ego amplius[18] existimo: etsi dicat se ita sentire, aut arbitrari, vel ita videri sibi (dummodò cætera conueniant) testimonium eius æquè valiturum: cùm nec aliter antiqui sententias, aut testimonium iurati dicere soliti essent, etiam de his quæ cognouerant, ne si quid eis (quam humanam esse imbecillitatem putabant) obrepisset, aut falsò apparuisset, iurisiurandi religionibus obstringerentur: vt Cicero in Academicis, prope finem docet. Manent hodie eius consuetudinis in iure ciuili vestigia non pauca, quamuis ab Accursianis non sat intellecta. l. quid tamen. §. si arbiter. infrà de arb. l. cùm quidam. de iure fis. Quamobrem arbitrio iudicis penitus hoc totum committi existimo, quantam fidem cuiusque testimonio adhibeat. l. iij. infrà de testibus. nec vulgarem opinionem vtique veram arbitror, quæ à teste exigitur: vt ita rem se habere, atque ita prorsus esse dicat, ac se penitus per vnum aliquem ex quinque corporis sensibus cognouisse affirmet, quicquid pro testimonio attulit: multa enim etiam intelligentiæ relinquenda,

quin & commendandum eum, qui ne periurio se obstringat, cum aliqua dicendi modestia testimonium fert. qua de re etiam alio loco plenius disputabo. l. solam. C. de testi.

§. Huius.

Pvblivm et privatvm. Publicum & priuatum ius ratione subiectæ materiæ hîc distinguit. Sed sciendum est, autoritate atque vsu æquè vtrunque publicum appellari, tam quod ad priuatas res pertinet, quàm quod ad publicas. Sic testandi factionem, sic edictum prætoris, publici iuris esse dictum est. l. testandi. C. de testamen. l. cerdonem. infrà de op. lib. sic & aliis locis accipitur ius publicum. l. ius publicum. infrà de pactis. l. fi. de colleg. illic. Nam & leges ipsæ in vniuersum publicæ sunt, & ad statum ciuitatis pertinent, cùm sine his ciuitas diu esse non possit. Ter. de lege nuptiali. An ne hoc quidem adipiscar, quod ius publicum est? Sanè & si quid fisco, aut templo ex priuata causa debeatur, puta, ex testamento, vel quouis contractu circumscripta causa priuilegij, si quod in ea re habeant, priuatum nihilominus ius vtrique eorum competere dicendum arbitror. arg. l. fiscus cùm in priuati. infrà de iure fis. Quamuis Accursius & plerique alii aliter videantur existimasse. Nam id solùm agit Iurisconsultus hoc loco, vt leges loquentes de publicis & communibus quibusdam rebus, sine quibus ciuitas stare non potest, qualia sunt sacra, cerimonix Magistratus, iura belli & fœderum (quod ius fœciale vocant) publica vectigalia & similia, ab his distingunt, quæ ad priuatorum controuersias disceptandas ac finiendas statuta sunt, his verò etiam princeps in contractibus & negotiis suis priuatis teneri vult. l. digna vox. C. de leg. ergo & priuatum ius dicendum est, quod fisco, aut Principi ex talibus causis competit.

Svnt *Enim quædam publicè utilia, quædam priuatim*. Subauditur, principaliter, secundariò autem & quasi per cognationem quandam, quod publicè vtile est in ciuitate, id & priuatim aliquo modo semper prodest: & è conuerso, quod priuatim vtile est, etiam publicè prodesse solet: cùm reipublicæ quidem intersit, habere locupletes & bonos ciues, ciuium autem habere amplam & bene constitutam rempublicam. Inst. de his qui sunt sui, vel alie. iu. §. pen. & infrà de pop. act. per totum tit. nec longiorem huius rei distinctionem quærendam arbitror. [19] Pvblivm *Ius, in sacris, sacerdotibus & magistratibus consistit*. Horum pleraque antiquissimo iure Pontificio tractabantur, cuius hodie ne vestigia quidem extant. Consistebat ius publicum ciuitatis Romanæ etiam in fœderibus pacèque & bello. l. conuentionum. infrà de pactis. necnon in auspiciis & augurum atque aruspicum disciplina. Sed hæc pridem ante hæc tempora collabi cœperant egrèque sustentari, vt Cornelius Tacitus lib. xi. scribit. Postea per religionem christianam ex toto sublata sunt. l. nullus. & l. nemo. C. de Malef. & Mathema. Ideò nec verbum quidem de his relatum extat, præterquàm ad improbationem.

Privatvm *Ius tripartitum est. Collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus*. Ratio suadet, vt & publicum ex eisdem præceptis collectum esse dicamus. Sed quia de illo nihil, aut non multùm dicturus erat: quòd pleraque ad ius Pontificum, vt dixi, pertinebant, ideò quasi summato illo, diuisionem & præcepta huius tradere incipit. Agricola in Dialecticis existimauit vitiosam esse hanc totam diuisionem, propterea quòd sacra quoque & cerimonix iure gentium constitutæ esse videantur: & idcirco publica aliarum quoque gentium fuerint & ad statum aliarum ciuitatum pertinuerint. Quæ autem ad statum rei Ro. pertinent, ea quoque collecta esse ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus. Sed non intellexit Agricola Vlpianum hoc loco de iure ciuitatis Ro. loqui, cùm dixit, *huius studij duæ sunt positiones &c.* non de iure aliarum ciuitatum, aut gentium, vt Alciatus monet, lib. parad. ii. c. xxxv. Deinde cùm priuatum ius ex illis præceptis collectum esse scribit,

non negat, quin & publicum ex eisdem fluxerit: vt & Aldobrandinus interpretatur, Inst. de Iust. & iur. §. fi. Non enim placet quòd idem Alciatus lib. παρέργων i. c. xxxi. noua ratione in hoc defendi Iurisconsultum putat, quòd naturalia iuris aliarum gentium præcepta nihil ad statum rei Romanæ spectarent: cùm ex eis, inquit, non magis Imperium Romanis concederetur in alias gentes, quàm aliis gentibus in Romanos, vt scilicet idcirco verum appareat, ius publicum ciuitatis Romanæ non ex omnibus his præceptis collectum esse, nec omnino colligi oportuisse, sed ex Ciuilibus tantùm. Non enim publicum ius vrbs Romæ ad proferendum in alios imperium, sed ad conseruationem ciuitatis propriè ac principaliter pertinebat: & negari non potest, quin Romani in hoc constituendo à naturali ratione, & ab aliarum gentium consuetudine multa acceperint.

Ius Naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam ius istud, non solùm humani generis proprium est, sed omnium animalium, quæ in terra, quæ in mari nascuntur. Auium quoque commune est. Hinc descendit maris atque fœminæ coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio. An ergo & illicitæ coniunctiones iuris naturalis sint, quærit hîc post Accursium Bart. & putat esse. Idem, vt significat, de cæteris quoque omnibus, quibus naturæ impulsu homines delinquant, responsurus. Nam primi, inquit, animorum motus in potestate nostra non sunt, & natura impellimur ad peccandum. Ego ab exemplis hîc positis, ius naturale de iis duntaxat dici intelligo, quæ se vel natura, vel opinione ad rectum & bonum habent, quæque ea-[20]dem homini cum cæteris animantibus sunt communia. Quare & si natura ad irascendum impellimur, non continuò tamen iuris naturalis esse dicas, per iracundiam hominem occidere, aut verberare. Cùm id recto ac bono contrarium & sit, & habeatur. quin iuris naturalis potius fuerit, à cædibus & violentia abstinere, quod etiam videtur paulò pòst clarè expressum, *hominem homini insidiaria nefas esse.* l. vt vim. infra eo. Nunc in proposito cùm maris & fœminæ coniunctio, ad bonum se se habere videretur, credibile est homines inter se initio absque delectu (quomodo & cætera animalia) commisceri solitos fuisse. Ideò iuris naturalis omnes indifferenter etiam inter ascendentes & descendentes habitas esse coniunctiones. Sed hæc iure gentium postea prohibitæ ac distinctæ sunt, vt ostendit Paulus, l. fi. infra de ritu nup. quo autore quæstio hæc dilucidè explanatur. Aliæ iure ciuili & moribus, prout quæque gentes & ciuitates postea sibi constituerunt, interdictæ sunt. Addit Oldendorpius lib. i. Variarum lectionum, in prin. iuris nomine, respectu animalium brutarum, hoc & aliis locis abusos esse iurisconsultos, pro affectu scilicet & naturæ instinctu, atque impulsu. nam iuris nomen, ad rationem pertinere existimat, qua bruta carent: quod verum arbitror, dum non ideò minus de affectibus atque instinctu qui speciem boni præ se ferat, sensisse iurisconsultos intelligamus.

Videmus Etenim cætera quoque animalia, feras quoque bestias, istius iurisperitia censerî. Suprà etiam dixit, *ius istud*, latinè tamen vsitatus erat, hoc, & huius. Sed compileribus vna vox pro altera fortassè obrepserit, dum exacta omnia in hos libros transferunt. Censerî hoc loco egregia translatione dictum, quasi in numerum huiusce iurisperitorum referri, à conscribendi census more, arg. l. j. versi. qui ex duobus. infra ad Municip. Nam alij facultatibus, alij capite duntaxat, quòd facultates non haberent, censebantur, & in suos quique ordines ac tabulas & numeros referebantur. Vnde & census pro substantia cuiusque dictus, & capite censi: & recensere, pro eo quod est, relegere atque euoluere. sed hæc iam omnia notiora sunt, quàm vt à me referantur.

Ius Gentium est, quo gentes humanæ vtuntur. Quòd à naturali recedere inde facîle intelligere licet, quia omnibus illud animalibus, hoc solis hominibus inter se commune est. Hoc ius naturali

ratione inter homines constitutum esse scribit Imperator, Inst. de iu. nat. §. quod verò. quare & ius naturale interdum appellari videas, Inst. de re. diuis. §. singulorum. Id cùm audis, rectè feceris, si subintelligas hominum proprium. Est enim ius naturale commune (de quo suprà diximus) quod naturale simpliciter appellatur, pertinetque non solùm ad homines, verum etiam ad alia animalia. Est ius naturale proprium humani generis, & hoc dicitur ius gentium. In quo duo requiruntur, vt mox docebimus, in l. ex hoc iure. vt scilicet & ratio illud suaserit. d. §. quod verò. & postea pro iure receptum sit generali omnium gentium consensione. Non enim satis est naturali rationi quid conuenire, vt id continuò iurisgentium esse dicas. Nec commodiorem appellationem, aut notam veterum Iurisconsultorum sententiæ magis congruentem his adscribi posse arbitror, quàm hanc ipsam proprii & communis discretionem. Nam quod recentiores interpretes vulgò ius naturale distinxerunt, & illud quidem quod nos ius naturale commune appellari maluimus, ipsi ius naturale pri- [21] marium, seu primæuum vocarunt. hoc verò quod nos proprium humani generis, ipsi secundarium ius naturæ nuncuparunt, & id sanè ius gentium dici consentientes. Rursus tamen in primarium & secundarium diuiserunt. Ac primarium quidem ius gentium dixere, quod initio creatis hominibus diuina quadam vi statim indictum est: secundarium verò quod homines ipsi sibi postea constituerunt, qualia sunt dominiorum acquisitio, regnorum institutio, bellorum vsus, seruitutes. Hæc inquam ab eis tradita, tanquam nimia subtilitate excogitata, obscura etiam docendi ratione per incommoda, nequaquàm recipienda arbitror: cùm reuera non nisi vnicum esse ius naturale hominis proprium appareat, quod ius gentium appellatur. d. §. singulorum. à quo hæc omnia gradatim processere. Hanc sententiam & Corrasius probat lib. vi. Miscell. c. vltimo. & nos inferiùs etiam attingemus ac plenius declarabimus, in l. ex hoc iure. in verbo, obligationes institutæ.

L. II. Pomponivs Lib. Singvla. Enchirid ii.

VELTI erga Deum religio, et vt parentibus patriæque pareamus. Horum verò si tempus incidat, vtri magis obediendum ac seruendum sit, quæritur. Certè in pari causa præferenda esse patriæ necessitas, atque etiam vtilitas videtur: vt plerique philosophorum tradiderunt, & Romanorum historiis docemur.

L. III. Florentinvs Lib. I. Institvt.

VT vim atque iniuriam propvlsemvs. Videtur hoc quidem à superioribus continenter ductum, ad ius gentium referri, sed nihilominus etiam ad ius naturale pertinet. l. iiij. infrà ad leg. Aquil. l. j. §. vim vi. de vi & viar. nam cum aliis animalibus commune hoc nobis est. Credibile est autem Florentinum in libro suo de iure naturali loquutum esse. Nam etiam paulò pòst subdit, *Et cùm inter nos cognationem quandam natura constituerit, &c.* Sed frequentes compilatorum sectiones multis locis obscuritatem inducere.

Nam *Hoc iure euenit, vt quod quisque ob tutelam corporis sui secerit, iure fecisse existimetur.* Idem respondendum est, Si ob tutelam rerum, aut propinquorum suorum, vel alterius cuiuslibet quamvis extranei, in periculum tamen adducti faciant. Quinetiam ad id faciendum oppressisq; subueniendum eodem iure homines inter se obstrictos esse plerique consentiunt. in tantum, vt eadem pœna delinquentem, & eum qui cùm potuit, iniuriæ obuiam non iuit, puniendum esse traditum sit. c. quantæ. in fi. de sent. excom. Oppressis

autem subueniendum esse, ad idque homines naturali ratione obstrictos esse, docet & Cicero lib. i. of. in prin. dum tamen vsquequaque cum moderatione inculpatæ tutelæ faciamus, quod iure ciuili postea definitum est. l. j. C. vnde vi. Cùm autem hoc iure regna & ciuitates conditæ fuerint. l. ex hoc. infra eo. consequens sanè est, vt regibus ac magistratibus licito iure animaduertentibus, prætextu illo quòd corpus tuum, aut tuorum tueri velis, vi obsistere non possis: ac nec priuato quidem, quibus casibus priuato permissum est vindictam sumere: vt si furem, aut latronem deprehenderit. l. iiij. ad leg. Aquil. l. furem. ad leg. Cor. de sica. quanquam hæc permissio vindictæ, non iure gentium, sed iure ciuili introducta est ex legibus duodecim tabularum. Cæterum si per iniuriam, aut contra leges, vel contra bonos mores animaduertere in quenquam magistratus velint, an obsisti eis possit, quæsi- [22] tum est? Sed animaduertendum id non esse plerisque visum, ne seditiones & turbæ fiant, præsertim si alij sint superiores magistratus, vel princeps ad quos confugas quosve appellas. l. non est singulis. infra de reg. iur. & hoc iuri gentium conuenire arbitror, quo suæ quisque gentis regibus & magistratibus parere ac subesse iubetur. Iure ciuili autem si ad superiorem potestatem prouocatum sit, & iudex nihilominus exequi sententiam iniquè pergat, nec in proximo sit quem prouocaueris, siquidem reparabilis iniuria non est, resisti posse existimo. argum. infra appell. pen. nil. no. l. j. & l. ij. §. initium successionis. de origi. iur. Et hoc plerique probant. Abb. c. super eo. col. j. vbi plena additio. de appellatio. Alexan. consil. cxli. lib. ii. Sed si reparabilis iniuria est, nequaquam resisti debet.

L. IIII. Vlpianvs Lib. I. Instit.

MANVMissiones quoque iurigentium sunt. Modus tamen & ritus ac præcepta manumittendi, quorum tractatus suis locis cognoscemus, iuris ciuilis sunt, & à iure ciuili proditiac confirmati.

Est Autem manumissio de manu datio, hoc est è manu dimissio. In vulgatis codicibus legebatur, *Est autem manumissio, datio libertatis.* Propterea quæsitum ab Accursio, suamne, an alienam, hoc est, eius qui manumittitur, libertatem dare manumissor intelligatur: vt neutrum facere posse videatur: cùm nec eius, qui adhuc seruus est, libertas vlla esse intelligetur: nec dominus suam ipsius libertatem alteri dare intendat, aut omnino possit. Sed hoc illud est, quod Paulus ait, *Ius ciuile calumniari.* quod quidem corruptela temporum nimis iam vsitatum est: nos semel eam rem, in vniuersum admonuisse contenti erimus. Quare nec huiusmodi loca posthac attingam.

L. V. Hermogenia. Lib. I. Iuris Epito.

EX hoc iurigentium introducta bella. Intellige, iusta & rationabilia, ne alioquin ex iure iniuriam ortam esse dicas, quod absurdum foret. l. meminerint. C. vnde vi. nam vt Aristo. lib. x. Ethicorum, capi. septimo, scribit. Nemo bellum ob bellum parat: sanguinolentus quippe, inquit, ne dum iniuriosus videretur, qui pugnas duntaxat, & cædes quæreret. Causa ergo hæc distinguitur, vt sciamus, an iure gentium bellum facere liceat. Et imprimis iusta & rationabilia bella esse constat, quæ ad propulsandam iniuriam geruntur. l. vt vim. supra eo. Nec defensionis tantum, sed & vliscendæ iniuriæ, recuperandarum & recipiendarum rerum, corrigendi ac resarciendi damni, tuendi quos in fidem receperis, & eosdem si iniuria affecti fuerint, vindicandi: vt Aristoteles in Rhetoricis ad Alexandrum c. iii. significat,

proferendæ quoque religionis, denique etiam gloriæ & imperij super exteras atque ignotas gentes comparandi, iustas bellorum inferendorum causas, hoc iure gentium, de quo agimus, semper habitas esse existimo. Postremum hoc, de quo maximè dubitari potuit, videtur mihi idem Aristoteles probare. lib. polit. primo, cap. iii. & v. prope finem. nec solùm iuregentium, sed & natura iustum esse bellum dicere, quo eos homines, qui ad parendum nati sunt, nec parere volunt, armis subigimus, & meliori imperio obedire cogimus. Id etiam ipsis vtile esse: quare [23] secundum Aristotelis sententiam hoc intelligendum erit, de iis gentibus & nationibus, quæ (vt ait Cicero de Iudæis & Syris) seruituti natæ sunt, nec seipsas regere satis norunt. Nam quamuis ita definiatur, seruitutem esse constitutionem iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subiicitur, Instit. de iure natu. gent. & ciui. §. ius autem. & de iure personarum. §. ij. tamen hos tales, qui rationem quidem sentiunt, sed ea perfectè non vtuntur, natura seruos esse, idem Arist. eod. lib. c. iii. rectè docet. Quò faciliùs admittendum, vt sub ditionem atque imperium ciuile, citra durioris seruitutis necessitatem, reuocari possint. Cæterùm sub hoc quidem prætextu & velamento sæpenumero per iniuriam illata esse bella quietis & innocuis gentibus non negauerim, sed in ea re ius gentium nihilominus certum manet, quamuis rei veritas sinistra facti interpretatione nonnunquam peruertatur. Nec alius prætextus Alexandro fuit vexandæ Asiæ, nec Cæsar (quem ob id in senatu quidam hostibus dedendum censuere, quòd feras & ignotas gentes bello vltro adpetisset) alia ratione causam suam defendi potuisse, videtur existimasse, quàm quòd imperium populi Romani super exteros & Barbaros propagare voluisset. Quanquàm illud quidem maximè contra Cæsarem vrgebat, quòd iniussu populi, ac citra senatus auctoritatem id bellum gesserat. ar. leg. iij. ad. leg. Iul. maie. Quòd si iussu populi fecisset, tum rectè iustumne an iniustum & contra ius gentium bellum quod populus iussisset quæreretur, & Cæsari ex ea re nihil apud suos vitio verti posset. Illud enim proprio ac ciuili Romanorum iure pridem additum, & ab ipsius ferè vrbe Romæ incunabilis obseruatum est, vt ita demum iustum bellum censeatur, quod talibus scilicet ex causis suscipitur, si & publicè decretum sit. l. hostes. infrà de capti. & postlim. & aut repetitis rebus, hoc est, ex postulata iniuria & causa quæ ad bellum inferendum mouet, geratur, aut denuntiatur antè sit & indictum, quod feciali populi Romani iure comprehensum fuisse scribit Cicero. lib. i. offi. Sed id ius quale fuerit, pauci, opinor, intelligunt, nec quisquam præter Dionisium Halicarnacensem, quem viderim, satis explicat lib. ii. Romanorum antiqui. Sed quoniam Græci, inquit, carent magistratu foecialium, de potestate illius dicendum est, & cætera quæ hoc loco referre nimis longum esset. Ideò apud autorem ipsum legi poterunt. Quædam tamen ex his etiam iure gentium obseruata videntur, neque hæc ad causam, sed ad solemnia instituendi belli pertinent: vt si interim satisfactum sit, ab armis quiescamus & desistamus. Patrum nostrorum memoria Hispaniarum Reges aduersus Indos atque Antipodas pro gloria & propagando imperio, vt scilicet eos subigerent ac parere cogerent, felicissimè pugnare cœperunt, quod hodiè faciant. Aduersus Mauros tunc eorum finitimos, qui magnam Hispaniarum partem, vel Romanis, vel aliis ademptam occupauerant, pro religione certarunt. Corinthiis Romani solius vindictæ causa, quòd legatos suos contra ius gentium pulsassent, bellum intulerunt, & eorum urbem deleuerunt. Iam reliquis de causis earum quas memorauimus, quoties bella gesserint, notiora sunt exempla, quàm vt à me referantur. Denique plena horum historia est, non Romana solùm, verùm etiam Græca & Barbara atque omnium omnino nationum, vt non immeritò iuris gentium id esse existimemus, quod humanæ gentes communi quadam con-[24]sensione semper inter se egerunt, & ius fasque esse perpetuò existimarunt. Nam quod Accursius & Bart. hîc,

licitum id demum bellum esse tradunt, quod populus aut princeps decreuerit, quòdque ad propulsandam iniuriam infertur, non omnino satis est, vt totam rem planè intelligas, cùm non distinctè & clarè (vt oportuit) quid à iure gentium, quid à iure ciuili sit, ostendant. Suetonius in Augusto, Nec vlli, inquit, genti sine iustis & necessariis causis bellum intulit, tantùmque abfuit cupiditate imperium, vel bellicam gloriam quoquo modo augendi, vt quorundam Barbarorum principes in æde Martis vltoris iurare coëgerit, mansuros se in fide ac pace, quam peterent. Iustas simul & necessarias causas voluisse habere Augustum significat, non iustas tantùm, vt bella inferret. Ideò pro imperio & belli gloria augenda non certasse, quasi suo iure id facere potuerit, vt Romano imperio Barbaros parere cogeret. Sanè cùm inter duos populos bellum geritur, vt inter Parthos & Romanos: non posse vtrunque eorum iustam causam fouere, sed alterum iure, alterum iniuria facere, & tamen verum vtrinque iure gentium bellum esse, quamquàm ab vna parte iniquè susceptum: ideoque & capta hincinde fieri capientium, satis inter omnes constat. Addit Alciatus lib. iii. parad. c. xxi. etiam iustum interim vtrinque esse bellum, propter ambiguitatem scilicet, quæ oritur ex mutua contentione. Sed hoc ego verum arbitror, quantum ad consensionem iurisgentium duntaxat & effectus belli. Nam non solùm quod natura rectum est, sed etiam quod legitimum, hoc est, legibus & iuri cognitum, iustum dicitur. Tale autem bellum sine dubio iure gentium geritur, ergo & legitimum est. Sed quamquàm legitimum sit, hoc est, iure gentium approbatum, natura tamen vt iustum sit, ex parte illius qui iniquam causam fouet, nullo modo effici potest. nam quod idem Alciatus ad extremum, quasi reticens quæ in eam sententiam disseruerat, iure nostro illicita omnia bella esse adscripsit, propterea quòd apud Paulum legerat, Ab hostibus captos per iniuriam detineri. l. postliminium. in prin. de capti. probare equidem non possum, quando huic sententiæ consequens foret, vt nec de nobis capta efficerentur hostium, nec quæ nos de hostibus ceperimus, nostra fierent, cùm claudicare iuris dispositio non debeat. Pauli autem verba alio intuitu prolata, non tanti esse arbitror, vt vniuersum ius belli egregiè his libris perscriptum destruant atque euertant. Quod ergo Paulus ait, captos per iniuriam ab exteris detineri, non aliò pertinet, quàm vt significet quibus cum nos bella gerimus, malam causam eos fouere vsquequaque præsumendum esse, ac propterea iniustum ex parte eorum bellum esse, non quòd ad legem, sed quòd ad recti naturam attinet, vt prædiximus. Ideo qui tali bello ex nobis capti ab hostibus per vim detinebantur, eos vbi ad nos redierint, meritò pristinum statum recipere.

Discretæ *Gentes*. Gens à gente discreta est. Ergo hominum genera, & nationes, atque in his familiæ inter se discretæ sunt. Sed & prouinciæ: dum tamen prouincias intelligamus, non eas terras, quas bello partas Romani in formam prouinciarum redegerunt, quæ proprio vocabulo prouinciæ à nobis appellantur. l. notionem. §. continentes. de verb. significati. Nam diuisiones hæ à Romanis factæ magis ad ius ciuile pertinent, sed accipiamus omnes omnino [25] terrarum partes & regiones, quæ inter se initio distinctæ & separatæ sunt.

Regna *Condita*. An ergo etiam vrbes ac ciuitates hoc iure constitutas dicimus, an suo quamque iure, hoc est, ciuili? Et sanè coitio ciuium vniuscuiusque ciuitatis inter se suo quæque iure magis censi videtur. Cæterùm in vniuersum omnes iure gentium constant. Murorum quoque & ædificiorum ratio in vniuersum ad ius gentium refertur. Nam domos & tecta sibi condere homines initio coeperunt, & hoc est quod mox dicit, *Ædificia collocata*. Nam collocata sine dubio legendum videtur, vt Haloander emendauit, non collata, vt erat in vulgatis codicibus. Ex quo infertur, iure gentium licere vnicuique domum, castrum, villam, prætorium in suo sibi ædificare, nisi quatenus iure ciuili postea prohibitum est. l. per

prouincias. C. de ædifici. pri. l. quicunque castellorum. C. de fundis limitrophis. lib. xi. quod ad publicam securitatem pertinet.

Dominia Distincta. Ergo iure naturali antiquissimo omnia communia, vel certè nullius in bonis erant. Et hoc sanè intelligunt doctores, tam de mobilibus rebus, quàm de his quæ soli sunt. Quod si verum est, quæritur, furtum quamobrem lege naturali prohibitum esse admittere Paulus & Vlpianus scripserint. l. j. in fin. infrà de fur. l. probrum. de verb. signific. videtur enim potiùs iure gentium prohibitum dici oportuisse, cùm furtum nihil aliud sit, quàm contrectatio rei alienæ. d. l. j. Respondeo, vel de iure naturali hominum proprio (quod nihil aliud est, quàm ius gentium) Paulus loquitur, vel certè etiam iure naturali communi ac primæuo furtum admitti nefas est. Hoc enim ipso quòd aliquis rem occupauerat, ac penes se habebat, vtique plus iuris ei esse debebat in retinendo, quàm alij in surripiendo atque auferendo. Nam occupatio antiquitus idem propemodùm præstabat, quod nunc dominium. Quod verò Alciatus censuit, in d. l. probrum. nec iure quidem gentium prohiberi furtum, sed iure ciuili tantùm: rectè (vt opinor) ab Augustino confutatum est, lib. iiii. emend. Diuus quoque Augustinus in libris de ciuitate Dei, complura ad hanc quæstionem pertinentia explicat, quibus additur Aristoteles in Problem. sectione xii. problem. vltimo capi. Nos eorum loca indicasse sat habemus.

Commercium. Haloander corrigit, *Commercia.* Sed veterem scripturam magis probo. Nam commercia plurali numero aut nusquàm apud bonos autores inuenire est, aut raro. Semel quidem apud Lucanum lib. vi. Et mihi sunt tacitæ commercia linguæ. Commmercium autem accipe negotiationem & conuentum, atque congressum hominum inter se, mercaturæ aliarumque rerum contrahendarum & gerendarum causa. Cicero, Voluptas nullum habet cum virtute commercium. Frequentiùs tamen ad merces, & res ipsas refertur. Idem Cicero, Commmercium in eo agro nemini est. & alibi, locum illum senatorium illi vendidit, cui ne commercium quidem esse oportebat. dicitur, & ius commercij, quod specialiter ad redemptionem captiuorum attinet, cuius frequens mentio sub titulo de captiuis, & postl. reuer. in Codi. & in his libris. Nam quòd Accursius, generale nomen ad solas rerum permutationes restringendum putat, haud quaquàm placet, nec ita iurisconsultum sensisse arbitror.

Obligationes Institutæ sunt, exceptis quibusdam quæ à iure ciuili introductæ sunt. Adnotauit supra l. j. §. fina. ius naturale dici, proprium & commune. [26] Proprium, quod hominibus solis conuenit. Commune quod tam reliquis animalibus, quàm humano generi natura inditum est. Et proprium quidem illud vsitatiore nomine, ius gentium appellari vidimus. Igitur vt perfectè intelligamus, quæ obligationes simpliciter naturales sint, quæ iuris gentium, in huius capitis interpretatione, eadem relatione vtendum est. Sed hoc amplius sciendum, veteres iurisconsultos non (vt ius naturale) quibusdam appellationibus distinxere: sic obligationes quoque, quæ ex naturali communi iure discedunt, alio nomine, quàm quæ ex iure gentium proueniunt, appellasse. non enim hoc fecerunt, sed vtrasque vno nomine naturales, scilicet appellauere. l. Stichum. §. naturalis. de solut. Quinimò ausim dicere, ad propriam dumtaxat humani generis naturæ rationem, atque æquitatem eos respexisse, cùm naturales obligationes dixerunt, non ad communem illum nobis cum cæteris animalibus naturæ instinctum: nam hoc sensu legisse, nusquam in iure memini. Credo quòd ius illud naturale, commune abusiue dicitur, pro naturali quodam instinctu omnium animalium, vt suprà dixi l. j. §. ius naturale. eod. titu. cùm ius ad rationem pertineat, qua bruta carent. Quare multò magis abusiue diceretur etiam obligatio eodem sensu, argu. not. in. l. j. C. de do. promiss.

Animalia enim rationis expertia, ad aliquid dandum, vel faciendum, obligata esse, qui possis dicere, cùm traditum sit, nihil ea posse committere, propter quod obligentur, quia sensu carent. l. j. §. ait prætor. si quad. paup. fe. di. Sed nec quod ait, iure gentium, obligationes institutas esse, protinus sic accipiendum est, vt doctores communiter accipere videntur: quasi quodcunque dari, fieri debere, naturalis hæc animi nostri ratio suadet, eius rei etiam iure gentium obligationem constitutam, aut inductam fuisse, continuò credamus. Nam ratio à iure multùm differt, argu. l. cùm ratio. in prin. de bo. dam. Ratio enim ad animum, & naturam pertinet, ius ad actionem, atque exercitationem, vt suprà docuimus, eo. titu. l. j. scholio secundo. Quamobrem an aliquid iuris gentium sit, non ex natura & rationes scrutari conuenit, sed ex facto, hoc est, ex eo, an communiter id inter homines obseruandum receptum fuerit: alioquin nimio plura, & minutiora, quàm par sit, iuris gentium esse dicendum fuerit. Contrà autem, quodcunque iuris gentium est, id etiam naturali rationi conuenire arbitror, præterquàm in paucis: quæ vtilitatis causa, per necessariam quandam consequentiam, contra naturalem hanc rationem, atque æquitatem recepi oportuit, vt mox docebo. Nam communis illa omnium gentium, & nationum consensio: non nisi in his quæ maximè rationabilia sunt, videtur existere potuisse, & hoc sensu accipienda sunt verba Pauli, in l. cùm amplius. §. is natura. de regu. iur. Dum eum natura debere ait, quem iure gentium dare oportet, cuius fidem sequuti sumus. Dicit enim, qui iure gentium debet, eum etiam natura debere, non autem è conuerso. vt omnes videntur credidisse. Eadem interpretatio aliis quoque locis facienda est, vbi similiter eadem sententia refertur. Inst. de iu. nat. §. quod verò. Enimuero cùm inter ciues Romanos certo iure agi, semel decretum esset: primùm de obligationibus ita definitum est, Inst. de actio. in prin. neminem ex his, qui quoquomodo obligati sunt, ad solutionem vrgeri posse, nisi secundum nostre ciuitatis iura, quod & illa ratione effici necesse erat: quia sine [27] actione neminem experiri voluerunt, actiones autem ex iure ciuili compositæ sunt. l. j.. §. déinde. infrà de orig. iur. Igitur imprimis naturalium obligationum, hoc est, earum quas naturalis ratio generaliter suadebat, quædam iure ciuili agnitæ sunt atque approbatæ, & consequenter illarum nomine actiones compositæ: quædam in suo statu simpliciter relictæ. Imprimis obligationes omnes quæ iuregentium receptæ, aut introductæ fuerant, indistinctè approbatæ sunt. arg. l. iurisgentium. in princ. infrà de pactis. nusquàm enim in iure nostro quicquam quod iurisgentium sit, non acceptum videas & legibus, aut moribus nostris comprobatum. Quædam autem præterea arbitrato principum, aut populi, vel magistratuum introductæ sunt, hæc quidem etiam rationabiliter (vt putarunt) sed propria tamen quadam ratione Romæ duntaxat, vel certè non omnibus locis, & nationibus in vniuersum cognita. Quæ ratione quadam, & naturali æquitate subnixæ cùm essent, agnitæ tamen non sunt, hæc in suo nomine remanserunt, vocanturque obligationes naturales, quarum nullus effectus maior, quàm vt si eo nomine à sciente aliquid solutum sit, repetitio non detur, toto tit. infrà de cond. ind. Quascumque autem Romanis legibus introductas diximus, aut comprobatas (comprobatae autem omnes ferè sunt, quarum idonea causa visa est, vt præteriri eas non oporteret) hæc ciuiles generaliter dictæ. Inst. de oblig. §. j. vbi glo. in verbo, iure ciuili. quæ tamen & ipsæ propriis nominibus inter se distinguuntur: vt aliæ quidem iurisgentium dicantur, aliæ autem legitimæ, arg. l. conuentionum. & l. seq. infrà de pactis. Ciuiles autem ideò dicuntur, vt intelligamus, iure ciuili efficaces eas esse factas, quibus debitores vrgeri possimus ad solutionem. Sunt tamen eadem & naturales, hoc est, naturali rationi, atque æquitati cognitæ, eaque subnixæ. Nam si quidem à iuregentium sunt, iusgentium cum naturali ratione congruit: si à certa lege, & lex ipsa vtique rationabilis est,

nec sine idonea causa rogari solet. c. erit. iiij. distin. His constitutis, interdum euenit, vt qui ciuili obligatione alium obstrictum tenet, puta, ex stipulatu, nonnunquàm æquitate sola deficiatur, vt si nuda pactione conuenit, se nihil eo nomine petiturum. Et hoc casu dicimus naturalem obligationem tolli. l. si vnus. §. pactus ne peteret. de pact. ciuilem remanere. Quod & ab initio contingere posse existimant, videlicet, vt sola ciuilis obligatio sine fundamento naturalis æquitatis inducatur: vtputa, Si quis alteri per iniuriam condemnatus sit. Item ex literarum obligatione, post biennium, pecunia interim non numerata. Nonnunquàm solo iuris ciuilis auxilio destituitur quis, naturalis æquitatis vinculo remanente, velut si peregrinus factus sit, qui initio contractæ stipulationis in ciuitate erat. l. j. C. de hæ. inst. vel si contra eum iudicatum sit, non deberi ei, quod re vera debebatur. l. Iulianus. de cond. ind. Et hoc casu, ciuilem obligationem, remanente naturali, intercedere dicimus. Superiore specie, cùm scilicet æquitate deficiente, naturalis obligatio intercidit, per exceptionem aduersus rigorem iuris succurri solet. At si naturalis obligatio ab initio non affuit, dummodò ciuilitè quis obligatus fuerit, ea obligatio ciuilis périnde efficax est, ad pariendam actionem, ac si cum naturali coniuncta esset. Posteriore autem specie, cùm sublata obligatione ciuili, remaneat naturalis, creditori nihil auxilio esse potest, nisi debitor sciens ei soluat, tunc enim repetere non potest: quod [28] omnium naturalium obligationum commune est: vt prædiximus. Quod si quando ex naturali obligatione actionem oriri legas, tunc sine dubio, naturalem hanc obligationem etiam ciuilem appellari posse, præsumendum est. l. fideiussor. §. fideiussor. infra de fideius. l. naturalis. de act. & ob. l. j. §. debitum. de consti. pec. Nam lex eam agnoscendo, atque approbando (quod facit cùm ex ea actionem dari mandat) etiam ciuilem eam esse facit. His cognitis, facile intellectu est, quod Triphonius scribit, in l. si id quod. de cond. ind. Si dominus, id quod seruo debuit, manumisso soluerit, repetere non posse: quia naturale agnouit debitum. vt enim libertas, inquit, naturali iure continetur, & dominatio ex gentium iure introducta est: ita debiti, vel indebiti rationem in conditione naturaliter intelligendam esse. Quod ait, naturaliter, nec secundum ius naturale omnium animalium commune intelligendum est, vtpote cum illo iure obligationes introductæ nullæ sint, rursus nec secundum ius gentium, quo quidem id potissimum inductum est, vt seruus & dominus (quòd attinet ad acquisitionem) vna atque eadem persona intelligantur: sed secundum naturalem rationem, hominum naturæ propriam accipi debet, quæ latiùs multò patet, quàm iusgentium: vtpote, à qua iusgentium manauit. Cæterùm hoc iusgentium cùm seruitutes constituit, atque introduxit, quamuis in vno contra hanc naturalem rationem facere visum sit, dum libertatem homini naturam inditam, violenter aufert: in altero tamen haud sanè leuioris momenti naturalem ipsam rationem, atque æquitatem sequutum est, vt scilicet infirmiores melioribus subiicerentur, atque parerent, quod etiam ipsis vtile futurum esset, secundum ea quæ suprà dixi, in prin. huius capituli. Quod & si deteriores sint qui bello vicerint, aut eorum iniusta causa fuerit, nihilominus tamen adhuc ratio quædam superest, cum naturali æquitate congruens, qua rectè constitui visum, vt bello capti victoribus suis seruirent, potiùs videlicet, quam vt ab his occiderentur. Igitur quod naturali iuri contrariam fuisse seruitutem Imperator scribit. Inst. de iu. na. gen. & ciui. §. ij. exaudiendum magis esse apparet, de naturali instinctu, atque impulsu, nobis cum cæteris animalibus communi, quo omnia animalia libera esse cupiunt, quam de naturali ac propria hominum ratione, quæ sine dubio potiùs id efficit, quod modò diximus. Nec mouet me quòd Paul. Castr. in l. manumissiones. infra eo. & in d. l. si id quod. de cond. ind. videtur affirmare, accipienda esse illa verba Imperatoris, de iure naturali hominum proprio, hoc est, de iure gentium: quia, inquit, in brutis non

est dare libertatem. Respondeo enim, hoc verum non esse, & facile depræhendi, si naturam ipsam consideremus. Docet hoc etiam Æsopicæ fabellæ exemplum, quo equum cum ceruo pugnaturum, hominem sibi in dorso collocasse scribit: exinde equum homini seruire coactum esse, quamuis victor, illo certamine discessisset, ceruum autem, libertatem suam retinuisse, quamuis detrimentum in præsentia acceperit. Enimvero semel introducta seruitute, postea per necessariam quandam consequentiam, aliquid contra naturalem hanc hominum propriam rationem tantisper recipi necesse fuit, veluti quod dominus seruo promiserit, ut hoc iure non debeatur. Sed naturali tamen ratione deberi apparet, quam ius gentium non sustulit, sed pro tempore depressam tenet. Idem quoque contingit in vsucapione, quæ iuris ciuilis est, respectu iurisgentium, quod in seruitute (quæ iurisgentium est) contingere diximus, respectu rationis naturalis. Nam cum semel ciuitates, & dominia distingui iuregentium inductum esset, bono [29] publico ciuitatis nostræ, hoc est, Romanæ, introducta est vsucapio: ne dominia diu in suspensio essent. l. j. de vsuc. Cæterum si rem tuam vsuceperim, eaque mox ad te peruenerit, naturalis ratio illa, quæ à iuregentium cœpit, tunc cum dominia distincta sunt, efficit ut tu quod tuum est, recepisse videre, ego eam rem à te petere nullo iure possim. l. si quis emptiones. C. de præscri. xxx. vel xl. annorum. In proposito autem si tu seruo meo sic promiseris, ut vel naturalis duntaxat obligatio, vel naturalis simul & ciuili ex tua promissione orta sit, quia iuregentium inductum, ac postea etiam iure ciuili comprobatum est. in l. frater à fratre. de cond. ind. vbi Bar. & in d. l. Si id quod. ut ea obligatio qualiscunque sit, mihi non seruo ipsi acquiratur, additum etiam eodem iure ciuili (prout nos interpretamur. l. placet, infra de acquir. hæc.) ut nec momento quidem temporis penes seruum obligatio consistere censeatur. Ideo seruo ipsi postea manumisso nulla te nec ciuili, nec naturali ratione teneri constat, quia scilicet initio mihi statim quæsitæ est obligatio. Cæterum potius contra naturalem æquitatem esset, si vnica promissione vni facta, duobus te in solidum obligatum esse vellemus dicere. Igitur si manumisso solueris, vsquequaque repetere posse te non est dubium. Ego autem, qui dominus serui fui, etiam ad solutionem te vrgere possum, si ciuiliis fuit ea obligatio. Sin naturalis, illud inspiciendum erit, an sciens mihi solueris, ut repetere non possis. Hæc de obligationibus, quomodo iure naturali, gentium, aut ciuili introductæ, aut agnitæ sint, in vniuersum dixisse satis est, ad huius capitis interpretationem. Rursus autem de actionibus, an iure gentium institutæ sint, an iure ciuili quæritur? Et si quidem actiones intelligimus formulas & conceptiones verborum, quæ compositæ sunt, ut inter se ciues Romani experirentur: non videtur dubium, quin hæc iuris ciuilis sint. l. ij. §. deinde. infra de orig. iur. sin ius persequendi iudicio quod sibi debetur, accipiamus, idque ex contractu iurisgentium descendat, & inter ciues Romanos agi proponatur: sine dubio & hæc ad ius ciuile pertinent, ut prædiximus. quia ciues non nisi iure ciuili agere inter se possunt: Iure autem ciuili comprobatur, & confirmatur iusgentium, addito agendi modo. Quod si inter externos agi proponatur, sine dubio iurisgentium esse puto, nec præter eas, quæ ex obligationibus iurisgentium descendunt, vllas efficaces esse arbitror. Denique Prætorem peregrinum Romæ non nisi ex iuregentium ius dicere consueuisse arbitror, cum apud eum inter externos disceptaretur. Idque etiam hodie, si res incidat, fieri oportere, veluti si Indus fortè, aut Persa mercaturæ, vel alia de causa, apud nos moram trahens, iudicio quid petat. Qua in re ab interpretibus nostris, sic distingui solere, non me latet: ut quæ ad iudicij ordinationem pertinent, ex iure ciuitatis in qua iudicium agitur, etiam exteri obseruent: decisio causæ ex communi Romanorum iure constituatur. l. cunctos populos.

C. de sum. tri. & fi. catho. sed hæc dicere videntur, quia Prætores peregrinos non habemus, vel quòd harum rerum vim haud omnino satis intelligunt. Ratio autem efficere videtur ea quæ nos affirmamus.

[30] L. VI. Vlpianvs. Lib. I. Instit.

IVs civile est quod neque in totum à iure naturali, vel gentium recedit, neque per omnia ei seruit. Hoc ita ait, Quia quod in ciuitate constituitur, si in totum à iure naturali, vel gentium recedat, hoc est, ei repugnet atque aduersetur, non ius, sed iniuria ciuilis appellanda esse videtur. c. erit autem lex. vbi glo. iiij. dist. Non enim aduersus ius naturale, vel gentium constitui licet, nisi ex magna causa: quam rem Bar. & recentiores longissimis tractatibus persequuntur, in l. j. de const. prin. nos etiam inferius attingemus, in l. lex naturæ. de statu hom. Ex hoc loco sumi potest argumentum aduersus leges municipales, quæ quibusdam locis contra naturalem rationem sub prætextu boni publici constitutæ sunt. Qualia sunt, consanguineus obligetur pro consanguineo, Destruantur ædificia eorum qui crimen aliquod admisisse dicuntur (quanquàm vetustissimum morem hunc fuisse appareat ex historiis Rom.) quibusdam temporibus impunitas sit delictorum, Damnetur & necetur quis, deinde accusetur, vel aduersus eum quærat, ac defensiones eius tum demum audiantur, & siqua similia, quorum nimio plura quàm velis vbique reperias. Efficit huius capitis ratio, vt non valeant, ac primo quoque tempore abolenda sint. arg. etiam l. si priuatus. infra, qui & à quib. l. quoties. de pollicit. Arguit quippe iniquitas & durities talium legum, dolo malo versatos esse, qui eas constituerunt, quod & ipsum facit, vt valere non debeant. l. j. in fi. de except. doli. c. cum omnes. de const. Paul. Cast. latè in l. j. nu. iij. infra de legib. Nec mouet me quod Accur. existimat, vsucapionem iuri gentium prorsus contrariam esse, atque ob id non parum laborat. Respondeo enim vsucapionem cum iuregentium aliquomodo conuenire, quo qui in vacua veniebant occupatione ipsa, dominium nanciscebantur, vt ait Cic. lib. off. j. Nam non alia ratione iure ciuili deinde introducta est vsucapio, quàm ne rerum dominia diu in incerto essent. Quomodo autem commune bonum initio causa fuit, vt dominia distinguerentur, quò scilicet, solertius homines colerent vnusquisque quod suum esset, sic & bono publico ciuitatis nostræ postea inducta est vsuca. l. j. de vsuc. quare & iusgentium quodammodo in hoc ipso imitatur. Sed cum iusgentium contra ius naturale videatur induxisse seruitute, cur non & ius ciuile contra iusgentium aliquid posse dicamus? Respondeo, Seruitus non omnino contra ius naturale est (secundum ea quæ proximè diximus) & si tamen sit, ex causa receptam esse negari non potest, vt etiam admonuimus. quo exemplo & ius ciuile contra iusgentium ex causa aliquid constituere posse confitendum est. Præterea & si nihil posset, non mirum id est: quia vtique plus valere vniuersarum gentium quàm vnius ciuitatis consensus debuit in vniuersum. Quod ait, Neque per omnia ei seruit. Sensus apertus est, quia si ius ciuile iurigentium per omnia seruiret, iam non proprium ius ciuile, sed purum, merum & germanum iusgentium appellandum esset, vt Triphonius vocat, in l. bona fides. depos. Quò fit, vt si lex municipij idem sanxerit, quod ius ciuile, de tali lege pèrinde ac de iure ciuili iudicandum sit: quod & Paul. Castren. putat. l. prima. §. si quæ verò pragmaticæ. Cod. de Iust. [31] Cod. confir. vbi tex. quamuis Barto. & plerique alij contra senserint. l. j. infra ad leg. Falc. non sat firmis rationibus. nam eas Alcia. rectè confutat, lib. v. παρέργων. c. xxiii. Illud rectè videtur Accur. admonere, vniuersum ius nostrum quod his atque aliis libris prescriptum est, quamuis iuris naturalis & gentium crebram mentionem

faciant, & præcepta complexum sit: nihilominus tamen proprium ius ciuile censendum esse, quia scilicet iuri naturali, vel gentium semper aliquid addit, aut detrahit, si non in materia, at saltem in obseruatione atque in forma.

L. IX. Caius. Lib. I. Institv.

OMnes populi qui legibus et moribus reguntur, *partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur, &c.* Non dici potest, quàm perniciosè erratum sit, in huius capituli interpretatione, dum hæc verba sic vulgò accipiunt, quasi per ea relatum sit, vnius cuiusque oppidi, vrbs, aut vici, incolis & municipibus, quas velint sibi leges & iura condere licere: quin & collegiorum consortibus ac sodalibus idem concessum esse autoritate huius responsi voluerunt. qua in re longissimè omnium à vero errasse videtur mihi Paulus Castren. qui nullum prorsus in ea re delectum habet, neque modum tenet, quin omnibus quicunque sint, indifferenter permissum dicat. Nam Barto. & quidam alij verecundiùs fecerunt, cùm distinctionibus quibusdam rem temperarunt, quam tamen in vniuersum restringere & cohibere oportebit. Nos breuissimè sic definiri posse arbitramur: vt siquidem de exteris populis quæramus, expedita res sit, posse eos quas velint sibi leges statuere. Exteros autem populos multos esse, qui vel amicitiam, vel bellum, aut pacem, vel fœdus cum populo Romano habeant: vel neque pacem, neque amicitiam, neque fœdus habeant, neque bellum nobiscum gerant, ignotum non est. l. postliminij ius. infra de capt. l. non dubito. eod. titu. Hi seu liberi sint, seu sub Regibus suis agant, suo sibi more statuta faciant: hoc proprium illorum ius ciuile, ac populare appellabitur. Leges nostræ nihil ad ipsos attinent: nam quod scribit Proculus d. l. non dubito. in fi. Si apud nos rei fiant, ex ciuitatibus fœderatis, & in eos damnatos animaduertere nos posse: sic videtur accipiendum, vt rei fiant ex delictis apud nos commissis. qua de re magna inter Barto. & Bald. contentio. Barto. d. l. non dubito. Bald. in l. exequutore. C. de exeq. re. iu. & vide Budæum, in d. l. non dubito. Quæ verò gentes & nationes ac populi sub imperio Roma. agunt, quoniam Antonini constitutione, omnes ciuitate Roma. donati sunt, & quasi vnum corpus atque vnus populus effectus est. l. in orbe. infra de stat. homi. quod & pridem quodammodò fuerat Italis & Latinis omnibus, ac municipiis plurimis ciuitate Ro. donatis. Vnde Cicero in lib. de petit. consulatus, Roma, inquit, est Ciuitas ex nationum conuentu constituta. Hi pro vno populo simul omnes accipiuntur, quod & Albe. hîc animaduertit. col. ij De his cum quæritur, an vniuersi aliquid constituere possint, ad principem referri oportet, in quem omne ius & potestas lege Regia perpetuò translata est. l. j. infra de [32] const. princ. l. j. de off. præf. præf. Princeps verò ita decreuit leges condere, deinceps ad solum ipsum Imperatorem pertinere. l. fi. C. de legib. l. si quod extraordinarium. C. de legation. lib. x. vt etiam in discrimen ventum sit, an Senatus ius facere possit. qua de re inferiùs tractabimus. l. non ambigitur. de legib. Sed vacante sede imperij, si omnes coëant & consentiant, vt per Tribus xxxv. olim facere solebant, antequàm Imperatores crearentur (circumscripita illa difficultate quæ ingeritur, ex eo quòd electio Imperatoris ad principes Germanos hodie perpetuò translata esse dicitur) existimarim legem facere posse, quæ deinceps in vniuersum populum atque imperium Rom. valeat. Si quærimus de singulis nationibus & ciuitatibus, sciendum est, quædam initio sic venisse in potestatem ac ditionem Pop. Rom. vt suis legibus deinceps nihiloseciùs vterentur: quod saluis legibus dedere se dicebant, quo iure omnia ferè municipia erant, vt scribit Aul. Gell. lib. xvi. noct. att. cap. xiii. quamuis eam rem iam tum oblitteratam fuisse dicat, ac Romanis legibus &

iure omnes viuere cœpisse, idque sibi etiam honorificentius existimasse. De his si constare posset, quæ quibus legibus saluis inditionem Pop. Rom. venerint, vt de Siculis, apud quos non Romano tantum iure, sed & suæ cuiusque ciuitatis legibus agi consueuisse, scribit Ascon. Pædianus: hæc suis legibus vti posse non dubitauerim. Nouum autem ius sibi constituere non posse, nisi vt cæteri, de quibus mox dicam. Nam & verbum illud, Saluis legibus, de iis quæ tunc habuerunt, accipiendum videtur, & generalis prohibitio postea subsequuta, ne cui præterquam principi leges facere liceat. d. l. fin. facultatem si qua eis relicta esset, omnino abstulit. His declaratis, nulli ciuitati aut genti, quæ subsit imperio Romano contra formam iuris publici quicquam constituere licere arbitror. Quod si iuri publico non aduersentur, quanlibet legem sibi ferre posse, magis in vim cuiusdam pacti quam legis valituram, vt de sodalibus ac collegiis dicimus, idque multis locis in iure probari puto. l. fin. de colleg. ill. d. l. fin. C. de legib. l. ij. §. hoc autem. C. de vete. iur. enu. nam ciuitates Romano imperio subiectæ, priuatorum loco habentur. l. bona ciuitatis. de verb. sign. at priuatorum pactionibus, ius publicum mutari non posse, certum est. l. contra iuris. l. ius publicum. l. iurisgentium. §. si paciscar. de pact. l. nec ex prætorio. de regu. iur. cuisententiæ conuenit, quod & Bald. l. humanum. C. de legib. & Pontificij iuris interpretes, c. cum accessissent. de constitut. frequentius tradiderunt, subditorum statuta, principis confirmatione vsquequaque indigeri: quia scilicet plerunque vltra quam eis licet, progrediuntur, dum inter se quædam statuunt, quæ pactionibus efficere haudquaquam possunt: vtpote iuri publico aduersantia. Quomodo autem ius publicum lædi intelligatur, & quatenus progredi paciscendo liceat, ad alium tractatum pertinet, in quo & ipsa veterum iurisconsultorum sententia non obscure cognosci potest. d. §. si paciscar. Nos eam rem suo loco, quo ad eius fieri poterit, in vniuersum explicare conabimur. l. legis virtus. infra de legib. d. l. ius publicum. l. si quis pro reo. post Barto. & scribentes infra de fideiussoribus. Secundum hanc sententiam constituendum videtur, vbicunque legis municipij, ad formam iuris publici pertinentis in iure mentio est. l. fin. de decr. ab ord. fac. l. j. C. de emancip. liber. l. Anthiochensium. de priuil. cred. l. j. versi. nisi fortè. ad Mu-[33]nicip. lege, Lucius. §. fina. eodem titu. lege, semper. §. legem quoque. de iure immuni. iuncta lege prima. C. de decre. decur. libro x. l. iij. §. planè. quod vi aut clamqua lege diuersum, aut contrarium aliquid iuri communi in municipio statutum, aut obseruatum fuisse significatur, vt de ea lege accipiamus, qua salua municipium in ditionem populi Romani initio venerit, vel quam Princeps postea specialiter approbauerit, aut Municipio indulserit. dd. ll. cuiusmodi multa Pompeium magnum, Syllam, C. Cæsarem & Augustum quibusdam ciuitatibus Asiæ & Bityniæ indulsisse tum alij tum Plinius Cæcilius in epistolis ad Traianum memorat, quæ quidem magis proprio vocabulo priuilegia, quam leges nuncupantur. dicta lege, prima, dicta l. Antiochinum. Est tamen etiam frequens in iure mentio earum legum municipalium, quæ ad ius publicum non pertinerent. Sed de ijs rebus latæ essent, de quibus vel inter priuatos pacisci licet. lege, nulli. quod cuiusque vniuers. nomi. lege, item eorum. infra eodem titu. lege, finali. §. sed ea. de muner. & hon. lege, prima. de albo scriben. quibus priuilegij nomen non rectè addideris. Alia verò vsitatissima appellatione, lex municipalis dici videtur, generalis forma & lex Romæ lata, qua de omnibus municipijs & eorum iure in vniuersum comprehensum erat, ad quam Paulus librum singularem scripsisse memoratur, indice ante digesta. Accipitur hoc sensu titulus primus libro vltimo Digestorum, *Ad municipalem & de incolis*: vt subaudiamus legem, vt & Politianus & Budæus admonuerunt. Budæus, lege municeps. eodem titu. quamuis quænam ea esset lex, non satis perspectum habuisse videantur. Eius legis mentio Vlpiano, lege, tertia.

de decret. ab ordin. fac. cùm ait, lege municipali caueri, vt ordo non aliter habeatur, quàm duabus partibus adhibitis: & in constitutione Cod. lege, prima. de seru. reip. manum. Si ita, inquit, vt lege municipali, constitutionibúsque principum comprehenditur &c. Ego talem quandam legem fuisse arbitror, qualis olim Licinia & Mutia de ciuibus regundis in sua quibúsque ciuitate, cuius Cicero & Asconius Pedianus meminerunt in oratione pro Cornelio. Apparet enim legem fuisse generalem de omnibus municipijs in vniuersum loquentem, quod & responsa ferè omnia sub illo titul. ad Municip. & deinceps subsequentibus quoque titulis congesta indicant. Quamuis autem citra Principis auctoritatem non possint Municipales quicquam contra formam iuris publici constituere, tamen si qua inueterata consuetudo sit in Municipio, qua aliquo respectu rationabilis, aut aliqua necessitate suadente inducta esse videatur: Hanc quoque (licet iuri scripto quadam tenus aduersari videatur) obseruari debere existimo, idque iuri consentaneum esse. lege finali. C. de testa. lege prima, & vltima. quæ sit lon. cons. lege, obseruare. vbi glo. in verbo consuetudinem. infrà de offic. procon. lege, non tantùm. de dec. lege secunda. C. eodem titulo. l. venditor. §. si constat. com. præd. lege, si sine. §. Lucius. de administ. tuto. quasi Municipium ab initio salua ea lege & consuetudine in ditionem populi Roman. venisse præsumatur: cùm quidem perpetuò obseruatam eam esse appareat, quòd si postea inualuisse talem consuetudinem constare possit, nihilominus adhuc idem dicendum arbitror, ad principem tamen interim referendum, qui perpensis rationibus, an ea sequenda sit, statuet. Nam alioqui iure satis definitum est, non [34] posse consuetudinem legem vincere. lege, secunda. C. quæ sit long. consuetu. Qua de re & alibi dicemus. leg. de quibus. & lege sequen. infrà de legib. perrarò enim admittenda erit consuetudo, ne contra leges faciendi occasionem præbeamus. Hæc de legibus & statutis municipalibus, deque ijs qui ea condere possunt, in vniuersum dicta sint.

L. X. Vlpianvs Lib. I. Regvlarvm.

Iustitia est constans et perpetua voluntas, ius suum unicuique tribuens. Qua ratione reprehenderint quidam hanc definitionem, quid his rursus respondeatur, quomodo Cicero atque alij iustitiam definierint, & quædam alia scitu digna, leges apud Alciat. libro primo parer. cap. xxxi. Budæus quoque in hunc locum multa cumulat. Plura verò ad iustitiæ cognitionem & tractationem pertinentia mirabiliter, vt omnia, scribit Aristote. libro quinto. & hic cap. j. & sequen. Eorum scripta nobis indicasse satis est. Illud addendum existimauimus, Victorinum quoque Rhetorem initio expositionis in primum librum Rhetoricon Ciceronis, Iustitiam congruenter huic Vlpiani sententiæ definijsse. Iustitia, inquit, est animi habitus ita informatus, vt omnibus mentis tribuat dignitatem, quo loco, meritis, pro mentis, corrigendum puto.

L. XI. Pavlvvs Lib. XIII. Ad Sabinvm.

Ivs plvribvs modis dicitvr, vno *quidem modo id quod semper æquum & bonum est, ius dicitur.* Notauimus supra lege prima. scholio. ij. Ius hoc significatu non ferè accipi, nisi cum illa adiectione gentium, aut natura expressa, vel subintellecta. Simpliciter autem hoc sensu qui velit dicere, rectius eum dicturum esse iustum, quàm ius. Nam ius & iniuria ex Aristo. sententia, lib. Polit. v. c. viii. ferè ad actionem & effectum referuntur. Iustum verò & iniustum

ad naturam, aut ad legem: & hoc est, quod propriè semper æquum & bonum esse dicere possumus, præsumendo scilicet leges vtique bonas esse, & sapienter conscriptas.

Alia significatione ius dicitur locus, in quo ius redditur. Hoc sensu confessum in iure accipiamus, vt habeatur pro condemnato. l. j. C. de confess. Sic intelligi debet, cùm dicimus, in ius vocare: & in lege. xii. Tab. Quando te in iure conspicio &c.

DE ORIGINE IVRIS CIVILIS ET omnium magistratuum & successionem iuris prudentum. Titulus II.

Vix alius est tractatus magis utilis, aut necessarius iuris prudentiæ candidatis, quàm hic quem aggredimur. Vix alius rursum quem superiorum temporum imperiti iuris periti magis neglexerint, ac velut clausis oculis pertransierint, dum historicam hanc cognitionem tanquàm superuacuum aspernantur. Sed fuerit id temporum vitium, Recentiores certè [35] Budæus Zasius Oldendorpius aliique non incelebris nominis iurisconsulti ita agnouere, vt non aliam iuris partem diligentius ac plenius interpretandam putauerint. Horum præcipuus Zasius interpretatione sua, non minùs se totius Romanæ historiæ, quàm iurisprudentiæ consultum ostendit. Tantorum virorum opera nos labore leuati, pauca duntaxat quædam pro suscepti muneris ratione adnotauimus. Cætera ex eorum libris petuntur.

L. I. Caius. Lib. Ad .I. Leges Xii. Tab.

Facturi legum veterarum interpretationem. Commemorantur supra in indice, quem his libris Imperator præposuit, Caij ad leges libri x v. Hi erant ad leges xii. Tab. vt inscriptio huius capituli ostendit, in his ita Caius exordiebatur. Id exordium ad ius civile in vniuersum Imperator transtulit, vt & sæpe alia diuersiore etiam interdum ratione à scriptorum sensu, dum ex eorum verbis, quod proposito suo bonum atque commodum est, quoquo modo efficere studet. Quare sæpe incidimus in difficultates, nonnunquàm etiam in perplexitates inextricabiles.

L. II. Pomponius Lib. singularium Enchiridii.

Necessarium itaque. Inscribuntur & alia capita ex hoc libro singulari Pomponij. l. veluti. supra tit. j. Sed in indice non liber singularis, sed libri duo Enchiridij Pomponio ascribuntur. quare vel subesse mendum eo loco arbitror, vel hunc librum in duas diuisum fuisse partes. Enchiridij liber latinè dicitur manualis.

§. Deinde.

Deinde *Cornelius Sylla publicas quæstiones constituit, veluti de falso de parricidio, de sicarijs, de iniurijs & prætores quatuor adiecit.* Existimaui operæpretium me facturum, si verba Cornelij Taciti, de principiis iuris ad sua vsque tempora, quibus ad varietatem ac multitudinem infinitam legum peruentum esse dicit, hoc loco adscriberem, quo Zasium hæsitasse video, tum quòd his verbis dubitationem omnem eximi arbitror, tum quòd iuris nostri progressum omnem, diuersa quadam ratione non minùs eleganter explicant, quàm hoc loco Pomponius explicauerit. Ea sunt libro tertio Annalium hæc.

Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere, eoque sine pœna, aut coërcionibus agebant, neque præmijs opus erat, cùm honesta suoapte ingenio peterentur, & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquàm exui æqualitas, & pro modestia ac pudore, ambitio & vis incedebat, prouenere dominationes, multosque apud populos æternum mansere. Quidam statim, aut postquàm Regum pertæsum, leges maluerunt. Hæ primò rudibus hominum animis, simplices erant. Maximèque fama celebrauit Cretensium, quas Minos Spartanorum, quas Lycurgus: mox Atheniensibus quæ-[36]sitiores iam & plures Solon perscripsit. Nobis Romulus, ut libitum, imperitauerat: dein Numa religionibus & diuino iure populum deuinxit, repertaque quædam à Tullo & Anco. Sed præcipuus Seruius Tullius sanctorum legum fuit, quibus etiam Reges obtemperarent. Pulso Tarquinio, aduersum patrum factiones multa populus parauit tuendæ libertatis, & firmandæ concordie: creatique decemviri, & accitis quæ usquam egregia, compositæ duodecim tabulæ, finis æqui iuris. Nam secutæ leges, & si aliquando in maleficos ex delicto, sæpius tamen dissensione ordinum, & adipiscendi licitos honores, aut pellendi claros viros, aliisque ob praua per vim latæ sunt. Hinc Gracchi & Saturnini turbatores plebis, nec minor largitor nomine Senatus Drusus, corrupti spe aut illusi per intercessionem socij. Ac ne bello quidem Italico, mox ciuili omissum, quin multa & diuersa sciscerentur, donec L. Sulla dictator, abolitis, vel conuersis prioribus, cùm plura addidisset, ocium ei rei haud in longum parauit, statim turbidis lepidi rogationibus: neque multò post Tribunis reddita licentia, quoquò vellent populum agitandi. Iamque non modò in commune sed in singulos homines latæ quæstiones, & corruptissima rep. plurimæ leges. Tum Gn. Pompeius tertium consul corrigendis moribus delectus, & grauior remedij quàm delicta erant, suarumque legum autor, idem ac subuersor, quæ armis tuebatur, armis amouit. Exin continua per viginti annos discordia, non mos, non ius. Deterrima quæque impunè ac multa honesta exitio fuere. Sexto demum consulatu, Cæsar Augustus potentie securus, quæ triumphu iusserat, aboleuit, deditque iura, quis pace & principe vteremur, acriora ex eo vincula, inditi, custodes, & lege Pappia Poppæa præmijs inducti, ut si à priuilegijs parentum cessaretur, velut parens omnium populus vacantia teneret. Sed altius penetrabant, urbemque & Italiam, & quod usquam ciuium corripuerant, multorumque excisi status, & terror omnibus intentabatur, ni Tiberius statuendo remedio quinque consularium quinque à prætorijs, totidem è cætero senatu sorte duxisset, apud quos exoluti plerique legis nexus, modicum in præsens leuamentum fuere. Hactenus Tacitus. Ex his verbis illud quoque apparet, Cornelium Syllam dictatorem esse, de quo Pomponius loquitur. Cicero quoque in oratione pro Cluentio. Postea, inquit, L. Sylla homo à populi causa remotissimus: tamen cùm huius rei quæstionem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore iudicatis &c. Loquitur de lege à C. Graccho primùm lata contra senatores qui coijssent, ut quis iudicio publico condemnaretur. Cuius rei quæstionem ea ipsa lege à Sylla postea constitutam dicit. Hic est enim sine dubio ille L. Sylla, qui postea Felix appellatus est, cùm per vim remp. possedisset, & dictaturam perpetuam inuasisset, ab initijs bonarum actionum, ut Asconius ait, ad perditas progressus, quanuis Zasius, an is fuerit dubitare se dicat. Quæstiones autem à Sylla constitutas quomodo accipiendum sit, declarant eadem Taciti verba, cum scilicet abolitis, aut conuersis prioribus legibus, plura etiam addidisse eum dicit. Debemus etiam intelligere constitutas quæstiones, ex eo quòd iudicia ab equitibus Rom. ad Senatores transtulit, quod Ascon. in Verrinis sæpe admonet, & ita Ciceronis verba frequentissima de constitutis iudicijs interpretatur. Quæstio enim hoc loco iudicium significat, & [37] constituere quæstionem, iudicio peragendo certam formam præscribere. Sed Sylla iure

potestatis suæ etiam de pœnis criminum quædam canit: quod & senatus sæpe fecit, cùm vel hactenus ei crimini, cuius quæstio decerneretur, proposita pœna non esset, vel vetus lex nimis facilis, aut nimis aspera videretur. Nam & ipsum constituendæ quæstionis decretum: plerumque aut lex, aut Senatusconsultum erat. Quare magnum Ciceroni negotium, cùm pro Milone diceret, suadere iudicibus, nihil noui iuris, quò magis minúsve damnaretur Millo, statutum fuisse ea lege, quam Pompeius tulerat, qua nominatim, vt de cæde Claudij in Appia via facta quæreretur, comprehenderat, & explicando iudicio certam formam dederat. In Antonium autem, quod attinebat, inquit, noua lege quæri de eo qui hominem occidisset, cùm esset quæstio legibus constituta? Tum in eadem oratione pro Milone, oratorio more causæ seruiens. Pompeius, inquit, de iure, non de facto quæstionem tulit, hoc est, vt quæreretur, an iure Clodius occisus esset, non autem an omnino occisus esset. Nam perpetuæ quæstiones vt essent pridem ante L. Syllam constitutum fuisse, tum suprascripta Taciti verba, tum idem Cicero significat in lib. de claris. oratoribus, cùm de L. Gellio oratore loquens, ita scribit, Eoque forum tenente, plura fieri iudicia cœpere. Nam & quæstiones perpetuæ hoc adolescente constitutæ sunt, quæ antea nullæ fuerant. L. enim Piso Tribunus pleb. legem primus de pecunijs repetundis Censorino & Mancilio Cons. tulit. Hactenus Cicero, cuius verba non ita accipienda sunt, quasi ante id tempus de quo loquitur, significet nullos fuisse quæsitores, & (vt nunc dicimus) iudices ordinarios, apud quos quotidiana crimina punirentur, quod quidam existimarunt. Nimium quippe negotium Senatui, aut Tribunis, vel consiliis fuisset, si in singula singulorum crimina, specialibus legibus, aut Senatusconsultis prospicere per momenta necesse habuissent, aut omnibus ad populum diem dici necessarium fuisset. Sed erant Quæstores parricidij, apud quos homicidia & cædes vindicabantur, quorum Pomponius supra mentionem fecit, & à populo constitui solitos, vt capitalibus rebus præessent, dixit, eorumque etiam meminisse legem xij. tab. Erant & triumuii capitales, quorum & Plautus meminit, in Amphitr. Si tres viri me in carcerem compegerint. Et Horatius cùm ait, Sectus flagellis hic triumuiralibus præconis ad fastidium. Apud hos autem & fures & serui nequam, vt Ascon, ait ad columnam Mœniam puniri solebant. Quare, Cicero in diuinatione, Vobis autem inquit, tanta inopia reorum, vt mihi causam præripere connemini potius, quàm aliquos vestri ordinis reos à columna Mœnia reperiatis? Eos habuisse carceris custodiam, & cùm animaduerti oporteret, ipsorum interuentu fieri solitum, Pomponius ipse proximè tradidit. Perpetuas ergo quæstiones illo tempore quasdam constitutas fuisse, quæ antea non essent, intelligere debemus, vt Repetundarum, Ambitus, Peculatus, & similium criminum, quæ ante partum pop. Romano in exteras gentes imperium, ne cognita quidem erant. Non omnino autem nullas quæstiones fuisse credendum est eorum criminum, quæ quotidie committerentur & legibus xij. tab. vel quibusuis alijs, prout è rep. gradatim visum esset, ante id tempus vindicari iuberentur. nam hoc absurdum esset. Indicat id ipsum etiam verbum illud, *Plu-[38]ra*, quod non ferè sine comparatione dici solet, expressa vel subintellec- ta, quicquid apud Gellium Capito commentetur lib. v. cap. xxi. Sanè quibus legibus nouæ ac perpetuæ quæstiones constituebantur, his aut nominatim de eo quoque qui quæstioni præesset, qui Quæstor dicitur, deque Iudicibus qui ei in consilio essent, quomodò creari deberent, cauebatur, vt in illa Gn. Pompeij de cæde Clodij, vt Quæstor suffragio populi, ex ijs qui consules fuerant crearetur. Iudices propositi ab ipso Pompeio fuerunt, & apud Liuium lib. ix. Decreta quæstio, simul & Dictator qui eam exerceret C. Menenius dictus vel si de Quæstore comprehensum non esset, aut manente lege Quæstor datus esse desiisset, quod plerumque accidebat, huic rei sic prospiciebatur, vt Prætores creati singulis annis inter

prouincias & munera sortirentur etiam has ipsas legum & iudiciorum publicorum quæstiones exercendas, alij alias, vel nonnunquàm etiam vnus omnes, prout vel publicæ occupationes ferrent, vel reorum, ac iudiciorum multitudo poscere videretur. Id ex his Ciceronis verbis pro Murena cognosci potest, & Budæus animaduertit. in l. prima, ad leg. Corn. de sicar. quanuis verba Ciceronis ad manum non habuerit.

Quid in ipsa prætura, inquit, nihil ne existimas inter tuam & istius sortem interfuisse? huius sors ea fuit, quam omnes tui necessarij tibi optabamus, iurisdicundi: in qua gloriam conciliat magnitudo negotij, gratiam æquitatis largitio, qua in sorte sapiens prætor, qualis hic fuit, offensionem vitat æqualitate decernendi, beneuolentiam adiungit lenitate audiendi: egregia & ad consulatum apta prouincia, in qua laus æquitatis, integritatis, facilitatis, ad extremum ludorum voluptate concluditur. Quid tua sors? tristis, atrox, quæstio peculatus, ex altera parte lachrimarum & squaloris & ex altera plena catenarum, atque iudicum. cogendi, iudices, inuiti retinendi, contra voluntatem scriba damnatus, ordo totus alienus. Syllana gratificatio reprobata, multi viri fortes & propè pars ciuitatis offensa est, lites seuerè æstimatæ, cui placet obliuiscitur, cui dolet, meminit, &c.

Hactenus Cicero nec hoc solùm loco, sed & alijs quæ colligere non vacat. Durauit autem hic mos sortiendarum quæstionum etiam in tempora Imperatorum, vt ex his verbis Taciti cognoscitur, Annalium lib. v. de fœnore supra modum exercito loquentis. Sed tum Gracchus prætor cui ea quæstio euenerat, multitudine periclitantium retulit ad Senatum &c. Significat hoc etiam Papin. in l. j. infr. à de off. eius. lege Iulia de vi nominatim cauetur, vt is cui contigerit exercitatio, possit eam, si profisciscatur, mandare. quo loco in libris Thuscis, non contigerit, sed, obtigerit, scriptum esse accepimus. Nec solæ quæstiones ex nouis legibus, sed omnia omnino capitalia prætoribus mandari consueuisse apparet. Nam Quæstores parricidij haud diu fuerunt. Liuius lib. v. Dec. v. Aulo Manlio Torquato Sardinia obuenerat, nequijt ire in prouincia? ad res capitales quærendas ex s. c. retentus. Non mirùm ergo si iudicia publicarum huiusmodi quæstionum plerunque apud Prætores exercebantur. Prætores enim ordinarii Quæstores erant, non hi quibus iurisdictio vrbana peregrinæ obuenisset, nam hæc ad ciuilia negotia pertinebat, vt & verba Ciceronis ostendunt, sed quibus speciale id munus obtigisset, vt quæstiones exercebant, quod de prætoribus in prætores deinceps perpetuabatur. Asconius in [39] argumento Diuinationis in Verrem, cognouisse tunc temporis de pecunijs repetundis M. Glabrimonem prætorem, & amplissimos quosque senatorij ordinis iudicasse, hoc est, in consilio ei fuisse refert, & in argumento primæ actionis: cùm videret, inquit Cicero, id agi, vt à Glabrione prætore, & ab ijs iudicibus qui tunc erant, ad alium annum, aliúmque prætorem res tota transiret, eriperetúrque sibi reus patrocínio Hortensij, ac Metelli, qui tunc cons. futuri erant &c. Denique omnia huiusmodi iudicia, quibus Ciceronis orationes pro reis dictas exponit, apud prætores acta esse commemorat. Prætores quoque quatuor quos hoc loco adiecisse Syllam Pomponius refert: ideò adiectas esse intelligere debemus, quia constitutis ex integro atque auctis ab ipso iudicijs & quæstionibus, plura iam munera atque prouinciæ prætoribus incumbabant, vt plures pluribus negotijs deinceps sufficerent. Posterioribus temporibus vbi Monarchæ Imperatores esse cœperunt, criminales quæstiones plerunque à præfecto vrbis exerceri cœptæ. Prætoribus species antiquitatis magis, quàm effectus remansit. Sed hac de re suo dicemus loco. l. j. de off. præt. vrb. Illud prætereà adnotandum ex verbis Taciti, tres potissimùm fuisse, qui leges & iudicia publica constituerent, Syllam, Pompeium, & Augustum. Vnde nec aliæ ferè de his rebus hodie leges extant, nisi Corneliæ, Pompeiæ & Iuliæ. Nam Augustus leges suas, non in honorem Iulij

Cæsar (vt quidam putant) sed quia ipse in nomen Cæsaris adoptatus erat, & C. Iulius Cæsar Octavius dicebatur, Iulius appellari voluit. l. j. ad legem Iul. de adulte. Quare & edicta Iulia Horatio dicuntur. Hæc omnia cognouisse suo loco vtile erit. l. j. de offic. eius. l. imperium. de iurisd. omnium iudi. Postremò quia quæstionem de iniurijs quasi publicam enumerat, idémque etiam Venuleius interdum fecit, in l. hos accusare. §. omnibus. de accus. Quod & Vlpianus præsumere videtur, in l. prætor edixit. §. j. de iniur. quam tamen actionem priuatam esse constat. l. fina. C. de iniur. Totam hanc rem edisserendam in interpretatione Venulei relinquemus. d. §. omnibus. vbi dixi. Interim à proposito longius non digrediamur.

DE LEGIBVS SENATVSQ. CONSVLTis & longa consuetudine. **Titulus III.**

Legis appellatio duplex est, vna à Philosophis usurpata, quæ iure nostro agnita non videtur. de qua Cicero lib. i. de legibus. Lex est, inquit, ratio summa insita à natura, quæ iubet ea, quæ facienda sunt, prohibétque contraria. Eadem ratio cùm est in hominis mente confirmata & confecta est lex. Altera, cùm generali appellatione, quamlibet in quacunque ciuitate scriptam constitutionem, legem appellamus. & hoc modo accipitur sub hoc titulo. Quæ enim singula de lege illiusque vi & interpretatione mox scribit, ad omnes omnino iuris partes applicari debent, tam videlicet ad Senatusconsulta, de quibus nominatim loquitur, quàm ad prætorum edicta, plebiscita, & cæteras iuris partes. Itaque communis vsus interpretatur. Qua ratione rectè Accurs. hîc ex Io. Cremonen. doctrina, hunc tractatum in vniuersum ad condendas & interpretandas leges, Paulus Castren. etiam ad conseruandas pertinere dixerunt. [40] Vnde cùm hodie singulæ Italiæ ciuitates, suis ferme legibus & statutis viuunt, ad huiusmodi municipalium legum & statutorum interpretationem, nullus est in toto iure vtilior quàm hic tractatus Non tamen rectè Paulus id circa etiam sanctiones appellari posse existimauit: Sanctio enim alio sensu dicitur, vt suprâ ostendimus. Ideò non nisi improprie sanctiones appellari possunt. Sanè enim ex hoc titulo, tum ex duobus vltimis Digestorum libris qui sunt, *de verborum & rerum significatione.* & *de diuersis regulis iuris antiqui*, plenè perspicì potest, quantum huic operi laboris impensum fuerit, quippe tam ex diuersis locis minutè collecta, & inter se quasi conglutinantia sunt omnia, vt vel ambitionis aliquid compilatoribus in hoc fuisse videatur, dum omnes excusisse videri volunt. Traditur sub hoc titulo in vltima parte: *Et de longa consuetudine:* quæ iuris nostri altera pars est constarèque dicitur ex non scripto. Institu. de iure natur. §. constat. nisi quatenus interdum à iureconsultis refertur. l. moribus. de vulga. & pupilla. substitu. cum simi. ad illius quoque interpretationem, si res patiat, nihilominus pertinent priora hæc responsa.

L. I. Papinianvs. Lib. I. definitionvm.

Lex est commune præceptum, virorum prouidentium consultum, delictorum quæ spontè, vel ignorantia contrahuntur coërcitio, communis reipublicæ sponsio. Quod ait, lex est commune præceptum. subaudiebatur, olim, Populi, vel plebis: hodie etiam principis, cùm in eum translata sit potestas populi. hoc enim sensit subtilissimus Papinianus per commune præceptum. nam & Atteius Capito legem diffiniuit his verbis, vt Aul. Gell. lib. xix. refert. *Lex est generale iussum populi, aut plebis rogationè, magistratus.* Sed Atteio illud idem obiectum est, quod Papiniano hîc Accursius obijcit, de ijs legibus videlicet quas

nos personales, antiqui, priuilegia appellabant, infra titulo primo. l. j. quæ cùm leges sunt non tamen in commune præcipiunt. Ideoque non videri hanc propriam definitionem esse, sed descriptionem, quandam. Verùm & Atteius & Papinianus commune præceptum, non passiuè, quasi omnibus præceptum dixere (vt & illi tunc & Accur. postea existimauerunt) sed actiuè, quòd scilicet vniuersa plebs, aut vniuersus Populus, vel in vna modò re iussissent. Ideoque indifferenter has quoque vocari leges ostendit Aulus Gellius: vt de reditu Ciceronis, vt illa Gnei Pompeij de cæde Clodij, aliæque huiusmodi quas, & Rogationes dixerunt: siue vniuerso populo, siue plebe duntaxat iubente, latæ sint. quamquàm hæc quidem magis propriè plebiscita vocantur. sed leges hæc quoque appellari constat, vt cùm legem Aquiliam dicimus, quæ propriè tamen est plebiscitum, infra ad legem Aquil. l. j.

Virorum prudentium consultum. Designantur per superiora verba, vt diximus, leges & plebiscita ac principum constitutiones, Sed quia satis id non erat, vt omnes legum species definitio comprehenderet, cùm & prætorum edicta & prudentum responsa, & Senatusconsulta complectenda [41] essent, ideo subiicit, *virorum prudentium consultum*. Nam & Prætor de consilij sententia pleraque faciebat, & Senatus per se prudens erat, & responsa prudentum sine dubio consulta erant. Ad hanc relationem vera esse potest sententia doctorum nostrorum, legem interdum nihilominus valituram, & si non de prudentium consilio facta sit, valebit enim in superioribus duntaxat generibus, in his posterioribus non valebit. Sed in quo genere ponemus statuta nostri temporis? Distinguendum puto, Reip. status popularis sit, an optimatum: vt in populari, legibus vel plebiscitis comparentur, & simili quodam modo fiant. in optimatum autem Repub. ad senatusconsulta magis pertineant, in cæteris eadem relatione vtamur, quod & Castren. probat in l. non ambigitur. infra eo. Sanè ex his verbis notant doctores, fœminas ad statuta condenda non admittendas, quod verum est, sed alia ratione, videlicet quòd fœminæ à publicis & ciuilibus officiis perpetuò remotæ sunt. l. fœminæ. infrà, de reg. iur. Magis dubium est, an earum vsus possit inducere consuetudinem. Sed de his suo loco dicendum erit. d. l. fœminæ. & l. de quibus. infra eod.

Delictorum Quæ sponte, vel ignorantia contrahuntur coërcitio. Quicquid præcipiat dialecticorum doctrina, voluit Papinianus in hac definitione duos præcipuos effectus legis significare. horum alter in peccatis admissisque coërcendis, quem hîc attingit, alter in fide inter ciues conseruanda, quem infrà exequitur, cùm ait, *communis reip. sponsio*. Præterea cùm legis virtus sit imperare, vetare, permittere, punire. l. legis virtus. infra eod. titu. iam hæc omnia habemus concinna quadam & quasi aliud agente verborum applicatione. Nam & præceptum dixit, quòd ad imperandum: consultum, quòd ad vetandum ac permittendum, vt & Accur. censet, in glo. in d. l. legis virtus, & coërcitionem, quòd ad puniendum attinet. Illud nimis durum videtur, quòd ea quoque quæ ignorantia contrahuntur delicta, lege coërceri dicit. Sed delicta hoc loco accipi debent, quæ naturalis quædam ratio malè facta esse suasit, velut hominem homini insidiari. l. vt vim. suprà de iust. & iure. & his similia perpetrare. Ignorantia porrò duobus modis accipitur, aut facti, aut iuris. facti ignorantia delinquentes ita demum puniuntur, si aliqua insuper negligentia, aut culpa eorum argui possit: ita videntur accipienda exempla omnia, quæ in hanc sententiam ab interpretibus afferuntur. l. scientiam. §. pen. l. si ex plagis. §. æque. infrà ad leg. Aquil. l. milites. de cust. & exhib. reorum. l. illicitas. §. sicut. de off. præs. l. absentem. §. fin. de pœ. puniuntur autem extra ordinem ac lenius vtique, quàm si scientes prudentesque peccassent. l. capitalium. §. qui ob inimicitias. de pœn. l. qui ædes. de incend. rui. naufrag. l. fin. de ritu nuptia. Præterea contra eosdem in omnibus ferè casibus iure ciuili proditæ sunt actiones, quibus ei quem damno affecerint,

satisfacere compellantur. dd. ll. Agitur autem plerunque damni iniuriæ, ex lege Aquilia, quæ pluribus capitibus in eam rem generaliter prodita est. Quòd si prorsus nulla culpa fuisse probetur eorum, qui admisisse quid dicuntur, tunc nec vlla pœna est, nec ciuilis actio aduersus eos competit: vt si in venatione telum in feram missum hominem interfecerit, vel alio quouis casu homo occisus, aut quid aliud quamuis atrox admissum esse proponatur. l. respiciendum. §. delinquunt. infrà de pœn. l. item Mela. in princi. [42] l. qua actione. §. si quis in colluctatione. l. si putator. ad legem Aquiliam. l. in lege. ad legem Corneliam, de sic. l. prima. Cod. eod. titu. ad legem Corne. l. congruit. §. furiosi. & l. sequen. de offic. præsi. l. prima. de recept. in glo. Socc. consilio xvi. per totum. volu. primo. Vltro autem ex parte eius, qui aliquid huiusmodi patrauit, probandum esse videtur, neque culpa, neque dolo ipsius factum esse. d. l. prima. C. ad legem Cornel. de sicca. l. si non conuitij. C. de iniur. Nam si aliud non appareat, factum ipsum pro dolo, aut culpa accipi videtur, vt dicimus in lege Cornelia de Sicar. dolum pro facto accipi. d. l. in lege. Et hoc est quod doctores nostri dicunt præsumptionem semper vrgeri contra delinquentem. Iuris ignorantia si prætendatur, fueritque naturalis illius rationis, quàm & iusgentium agnouit, quæ sic delinqui vetat, incitiam haudquaquam accipitur excusatio. Sunt exempla in iure non pauca. l. si adulterium. §. stuprum. ad leg. Iuliam. de adult. d. l. fina. de ritu nuptia. l. ij. Cod. de in ius voc. & hoc sensu accipiendam puto Valentiniani & Martiani constitutionem. l. leges. C. de leg. vt leges eas sacratissimas esse dicat, & ab omnibus intelligi debere, quæ constringunt hominum vitas, hoc est, quæ naturæ vim quodammodò sequuntur, qua nobis insitum est, vt à quibusdam abstineamus. glo. in l. regula. de iur. & fa. ign. His addendæ sunt principales constitutiones, nam & hæc ob reuerentiam Imperatorum à nemine ignorari debent. l. constitutiones. C. de legib. auth. vt fa. no. constit. quod ego intelligo, & si de his loquantur, quæ alioqui naturali ratione non sunt prohibita. Hactenus verum est, per ignorantiam admissa, legibus coërceri. Extra has causas, si ius ciuile, quàm ex aliis partibus constat, ignoratum proponatur: siquidem lex doli mali mentionem faciat, expedita res est, neminem videri dolo facere, qui legis prohibitionem ignorauit. l. siquis id quod. de iurisdict. omnium iudicum. l. siquis in graui. §. siquis ignorans. ad senatusconsul. Syllanian. Si dolum malum lex non requirat, sed simpliciter factum puniat, pœna sine dubio incurritur, quamuis quis leges ignorasse se probare possit. l. prima. Cod. si ad. libe. vbi dixi. Sed à principe venia dari solet, vt ego interpretor. argu. l. diuus. ad legem Corne. de fals. l. quod adhibitus. C. de iis, qui sibi adscribunt. quod variè ex personis & causis constituendum puto. argu. d. l. primæ, Cod. si ad liber. l. ij. in fin. de iure fis. l. auxilium. de minor. d. l. regula. §. Sed iuris. Corrasius libro. iiii. capi. xviii. dummodò sciamus incesti crimen Romana lenitate facillimè omnium remitti consueuisse. dicta l. si adulterium. §. fratres. l. finali. Cod. de incest. nuptiis. quod hodie restrictum est, per auth. incestas. eodem titulo. Item quia ius municipale non nisi in vim cuiusdam velut pactionis inter municipes valet, vt suprà ostendimus, in l. omnes populi. Sciendum est, si legem municipalem quis ignorauerit, pœnam aduersus eum paratam non esse. l. finali, infrà de decre. ab ord. fac. Quod ego indistinctè verum puto, quicquid alij dicant, quia scilicet pactionibus ignorantes non ligantur, & statuta huiusmodi, interpretatione restringi oportet, cùm ius commune sufficere debeat. Hæc de ignorantia iuris & facti ad excusationem delictorum dicta sint. Nam quod attinet ad patrimonij administrationem, alio loco tractari debet. l. iuris ignorantia. l. error. d. l. regula. vbi glo. infrà de iur. & fac. ign. [43] *Communis Reipu. sponsio.* Hoc est, conspirantis in idem, & consentientis ciuitatis conuentum, & quasi pactum. quæ omnia Papinia. non dubiè ex Demostenis definitione

sumpsit, quæ statim subiicitur in l. sequen. nam quod Accur. & Bart. aliiq̃ue ad formam ferendæ legis, hæc verba pertinere interpretantur, vt cū Tribūnus, vel consul populum interrogat, *velitis iubeatis &c.* ineptum est, & à sensu Papiniani alienum.

L. III. Pompon. Lib. XXV. Ad Sabinvm.

IVra constitui oportet: vt ait theophrastvs. Describenda sunt verba græca: vt Budæus hîc emendauit, quomodò ea se in ipsis Florentinis Pandectis vidisse attestatur. Nam Haloander hîc errauit cū Bolognino, qui Politiani codicem non intellexerat. Hoc & alia quædam eodem modo in Haloandri editione errata Augst. rectè notat. lib. opin. iiii. c. i.

L. VII. Modestins. Lib. I. Regylarvm.

LEgis virtus hæc est, imperare, vetare, *permittere*, *punire*. Vbicunque lex iubet, aut vetat, priuatorum pacto nihil mutari potest: vbi permittit, in omnibus indistinctè pacisci licet, præter quàm si populi ius in aliquo exequi cœperis. Vbi punit, quæ pœna priuatis debeatur, in ea transigere ac pacisci non prohibemur. quam verò fisco, aut alioqui vindictæ publicæ causa, lex pendì voluit, ea priuatorum pactis neque tolli, neque minui, neque augeri potest. probatur hæc nostra generalis definitio multis locis in iure nostro. infrà de pact. l. iurisgentium. §. si paciscar. l. ius publicum. eod. tit. l. liber homo. infrà ad leg. Aquil. Secundum hæc, si inter te & me conueniat, vt testamentum minore numero testium obsignatum valeat, nihil agitur: lex enim septem adhiberi iubet. Si cū iudicio contenderemus, inter nos conuenerit, vt ex iis qui edicto postulare prohibentur, aliquis pro te postulet, non valebit conuentio. l. quos prohibet. infrà de postul. Si accusator cū reo transegerit, vel conuenerit, vt nulla vel leuiore pœna, quàm quæ lege criminis constituta est, plectatur reus, poterit nihilominus tam ab accusatore ipso, quàm ab alio repeti, atque iterum accusari. l. qui cœtu. §. fi. ad leg. Iul. de vi pub. nec vel persistentis accusatoris deprecatione quicquam de pœna minuetur. Et siqua huiusmodi. Sed cū testamenti factio à lege permissoria esse videatur, Inst. ad leg. Falc. in prin. qua vnique idoneo permittitur facere testamentum, cur non hac ratione pacisci licet, ne testamentum faciam, vel ne alium quàm te instituam. l. testandi. C. eo. l. vlt. infrà de test. Respondeo, Testamenti factio publici iuris est. d. l. testandi. quod ea ratione dictum arbitror, quia publicè interest, nemini vnquam auferri talem facultatem, ne desidiæ atque ignauitiæ deinceps deditus, qui rerum suarum arbitrium amisisset, nihil vltra acquirere, ac nec parta quidem conseruare conarentur, ideò contra bonos mores fieri visum est, [44] siquis pactionibus adstringere hanc facultatem vellet, non aliter ac si, vt res meas perdere ac dissipare deberem, vel ne quid deinceps acquirere mihi licitum esset, paciscerer. Adde quod & captandæ mortis votum ea res inducit. Quare idem quoque in cæteris similibus dicendum erit.

L. IX. Vlpia. Lib. XVI. Ad Edictvm.

Non ambigitur senatvm ius facere posse. Subaudi, consulto, & non contradicente principe, vt declarat statim infra eod. l. xj. cū ait, *Et ideò de his quæ primò constituuntur, aut interpretatione, aut constitutione optimi principis certius statuendum est.* Ita etiam firmat Bal. in l. humanum. C. eod. titu. & habet rationem, vt quemadmodum princeps sine senatu nihil statuit. d. l. humanum, & nouella lxii. quæ inscribitur, *de constitutionibus.* quinimò se ipsum quoque inter senatores numerat. l. ius senatorum. C. de dign. lib. xii. Sic nec

senatus sine principis autoritate quicquam tale facere conetur. Nec absurdæ sunt huiusmodi interpretationes, quibus suppletur sententia scribentis, ut post Accur. probat Castren. infra eod. tit. l. princeps. Sed ut altius repetamus, sciendum est, quo tempore Vlpia. hæc scripsit, dubium non fuisse, quin Senatus ius facere posset, extant enim adhuc in corpore iuris Senatusconsulta, Imperatorum temporibus facta, ut Trebelleianum temporibus Neronis. l. j. infra ad Trebell. Velleianum sub Claudio, vel qui eum statim sequutus est Imperatore. l. ij. infra ad Vell. & huiusmodi alia, de quibus loquitur Theod. & Valent. constitutio. C. de senatuscons. l. vnica: ut nos interpretamur. Sed occurrunt doctores hoc modo. Si lege Regia omnis potestas populi in Imperatorem perpetuò translata erat. infra titu. j. l. j. & l. j. de off. præf. præf. quomodo sine Imperatore leges à senatu fieri poterant? populus enim in alium transferendo, quasi abdicasse à se potestatem & imperium omne videtur. Respondeo, Senatus nihil aliud est, ut Cicero definit, quàm summum Popu. Rom. consilium. Quamuis autem Populi appellatione, vniuersos ciues, numeratis etiam patritiis & senatoribus, contineri scribat Imperator, Insti. de iure natu. gent. & ciu. §. plebiscitum. Veritas tamen est, Romæ semper ut diuersos habitos fuisse Populum & Senatum. Quinimò à primordiis vrbs vsque ad Imperatorum tempora, de potestate inter se certasse, semper tamen in eo res stetit, ut potestas in populo, autoritas in senatu esse diceretur. Earum rerum quæ uis & differentia sit, ostendit Liuius lib. 1.

Cùm sensissent, inquit, ea moueri patres, offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent iuris, quàm detinerent: decreuerunt enim ut cùm populus regem iussisset, id sic ratum esset, si patres autores fierent, hodièque in legibus, magistratibusque mandandis usurpatur. Idem ius vi ademptum, prius quàm Populus suffragium Ineat, in incertum comitiorum euentum patres autores fiunt. Hactenus Liuius. indicant id quoque frequentes huiusmodi inscriptiones, Senatus Populûsque [45] Romanus,

quasi non satis esset Populum dici, ut Senatus quoque comprehenderetur. Dionisius quoque Halicarnass. libro sexto Romanarum Antiquitatum, consulem inducit ita loquentem, Scitis legem nobis esse iam inde ab vrbe condita, quæ omnia in senatus potestate facit, præter magistratuum creationem, legum lationem, & belli inferendi finiendive arbitrium. Horum trium potestatem esse penes suffragia populi. Idque etiam libro quarto scribit, & superius quoque dixisse memorat. Cæterum Populus ius suum exercuit vsque in Augusti tempora, cùm per trigintaquinque tribus in quas descriptus erat, non solum Vrbanus, sed & Latinus, atque omnium omnino municipiorum ac coloniarum, quibus ius Ciuitatis erat, potissima gessit. Paulatim deinde populi ius in desuetudinem abiit, & ad Senatum delatum est. Ac sub Tiberio quidem comitia à populo ad patres translata esse, Tacitus libro primo, & tertio Annalium & Plinius Cæcilius libro tertio, Epistola penultima scribunt. Comitibus autem ad Magistratuum creationem attinebant. Cæterorum quoque potestas, videlicet condendi leges, & iubendi bellum, aut pacem, eodem modo per desuetudinem amissa est, vel potius hæc omnia intermissa, & exerceri desita sunt. Quod ea ratione euenire necesse fuit, quia gentibus iam & nationibus propè vniuersis ciuitate Romana donatis, impossibile penè esse cœperat, ut in vnum coire possent. Hoc est, quod Pomponius scribit, in l. secunda, de origine iuris. §. deinde. & §. nouissimè. Si rectè intelligatur: Cùm ait, deinde quia plebs difficile conuenire cœperat, populus verò multò difficilior &c.

Et paulò pòst, Nouissimè sicut ad pauciores viros iuris constituendi via transisse, ipsis rebus dictantibus, videbatur, per partes euenit, vt necesse esset Reipublicæ, per vnum consuli: nam Senatus non perinde omnes prouincias probè regere poterat.

Paucorum appellatione, Senatum intelligi voluit. Cæterùm vel Pomponius ipse Fenestellæ verba malo ordine in suum librum transtulit, vel compilatores, verba Pomponij non satis animaduersa temporum ratione retulerunt, dum quæ ille de recentioribus ac nouis temporibus scripserat, quasi ad antiquissima pertinerent, abduxerunt. At verò Senatus ius suum nunquam deseruit, sed retinuit semper & exercuit saltem in speciem & prætextum quendam: quamuis principum vi turbaretur sæpè, aut transuersus ageretur. Nec solùm suum, sed & populi ius, ac munera administravit, præsertim interregnis Imperatorum, vel dum Imperatores creat, aut consalutatis ab exercitu potestatem confert. Cæterùm ius istud nunquam in principes ita translatum est, vt perpetuò in omnibus principibus deinceps esset, nisi prout singuli ab Senatu prius comprobati essent. Hoc cùm fieret, tunc demum ius populi in Imperatores conferebatur, nec solùm populi, sed etiam Senatus (vt ego interpretor) scilicet vt tantundem Imperator posset, quantum populus & Senatus ipse. Non enim quòd milites aliquem appellarent Imperatorem, perinde statim habendum erat, ac si per tribus antiquo ritu appellatus esset, cùm nec iidem ordines, nec [46] idem numerus militum esset. Sed opus erat, vt senatus principi tribunitiam potestatem, hoc est, ius ipsarum tribuum conferret. Ita enim interpretor tribunitiam potestatem, cuius nominis fastigium excogitasse diuum Augustum, Tacitus scribit: ne Regis, aut dictatoris nomen assumeret, ac tamen appellatione aliqua, cætera imperia præminere. Quanquam haud me latet, quosdam scripsisse, tribunitiam potestatem ab Imperatoribus, qui post Iulium Cæsarem fuerunt, ideò usurpatam, vt sacrosancti inuiolabilésque deinceps haberentur. quod diligenter prospici, exemplum Cæsarís admonebat, à coniuratis ciuibus interfecti. Sed verisimilius est, hæc omnia per tribunitiam potestatem quæsita esse, vt & sacrosancti haberentur, & tribunorum simul, ac tribuum potestatem vno honoris titulo nanciscerentur. Ideò non tribuni dici voluerunt, sed tribunitiæ potestatis, cùm nihil vetaret appellari eos tribunos, quemadmodum & pontifices, & consules dicebantur. Nunc (vt ad propositum redeamus) hæc senatusconsulta ita demum valuisse interpretor, si princeps ea non ignorasset, neque ab his dissensisset. Nam tribunitiæ potestatis ea potissimum erat vis & facultas, vt legibus ac senatusconsultis intercedere possent: quod vbicumque facerent, tam lex, quàm senatusconsultum impediabatur, eaque de causa dum senatus habebatur, tribuni plebis pro foribus curiæ antiquitus excubabant, neque prius discedebant, quàm quid intus actum esset, renuntiaretur. Tum vel subscribebant, vel intercedebant, vt ex Valerio cognosci potest, lib. ii. cap. i. sed hoc plus in Imperatoribus erat, quòd in senatu assidue ipsi interueniebant. Ideoque facillè omnia impedire poterant. Tacitus lib. i. Scaurus quia dixerat spem esse ex eo non irritas fore senatus preces, quòd relationi consulum iure tribunitiæ potestatis non intercessisset. Loquitur de Tiberio, quem Augustus adhuc viuens participem fecerat tribunitiæ potestatis. Ex historiis quoque perspicitur, posteaquam Resp. semel in vnus potestatem concessit, vsque adeò ex illius voluntate senatum pendere, atque ad illius nutum omnia agere consuevisse, vt verisimile non sit, citra principis auctoritatem quicquam, quod paulò grauioris ponderis foret, moliri conatos esse. Huius rei argumentum etiam nunc ex eo sumas, quòd senatusconsultum circa petitionem hæreditatis, de his factum esse relatum est. in l. item veniunt. §. pridie. de pet. hæred. quæ ab Imperatore Adriano proposita, & libello complexa fuerant. Tacitus lib. xx. Volcatius Tertullinus, inquit, Tribunus plebis intercessit, ne quid super tanta re, principe absente, statueretur. Nunc si

ad Iustiniani & nostra hæc tempora disputatio reuocetur, meritò sanè dubitant doctores, verùmne sit quod hic dicitur: ipse enim Iustinianus Imperator nec vno in loco ad solum Imperatorem hodie pertinere affirmat, leges condere. l. fi. C. de legi. l. ij. §. hoc autem. C. de vet. iur. enu. Quo dicto senatus auctoritatem excluderet, quasi maiestatem minuere videtur. Hic nodus ita vulgò soluitur, quasi id significare voluerit Imperator, nulli alteri singulari personæ, præterquàm Imperatori leges facere licere. Senatui autem licere vtique: quia scilicet multarum personarum collectione senatus constat. Sed Iustinia. constitutionibus, non hunc sensum aut distinguendi propositum fuisse manifestè apparet, quòd nisi Iustinianum, quasi extincto senatu (qui temporibus [47] suis certè propèmodum extinctus erat) loquutum esse dicamus: vt si quandoque extaret & quodammodò reuiuisceret, tunc demum huic responso locum esse noluerit, certè non alia horum inter se probabilior conciliatio fieri posse videtur, quàm vt ad ea quæ diximus de Tribunitia potestate omnia referantur, atque hoc modo verum inueniatur, & principem solum legem facere posse, cùm scilicet alios facientes, arbitrato suo impedire possit, & senatum nihilominus quoque posse, si non princeps facientibus interdicat, idque ratio ferme, vt dicamus, cogit. Reliqua quæ hîc disputant doctores, nos alio loco tractanda reseruamus. l. j. infra titu. i.

L. XI. Iulia. Libro XC. Digestorum.

ET ideo de his quæ primo constitvuntur, avt *Interpretatione, aut constitutione optimi principis certius statuendum est.* Fortassè legendum est, *consultatione.* Et hæc verba sine dubio ad senatusconsulta quoque pertinent, de quibus proximè loquutus est. Nam non dubium est, hæc verba non ad vetera interpretanda, sed ad ea quæ ab initio conduntur referri. Cùm disertè dicatur, de his quæ primò constituuntur: nec inepta consequentia est. *Et ideo &c.* Nam cùm suprà dixerit, non posse leges & senatusconsulta ita fieri: vt omnia comprehendant, appositè subdit, de consilio principis statuenda esse, quæ initio constituuntur: quia scilicet principis prudentia multum iuuare possit in generibus comprehendendis. Deinde in sequenti capite, Ea quæ iam constituta fuerint, ad similia quoque producenda esse, atque ita exercendam iurisdictionem tradit: quicquid Accursius & Io. hîc commententur.

L. XII. Idem Lib. XV. Digestorum.

NON possunt omnes articuli sigillatim avt legibus. Deinde subdit in sequenti capite. *Nam (vt Pedius ait) Quoties lege aliquid vnum, vel alterum introductum est, bona occasio est, & cætera quæ tendunt ad eandem utilitatem, vel interpretatione, vel certè iurisdictione suppleri.* Interpretatione, inquit, vel iurisdictione. Et suprà dixerat, Is qui iurisdictioni præest. Interpretationem ergo accipe, virorum prudentum. Hi si inter se consentiant, expedita res est, nec exempla desunt. l. quæsitum. & l. scio. de testib. l. si vsusfructus. de aqua pluuiæ arcenda. l. si quis id quod. versicu. quod si dum proponitur. de iurisdictione omnium iudicum. Si, vt plerunque in causis accidit, controuertant, tum sola relinquitur iurdictio, quæ idem præstet. Potest igitur iudex si species aliqua, vel dubium apud se emerit, quod neque lege, neque prudentum interpretatione expressim decum sit: exemplo & similitudine alicuius legis, quod opportunum esse videatur, constituere: id quod omnes fatentur, & exempla sunt frequentissima. l. j. C. de interdi. l. j. C. quæsit lon. cons. l. illud. infra ad leg. Aquil. l. ex facto. de neg. gest. quamuis Accurs. in his exemplis, quæ in iure referuntur, necessarium

olim fuisse existimet, consuli principem, quod non puto verum. Hodie certè non necesse est, & si exempla non extarent: cùm satis esse debeat, semel eam rem hoc loco concessam esse. Sed ego iis demum iudicibus de similibus ad similia iudicando progredi per-[48]missum arbitror, qui non vt iudices dati cognoscunt: nam hi notionem duntaxat habere dicuntur, sed qui iure proprio magistratum & iurisdictionem acceperunt, vt prætores, proconsules, & præsides prouinciarum. Nam de his exempla loquuntur. Hi enim propriè iurisdictionem habere dicuntur. l. j. de iurisd. omn. iud. vbi dixi. l. j. in princ. iuncto §. hæc verba. quod quisque iur. Puto etiam legatis proconsulum permitti. Nam & hi quodammodò iudices ordinarij habebantur, quamuis alienam iurisdictionem gererent: arg. l. hos accusare. in prin. de accus. & l. qui neque. de iudic. nec mirum est, hos tales, quæ legibus omissa sunt, iurisdictione supplere posse. Nam prætorum antiquorum hæc autoritas semper fuit, vt actiones legibus accommodatas redderent (quas vtilis dicebant) vbi eadem ratio subesset, veluti in lege Aquilia. l. quia actionum. de præscrip. verb. & vtilibus interdictis per in factum actionem dandis. d. l. si vsusfructus. quarum eadem omnino vis est, atque directarum. l. actio. de neg. ges. Proconsules autem & præsides ad exemplum prætorum agunt. l. de his. de off. præsid. Quòd si quis in aliquo duntaxat articulo, aut causa iurisdictionem acceperit, vel specialis iudex datus fuerit (Nam inter hos aliquid differre arbitramur, vt infra dicam. l. legatus. de off. procons.) non idem huic concedendum puto, vel aduersus Innocentij opinionem, quam Angel. hoc loco refert. quamuis actiones hodie nec vtilis nec directas impetrari necesse sit, siue apud maiores magistratus, siue apud pedaneos agatur. l. ij. C. de form. & impetr. subl. vbi glo. quia scilicet non tantam potestatem hic habet, nec illi æquè confidere debet lex, vel princeps. Nam neque hic iudex iurisdictioni præesse dicitur, vt suo loco ostendam. l. j. de iurisd. omn. iud. quicquid pontifex Gregorius in contrarium scribat. c. p. & g. de off. deleg. Et solent qui eos iudices dederunt, si de iure consulantur, his respondere. l. eum quem. §. primo. infra de iudic. Quare cum sententia ipsa, quam ad extremum dicunt, simul actionem reddere, & super reddita pronunciare videantur, qui olim actiones præscribere non poterant, nec postea eis vt id faciant vllò iure concessum apparet, magistratus suos consulere debent. Obtinet quod hic dicitur, vbi similitudo legis vndeque congruens reperitur. Quod sanè non sæpè accidit, nec temere eandem rationem, aut causam subesse credere debemus, argumen. l. si verò. §. de viro. sol. matrimo. Cæterum si omnimoda similitudine deficiamus, consulendus est princeps, vt in his quæ noua emergerint, noua remedia nobis tradat. l. humanum. C. eod. titu. l. j. infra de vent. insp. Item hæc dicta sunt, de quibus rebus expressam legem non habemus. Quòd si lex sit & interpretatio quærat, ea quomodò facienda sit, ex Pauli sententia mox docebit. l. si de interpretatione, infra eod.

L. XVIII. Celsus Lib. XXXIII. Digesto.

Benignius leges interpretandæ snt, qvo voluntas earum conseruetur. Sic alibi l. penul. de poen. *Interpretatione legum pœnas moliendas esse, potius quàm exasperandas* Et. l. factum. §. fina. de regu. iur. *In pœnalibus causis benignius interpretandum esse.* Benignius ergo accipe, lenius & remissius, quàm scilicet legis verba significare videantur. Idque in pœnalibus propriè & in iis quæ pœnaliū similia sunt intelligamus, nec exempla desunt. l. iiij. §. siue au-[49]tem. infra de manumiss. & ad Senatusconsul. Trebel. l. j. §. qui operas. vt tamen cum temperamento aliquo semper fiat. l. respiciendum. in princ. infra de poen. hoc enim modo conseruabitur voluntas legis, cùm intra limites & quasi lineam puniendis

delictis adscriptam consistemus, non autem si transgrediamur. Non idem faciendum est, si quid lex permittat, ut etiam plenius accipiamus, quippe hoc modo similiter & lineam transgrederemur, licentiâque magis quam benignitas hæc esset. Quamobrem rectè videtur existimasse Guilielmus nescio quis hoc loco. Si mortuo filio naturali concubinam, ex qua eum suscepi, uxorem duxero, non legitimari nepotem, qui mihi ex eo sit, neque ad hoc trahendam esse Iustiniani constitutionem. authen. quib. mod. nat. eff. sui. in prin. quod & Bald. probat. Nam quæ Accurs. hîc scribit, non ferè ad veram huius capitis interpretationem pertinere visa sunt.

L. XX. Iulia. Lib. quinquagesimoquinto Diges.

Non omnium &c. Deinde subdit Neratius. *Et ideò rationes eorum quæ constituuntur, inquiri non oportet, alioqui multa ex iis quæ certa sunt subuerterentur.* Hoc ita accipiendum est, ut non oporteat inquiri rationes omnino omnium: sed quorundam tamen inuestigare expediat. Nam supra capite præcedenti sic ait, *Non omnium &c.* Videtur autem aliud esse ratio, aliud mens legis. Ratio est quæ legislatorem ad legem faciendam impulit. Mens est vis ipsa ac potestas legis, quæ descendit ex ratione, ex eâque cognosci & perpendi debet. Et mea quidem sententia omnes omnino iudices siue maiores, siue minores magistratus gerant, siue ordinarij, siue delegati sint, de iis quæ sunt ex mente legis, secundum eam constituere possunt. Non item si aliquo casu lege non comprehenso, subesse tamen videatur eius legis ratio: de hoc enim non nisi qui generali iurisdictioni præsumt constituere poterunt, ut modò dixi, in l. non possunt. cum ipsis solis de similibus ad similia procedere permissum sit. Quod ait, *Multa hoc modo subuerti posse.* crebra sunt exempla, vnum atque alterum proposuisse contentus ero. Ait lex, *Transigere vel pacisci de crimine capitali, excepto adulterio non esse prohibitum.* l. transigere. C. de transactio. Si specialem rationem quærimus, cur non & de adulterio transigi liceat: idcirco id relatum esse post diuersas multorum opiniones, putat Alciat. quia adulteri antiquitus capitali poena non afficiebantur, sed deportabantur. l. si quis viduam. de quæst. Bart. in l. Claudius. de iis quibus ut ind. Alc. lib. v. Parad. cap. viii. Sed cum posterioribus legibus, capitalis poena adulteris irrogata sit. l. quamuis. C. ad leg. Iul. de adul. consequenter videretur dicendum, & de adulterio hodie transigi posse. Tamen satius est rationem non scrutari, ne hoc modo subuertamus legem. Quamuis Corrasius lib. ii. miscellan. c. i. alia quadam ratione, quam Alciatus, ut mihi quidem videtur, rectè confutauerat, constitutum id fuisse existimet. Expressius hoc in eo apparet, quod diuus Antoninus constituit: Si ante quam dies legati cedat, Princeps cui relictum erat, ab humanis decesserit, deberi legatum successoris eius, non item si Augustæ legaueris. l. quod principi. l. seq. de leg. ij. Differentiæ rationem eam esse Bart. putat, quod princeps suo iure dignitatem habet, Augusta alieno. l. foeminæ. de senator. atque eo modo nihil speciale in fauorem principis inductum esse, cum [50] idem & in cæteris dicendum sit, quibuscunque aliquid sub nomine dignitatis relictum est. cap. quoniam Abbas. vbi not. ext. de off. deleg. Qua ratione si principis, aut Imperatoris verbum legato expressum non sit, sed proprium duntaxat nomen, ut puta, Antonino Pio, successoris nihil debitum iri putat. d. c. quoniam. argum. l. annua. de annu. lega. quam restrictionem veram non arbitror. Sed id specialiter in principe constitutum puto: quia Antonini temporibus, si legatarius ante diem legati cedentem, ab humanis decesserat, caducum efficiebatur legatum, & propterea fisco applicabatur. l. j. C. de cadu. tollend. l. item veniunt. §. antè quam. de pet. hæred. Alcia. lib. iii. dispunct. c. vi. Quamobrem parui retulit successoris principis applicari,

quod fisco dandum erat. Non idem in Augusta, nec in aliis dicendum fuit: quia scilicet hæc ratio cessabat. Cùm ergo hodie caducorum nomen & materia sublata sit, ac pro non scriptis huiusmodi legata omnia habeantur, ideóque apud hæredem resideant. l. j. C. de cad. tollend. vtique constitutionis Antonini ratio cessat, sed non cessabit dispositio. Nam rationem omittere præstiterit, quàm subuerti legem. Emancipationes liberorum antiquitus per imaginarios seruiles modos fiebant, ideò dictum, eos qui emanciparentur, capite minui. l. liberos. de cap. dim. Inst. quib. mod. patr. pot. solu. §. prætere à. nouell. viij. in princ. Hodie emancipationes citra seruiles repræsentationes fieri inductum est. l. fin. C. de emanc. lib. Non propterea tamen dicas, eos qui emancipantur, capite non minui. Nam capitis diminutionem eis etiam nunc accidere expressim ipsemet Imperator Iustinianus, qui antiquam obseruationem sustulit, affirmat. Inst. de cap. dim. §. minima. vbi glo. in verbo, vel contra. Similiter & arrogatio: quia solennibus quibusdam modis fiebat: ideò definitum fuit, absentem arrogari non posse. l. neque absens. de adopt. At quamuis ea solennia hodie sublata sint. l. fina. C. de adopt. non ideò tamen magis arrogari absens poterit. d. l. neque absens. Sunt huiusmodi multa in tractatu de nuptiis, quæ inter quosdam prohibentur, inter quosdam non. Itemque sub tractatu de manumissionibus, quæ non nisi certis solennibus modis antiquitus fieri poterant, in quibus omnibus legum mens manifesta est, ratio & causa difficiles inuentu. Quòd si inueniantur, atque ex his argumentari liceat, periculosum erit, ne legum placitis non relinquatur locus. Quædam huc pertinentia superius etiam adnotauimus, in proœm. Digestorum. §. hæc autem tria.

L. XXIII. Pavlṽs Lib. III. Ad Plavtvm̃.

MInime svnt mvtanda, quæ interpretationem certam semper habuerunt. Hoc ita accipiendum existimo, si non evidens antiquæ interpretationis error ostendatur. arg. l. quod non ratione. infra eod. Nam quod ait, *Certam interpretationem*. Vtique sic videtur accipiendum esse, de qua nunquam fuerit dubitatum. Cæterùm si de fide veri hæsitatum sit, communis tamen sententia quædam obtinuerit, mutari posse arbitror, qualia nostris temporibus multa in iure contra opiniones antiquorum sunt declarata. Ita accipiendum arbitror quod vulgò dicimus, à communi opinione iudicando recedendum non esse. argumen. etiam. l. j. §. sed neque. C. de vete. iure enucleando. l. ex [51] omnibus, & quod ibi notat Fulgosius infra de offic. præ.

L. XXIII. Celsvs Lib. VIII. Digesto.

Incivile est, nisi tota lege perspecta, vna aliqua *particula eius proposita iudicare, vel respondere*. Legem etiam pro integro quolibet tractatu accipere conuenit. Nam videmus sæpè sub eodem titulo quædam poni, quæ singula inter se aduersari videntur: cùm tamen re vera ex inferioribus superiora non insubtili ratione restringantur, declarentur, aut extendantur. Exemplum est sub titulo de adopt. cap. xxxii. l. nonnunquam. vbi & hoc notauimus, necnon aliis in locis quæ colligere non vacat. l. doctitij. cum tribus legibus sequi. C. de decur. libro decimo. glo. finali, in l. vltima. in C. de iur. delibe. l. iiij. iuncta l. si quis. C. de fur. & dicam in l. fina. tit. sequenti.

L. XXXII. Ivlia. Lib. XCIII. Diges.

DE quibvs &c. quare rectissime etiam illvd *receptum est, vt leges non solo suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur*. At qui Imperatoris Constantini

constitutione. l. j. C. quæ sit long. cons. declaratum est, non posse à consuetudine legem, aut rationem vinci: quomodo ergo per desuetudinem (quæ nihil aliud est quam contraria consuetudo) lex abrogabitur, & tollitur? Soluitur hic nodus ferè communiter hoc modo: vt Constantini constitutionem de priuata alicuius regionis, aut municipij consuetudine intelligamus: vt per illam, generalis lex non tollatur. Hoc autem caput scriptum esse accipiamus, de consuetudine vniuersorum quicunque subsunt Romano Imperio: vt per illam, lex tolli possit. Docet hoc esse verum verbum illud, *Omnium*. Et quòd constitutio illa Constantini ad quendam priuatum inscribitur, quem de municipij sui priuata consuetudine consuluisset credibile est. Sed nec in illo quidem municipio obseruabitur talis consuetudo, quæ generali legi obuiat. Nam suprà in l. omnes populi. de iustitia & iure. ostendimus non licere subditis Imperio populi Romani leges sibi, vel statuta facere, quibus quid ex publico iure corrumpant, hoc est, aliquid inducant, quod iuri publico aduersetur. Sed de iis dumtaxat sibi legem ferre posse, de quibus & pacto transigi licet, per legem finalem, infrà de colleg. illic. Idem dicimus & de consuetudine, vt nihil omnino valeat consuetudo regionis, aut municipij cuiuspiam ad iuris publici derogationem. idque vel contra communem opinionem, multis locis in iure expressum esse non dubitauerim, dicta l. ij. C. quæ sit long. consuetudo. l. eos. §. j. de vsur. auth. nauigia. de fur. authen. omnes peregrini. commu. de success. l. ij. §. diuus. Secundum vnum intellectum, infrà de sepulc. viol. Nec vlla municipij, aut loci cuiusquam consuetudo vsquam in iure nostro relata comprobataque inuenietur, contra ius quod publicam prohibitionem habeat: Sed de iis dumtaxat rebus, de quibus etiam [52] inter priuatos pacisci licet. Ideoque etiam expressa municipum constitutione & pacto effici potuissent. Hoc sensu loquuntur exempla omnia à doctoribus relata. l. si sine. §. huius. de administratio. tutorum. l. item. in principio. quod cuiusque vniuersitatis. l. venditor. §. si constat. communia prædiorum. iuncta l. quosdam. vbi glossa secundum opinionem Py. C. de metall. & metall. libro vndecimo. l. finali. de decretis ab ordine fac. quibus nos suis locis omnibus adscripsimus interpretationem. Quòd sicubi lex aliqua municipalis refertur: vt l. semper. §. legem quoque. de iure immunita. iuncta l. prima. C. de decretis decurio. super immu. libro decimo. quæ de ea re facta esse videatur, quæ priuatorum pactione effici non potuerit, talem legem aut à principe specialiter permissam, vel postea confirmatam esse, aut in municipio obseruatam, antequàm veniret in ditionem populi Romani intelligere, vel præsumere debemus, secundum ea quæ superius adnotauimus, in d. l. omnes populi. de iustitia & iure. Quod ergo ait, Tacito consensu omnium, abrogari leges. Sine dubio accipiendum est, de populo, deque legibus Romanis. Nam de iure ciuili Romanorum vsquequaque his libris loquitur. Populus autem Romanus intelliguntur omnes Romano Imperio subiecti. l. in orbe. infrà de statu hominum. Nam ad hos omnes pertinet ius ciuile: cui sententiæ consequens est, vt nisi omnes, aut maior pars subditorum consentiant, lex nulla abrogari possit, argumento l. nulli. quod cuiusque vniuersitatis nomine. l. quod maior. ad municipal. Alberic. dicta l. omnes populi. post principium. Plerisque autem consentientibus, nihil aliud requiri arbitror, quàm vt ne princeps expressè contradixerit. Nam si contradicat, iussum eius altera lex est quæ aut consuetudinem tunc induci non sinit, aut inductam perimit, vnde nouo populi consensu, & noua aliorum vel eiusdem principis tolerantia ex integro opus est, cum longi temporis vsu: vt rursus eadem inducatur desuetudo. Hæc de populo Romano. Nam de exteris populis, quomodo apud eos inducantur consuetudines, quærere ad nos non attinet. Secundum hanc distinctionem, Imperatoris nostri constitutio nouella octogesimaquinta, qua arma priuatim fabricari, vendi ac teneri vetuit. Nec solum

contrafacientibus, verum etiam magistratibus, qui ne id fieret non prouiderunt, certas poenas infligit, sine dubio per desuetudinem sublatam esse dicemus, cum generaliter in omnibus terris Romani Imperij, arma priuatim vendi ac teneri solita sint, principe id sciente ac patiente. Item rescriptum diui Adriani, quo mortuos in ciuitatibus sepeliri vetuit, dicto §. diuus. contrario vsu abrogatum esse dicemus. Sed & Imperatoris nostri nouellam constitutionem, authentica, vt non luxurientur contra naturam &c. quo capite, vltimo supplicio affici eos iubet, qui blasphemauerint, vel per caput, aut per capillum Dei iurauerint, abrogatum esse crediderim, cum talis poena nusquam in vsum recepta fuerit. Sed aut nulla, aut mitior irrogari vbique soleat. Non tamen erunt blasphemi prorsus extra poenam: sed mitius punientur, quam lex illa iubeat. quia scilicet consuetudine atque etiam veteribus legibus quadamtenus puniuntur. l. finali. C. de religiosis. Eadem ratione [53] vsu quoque abrogata videtur lex illa, vt quod alea victum sit, restituatur. dicta l. fina. nam nusquam hodie exerceri ea lex aduersus lusores solet, quicquid contra dicat Abbas in capi. clerici. de vita & honestate clericorum. glossa in l. si rem. §. finali. vbi Paulus de Castro, de praescriptis verbis. Sed hanc totam rem fusius ac plenius pontificij prosequuti sunt, in capi. primo, de treuga & pace. Alexander quoque egregie tractauit, in consilio cxxxii. libro primo. ab his petenda, quae nos consulto omittimus, ne longiorem distinctionem facere necesse habeamus. Haec sic accipienda sunt, si consuetudo post legem inoleuisse proponatur. Caeterum si vigente consuetudine, lex huic aduersa feratur, quin consuetudinem perimat, iure ciuili dubium non est, dicto §. diuus. l. prima. §. si quae vero pragmaticae sanctiones. C. de Iustinia. Codi. confir. Eius rei argumentum, quod quibusdam casibus consuetudinem specialiter praeseruant legislatores. l. penultima. in fine. C. de constituta pecunia. authentica, de fide. in fine. quamuis iure canonico generalis lex generalem duntaxat, non etiam specialem consuetudinem singulorum locorum tollere traditum sit. capi. primo. de constitutio. libro sexto. Sed nos tam iure canonico, quam ciuili id accipi debere existimamus, si vel consuetudo priuilegij instar habeat. dicto §. si quae vero. vbi Castren. vel constitutio aliquid non ad publicum ius, sed ad priuatam causam pertinens inducat. Tunc enim specialem cuiusque loci legem non tollet: alioquin si lex generalis sit, & publicam vtilitatem respiciat, non video cur non & loci cuiusque consuetudinem perimat, cum in vniuerso orbe Romano aliquid prohibet, aut iubet. tunc enim lata lege iam nec potest quidem localis illa consuetudo rationabilis appellari.

L. XXXIII. Vlpia. Lib. I. De Offic. Procons.

Cum de consuetudine confidere quis videtur, primum quidem illud explorandum arbitror, an etiam contradicte aliquando iudicio consuetudo firmata sit. Ita legendum esse Augustinus quoque probat, quicquid Accursius vacillet, aut imposturae faciat. Ego vel aduersus omnium sententiam, hoc caput ita accipiendum arbitror: quasi consilium nobis det Vlpianus, non quasi necessitatem imponat. Aperte enim id agit, vt illum adiuuet atque instruat, qui de consuetudine confidit. Alioquin probari, aut firmari nunquam posset consuetudo. Si iusta exceptio illa existimaretur, quod contradicte iudicio nunquam obtenta esset. Nobiscum sentire videtur etiam Albericus hic in fine, dum dicit, huius capituli hunc sensum esse, vt qui consuetudini innititur, dispicere debeat, an secundum intentionem suam quandoque iudicatum sit, & sententias huiusmodi profert, alioquin consuetudinem talem esse aliis modis probet. Consilium aliis etiam locis dare consueuerunt Iurisconsulti. l. is qui destinauit. de rei vend. l. prima. de inoffic. testamen. cum similibus.

[54] L. XXXIX. Celsus Lib. XXIII. Digestorum.

Quod non ratione introductum, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum: in aliis similibus non obtinet. Exemplum huius rei clarissimum sub titulo, de iniur. l. iniuriarum. §. finali.

DE CONSTITUTIONIBVS PRINCIPVM. Titulus iiii.

DVM libera fuit ciuitas, legibus, Senatusconsultis, magistratuum edictis, prudentum interpretationibus, ac responsis omnia gubernabantur. Sed posteaquàm Respubli. sub vnius ditionem Imperiũque concessit, tunc demum in usu esse cœpit hæc iuris pars, quæ constitutiones principum appellantur. Et initio quidem Romani principes proprio munere mandatis exercitibus consulere se profitebantur, nihil certè nisi quod vetustis legibus & moribus conueniret constituebant, ab his autem latæ leges, tanquàm imperatoriam & tribunitiam gerentibus potestatem, accipiebantur. Nam tribunitiam potestatem perpetuam, principes suscipiebant. Iidemque ex veteris iuris autoritate ius dicebant. Sed paulatim eò res processit, vt citra solennium obseruationem, arbitrato suo omnia constituere inciperent: adeò quidem, vt non iniuria neque falsò dictum sit, vetustissimi iuris autoritatem, & disciplinam, principum constitutionibus, veluti securibus concidisse. Mutationes tamen & correctiones meritò in plerisque factas existimo, cùm antiquissimis legibus ac iure quædam nimis rigida & dura, quædam supra modum superstitiosis obseruationibus plena essent, quod Cicero in oratione pro Murena, Aulus Gell. libro vigesimo noct. attic. cap. primo attestantur. Ipsæ quoque principum constitutiones etiam nunc ostendunt. l. fina. C. de adopt. l. j. C. de lat. libert. tollen. l. j. C. de nud. iure Quir. tol. Nihil enim à principibus nisi cum magna ratione constitutum, aut decretum inuenias, vtpote qui præstantissimos iurisconsultos vsquequaque in consilio habere soliti fuerint, sine quorum interuentu nihil expediebant. Quin ab his rescripta omnia decreta & constitutiones dictabantur, tanto quidem sæpè studio tantæque subtilitate, vt nihil admirabilius statui, aut definiri potuisse videatur. Cæterum in his Digestorum libris, iam inde ab Augusto Cæsare constituta quædam referuntur: vt lex Iulia maiest. repet. pecul. de vi. de annal. de amb. de adulteris, & deinceps vsque ad sua cuiusque scriptoris tempora, quas Iurisconsulti veteres interpretati sunt. Sed in Codice Iustiniano, in quem vniuersa hæc iuris pars collata est, non nisi à Seuero, & Antonino, quod inuenerim, ad ipsum vsque Iustinianum collectæ sunt, principum constitutiones, nec hæc quidem omnes, nam quis hoc facere potuisset? Sed insigniores rationabilioresque & usu magis probatæ. Credo quòd superiorum principum bene constituta omnia, vel in libris Digestorum relata, vel in has posteriores constitutiones translata erant. Nam ferè hoc usu venit, vt dum ex aliorum autoritate quod scribimus confirmare atque approbare nitimur: superuacuos reddamus superiorum scriptorum libros, ac [55] veluti luminibus eorum officiamus. Sanè quamuis quædam ex his quæ sub titulo superiore tradita sunt, ad principalium quoque constitutionum interpretationem pertineant, rursumque ex his quæ sub hoc titulo referuntur, nonnulla, cæteris quoque iuris partibus interpretandis vtilia esse possint: vt l. ij. & l. finali. infra eodem titu. rectè tamen à Iustiniano factum est, vt de constitutionibus principum specialem tractatum inscriberet. Nam his maxima iuris nostri pars continetur: quædam enim insigniora, nisi specialiter attingantur, quasi neglecta videri solent. l. item apud. §. item ait prætor. de iniur. Cæterum idem propè sub hoc titulo agit, quod sub præcedenti: vt, quid principum constitutiones sint: quot earum genera, quæ vis & potestas, quomodò accipiendæ

atque interpretandæ sint, in vniuersum nos doceat. Bartol. tamen inscriptam habuisse videtur rubricam, non de constitutionibus, sed de *mandatis principum*, quæ inscriptio vera non est. Quid autem inter se differant, mandata & constitutiones principum, mox docebimus in l. j. infra eod. titu.

L. I. Vlpianvs Lib. I. Institvtionvm.

QVod Principi placuit, legis habet vigorem: *Vtpotè cum lege regia, quæ de imperio eius lata est, populus ei & in eum omne suum imperium & potestatem conferat.* In vulgatis codicibus legebatur, *Concessit.* Quod illi verbo, *Lata est*, melius respondet, sed, *Conferat*, etiam Alberic. hîc agnoscit, & ita prorsus Vlpianum scripsisse puto. Quamuis animaduерterim Iustinianum, quotquot aliis locis huiusce legis mentionem facit, Inst. de iure natur. §. sed quod principi. l. j. §. cùm enim. C. de vet. iur. enuclear. l. j. in princ. de offic. præf. præt. l. ex imperfecto. C. de testam. l. ij. §. nouissimè. de origi. iur. Ita semper omnia retulisse, quasi initio vna lex lata fuerit, quæ futurorum omnium deinceps Imperatorum potestatem generaliter firmauerit, & imperium à populo Romano perpetuò in principes transtulerit. Quod verum esse etiam Corrasius vir alioqui diligentissimus & doctissimus, aduersus Marij Salomonij sententiam (quam ille posuit in tractatu, de principe. lib. vi. & vii.) existimauit. lib. vi. Miscell. cap. viii. Sed historiæ veritas est, consueuisse legem huiusmodi in singulos principes, mox vt ab exercitu consalutati, & à senatu comprobati essent, ferri, non quidem antiquo more per tribus, & populi rogationem (quippe studiis tribuum alia fieri pridem desitum erat, vt paulò antè commemorauimus, in l. non ambigitur. supra titu. j. Ideoque post Augusti tempora nihil omnino per tribus (quòd ad reipublicæ administrationem pertineret) actum esse legimus. Sed ferebatur huiusmodi lex de Imperatore, per senatum ipsum, quod est summum consilium populi Romani: vt definit Cicero. Quare speciali nomine Senatusconsultum appellabatur. Tacitus libro decimoseptimo: Adcurrunt patres, decernitur Othoni Tribunitia potestas, & nomen Augusti, & omnes principum honores. Idem libro decimo octauo, de Vitellio. in senatu cuncta, longis aliorum principatibus composita, statim decernuntur. Idem libro vigesimo: At Romæ senatus cuncta principibus solita Vespasiano [56] decernit. Idem lib. xii. in fine. Illatusque castris Nero, & congruentia tempori præfatus, promisso donatiuo, ad exemplum paternæ largitionis, Imperator consalutatur, sententiam militum sequuta patrum consulta. Plena denique horum historia est testimoniorum, præsertim libri illi variorum autorum, qui de vita Rom. Imperatorum inscribuntur. Quinetiam Senatusconsulti de Imperio Vespasiani facti, pars maxima hodie in Laterani Basilica legitur, ærea tabula incisa, quæ prope altare maximum adseruatur, idque etiam Salomonius putat. Eius tabulæ exemplum subscribi curauimus, quod quidem est in hæc verba.

EXEMPLVM TABVLÆ.

FOEDVS VE cum quibus volet facere liceat, ita uti licuit divo avg. ti. filio caesari avg. tiberioque claudio caesari avg. germanico. utique ei senatum habere, relationem facere, remittere, senatusconsulta per relationem, discessionemque facere liceat, ita uti licuit divo avg. ti. iulio caesari avg. ti. claudio caesari avgusto germanico. utique cum ex voluntate auctoritateve iussu mandatuve eius praesenteve eo senatus habebitur, omnium rerum ius perinde habeatur, servetur ac si e lege senatus edictus esset habereturque. utique quos magistratum, potestatem, imperium, curationemve. cuius rei petentes senatui populoque romano commendaverit, quibusve suffragationem suam dederit, promiserit, eorum comitis quibusque extra ordinem ratio habeatur. utique ei fines pomerii proferre

promovere, cum ex republica censebit esse liceat, ita uti licuit ti. claudio caesari avg. germanico. utique quaecunque ex usu reipublicae maiestatedivinarum, humanarum, publicarum, privatarumque rerum esse censebit, ei agere, facere, ius potestasque sit ita uti divo avg. tiberioque iulio caesari avg. tiberioque claudio caesari avg. germanico fuit. utique quibus legibus plebeivescitis scriptum fuit, ne divus avg. tiberiusve iulius caesar avg. tiberiusque claudius caesar avg. germanicus tenerentur iis legibus plebisquescitis imp. caesar vespasianus solutus sit, quaeque ex quaque lege rogatione divum avg. tiberiumve iulium caesarem avg. tiberiumve cladium caesarem avg. germanicum facere oportuit: ea omnia imp. caesari vespasiano avg. facere liceat. utique quae ante hanc legem rogatam acta, gesta, decreta, impe-[57]rata ab imperatore caesare vespasiano avg. iussu mandatuve eius a quoque sunt: ea perinde iusta rataque sint, ac si populi plebisve iussu acta essent. Sanctio. Si quis huiusce legis ergo adversus leges, rogationes, plebisvescitas, senatusve consulta fecit, fecerit, sive quod eum ex lege rogatione plebisvescito s. ve. c. facere oportebit, non fecerit, huius legis ergo id ei ne fraudi esto, neve quid ob eam rem populo dare debeto, neve de ea re cui actio, neve iudicatio esto, neve quis de ea re apud se agi sinito.

Ex his satis constare arbitror, de singulis Imperatoribus legem ferri solitam, sine qua nulli iustum imperium esse existimaretur. Quamobrem quod ex Vlpiano relatum est, dicta lege prima, infra de offic. praefect. praeto. Reipub. regimenta ad Imperatores perpetuò translata esse, ex sententia ipsius Vlpiani (si modò Vlpianus ita scripsit) sic accipiendum videtur: institutum fuisse, ut Imperatores perpetuò crearentur, atque hi totius Reipubli. curam gererent: quod & Pomponij verba significant, quae superius retulimus, ex lege secunda. §. Nouissime. de origi. iur. Illud quoque sciendum est, lata lege de Imperio cuiuspiam, siquidem ipse iure agere videri vellet, non continuò per sese omnia administrasse: sed de Senatus sententia pleraque constituisse, ut ex Plinij Cecilij Panegyrico, quem Traiano dixit, cognosci potest. In eo enim bonum principem & qualem omnibus esse decet exprimit. Indicant hoc passim Historiæ, Apparétque etiam Imperatoris Iustiniani relatu, in lege secunda. §. sed quia. C. de vete. iure enucle. Nam Imperatorem Adrianum, cum edictum perpetuum opera Saluij Iuliani composuisset, edidissetque, Senatusconsulto illud approbari iurasse testatur, quò firmior autoritas esset. Quibus consequens est ut dicamus, Senatum Populúmque Romanum non in totum, ne pro tempore quidem quo quisque Imperator viueret, à se abdicasse imperiùm: cum videamus sub bonis principibus ita haberi solitum fuisse, ut non minus rata essent, quae Senatus, quam quae Princeps constituisset. Quinimo ausim dicere nihilo plus iuris datum Principi, quam retentum esse: quoad scilicet Princeps aliquid fieri non prohiberet. Nam ex tabula apparet non id agi, ut Senatus, aut Populus priuenter potestate sua: sed ut principem quasi supremum aliquem magistratum ac velut dictatorem constituent. Veram esse hanc sententiam indicat etiam id ipsum, quod ex Vlpiano refertur, *Senatum ius facere posse*. Quod etiam Valent. & Theodo. Imperatorum constitutione agnitum & comprobatum est. d. l. non ambigitur. l. j. C. de Senatusconsult. Extántque hodie complura Senatusconsulta temporibus Imperatorum facta, quae pro generalibus legibus obseruata sunt. Enimuerò quia summum ius etiam magistratuum creandorum coëgendique & habendi Senatum, ac potestas etiam Tribunitia penes Principem erat, ut tabula ostendit: cum quidem quarto [58] capite cautum sit, ut quos magistratus petentes commendauerit, quibusque suffragationem suam dederit, aut promiserit, eorum comitijs quibusque extra ordinem ratio habeatur: idcirco nec alij ferè quàm quos Princeps iussisset magistratus creabantur. l. j. ad ad legem Iuliam. de ambi. Et perrarò eueniebat, ut quicquam, nisi arbitratu Principis, constitueretur. Quid enim auderent, vel consules, vel praetores, qui tum essent, aut omnino Senatus totus:

quibus ille statim, si collibitum esset, magistratum abrogare, atque etiam ordine eosdem mouere posset. Quemadmodum Populum per tribus, quibusdam olim magistratum abrogasse legimus. Igitur tunc demum neque plebs neque Senatus sine principe quicquam poterant: cum ille impedire voluisset, aut diuersum quippiam iussisset: cum lege imperij cuiusque Principis ad id quod illi placuisset accipiendum ferendumque se obstrinxissent, ut abunde supra exposuimus, in l. non ambigitur. de legibus. Si quid tamen eiusmodi incidisset, quamobrem à gubernaculis Reipub. Principem amouere voluissent (siquidem iusta esset causa, ut quia imperio abuti coepisset) iure amoueri potuisse existimo: si vel vniuersus Populus conuenisset, quod iam penè impossibile erat, propter immensam eorum multitudinem qui ciues facti erant, præsertim cum Tribuum & centuriarum ordines iam aboliti essent, vel (quæ altera potestas remanserat) coactus Senatus solenniter omnia decreuissent. argumento not. in l. quod semel. infra de decret. ab ord. fac. ut de Nerone, de Iuliano & de Maximino olim factum legimus. Nec licuisse principi hoc casu Tribunitiæ potestatis vigore intercedere, vel contrarium quicquam pro se iubere, cum de suis ipsius delictis ageretur. Huius rei argumentum est, quod Tribuno quandoque pertinacius intercedente, ne lex ferretur, coactas tribus magistratum illi abrogasse legimus, neque intercessionem, quominus id fieret, obstitisse, ut Asconius Pedian. scribit, in expositione orationis Ciceronis pro Cornelio. Non aliter quam si quis apud iudices accusatus, suo ipsius testimonio defendere se, aut sententia sua se absolvere conaretur. Nemo enim idoneus in sua causa testis, aut iudex est. l. omnibus. C. de testibus. Accedit quod, ut Tribunitia, sic Imperialis potestas, non ad suam cuiusque, sed ad cæterorum defensionem ac tuitionem inuenta erat. Nec ad rem pertinet, quod Tribuni & alij magistratus neque accusari, neque in ius vocari poterant. lege prima, & secunda, infra de in ius vocan. illi enim ad tempus creabantur, & ob id facilis expectatio: quoad magistratus abirent. At Imperatores perpetuò quoad viuerent, constituebantur. Quamobrem periculosa expectandi mora: ne interim omnia pessum irent. Hæc dum Romæ Senatus ac principum sedes, & veluti domicilium imperij fuit. Postea verò quàm opibus imperij comminutis, quæ reliquæ erant Bizantium translatae sunt, cum multa alia ex solennibus interiore, tum absque huiusmodi, seu lege, seu Senatusconsulto, iusti Imperatores haberi coepti sunt, quos aut milites appellarent, aut defuncto Imperatores successores sibi constituissent, id significare voluit Iustinianus. Itaque eius verba accipienda sunt, ubicunque de hac lege, deque Imperatoris potestate loquutus est, aut aliorum verba retulit, ea scilicet ratione, quod nihil referre videretur, tacitisne an expressis Se-[59]natus suffragijs ea lex ferretur: quippe obediendi assuetudine, voluntas declarabatur. Quanquàm non ignoro esse qui affirmant, paucis admodum, aut nullis ex ijs qui Bizantij sedem imperij habuerunt, paruisse Senatum atque urbem Romam. Sed procerum conuentus, qui Constantinopoli cum Imperatoribus erant, pro Senatoribus ac Senatu gerebant. Quamobrem nonnunquam & ipsi Imperatorem expulere atque alium sufficere, ut Constantem, eiecto Constantini priuilegio, Herachonæ vxoris eius filio, cum quo illa, marito extincto, imperium administrare coeperat. Nam Senatus vrbis per illa tempora quibus Imperatores Constantinopoli fieri coeperunt, & deinceps in longum æuum, velut captiuus in potestate ac manu hostium, Gotthorum, Vandalorum, Longobardorum & huiusce generis colluuium, postremo etiam domesticorum tyrannorum detinebatur, qui Italiam totam atque urbem Romam occupatam tenebant. Igitur cum vrbis Romæ possessio ab Imperatoribus Constantinopolitanis, veluti pro derelicto habita esset, quæ reliquæ Senatus in ea remanserant, cumprimùm per captiuitatis iugum respirare potuerunt, ac veluti qui hostium serui fuerant, postliminio reuersi sunt, autoritate Roma. Pontificis: aut

quem ille appellasset Imperatorem eum acciperent, se commiserunt. Is Carolus magnum Francorum Regem Imperatorem creauit. Nec dubitandum puto quin reliquæ illæ veteris & veri Senatus, quantulæcunque fuerint, quæ creandi Imperatoris munus ad arbitrium Pontificis detulerunt (Nam cum vniversus populus qui Romæ tunc erat ita fieri voluerit, Senatum quoque consensisse credendum est) plus autoritatis & iuris habuerint, quàm Constantinopolitanus Græcanicorum Senatorum conuentus. Siquidem vrbs ipsa Roma caput Imperij est, nec Senatum inde vnquam perpetuò translatus esse accepimus, nec iure à quoquam Imperatorum, nisi Senatu ipso consentiente transferri potuisse arbitror. Idque vt credam, rationibus adducor ijs, quas Furius Camillus olim nobilissima illa Concione sua ad populum recensuit, cum ne Veios migraretur dissuasit, actionemque à Tribunis susceptam de transferenda vrbe atque Imperij sedibus prorsum fregit, vt etiam nunc apud T. Liuium legimus. Quamobrem Imperatores omnes Constantinopolitanos, qui post Carolum Magnum fuerunt, non iustos Romanorum Imperatores fuisse existimo. Docent hoc eorum quoque facta & mores, cum plerique hostiliter contra Italiam atque urbem Romam certauerint, & Christianam religionem, Romæ receptam multifariam turbauerint, atque oppugnauerint. Quare nec de illo dubitandum puto, quin eadem Senatus voluntate & velut tacito consensu suffragante, Romani Pontifices non solum diuino iure, quo illi maximè freti omnia gesserunt, vt Bartolus quoque refert in l. j. §. præsides. de requi. & annot. reis, sed humano quoque vrbs Romæ dationem delatam sibi acquirere, & eligendi Imperatoris ius ad Germanos transferre potuerint: nam Senatus, hoc totum munus eligendi principem perpetua consensione, cum ipsius vrbs dominatu ad Pontifices detulisse videtur: & hæc omnia facere potuisse, quamuis imminutus esset, cum ius Collegij, vel in vno retineri constet. l. sicut. §. j. quod cuiusque vnivers. quanquam plebis ipsa vrba per se non idem forsitan [60] efficere potuissent. Iam enim tunc populi Romani pars magis, quàm populus Romanus erant omnibus subditis imperio, & ciuitate donatis, vt supra diximus. Approbasse multò ante agnouissèque hoc ius non solum vrbs Romæ, sed totius planè imperij in Rom. Pontifice videntur etiam Imperatores ipsi Constantinopolitani. Nam & Phocas qui quartus à Iustiniano fuit Romanum Pontificem iure omnium Principem declarasse fertur, & Heraclius, qui ei successit, à Sergio Pontifice diadema accepisse, vt Iygnatius scribit. Sed & qua ratione Romanus Pontifex imperij ius transferre potuit, eadem quoque si iusta causa intercedat, auferre posse dicendum est, quod pontificij rectè tradiderunt. glo. in c. ad apostolicæ. de re iud. lib. vi. Abb. in c. venerabilem. de elect. non enim sic dedit, vt ab se ex toto alienum faceret: id ex eo quoque planum fit, quòd electi Imperatoris confirmationem sibi ipsi Pontifex reseruauit. Verius est enim quasi vicarium potestatem septem illis Germanis principibus esse voluisse: vt Imperatorem pontificio magis nomine, quàm iure proprio crearent. quare & creatum iam ab ijs, & ab seipso solenniter confirmatum, ex causa ab imperio remouere poterit. interdum fecisse legimus, non solum diuino, quod propè receptum est, verum etiam humano & ciuili iure, quemadmodum & Senatus olim poterat, secundum ea quæ supra diximus. Sanè ex illis verbis, *vti quæcunque ex usu Reip. &c.* existimat Marius Salomonius in tractatu, quod de principe eleganter scripsit, non licuisse Imperatori regna & ditiones aliæque ad Rom. imperium pertinentia alienare: quoniam ex usu reip. id non esset. Sed hac de re nos alio dicemus loco. l. fina. de offi. præs. Illud quæsitum est, an collegium Cardinalium hodie eam potestatem idemque ius habeat, quod senatus olim. Sed habere non videtur. non enim à cardinalium suffragio pendet Imperatoris potestas, vt à senatu olim pendebat. Quauis ex pontificis autoritate ac facultate pendeat, vt theologi & iurisconsulti consentiunt. Barto. d. §.

præsides. Ergo neque ius in vniuersum eos facere posse quisquam dixerit, vt senatus olim, nec Imperatorem ex causa remouere: magis enim hæc omnia Pontifici conuenirent quàm Cardinalibus. Quod quanquàm ita sit, similitudine tamen quadam, & relatione facta, sic illos erga pontificem se habere non ineptè dixeris, vt senatores olim erga Imperatorem, non tamen in omnibus. Non enim pontificis potestas à Cardinalibus sic pendet, vt à Pontificatu illum vnquam amouere possint. Ita accipienda arbitror, quæ hac de re scribit Innoc. in c. cum te. de re iud. per c. Constantinus. xcvi. distinctio. Illud nescire fateor, quare Alciatus præceptor meus hanc legem non Regiam, sed Rhenniam, seu Rhennium appellarit (nam nec scriptura apud ipsum satis constat) & Augusti temporibus latam dixerit in l. bona ciuitatis. de verborum significa. cùm & Florentinorum codicum fides repugnet, & Theophilus vnus ex compilatoribus, qui institutiones Græcas fecit, non Rhenniam, neque Rhennium, sed Regiam planè nominauerit. d. §. quod principi. nec in Augusti temporum historijs, vlla huius rei mentio inueniatur. Legem autem Rhenniam omnino aliam fuisse constat, ante Augusti imperium latam: cuius & Cicero mentionem facit, quanuis excussi typis codices corrupti sint, & pro Rhennia legatur, Memmia: quod Augustinus re-[61]ctè animaduertit. Eiusdem legis Rhemmiæ meminerunt & iurisconsulti nostri sub titu. de testibus. l. quæsitum. & ad S. c. Tur. l. j. legis Regiæ mentio est etiam titu. de mortuo infe. l. ij. *Negat*, inquit, *Marcellus, lex Regia mulierem quæ prægnans mortua sit, humari antè quàm partus ei excidatur*. Sed hæc videtur fuisse alia ab aliquo ex septem Regibus lata. Constat enim multas ab his latas, & quarundam etiam hodie memoriam extare. Sanè hæc de qua agimus, non idcirco quòd à Rege aliquo lata sit (si modò vllo vnquam tempore lata est) nec quòd Imperatorem Regem faceret, Regia appellatur. (Regum enim nomen Romæ perpetuò inuisum, vt supra diximus) sed quòd maxima quædam & admirabilia ac splendida contineret, idcirco Regia dicta esse videtur. Sic & Regiam Romam aliquando legimus. l. sed & reprobari. §. fina. infrà de excusa. tutorum. & Regias epulas, & si qua similia. Hæc de lege Regia. Postremò quia dicitur hîc, *Quod principi placuit, legis habet vigorem*, prolixè tractant Doctores nostri de principis potestate, an contra ius diuinum, an contra ius naturæ, vel gentium constituere possit, qua de re magni longique tractatus extant. Horum quem Marius Salomonius scripsit omnino non negligendus. Ego tyrannidem à principatu distinguendam arbitror, volentibus princeps, inuitis Tyrannus imperat. De Tyranno disputare inutile est: cùm ab eo omnia per solidam vim non per leges gerantur. Iusti principis potestatem in disputationem reuocare sacrilegij instar est. l. sacrilegij. de diuer. res. lege, secunda. C. de crimine sacril. & omnino superuacuum, cùm nihil ab eo sine ratione constituatur, alioquin nec leges appellandæ sunt quæ ab eo feruntur, si non sanctæ & iustæ sint. lege, secunda. supra titulo primo. Quin ipse quoque qui hactenus bonus princeps fuit, si nunc malas leges ferre instituit, iam Tyrannus esse incipiet. Quales autem leges Princeps ferre debeat, & vel ex re nata, vel vtilitate aliqua suadente, quatenus vel ex ciuili, vel ex gentium, aut naturali iure mutare liceat, ipsius principis iudicium esse debet, qui omnia facilè explicabit, si vel prudentium virorum consilium, vel rationem sequi volet, vel certè obtinet, principum vitam exemplaque imitari. Illud prætereundum non est, quod dicitur principem legibus solutum esse, quomodò quoque iure id ita sit, à paucis intelligi. lege, princeps supra titulo primo. Videntur enim existimare, à seipso solutum esse. Sed tabula indicat, lege ipsa Regia hoc quoque contineri consueuisse, vt legibus ne teneretur. De Augusta nihil cautum, ideò eam teneri dictum est præterquàm intuitu mariti. dicta lege, princeps. Hæc à nobis dicta sint, cætera ex alijs libris cognosci poterunt.

Quodcunque igitur Imperator per epistolam & subscriptionem statuit, vel cognoscens decreuit, vel de plano interloquutus est, vel edicto præcepit, legem esse constat. Hæ sunt quas constitutiones vulgò appellamus. Principalium constitutionum tria genera sunt, Epistolæ, Decreta, Edicta. Epistola sunt rescripta ad magistratum, vel priuatorum relationem consultationemve, quæ rescripta ad libellos dicuntur, nam libellos multi assidue porrigebant, ad quos non grauati rescribere princeps, & quasi de iure responsitabat. Huiusmodi [62] fere sunt vetustissimæ quæque constitutiones in Iustiniani Codice relatæ. Harum Papirius Iustus olim xx. libros composuit, vt in indice refertur. Decretum, est sententia principis in alicuius causæ cognitione lata, siue ea diffinitiva sit, siue interloquutoria. l. metum. §. quod ait. infra quod met. cau. Decretorum Paulus olim libros sex collegit. Edictum est quod Princeps iubet, & solenni more (vt omnibus innotescat) obseruandum proponit. Edicti appellatione orationes quoque in Senatu haberi solitas, contineri existimauerim. Atque horum trium exempla plenius prosequitur Theophil. in Institu. d. §. sed & quod principi. Quædam etiam hîc ab Accur. referuntur. Sed Principum sententiæ olim quidem sic indistincte pro legibus accipiebantur. Nec repugnat huic sententiæ, quod Antonini decretum de confundendis partibus in computatione legis Falcid. non videatur pro lege quandoque obseruatum esse. l. j. §. si cohæredis. infra ad leg. Falc. Nam rationem in interpretatione eiusdem decreti assignauimus. Veruntamen posteriores principes Theodosius & Valent. editis constitutionibus. l. ij. & iij. C. de legib. ita demum accipi decreta principis pro legibus voluerunt, si specialiter illud quoque additum sit, vt pro legibus in vniuersum obseruentur: nimia sanè modestia (ne dicam diffidentia) credo satis iam legum esse ad causarum decisionem existimantes, néve obiecto principis exemplo, scrupulus quotidie iudicibus inijceretur, vel causæ decisio per calumniam differretur, dum principalis sententiæ exemplum expectatur. Sed Iustinianus postea l. fin. C. eo. ti. de legib. hactenus hoc quod Theodosius & Valentianus iusserant, correxit, & ad pristinam obseruantiam redegit: Vt si principis sententia vtrisque partibus præsentibus lata sit, pro lege habeatur, & eodem modo in similibus causis deinceps ab omnibus iudicetur, licet specialiter additum hoc non sit, quæ res eam habet rationem, quòd exemplum & præiudicium principalis sententiæ non leue haberi debet, nec temere à iudicibus negligi, si per obreptionem extortum esse, dici non possit, quæ suspitio tunc subesse potest, cùm absente altera parte quidpiam statutum est. Ita accipiendas arbitror has constitutiones, quæ inter se videntur pugnare. arg. l. fi. infra hoc tit. & quod dixi in l. inciule. supra ti. j. quamuis Doctores aliter interpretentur. Potest addi etiam quarta species constitutionum, Mandata principum, quæ scilicet Præsidibus prouinciarum dabantur, quorum in iure frequens mentio. In Codice autem constitutionum etiam specialis tractatus, qui inscribitur, *De mandatis principum*. Nam mandata hæc pro legibus recepta sunt. l. annonam. infra, de extraor. cri. l. diui. de poen. Multa ex his referuntur sub tit. de off. procons. & leg. & de off. præ. Est etiam nouella constit. Iustiniani xvii. de mand. princ. vel (vt Haloander vertit) *Præcepta præsidum*. ex qua horum principalium mandatorum natura plenè cognosci potest.

L. IIII. Modestinus. Lib. II. Excvsationvm.

Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις Αἰχυρότεραι τῶν πρό αὐτῶν εἰσιν. id est, *constitutiones tempore posteriores, potiores sunt his, quæ ipsas præcesserunt*. Interierat ob Græcæ linguæ ignorance postremum hoc caput, omnium maximè necessarium, quod nobis ex Pandectis Florent. restitutum est. [63] Quotidie enim ac passim incidimus in constitutiones,

quæ alijs aduersari videantur. exemplum in his tribus quarum proximè mentionem feci. Vbicunque igitur hoc euenerit, primùm quidem id quod edixit Iustinianus, in l. ij. §. contrarium. C. de vet. iu. enucl. sequendum erit, vt videlicet subtili animo diuersitatis rationem excutiamus. Si nouum fortasse aliquod inuentum, vel occultè positum sit, quod pugnantiam excludat, vel aliam naturam inducat. Si hæc ratio non profecerit, tum an aliquo modo posterior constitutio ad priorem trahi possit, videndum erit, quod supra tit. proximo præceptum est. l. sed & posteriores. Postremò vbi nihil horum satis profecerit, inspectione hac vtendum censeo, vt posterior quoque præualeat. Necessariò autem dicendum est, Imperatorem hoc responsum nobis proposuisse, quòd huiusmodi aliquid in suis libris inueniri posse cogitauerit, & sanè non raro accidit, cùm & sibi ipsemet Iustin. in vno eodemque libro interdum sic aduersari videatur: vt nulla alia quàm hac vna temporum ratione conciliari, aut defendi possit. Budæus in annotat. ad l. iij. tit. ad legem Iul. maiest. exempla aliqua assignat, quibus in Codice augustali non vetustiores solùm, verùm ipsius quoque Iustiniani constitutiones ab recentioribus ipsius Imperatoris sanctionibus correctas putat. l. quisquis. C. ad leg. Iul. maies. per l. sancimus. de pœnis. l. ij de præd. min. (sed vult dicere legem vij.) per l. fin. si ma. fac. al. rat. hab. l. iij. de furt. per l. antepen. eod. tit. & alias quasdam, sed earum quæ sub eodem tit. positæ sunt facillè admittas correctionem, vt notauimus supra tit. j. l. inciuiile. quia scilicet titulus & tractatus quilibet pro vno capite accipitur aliarum autem difficilè. Nam si aliter diceremus, haud satis sibi constaret Imperatoris diligentia. Hoc intuitu constitutum olim fuerat, non valere constitutiones, quæ sine die & consule proferuntur. Prima constit. Cod. Theod. tit. de leg. Sed hoc Iustinianus postea in priuilegijs duntaxat locum habere voluit. l. si qua. C. de diuers. rescri. Nos ex ordine Imperatorum & alijs coniecturis argumentari debebimus.

DE STATV HOMINVM Titvlvs V.

Exequitur sub hoc tit. materiam eorum omnium, quorum quasi primordia & notiones traditæ sunt sub tribus titulis Institutionum. *De iure personarum. De ingenuis. & De libertinis.* Nec de his solùm tractatur, seruis scilicet & liberis, Ingenuis & libertinis. Sed aliæ quoque inter liberos homines differentia ostenduntur: vt inter masculos & foeminas. l. in multis inter monstrosos & perfectos. l. non sunt. Item alios esse qui iustis nuptijs procreantur, qui vulgò nunc legitimi, olim iusti liberi appellabantur: alios qui spurij & nothi. l. Paulus. li. seq. Alios præterea ciues Romanos censi, alios externos & peregrinos. l. in orbe. l. seq. Alios sanos, alios furiosos. l. qui furere. Alios iam editos, alios adhuc tantùm conceptos esse. l. qui in vtero. l. pen. de quibus omnibus generaliter disserit, ac ferè id agit, vt demonstret qua ratione singuli aliquem ex supradictis statum & conditionem capiant. Quòd si omnium huiusmodi differentiarum effectus omnes explicare voluisset, sine dubio nimis longum facturus erat. Explicantur hi, per omnes ferè iuris partes: quare nusquam non proderunt elementares hæ notiones.

[64] **L. II. Hermogenianvs. Lib. I. Ivris Epitomarvm. Cvm igitvr hominvm causa omne ius constitvtum sit, primò de statu hominum, ac pòst de cæteris ordinem edicti perpetui sequuti, & his proximos atque coniunctos applicantes titulos vt res patitur, dicemus.**

Quod Hermogenianus libris sex iuris epitomati, (nam totidem scripsisse commemoratur) facere instituit, ut edicti perpetui ordinem sequeretur, id propemodum Iustinianus quoque his Digestorum libris, fieri mandauit. l. j. §. quia autem. C. de vet. iur. enuc. (ut supra diximus in Rubrica de iust. & iure.) Ideò accipienda sunt hæc verba, ut cætera omnia, ex persona Imperatoris. Edicti *perpetui*. Edictum perpetuum quod & quando compositum fuerit, tam copiosè scribunt Budæus, Alciatus, Augustin. & nouissimè Duarenus, ut repetere non sit necessarium. Bud. hic. Alc. lib. ii. dispunct. xxvii. & lib. iii. ὡσαύτων. c. iij. & in Rub. de eden. Aug. lib. i. emenda. c. v. Duaren. c. lv. anniu. disput. Illud meminisse haud ab re fuerit, quod Pompo. scribit, in l. ij. §. Seruius. supra de orig. iur. Aulum Offilius edictum prætoris primum diligenter composuisse. Nam ante eum, inquit, Seruius duos libros ad Brutum quàm breuissimos ad edictum subscriptos, reliquit. Quibus verbis apparet, non primò Iulianum (ut omnes existimant) edictum composuisse, sed alios quoque ante eum id negotij aggressos esse, adeò non in vno eodemque scriptore ad summam perfectionemque cuiusque inuenti statim peruenitur. Appellat Iulianum Imper. in l. ij. §. sed quia. C. de vet. iur. enuc. legum & edicti perpetui subtilissimum conditorem. Quò fit ut existimem Offilius quidem in edictis colligendis ac certo ordine componendis & constituendis duntaxat elaborasse. Iulianum verò etiam detractis, aut additis quibusdam, curasse, ut edicta ipsa cum inter se, tum verò etiam cum veteribus legibus ac principalibus constitutionibus conuenirent. Eius rei argu. est, quòd edicta quædam ex compositione Iuliani sine dubio translata hodie, aliter atque ante Iuliani tempora erant, habentur: ut interdictum, unde vi. quod Alc. annotauit. Propter id caput edicti (inquit) Marcellus l. qui duos. de coniung. cum emanc. lib. quod à Iuliano introductum est, id est, ex noua clausula. Nam hoc facere potuit Iulianus: ut aliquid detraheret, vel mutaret, utpote, cuius operi non ab Imperatore solum, sed etiam ab Senatusconsulto autoritas accessura erat, d. §. sed quia. Offilius verò non potuit, à quo non tanquam à legislatore, sed

tanquam à iurisconsulto liber accipiebatur. Fuit cum existimarent Iuliani compositionem inscriptam fuisse tit. Diges. Nam Iuliani Digest. libri xcix. commemorantur, in indice ante Digesta. De edicto, vel ad edictum pertinens, nihil aliud ei adscribitur. Adhæc quia Imperator in d. l. ij. §. hoc autem. antiquos edicti perpetui commentatores postea extitisse scribit, qui opus moderatè confectum huc atque illuc in diuersas sententias producentes, in infinitum detraxerint, ex eoque maximè Romam sanctionem confusam fuisse tradit, existimabam Iurisconsultorum eorum, qui post Iulianum scripserunt Digestorum libros, vt Alpheni, Celsi, Scæuolæ & aliorum, ad edictum perpetuum omnes pertinuisse, & ob id, non Vlpiani, nec Pauli Digestorum libros commemorari, quòd scilicet suos ipsi simpliciter, ad edictum inscripserant. nam Paulus octoginta, Vlpianus octoginta tres ad edictum reliquit, Digestorum nullos, vt eadem propè dispositio ac materies vtrorumque istorum esset. Sed Augustino hoc non placet. Ideò amplius quærendum censeo.

[65] L. V. Marcia. Lib. I. Instit.

ET servorum &c. servi autem in dominium nostrum rediguntur, aut iure ciuili, aut gentium. *Iure ciuili, si se maior xx. annis ad pretium participandum venire passus est.* Sed nonne hoc est contra Diocletiani & Maximiani constitutionem. C. de lib. cal. l. liberos. qua liberos priuatis pactis seruos fieri non posse rescripserunt? quæ ita accepta est, vt in illius interpretatione Bal. ait, quasi nemo sui ipsius dominus sit. Nónne item contra id quod vulgo dicimus, Neminem videri dominum esse membrorum suorum. l. liber homo. infra ad leg. Aquil. Sed sciendum est vtilitatis causa hoc ius receptum esse, ad excludendas fraudes quæ in venditionibus seruorum fierent, dum passim pro seruis liberi venum irent, ac paulò post liberali causa manu assererentur. Ea propter quod hîc dicitur non habebit locum, si emptor sciens liberum emerit. l. liberis. §. si quis sciens. infra de lib. cau. l. fi. quib. ad liber. proclam. non lic. quæ maxima est declaratio ad hunc locum: vera est enim conclusio, non posse liberum hominem libertatem suam quacunque pactione, vel contractu amittere, nisi hoc vno casu, cum sese liberum sciens, quasi seruum ad pretium participandum ignoranti emptori vendi, aut alio quouis modo distrahi patitur. l. si vsusfr. §. in summa. de libe. cau. idque specialibus senatusconsultis contra subtilem iuris rationem inductum est, vt commercia sustinerentur. l. iij. quib. ad lib. procl. non lic. Nam cætera quæ Accur. requiri admonet, vt & verè pretij partem capiat, & ea gratia vendi se patiatur, & statum suum non ignoret, etiam vt xx. an. vtique maior sit, ex ipso contextu ferè intelliguntur. Quòd si horum quippiam deficiat, quia tunc seruus non fit qui vendi se patitur, ad obuiandum caliditati, actionem in eum dedit prætor in factum, per quam emptori damnum resarciri iubet. l. rectissimè. vbi

not. de lib. cau. Illud dubitari potest, si in patris potestate fuerit, qui se vendi passus est, an nihilominus seruus fiat, cum patriam potestatem inscio atque inuito patre effugere posse non videatur. Inst. quib. mo. ius pa. po. sol. §. fi. Sed nihilosecius seruus fieri respondendum est, ex mente legis: nam illud tantum inspicitur, an liber sit, & maior xx. an. Prætereà quemadmodum capitale aliquid committendo, poena eum patri subducere potest, sic & fraus posse debuit. Sanè hoc casu iniuriarum actio suo, non filij nomine patri competit aduersus venditorem. l. j. §. & vsquam. infrà de iniur.

L. VI. Gaius. Lib. I. Instit.

Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt. & supra capi. proximo, *Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt.* Notum est libertinorum appellatione, antiquioribus temporibus sic acceptam fuisse, ut libertini dicerentur, quicumque in infinitum descendissent ex iis, qui olim manumissi essent. Ingenui quorum maiorum nemo seruitutem seruisset. Sed posterior ætas aliter accepit, ut hîc refertur. Sue. in Claud. Ignarus temporibus Appij & deinceps aliquandiu libertinos dictos, non ipsos qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos, quod Budæus quoque post Vallam adnotauit, in l. fi. infrà de Senat. Sanè quod Accur. hîc in fin. glo. Iustam seruitutem interpretatur, quæ domino grata atque accepta fuerit: sine dubio delirum est, & si fieri possit, ex libro aboleri debet. Iustam seruitutem vulgò, nunc legitimam & rectam, hoc est, veram & iure cognitam seruitutem appellant. Nam nisi [66] talis seruitus sit, libertinum manumissio non facit: & hoc est quod sæpe rescriptum esse relatum est. Inst. de ingen. in fi. Natalibus non officere manumissionem.

Qui in utero est. Refertur hæc eadem distinctio, ex eodem Paulo, sub titu. de verb. & rer. signi. quo loco Alciati interpretatio, & ad huius & ad pen. capitis huius tit. interpretationem sufficiet, quæ nobis in totum probatur.

L. XI. Paulus. Lib. XVIII. Responsorum.

Paulus respondit eum, qui vivente patre et ignorante de conditione filiae conceptus est, licet post aui mortem natus sit, iustum filium ei ex quo conceptus est non videri. Conditionem pro matrimonio & coniunctione scribendum putauit Hal. quo sensu in iure sæpè accipitur. l. fin. de sponsal. l. qui liberos. de ritu. nupt. Sed Florentiæ esse, *De coniunctione filiae.* Admonet August. qua in re non multum laborauerim. Meminisse autem oportet, iure civili nuptias non consistere, nisi consentiant etiam hi, quorum in potestate coeuntes sunt. l. ij. infrà de ritu. nupt. Veruntamen secundum Iuliani sententiam videri patrem, qui filiae coniunctionem sciat, consentire, nisi expressè dissentiat. l. in sponsalibus. de spons. arg. in l. si furiosi. C. de nupt. Nos idem etiam in matrimonio filij existimamus, ex constitutione Antonini. l. si ut proponis. l. j. C. eod. titu. de nupt. Quamobrem quod ait hîc, ignorante patre, ideò dictum interpretamur, quia si sciuisset pater, nec reclamasset, nulla quæstio fuisset, ergo quod de filia hoc loco dicitur, idem in filio quoque dicendum erit. argu. d. l. si ut proponis. Illud quoque sciendum eundem Paulum lib. sentent. recept. ii. titu. xx. ita scribere. *Eorum qui in potestate patris sunt: sine voluntate eius matrimonia iure non contrahuntur, sed contracta non soluuntur. Contemplatio enim publicæ utilitatis priuatorum commodis præfertur.* Hæc sententia nouissimo iuri Pontificio, quo nunc utimur, satis congruit, quo vel inuitis patribus filiisfamil. suo sibi modo matrimonia copulare permittitur. cap.

cùm causam. extrà, de rapto. cap. sufficit. xxvii. quæst. secunda. quamuis Corrasius libro primo Miscell. cap. xvii. etiam iure canonico consensum eorum, quorum sunt in potestate, requiri putet: Sed lapsus videtur quòd Lucij Pontificis constitutionem non viderit. d. c. cùm causam. A Iustin. certè non nisi magna cùm ratione talis licentia exclusa esse videri potest, quòd ea res maximam nonnunquam turbare & domesticorum dissidiorum causam præbeat, vt frequentibus exemplis admonemur. Quamobrem veram puto Angeli sententiam existimantis nec cogendum auum huiusmodi nepotes agnoscere, nec quod ad hæreditatis quidem suæ successionem eis relinquendam attinent, sed nec quod attinet ad alimenta præstanda agnoscere cogetur, vt ego sentio, per l. si vt proponis. C. de nupt. Sanè generaliter hîc docemur vbicunque impedimento aliquo matrimonium initio non constitit, sublato impedimento (quamuis voluntate eadem perseuerante, iustum matrimonium esse incipiat. l. etsi contra. Cod. de nupt. l. eos. infrà de ritu nupt.) non propterea tamen liberos antea conceptos iustos fieri, sed eos duntaxat, qui postea procreati fuerint, quod ego indistinctè in omnibus dicendum arbitror, etiam si principali beneficio postea legibus soluti fuerint, qui antè non iure copulati erant, nisi vt & liberi ante quæsit, pro [67] legitimis habeantur, adiectum sit. l. qui in prouincia. §. diuus. infrà de ritu nupt. Nec mouet me Iustiniani constitutio. l. cùm quis. C. de nat. lib. qua etiam susceptos ex concubina legitimos fieri noluit, si nuptialibus instrumentis postea confectis, vxoris loco concubinam habere cœperis, differentia quippe magna est, non enim retro concubinam habuisse videri potest, qui matrimonium contrahere voluit. Nam animi destinatione concubina æstimatur. l. pen. infrà de concubi. eaque animi destinatio iam inde ab initio esse debet, vt velit quis illam habere concubinam. glo. in l. in concubinato. in verbo, testatione, eod. tit. de concub. In hoc autem nostro ea fuit animi destinatio, vt vxorem habere vellet, non concubinam. Planè si nuptias contraxisse proponas (exemplum enim reperitur in l. fin. de concub.) postea cognito impedimento, vel pœnitentia ductum, eandem emisisse, deinde in concubinatum reduxisse, mox sublato impedimento, nuptias rursus cum ea contraxisse, concubinatus tempore quæsit, filios iustos effici ex eadem constitutione dicendum erit.

L. XII. Item. Lib. XIX. Respons.

SEPTIMO mense nasci perfectum partum iam *receptum est, propter auctoritatem doctissimi viri Hypocratis. Et ideò credendum est eum qui ex iustis nuptiis septimo mense natus est, iustum filium esse.* De tempore humani partus multæ veterum medicorum, philosophorum & iurisconsultorum quæstiones, eorum variasque opiniones retulerunt Plin. lib. vii. cap. v. Gell. lib. iii. c. xvi. Plutarchus. lib. v. de pla. phil. c. xvii. Macrobius. lib. j. in somnium Scipionis. c. vi. Censorinus in lib. de natali die. Scripserat Paulus eadem quæ hîc refert lib. iiii. Sent. recept. titu. viii. in hæc verba. *Septimo mense natus matri prodest,* ratio enim Pythagorei numeri hoc videtur admittere, vt aut septimo pleno, aut decimo mense partus maturius videatur. Sed Iusti. septimum totum mensem expectari noluit, sed satis esse, si vel vnum, aut alterum eius mensis diem attigerit, quæ sententia Vlpiani fuit ex rescripto diui Pij centesimo & octogesimo secundo die natum, isto tempore natum videri. infrà de suis & legit. l. intestato. §. fin. Ideò sublato hinc à compilatoribus illud verbum. *Pleno.* Sed & Mediolani ætate nostra magnum quendam virum etiam centesimo septuagesimo sexto die natam sibi filiam agnouisse accepimus, Medicorum & Philosophorum requisitis auctoritatibus blanditum sibi, quod nobis nullo modo probari potest, supra hoc tempus vsque ad decimum mensem

impletum, quicumque natus sit, videtur Iustin. tanquàm iustum agnouisse, quamvis multæ veterum controuersiæ, an octauo mense, vel gigni possit, vel natus vitalis sit, & proficere debeat. Gell. loco suprascripti. Sed post x. menses natum, iustum non haberi, ideoque ad legitimam hæreditatem non admitti comprobauit. d. l. in testato. §. fina. l. Gallus. in princip. de liber. & posthum. quamvis & quod ad hunc attinet, antiqui nunquàm decimo mense, nisi exacto edi partum existimassent, vt ostendit idem Gellius & Massurium Sabinum scripsisse constaret, Prætorem olim L. Papyrium secundo hærede lege agente bo. pos. contra eum dedisse, cùm mater partum se xiii. mensibus tulisse diceret, quoniam nullum certum tempus pariendi statutum [68] ei videretur: ita enim quidam existimarent, & hoc est quod Gentilis ille medicus nescio quis consultus à Cy. respondit ei, etiam xii. vel xiii. mense gigni posse, quod Barto. penè fabulosum esse visum, est in l. Gallus. in princ. de libe. & posth. Sed vtilius fuit legibus hoc definiri, quibus hac in re omissis aliorum placitis, standum erit. Nec quòd Hypocratis autoritas hîc recepta est, idcirco etiam aliorum recipienda erit, nisi ex integro consultus Princeps, aliud specialiter approbauerit. Illud quæstionis est, si vno fortè, aut altero die post completum decimum mensem natus sit, an nihilominus iustus haberi debeat. Accur. hîc iustum habendum non existimauit. per text. in d. §. fin. argu. etiam d. l. Gallus. in princ. quam sententiam ego quoque probo, quamvis idem alibi contrarium scripserit. d. l. Gallus. in princ. & in auth. de rest. & ea quæ par. §. fin. ita enim scripta lex est, post decimum mensem natum, non admitti ad hæreditatem, à qua si semel digressi erimus, nihil iam certi supererit, quin autoritatibus impulsus, vel tertio etiam, vel quarto die ac deinceps post statutum tempus aditum recipiamus, veteri equinæ caudæ paulatim conuellendæ exemplo, quod Horat. refert. Præterea si mulier secundò statim mense post viri mortem alteri nupserit, exinde septimo mense pepererit: verius hunc iustum filium censi oporteat, quæritur, hunc enim tam nono quàm septimo mense natum videri posse. Sed ego posteriorem virum hunc agnoscere compellendum arbitror, quod & Imol. existimauit, in d. l. Gallus. in princ. sibi enim imputet, qui talem intra luctus tempus vxorem duxit. arg. l. si quis domum. loca. Quin hoc ipsum à Paulo hîc, & à Celso alibi responsum esse. l. cùm legitimæ. infra eod. titu. nisi posterior hîc maritus contrarium manifestissimè ostendere possit: secundum Vlpiani sententiam, in l. filium. infra titu. j. si tamen filius ab hoc agnitus, ex priore se procreatum dicat, idque ostendere paratus sit, audiendum puto, sed præsumptioni iuris interim locum fore. Ad hanc rem pertinentia quædam tractat etiam nouella Imperatoris constitutio xxix. de rest. rer. dot. & ea quæ parturit in vndecimo mense.

L. XIII. Pavlv. Lib. III. Senten.

Non snt liberi, qui contra formam hvmani generis, conuerso more procreantur. Veluti si mulier monstrosus aliquid, aut prodigiosus enixa sit. Partus autem qui humanorum membrorum officia ampliavit, alicuius videtur effectus, & ideo inter liberos connumerabitur. Germana Pauli verba vnde hoc caput descriptum est, hodieque lib. eius senten. iiii. leguntur hæc, sub titu.

De intestatorum successionem. Mulier si monstrosus aliquid, aut prodigiosus enixa sit, nihil proficit. non sunt enim liberi, qui contra formam humani generis conuerso more procreantur. partum qui membrorum humanorum officia duplicavit, quia hac ratione aliquatenus videtur effectum, matri prodesse placuit.

Rectè enim August. l. j. emen. c. viii. animaduertit, hæc à Paulo ad interpretationem s. c. Tertulliani scripta esse, quo ingenua ter enixa, libertina quater, vel quæ ius liberorum à

Principe impetrasset (id quod tum frequentissimum erat) ad filij bona admittebatur. Sed tamen contra Paulum censuerat Vlpianus, cuius & sententia relata est. l. quæret aliquis. de verb. signifi. Porten-[69]tosum quoque, vel monstrosus partum prodesse matri, nec enim esse quod ei imputaretur, quæ qualiter potuisset edidisset, nec quod fataliter accidit, parenti obesse oportere. Possunt hæc non inter se pugnare? Sed sciendum est ius liberorum pridem à Theodosio, deinde etiam à Iustin. sublatum esse. l. j. & ij. C. de iure lib. Ideoque ut mater admittatur, quoties pepererit, hodie non requiri. Quare non ad s. c. interpretationem, sed aliorum accipi hæc voluisse Iustinianum necessariò dicendum est. Igitur quod ait, *Non esse liberos* &c. probanda videtur Accursij interpretatio, si videlicet de ipsorum liberis & eorum commodo agatur. Ideoque nec pater eos instituere, vel exheredare tenebitur, nec præteriti rumpent testamentum, quod & Iustiniani constitutione expressum est. l. quod certarum. C. de posthu. hæred. glo. fin. in l. quod dicitur. C. de lib. & posthu. Sed nec sacro baptismi lauacro abluendi sunt. Arch. v. dist. c. baptizari. nec eos pater alere agnosceréve ex s. c. de liber. agnoscen. compelletur. Quin huiusmodi monstra alere antiquitus nefas erat, & primo quoque tempore magistratibus denunciari oportebat, qui procul in ignotas terras auehi statim curabant, quòd existimarent huiusmodi portenta deorum iras comminus & pestem sequi, ut ex Liuio apparet. hinc prouerbium, *Monstrum alere*: in illos quos nefas aliquod tegere suspicarentur. Quare etiam hodie quæri potest, an siquis monstrum aliquod huiusmodi educauerit, pœna legis Corneliæ teneatur, qui id occiderit. Et Franciscus Petrarcha lib. memorab. iiii. tractatu. vi. c. xx. ex facto id Veronæ tractatum refert: absolutumque eum, qui quasi Centaurum, humano capite quadrupedem, equo similem, occursu ipso perturbatus commotusque occiderat, neque id clam haberi conatus erat: ut omnino dolum malum, qui imprimis requiritur, ut legi Corneliæ locus sit, abfuisse constaret. Quòd si dolo malo factum proponeretur, tunc hominis ne, an bestiæ similis fuisset, quærendum existimarem. arg. l. quæritur. hoc tit. Nam lex Cornelia hominem occisum requirit. Quòd si de parentum commodo tractari proponatur, fueritque in consideratione, vel matrimonij, vel generandi affectus, qui ut in plerisque apud antiquos, sic fuerat & in s. c. Tertulliano, tunc probabilior videri voluisse Vlpiani sententiam, ut hi quoque proficerent. Cui rei consequens est, ut si quid relictum sit sub conditione hac, *Si pepererit*, per hunc extitisse conditio videatur. Non idem in conditione, *Si liberos suscepit*, vel, *Si ex se natos habuerit*, plerumque enim sic conceptis verbis, filiorum ipsorum causa relictum videtur. l. Lucius. in fin. cum concor. infra de hæred. inst. Nam filios habere hæc dici non potest, & ita ego sentio, quamuis Accur. aliter in hoc loquatur. Qua ratione nec à muneribus ciuilibus vacationem præstabunt, non magis quam nati & defuncti. Nam vacatio intuitu filiorum datur. l. fin. infra de iure immun. Sanè quòd humanorum membrorum officia hîc commemorantur, eaque Accu. videtur interpretari, ut in manu digitos, quæsitum est, si lex sit, ut qui alteri membrum absciderit, eodem membro retaliatur: an si digitum absciderit, digito multari debeat, & quamuis plerique existiment non debere, ea moti ratione, quòd digitus non membrum esse (quod sic propemodum definitur, pars corporis, ut crura, manus, pedes) sed membri officium videatur. Ego tamen alium fuisse Iurisconsulti sensum. Ideoque con-[70]trariam sententiam veriorē puto. Cùm enim lex in eo quod maius est, talionem esse voluit, quantò magis & in hoc, quod est minus? nec legem xii. tabularum huic quoque parti parum cauisse vnquam dixerim, qua scriptum fuit, si membrum ruperit meum, è pacto talio esto. Adde quòd nec omnino improprie videtur digitus, membrum appellari, cùm proprie quidem, articulus dicatur: artus verò nihil aliud nisi membrum latinè significet. Neque enim tam verba quam

legis mentem & rationem inspicere nos oportet. l. scire leges. l. contra. & seq. suprà de legibus.

L. XV. Triphonivs. Lib. X. Disputationvm.

ARETHUSA. &c. Arescusam maluit Haloander, sed hac de re Aug. lib. iii. c. xi. Arethusa notissimi nominis fons, vnde hoc nomen, ductum. Cæterum quod in sequenti capite affirmat Accur. si quo ordine nati sunt, apparere non possit, tam quantum quàm tertium futurum liberum. arg. l. cum inter. C. de fideic. liber. rectè à Barto. aliisque compluribus reprehensum arbitror. Sed eorundem sententia nimis dura est, existimantium neutri libertatem competere. arg. l. duo sunt Titij. de test. tut. Benignius & humanius videtur quod Baldo & Angelo eius consanguineo placuit, cogendum hoc casu hæredem alterum eligere, vt is liber sit. argu. l. si quis seruum. §. si inter. de leg. ii. Qua humanitatis ratione, & duobus liberis vno vtero genitis, si incertum sit vter prius editus fuerit, primogenituræ, quam vocant, ius eum esse consequuturum, quem pater iusserit: idque Bald. & Alexan. probant. Alex. hîc, in addit. ad Barto. Bald. in l. in quibus. C. de sec. nupt. Illum tamen ego non ingenuum, sed hæredis libertum fore credo. & hactenus Barto. sententiam sequor, proprius enim stricto iuri erat, vt cum re vera ingenuus apparere non posset, pro seruo haberetur. Vnde satis gratiæ videtur consequi, si quoquo modo ad libertatem peruenit. Idem dicendum & si hæres alterum posterius natum esse, cum scilicet Arethusa iam libera facta sit, confiteri velit, vt alterum in seruitute retineat, alterum arbitrato suo ingenuum faciat. Ingenuitas enim non priuati, sed publici iuris est. Ideò non debet à voluntate cuiusquam dependere. Quæ ratio efficit, vt in proposito nec à sorte quidem iudicari debeat, ne ciuitatis ordines temere ac veluti per ludum inquinentur. l. j. infrà de collus. deteg. Nam nec libertum suum adoptando patronus, quod ad cæteros attinet, ingenuum facere potest. l. fin. infrà eod. titu. quamuis quod ad se & familiam suam spectat, ingenuum faciat. l. sciendum. de ritu nupt. Quærunt etiam Doctores, quoniam hîc dicitur, satis esse vel eo momento quo pariat, implere conditionem: vt libera parere videatur. quomodo intelligi hoc possit, cum prius impletam conditionem perspicuè ostendendum esse videatur. l. qui hæredi. §. fin. infrà de cond. Soluitur, quia nec seruam peperisse dici potest, cum vtique ante partum editum impleta fuerit conditio. Idcirco liberum peperisse à prudentibus probatum videri. Nam & Thales Milesius velocissimum rerum omnium intellectum esse, ideoque quamquam tempus in motu distinctum non inueniatur, in intellectu tamen distingui posse existimauit, vt Baldus refert. Sed & philosophorum magister Plato, cum Sophistæ quærent, quando moriens moreretur, cum iam in morte esset, an tum etiam cum in vita foret? [71] idemque de cæteris similibus, aliique viuentem adhuc mori putarent, alij nihil in eo tempore vitæ relinquerent. Ipse neque vitæ id tempus, neque morti dedit: quippe vtrunque inter se pugnare, nec ex duobus contrariis altero manente, alterum constitui posse vidit, cum quæstio fieret per diuersorum inter se finium, mortis & vitæ cohærentiam, ea propter expressit ipse medium quoddam tempus in confinio positum, quod repentinam naturam appellauit, quo repente id fieret, quod in alterum transiret, vt refert Gell. lib. vi. cap. xiii. Noct. Atticarum. Quamobrem non necessarium fuisse videtur, cum lex Cornelia eorum qui apud hostes decesserint, testamenta quæ antequàm caperentur fecerant, perinde confirmet ac si in ciuitate decesserint, nec aliis verbis eius legis sententia vsque relata sit, quotquot locis eius in iure mentio est, vt l. lege Cornelia. cum concord. ibi in glo. infrà de test. necesse inquam fuit excogitari ab Accur. quem omnes postea sequuti sunt, in glo. mag.

Instin. quib. non est perm. fac. test. l. fi. nouam cautionem, vt præambulat (sic enim ipse dixit) captiuitatis hora fingi eos decessisse dicerent, qui apud hostes sic decesserunt. Proderit hæc Platonis sententia ad aliarum quoque quæstionum explicationem. Postremò quæritur, si execto ventre, tres educti sint, an hæc libera decessisse videatur, & probant omnes non fuisse liberam quæ non pepererit. Cæterùm si ita scriptum sit, *Si filios tres habuerit*, decessisse liberam. Sed in hoc ego subsisto: libertas enim ante existentem conditionem competere non potest, existente verò conditione, nulla iam est, quæ libera fiat, non magis quàm cùm post mortem legatarij conditio existit. Quod si mihi ita legatum proponas, *Si Arethusa tres pepererit*, vel, *tres liberos sustulerit, habuerit, genuerit*, eaque defuncta tres ex vtero extracti sunt: deberi mihi legatum verius esse, quicquid hac in re doctores controuertant, cùm & partus dicatur, qui hoc modo editus est. l. quod dicitur. de liber. & posthu. l. etiam mulier. de verb. sig. & verisimilius sit, testatorem effectum magis, quam modum respexisse, vt cùm sub conditione emancipationis relinquitur, & ante decedit pater quàm filios emancipauerit. Sufficit quoquomodò ab eius potestate filios liberatos esse. l. iij. C. de cond. inser.

L. XVII. Vlpianvs. Lib. XII. Ad Edictvm.

IN orbe romano qui svnt ex constitvtione *diui Antonini, ciues Romani effecti sunt*. In orbe. legendum esse, non, *In vrbe*, pridem declarauerat Alciatus, ostenderatque id permultis & rationibus & autoritatibus. lib. ii. dispun. c. xxi. Sed vt nihil omnino dubij supersit, fecit nuper autoritas & diligentia Augustini, qui non sola codicum fide, sed & Iustiniani testimonio manifestè id comprobari animaduertit. auth. vt lib. de cæt. in fin. Comprobatur etiam Ælij Spartiani autoritate, qui in vita Seueri Imper. principio ita scribit.

*Seuerus Africa oriundus imperium tenuit, cui ciuitas Leptis
pater Geta, Maiores equites Romani ante ciuitatem omnibus
datam. Ab illis igitur tota huius capitis interpretatio accipienda est.*

Nos quoque quædam huc pertinentia suprà diximus, in l. omnes populi. & in l. non ambigitur. de legib. & in l. prima. de const. princ. Illud scien-[72]dum est, Diuum Chrisostomum, seu quis alius interpres est illi annexus, dum in actis Apostolorum quæritur, qua ratione Paulus ciuem Romanum, etiam natum se esse dixerit, cùm è Tharso Ciliciæ oppido ortum esse constaret, constitutionem hanc non Antonino, sed Adriano adscripsisse. qua in re tam deceptum eum apparet, quàm in temporum ratione, cùm ante Adrianum fuerit Paulus, veriçue similis sit, vel Tharsum à Gn. Pompeio bello Pyratice, vel quo alio ab Imperatore ius municipij accepisse: cuius iuris ea potestas erat, vt ciues Rom. municipes haberentur, quod & infrà dicemus, in l. j. ad municip. vel Pauli patrem ob insigne aliquod de Rep. meritum, ciuitate Romana quandoque donatum fuisse. Sanè inter cætera, huius constitutionis hanc quoque vim & effectum existimant, vt omnes subiecti Rom. Imperio, Romæ (vtpote in communi patria) conueniri possint. gl. in l. Roma. infrà ad municip. & in l. ij. de iudic. vbi doctor quod illa ratione verum est, quia & magistratibus illis apud quos ciuis sum, & his apud quos domicilium habeo, parere debeo. l. incola, & his magistratibus. infrà ad municip. Nobis autem sic hoc probatur, dum sciamus, non propterea tamen Romæ etiam defendi debere hunc, qui tantummodò ciuis Romanus sit, vt scilicet bona eius ex primo & secundo decreto (quod vocant) possideri, vel distrahi possint: si Romæ iudicium accipere non sit paratus, etiam tunc temporis cùm in prouincia agit: non enim ad hoc obstringitur. l. ad cognitionem. ex quibus cau. in poss. eat. l. j. & ij. eum qui appellauerit in prouin. defen.

præterquàm si, vel Romæ contraxerit, vel arbitraria actione agi proponas: aliud est enim aliquo in loco conueniri posse, aliud defendi debere: hoc enim ad præsentem, illud ad absentem refertur, & defendi quidem debet vnusquisque vbi contraxit, vbi domicilium habet, & quo in loco vt solueret se obligauit, ex vi arbitrariæ actionis: quibus locis si inuenitur, vtique & conueniri potest. Sed hoc amplius in patria vnusquisque conueniri potest, licet neque ibi contraxerit, nec domicilium habeat, nec omnino vt solueret se obligauerit. Verùm hoc casu defendere se non tenebitur, vt ego sentio, quod & infra dicam, in rubr. de iudic. & in l. hæres absens. eodem titu. Adnotat prætereà Accur. hîc, seruos omnes, si Romæ maneant, liberos & ciues Romanos fieri. Quandam etiam portam esse Romæ, quæ idcirco libera appellata sit, quòd per eam ingressi serui, liberi illico fiant, quod splendide falsum est: nec nisi ex anilibus deliramentis processisse potest. Hodie certè Romæ vulgò ita fertur, seruos qui in urbem venerint, vbi vel in

Capitolium ascenderint, vel Diui Petri Basilicæ limina attigerint, si se Christianos esse approbare possint, continuò liberos fieri, quod tam nulla lege, quàm nulla ratione dictum est, per iniuriam tamen quandoque (vt audiuius) etiam dicta secundum seruos sententia, vsurpatum.

[73] L. XVIII. Idem Lib. XXII. Ad sabinum.

Imperator adrianus p[ub]lio marcello *rescripsit, liberam quæ prægnans ultimo supplicio damnata sit, liberum parere, & solitum esse seruari eam dum partum ederet. Sed si ei quæ ex iustis nuptiis concepit, aqua & igni interdictum est, ciuem Romanum parit, & in potestate patris esse.* Qui ultimo supplicio damnantur, tam viri quàm mulieres statim & libertatem & ciuitatem perdunt: præoccupatque hic casus mortem, vt Paulus ait. l. qui ultimo. infra de p[œ]n. Et quamuis vltimum supplicium solam mortem interpretemur. l. vltimum. eod. ti. tamen idem olim erat, & si in metallum damnatus quis, vel in opus metalli datus esset. l. quidam. eod. tit. cui rei consequens erat, vt & matrimonium solueretur, quod non nisi inter liberos & ciues Romanos esse poterit. Inst. de nupt. in prin. Sed cùm hodie nouella Iustiniani constitutione, auth. de nupt. §. illud etiam. & seq. & auth. sed hodie. C. de don. inter vir. nemo ingenuus natus, ex damnatione qualibet seruus fiat, nisi cum ultimo supplicio statim consumitur, vt Accur. putauit. glo. d. auth. sed hodie. consequens sanè est, vt hoc solo casu matrimonium dirimi intelligamus, non tam per seruitutem, quàm per mortem. Efficiebantur autem hi sic damnati serui p[œ]næ, non principis, vel fisci. l. quidam. eo. tit. Quare quia serui & ancillæ vtique efficiebantur, dubitatum est, an ex hac liber nasceretur? Et responsum nasci liberum, notissima illa ratione: quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in vtero est. Inst. de ingen. §. j. Idem ab Antonino quoque rescriptum est. l. si ante. C. de p[œ]n. Quòd si post sententiam mulier concepisset, non p[œ]næ, sed fisci seruum pariebat. glo. in d. l. si ante. l. generaliter. §. ex damnata. iuncto §. præcedente. de fideicom. liber. Sed si aqua & igni interdictum ei sit, hoc est, si deportata fuerit, vt hodie interpretamur. l. iij. ad leg. Iul. pecu. non idem nec nunc erit, nec olim erat, cùm libertatem hæc sententia non ademerit, sed ciuitatem tantum. d. l. quidam. Ideò de illo qui ex hac antè conceptus erat, non illud quæsitum est, an liber, sed an ciuis Romanus, & an iustus patri filius nasceretur, & respondet liberum & iustum nasci. Nam matrimonium hoc casu, manente affectione maritali, etiam iure veteri durabat, argu l. j. C. de rep. Quare etiam postea concepti ac nati, si affectio vtique remansit, liberi & iusti filij erunt. Hodie cùm matrimonium ab initio cum seruis

quoque vel ancillis inter scientes contrahi possit, extrà de coniug. seru. cap. secundo, & fina. quæri potest, an contracto matrimonio inter liberos, superueniente seruitute, matrimonium duret, & filij postea concepti liberi nihilominus, an serui nascentur. Sed solui matrimonium per superuenientem seruitutem, excepto captiuitatis casu, & propterea liberos non nasci, expeditum est, d. authent. de nupt. §. sed & captiuitas. & §. quod si indici. Nam & iure canonico matrimonium cum ancillis non nisi his viris esse potest, qui earum conditioni non ignari, scienter cum his contraxerunt. Et quanquam inter tales matrimonium contrahatur, ancillæ tamen nihilominus seruos pariunt. Host. in sum. eod. tit. de coniug. ser. De cæteris iuris ciuilis effectibus, an inter hunc patrem & filium ex ancilla vxore susceptum existant, maior dubitatio. Sed ego excepto eo, quòd filios ex tali vxore genitos non habebit in potestate, quia serui sunt illis, cuius ex ancilla [74] suscepti sunt. dicto capi. secundo & fina. Reliquos omnes effectus iuris ciuilis locum habere arbitror. Quare & teneri patrem hos instituere, vel exhæredare, & intestato hæredes futuros, & agnosci ab eo, alique oportere arbitror. Nam cùm Romanæ leges, quod ad matrimonia attinet, in iuris pontificij sententiam concedant: consequens est, vt hi filij non solùm iuris canonici, sed & iuris ciuilis omnia actiue & passiuè habere debeant: quamuis alioqui dicamus, seruos quod attinet ad ius ciuile, pro nihilo haberi. l. quod attinet. de regulis iuris. Imputet autem sibi, qui sciens cum aliena ancilla contraxit, si postea etiam alienos seruos hæredes instituere, alere, atque agnoscere cogetur: dum tamen dicamus, non ideò minus & dominum teneri, vt his præstet, quæ aliis seruis à dominis præstari debent: aliàs vel cogi vt vendat, aut manumittat, vel pro derelicto eos habere intelligatur. Institut. de his qui sui vel alie. iur. §. sed & maior. l. fin. pro derelic.

L. XIX. Celsvs Lib. XXXI. Digestorvm.

Cvm legitimæ nuptiæ factæ sũt, *Patrem liberi sequuntur* &c. Subauditur, quantum ad familiam & patriam potestatem, honores etiam: vt Accursius rectè interpretatur: liberi tamen dicuntur & matri & auo materno, quamuis in eorum potestate non sint. l. prima. C. de conditio. inser. l. cognoscere. §. liberorum. de verbo. significatione. nonnulla enim iura & materno generi in his reseruata sunt. l. quique. cum sequentibus legibus. de in ius voca. Cicero quoque Philip. secunda. in principio eodem sensu.

*Cùm recordarentur omnes libertinum generum &
liberos tuos nepotes Q. Fabij libertini homines fuisse.*

L. XXI. Modestinus Lib. VII. Regylarivm.

Homo liber qui se vendiderit &c. Vendiderit, hoc est, vendi passus fuerit. Sic damnasse aliquem, pro accusando damnari fecisse, Latinè dicimus. Nam & lex ait, Qui vendi se passus est, & ignarum esse emptorem oportet, vt seruus fiat, qui liber venditur. Cæterum si seipsum quis venalem faciat, siue se liberum emptori dicat, seruus non efficitur, siue seruum esse se affirmet, ac seipsum vendere velit, nihil agit, cùm suiipsius venditor idoneus seruus non habeatur.

DE HIS QVI SVNT SVI, VEL ALIE. IVRIS. titvlvs vi.

SVB proximo titulo id propemodùm egisse videtur, vt quemadmodùm nobis iuregentium, vel ciuili serui, quemadmodùm natura iusti filij efficerentur ostenderet. Sub hoc id potissimùm

agit, vt dominorum patrúmque in seruos ac liberos potestas quanta sit, declaret. Quomodo ea patribus, vel post ali-[75]quod demum tempus esse incipiat, veluti sublato auo, vel vbi esse coeperit retineatur, veluti furore superueniente, vel interdum etiam quibusdam in causis cesset, ac veluti conquiescat, vel ex toto amittatur, nec semel amissa inuitis filiis recipiatur. Quædam præterea ad cognoscendum quis sit iustus filius, quasi superius ommissa inseruntur. Estque hic titulus perinde quasi tu dicas, De his qui sunt in dominorum patrúmve potestate. Non tamen patriæ quidem potestatis effectus & consequentiæ hîc explicantur. Permulti enim magnique sunt, atque etiam maiores vetustissimis temporibus fuere, cum perinde in liberos atque in seruos vitæ necisque potestas patribus esset. l. finali. C. eodem titulo. l. in suis. in fine. de liberis & posthumis. vt exemplis apud Val. docemur, libro quinto, capi. octauo. quoniam scilicet effectus huiusmodi in Codice iam relati erant, sub titulo, *De patria potestate*, qui titulus maximè ad hunc tractatum velut cognatum pertinet. Adnumeravit etiam Accursius diligenter in Institur. sub eodem titulo, de patria potestate. §. j. Sed & de dominicæ potestatis effectibus, si quid ommissum est, multis aliis locis per aliorum tractatuum connexitatem relatum inuenietur. Instit. per quas personas nob. acq. infrà de acquirendo rerum dominio. l. acquiruntur. cumsequen. & de stipulatione ser. toto titulo.

L. I. Gaivs Libro I. Instit.

DE iure &c. nam apud omnes peraeque gentes animaduertere possumus dominis inseruos vitæ necisque potestatem fuisse, & quodcunque per seruum acquiritur, id domino acquiritur. Cautè non dixit, *acquiri*, nec verbum illud, *iuregentium*, repetiit, vt scilicet hoc in medio relinqueret cogitandum: an acquisitio per seruos, à iuregentium sit, an à iure ciuili. Verius enim id videtur esse quod Zasius admonuit, suprà de origi. iur. in præfatione, non omnino omnes gentes hoc iure vsos esse, vt quodcunque serui quærerent, id dominis acquirerent. Ponit Accursius hoc loco plenam huius rei declarationem, vt sciamus interdum speciali aliqua ratione, domino per seruum non acquiri. Eius glossam videre ac memoria tenere, iuuenibus operæpretium existimamus, in verbo domino.

L. III. Gaivs Lib. I. Institvt.

Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreauimus, quod ius proprium ciuium Romanorum est. Constituisse id Romulus fertur, vt patri per omne tempus vitæ omnis potestas in filium esset, siue coërcere, siue verberare, siue vinctum rustico operi detinere mallet, siue etiam occidere, aut vendere, vt autor est Dionis. Halicarna. lib. ii. quod ita obseruatum fuisse etiam Constantini constitutione, & Pauli responso docemur. l. fina. C. de patr. pot. l. in suis, in fine, de lib. & posthu. Illud tamen Constantini constitutio [76] negat licuisse patri filium vendere, quod sanè rationabilius est. Cæterum hac in re verisimilius est, deceptum esse Dyonisium Græcum hominem, quàm Romanum Imperatorem. Alioquin inter seruos & liberos nostros quam differentiam reliquisset Romulus, si utroque æquè vendere permisisset. Quanquàm autem Cicero in oratione pro domo sua, de arrogatione P. Clodij loquens, passim dicat, eum qui per arrogationem in alterius potestatem transit, libertatem amittere. tamen id sic intelligi debet, non vt seruus fiat, qui filius esse incipit, sed vt alterius iuri, hoc est, patriæ potestati per omnia superius dicta subiiciatur. Exempla quibus patres olim iure suo filios aut damnauerunt, aut occiderunt, apud Valerium legere est, libro octauo,

sub titulo, De parentum seueritate aduersus liberos. Hodie vt dominorum in seruos (quod præcedenti capite dictum est) sic & parentum in filios, hactenus coarctata potestas est: vt sine præsidis prouinciæ permistu, patri aduersus filium nihil grauius constituere liceat. l. inauditum. infrà ad legem Corneliam. de sicar. l. iij. & l. sequen. C. de patria potestate. Existimauit tamen Accursius in glossa, in d. l. inauditum. non audiendum esse patrem, quide magno & capitali crimine non in se commisso, filium suum apud præsidem prouinciæ, vel prætorem accusare velit, quemadmodum nec auditur frater: quinimò exilij pœna plectitur. l. si magnum. C. qui accus. non poss. Nam nec matri id licet, nisi ob insidias sibi factas. l. propter. C. eodem titulo. de his qui accus. non poss. Sed ego Accursij sententiam veram non existimo, cùm id tantum prohibeatur pater, indemnatum filium necare, sed accusare eum apud rectorem prouinciæ simpliciter iubeatur. dicta l. inauditum. Nam exempla veterum declarant, sæuisse patres magis sæpe in filios ob peccata quæ in alios, quàm quæ in seipsos commisissent. Nec hodie quicquam mutatum est, nisi vt præsidis interuentu filius coërceatur, dictis legibus. Quamobrem pater nec se inscribere, nec cætera accusationum solennia implere necesse habebit: quippe in eo cessat suspitio calumniæ. Idcirco extra ordinem à præside audiendum, & nocentem filium extra ordinem damnandum ac puniendum puto: nisi patrem domestico odio magis, quàm fortis & boni ciuis animo id facere constaret. Tunc enim nullatenus audiendum esse. Nam hæc ratio in causa fuit, vt neque matri, neque fratri accusatio permetteretur. Fratres enim sæpissimè inter se oderunt. Et (vt ait ille) fratrum quoque gratia rara est. Matres autem quamquàm filios natura intentius ament. Vnde & ille lepidissimus versus est in Tiberium, Dispercam si te mater amare potest. Interdum tamen muliebri leuitate vehementibus ac magnis odiis exardescunt: vt in tragediis Medea in filios. Id legislatori cauendum esse visum est. Illud hoc loco admonere non alienum fuerit liberos antiquitus appellatos, tam filios, quàm nepotes & deinceps, qui in potestate essent, ad differentiam seruorum: vt cùm idem propè ius in vtrosque haberent: filios à seruis hac ipsa liberorum & seruorum appellatione distinguerent: quod Grammaticorum diligentia non satis declarat. Ob id multitudinis numero, & si vnicus duntaxat filius sit, interdum vtimur, vt apud Gellium, libro secundo, capitulo quinquagesimo tertio. Hæc autem appellatio postea etiam ad nepotes ex filia producta est: vulgari vsu quandoque ita usurpante: quamquam hi non sint in potestate. l. cogno-[77]scere. §. liberorum. de verborum significatione. l. prima. C. de conditione inser. vt & suprà diximus. Postremò Hæbreos quoque qui apud nos sunt, cùm Romano communi iure viuant. l. Iudæi Romano iure. C. de iud. liberos in potestate habere rectè dictum existimo, vt & Baldus hoc loco probat.

L. VII. Vlpianvs Lib. XXV. Ad Sabinvm.

SI qua poena paterfamilias fuerit affectus, vt vel ciuitatem amittat, vel seruus pœnæ efficiatur: sine dubio nepos filij loco succedit. Rectè quidem suppleuit Haloander caput quartum huius tituli, in quo deerant nonnulla verba. Sed non & hoc emendauit, cuius initio sine dubio legendum est, non, *Paterfamilias*, sed, *pater*. Cùm enim suprà ex ipsomet Vlpiano, sic definierit paterfamilias illos esse, qui suæ potestatis sunt. l. nam ciuium, supra eodem, non credibile est, statim improprie loquutum esse, quam improprietatem etiam Accursius notauit. id ego censeo, & si Florentiæ non aliter scriptum dicas. Erroris causam præbuisse suspicor, antiquum scribendi morem: paterfamilias illud enim F. sequens à quo incipit verbum, fuerit, sic acceptum est, quasi ad præcedens verbum, pertineret, inde & alterum F.

illi additum. Nam in Pandectis, continua literarum serie omnia scripta accepimus. Quærunto doctores, si filius non deportatus, sed bannitus, hoc est, capitali crimine absens damnatus fuerit, ex forma iuris municipalis, an & hîc succedat nepos, an verò ille suum locum teneat, & per illum fiscus: vt scilicet institui fiscus debeat, vel exhæredari, vel si ab intestato pater, aut mater, vel agnatorum quilibet decesserit, hæreditatem pro illo sic damnato fiscus capiat. Et concludunt omnes, eos qui ex forma iuris municipalis capitali crimine absentes damnantur, hoc est (vt vulgo vocant) banniuntur, non amittere ea quæ sunt iuris communis, hoc est Romani, sed ea duntaxat quæ sunt priuati iuris municipij illius, in quo absentes damnati sunt. Quòd si quis speciali iussu principis absens, capitali sententia damnatus fuerit (id quod poni dicunt in banno imperiali) hunc ea quoque, quæ iuris communis sunt amittere. Quasi sententia capitalis contra absentem lata, non alio quàm hoc casu principis autoritate fulciatur. Bartolus hîc & in l. amissione. §. qui deficiunt. capit. diminutio. Sed cùm suprâ in l. omnes populi. ostenderim, non aliter valere statuta municipalia, quæ aduersus ius publicum quid disponunt, quàm si speciali principis decreto comprobata sint: consequens videtur, vt qui ex his damnati sunt, etiam autoritate principis damnati intelligantur: ac propterea etiam quæ iuris communis sunt ea amittant. Respondeo, quia princeps id ius priuatum in municipio non publicum in vniuerso Romano orbe esse voluit: ideò non mirum si ea quæ publici iuris sunt, hic talis non amittit, sed quæ illius priuati municipij duntaxat. Nam capitali sententiæ damnatus, ciuitatem amittere debet non aliam, atque illam, cuius ex iure damnatus est.

[78] L. XI. Modestinus Lib. I. Pandectarum.

Inviti filii naturales, vel emancipati *non rediguntur in patriam potestatem*. Naturales accipe ex concubina, vel quauis alia non iusta vxore genitos, quicquid Accursius controuertat, qui verbi illius, rediguntur, significationem, non satis perspectam habuit. Naturalium sanè triplex appellatio: nam interdum iusti filij quique in potestate nostra sunt, naturales dicuntur, ad differentiam adoptiuorum. l. nepotes. in fine. supra eodem titulo, de quibus hoc loco non agitur: frequentius verò naturales dicuntur, ex concubina, vel quauis alia non iusta vxore geniti, qui nec in potestate nostra sunt, sed sui iuris habentur: vt hoc, & aliis sæpe locis. l. ex facto. §. ex facto. infrâ ad Trebellia. Hi rursus in multos species distinguuntur, variisque appellationibus recensentur, quas diligentissimè exequitur Alciatus libro quarto *παρέργων*. cap. v. Tertio modo naturales dicuntur, qui nati illico in potestate nostra sunt, non vt patrum, sed vt dominorum, veluti qui nobis ex ancillis nostris suscipiuntur. Nam hi & serui & naturales filij nostri sunt. l. naturalis. de præscrip. verb. l. fina. C. communia. de manumis. l. de ancilla. C. de liber. cau. l. denique. de pignor. l. omnes. §. Lucius. quæ in fraud. cred. Quamobrem Martialis de equite Rom. qui ancillis suis commisceretur, domum repetere eum equitibus vernis dixit. Hodie hi liberantur à seruitute, simul ac pater actis publicis interuenientibus filios eos suos esse professus fuerit, aut filiorum nomine appellauerit. Non tamen hoc eis sufficit, vt & iustorum filiorum iura consequantur. l. vnica. §. similique modo. C. de latin. liber. toll. Inst. de adopt. §. fina. Sed etsi pater moriens nemini hos legauerit, vel tradi iusserit, cum eorum matre, si & ipsa viuat, liberi efficiuntur. d. l. fin. C. comm. de manum. Quod ait, Inuitos non redigi in potestatem: quæri potest, si consentiant, quomodo redigantur. Ego per arrogationem id fieri intelligo. l. qui liberatus. infra tit. i. quam rem plenius infrâ explicaturus sum. l. fin. seq. tit.

***DE ADOPTIONI. ET EMANCIPAT. ET aliis modis quibus pat.
pote. solvitvr. tit. vii.***

ADOPTIONVM antiquitus frequens vsus, dum earum iura religiosè habita sunt, & incorrupta mansere. Adoptabant ferme hi, quibus vel natura filios non dedisset, vel datos, fors ademisset, vt familiarum nomina & sacra priuata, quæ pontificum legibus perpetua esse iuebantur, naturalibus deficientibus, per adoptiuos conseruarentur. Id & ad memoriam sibi in posterum gloriosum, & ad præsentis status solatium ac decus conducibile existimabant: orbitatis miseriis, ac insidiarum occasionibus sublatis, quæ aduersus orbos non raro intenderentur. Denique Rom. Imperium à C. Cæsare in Augustum, ab Augusto in Tiberium à Tiberio in Caligulam Germanici filium (quem & ipsum olim Imperatorem destinatum, iussu Augusti Tiberius adoptauerat. Instit. eod. tit. in princ.) à Claudio mox in Neronem adoptionis iure, translatis opibus, & continuata potentia descendit. Nec liberis adoptiuis patres deserere, aut ad naturales mox redire liberum erat. Retinebantur quippe etiam inuiti coërceban- [79] túrque iure patriæ potestatis. l. non potest. infra eodem titulo. Sed nec filij ipsi ab adoptiuis patribus expelli, aut inuiti emancipari poterat, nisi ex causa, quod & Bartolus credit, in l. quidam cum filium. de verborum obligationibus. & Viglius probat. Institut. de exhæred. liber. in rubrica. Nec Græco more abdicari eos licebat, ne iterum alterentur, aut etiam vt ex toto à paterna familia abalienarentur, cùm abdicationum mos Romanis legibus improbatus fuerit, lege abdicatio. C. de patria potestate. Alciatus libro secundo dispunct. capi. vigesimo octauo. Viglius loco supradicto. Enimuerò sequutis temporibus, vt bene constituta omnia paulatim ferè ad vitium labuntur. Adoptionum incommoda quædam existere cœpere, dum vel ab adoptiuis patribus parùm constanti animo habiti filij exhæredarentur: quod facere semper licuit, etiam aduersus filios naturales, querelæ inofficiosi testamenti periculo imminente. Instit. de inofficio. testamen. in princip. d. l. quidam cùm filium. vel comminutis patrimoniis atque attritis operibus (quod luxu temporum non raro eueniebat) frustra hæredes scribebantur. Quamobrem tam naturalium, quàm adoptiuorum parentum hæreditatibus exclusi illusi que sæpenuerò reperiebantur. Hac de causa Iustinianus Imperator, credo etiam ex eo quòd Christiana religione introducta, veterum familiarum inania sacra interierant: & propagandi nominis ratio inanem quandam gloriam, pietati nostræ non admodum probatam continere videbatur, edita constitutione. l. penultima. C. de adopt. Quod primum ac præcipuum in adoptionibus fuerat, vt adoptiuus in familiam transiret, id sustulit, aliâque induxit, quibus omnia ferè adoptionum iura perturbata sunt. Eam tamen adoptionis speciem, quæ arrogatio dicitur, in suo statu ac iure reliquit. Idcirco adoptio hodie perrarò fit: arrogatio sæpius. Nam si naturalem patrem habeat, quem adoptare cupimus, eum ante omnia emancipari curamus, vel certè speciali principis indulgentia, vt in potestatem nostram transeat, impetrari solet. Nec ferè aliter hodie ad adoptandum procedere solemus eos, qui in alterius potestate sunt. Quamobrem nouæ huius constitutionis abrogatione, non multum iacturæ fieret, nec nullo negotio princeps subleuaretur, specialibus rescriptis id tribuendi, quod veteribus legibus ex æquo omnibus concedebatur. Cæterum cùm sit adoptio post naturam alter modus, quo iusti filij nobis effici possunt. Ideò cùm sub præcedenti titulo dictum sit, quomodo natura iusti filij nobis fiant, bona ratione subtextitur tractatus adoptionum. Quotuplex adoptio sit, quomodo, & apud quos fiat factâque dissoluatur: quæ illius vis & affectus sit, quos & à quibus adoptari liceat: omnia secundum veteris iuris auctoritatem declarantur, atque explicantur. Sunt huius Rubricæ duæ partes: vna, *de adoptionibus*. altera, *de emancipationibus*. Quæ duæ res ideò

coniunctim tractantur, quòd maximè inter se adgnatæ atque affines sunt. Nam hoc iure tum maximè soluitur potestas patris naturalis, cùm filius alteri in adoptionem datur. Sanè quod subiungitur: *Et de aliis modis, quibus patria potestas soluitur*. Id non vltra exequitur Imperator, quàm vt morte solui commemoret, vel patris, vel liberorum. l. si quis. l. seq. infra eo. ti. ciuitatis quoque amissionem recenset. l. si paterfa. eo. Sed id quoque obiter, & velut aliud agens, quia scilicet de his modis, quibus patria potestas soluitur, ple-[80]nius disseruerat, Institutionibus. Adoptionum iura, Pontificum & Augurum libris conscripta fuisse apparet, ex oratione Ciceronis ad Pontifices, pro domo sua. Certè non duodecim tabularum lex, non edictum prætoris vllum de adoptionibus relatum extat, sed moribus ciuitatis paulatim hoc ius introductum est, deinde scripto etiam comprehensum. Instit. de acquis. quæ fit per arrog. in princ. vbi dixi contra glo. & ibi etiam Theoph. notat. Posterioribus temporibus Senatusconsulta quædam de his facta commemorantur Cornelio Tacito, Suetonio, & principum constitutionibus. l. penult. C. eod. tit. Inst. de acquis. per arrog. in princ. iusiurandum quod in arrogando iuraretur, à quinto Mutio pontifice maximo compositum fuisse, & Massurium Sabinum, qui Tiberij temporibus fuit, de adoptionibus quædam scripsisse, & comitia arrogationibus faciendis arbitris pontificibus haberi solita esse, Aul. Gellius scribit, libro v. capi. xix. Ad Massurij libros commentationes postea scripsere Vlpianus & Paulus. Ideò frequentia ex vtriusque horum libris, qui *ad Sabinum* inscripti erant, capita sub hoc titulo referuntur.

L. II. gaivs Lib. I. Instit.

GENERALIS &c. quæ species adoptionis dicitur *arrogatio: quia & is qui adoptat, rogatur, id est, interrogatur an velit eum quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse, & is qui adoptatur rogatur, an id fieri patiatur*. Atqui arrogationem dictam esse, Aul. Gellius scribit, quia transitus hic in alienam familiam per populi rogationem fieret, lib. v. noct. att. cap. xix.

Quin etiam eius rogationis verba refert hæc, Velitis iubeatis, uti l. Valerius. l.

Titio, tam iure legæque filius sibi siet, quàm si ex eo patre matræque fami. eius natus esset, utique ei necis vitæque potestas siet, ut pariendo filio est. hoc ita, ut dixi, ita vos quirites rogo. Propterea impulsos quosdam, deceptum hoc loco

Caïum nostrum existimasse, Alciatus scribit, libro nono παρέργων, capi. quinto.

Existimat ipse ethymologiam à Caio excogitatam, quæ temporis suo magis conueniret: quia vetus mos rogationum iam inde à Tiberij temporibus exoleuerat. Ego vt rogationum morem abolitum fuisse non negauerim, quod etiam suprà ostendi, in l. non ambigitur. de legib. & in l. j. de const. princ. ita rogari eos quoque solitos fuisse, qui adoptarentur, affirmare possum, ex his Ciceronis verbis, in oratione ad Pontif. pro domo sua, contra Clodium.

Sed cùm hoc ius à maioribus proditum sit, ut nemo ciuis Romanus, aut libertatem, aut ciuitatem possit amittere: nisi ipse autor factus sit, quod tuipse potuisti in hac causa discere (credo enim quanquàm in illa adoptione legitimè factum est, nihil tamen te esse interrogatum, autor ne esses, ut in te P. Fonteius vitæ necisque potestatem haberet, ut in filio) quæro si aut negasses, aut tacuisses, si tamen id triginta curiæ iussissent, num id ratum esset? certè non, quia ius &c.

Ex his verbis adducor, vt à duplici mutuæque rogatione, tam populi, quàm eorum qui inter se adoptarent, arrogationem dictam existimem, quod maiorem rationem habet, nec Grammatico magis in hoc quàm Iurisconsulto credendum esse. Nam & eorum quæarrogatorem arrogato,

si pupillus sit, vicissim promittere oportet, ipsius penè stipulationis formula, paulò pòst refertur. l. non enim. infra eodem.

[81] Illud *utriusque adoptionis commune est, quod ij qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt, castrati autem non possunt.* Rectè animaduertit Aug. lib. iiii. emen. c. v. quatuor hæc postrema verba, *Castrati autem non possunt*, non reperiri, nec in Florentinis Pand. nec in lib. Insti. Caij primo, vnde hoc caput descriptum est. Vera tamen horum verborum sententia, quæ etiam in institutionibus Imperatoris ascripta sunt. §. sed & illud. Inst. eo. tit. assentiorque in omnibus Augustino, Theophili interpretationem probanti. d. §. sed & illud. Hoc videlicet iccirco constitutum esse, quòd spadones quidem aliqua in spe generandi esse possunt, si fortè naturale impedimentum remoueat, quo interim coire prohibentur, at castrati nullam omnino spem habere possunt. Castratos autem propriè eos dici, quibus genitalia obscissa sunt. Thillibias, quibus à matribus, aut à nutricibus, vel quo alio casu attrita sint. Spadones verò qui ob morbum aut corporis frigiditatem generare non possunt. At Eunuchorum appellationem de his omnibus generalem esse ego quoque consentio, quamuis & spadonum appellatione, ex sententia loquentis, interdum etiam hi omnes contineantur. l. si serua. in fine, de iure dot. l. spadonum. de verb. signifi. Qua in re longissimè omnium errasse Alciatum apparet, in d. l. spadonum. Nobis autorem indicasse, sat est. Illud hoc loco adscribi non intempestiuum: fuisse antiquitus etiam tertium adoptandi modum, ex testamento scilicet, vt ex Cicerone, Tranquillo, aliisque Latinis scriptoribus cognosci potest. Cicero de claris. orat. Liciniæ filius Crassi testamento qui fuit adoptatus. Tranq. in Cæs. Sed nouissimo testamento tres instituit hæredes sororum nepotes: C. Octauium ex dodrante, & L. Pinarium & Q. Pedium ex quadrante: reliquos in ima cera. C. Octauium etiam in familiam nomenque adoptauit. Obseruari etiam hodie hunc morem apparet, cùm ea lege hæredes aliquos instituimus, vt nomen nostrum & gentilitia insignia gerant. Qua de re alio loco dicam.

L. IIII. Modestinus. Lib. II. Reglarvm.

Magistratvm apud quem legis actio est, et *emancipare filios suos & in adoptionem dare apud se posse, Neratij sententia est.* Hæc aliis quoque locis repetita sunt. l. ij. de offi. præ. l. ij. de off. præ. Cæterum adoptiones apud magistratus fieri, ideò receptum videtur, vt testatiores essent, magisque omnibus innotescerent, non autem quia causæ cognitio à magistratu adhibenda esset, quod Bar. & Bal. hoc loco & plerique alij falsò videntur existimasse. Satis quippe habebatur, si inter se consentirent hi, inter quos adoptio contraheretur, quique adoptandos darent. Sic arrogationem quoque quæ ex indulgentia principali fit, apud Præsidentem, vel Prætorem intimari oportere traditum est. l. ij. C. eod. titu. eadem ratione professiones quoque eorum qui nascerentur, apud Præfectos ærarij Saturni fieri constituit diuus Marcus. l. cum de ætate. de prob. Donationes quoque non alia de causa actis publicis insinuari debent. l. donatio. & l. data. C. de don. Sed & manumissiones seruorum & emancipationes liberorum eodem intuitu apud magistratus facere iubemur. l. j. & l. fin. C. de emancip. liber. & de manumiss. vind. per totum titu.

Quare Paulus libro ii. Senten. recept. apud magistratus municipales, inquit, si habent legis actionem, emancipari & manumitti potest.

[82] Pertinebat ea res ad excludendas fraudes, præsertim eas, quæ falsa interdum opinatione atque errore circa statum & conditionem alicuius committi possent. Quia verò tam adoptio,

quàm manumissio & emancipatio etiam specie quadam imperij explicabuntur (quod vel illud indicat, cùm imperio magistratus adoptionem fieri traditur. l. ij. supra eod. arg. l. manumissio per lectores. ff. de manumiss. vind.) Imperium autem non nisi iis competebat, qui maiores magistratus essent. Ideò illud quoque additum est, non posse adoptionem apud alium, quàm apud quem plena legis actio est, celebrari. l. nostra. & l. j. C. eo. tit. Nam legis actionem apud eum esse dici, qui iurisdictioni præsint, & maiorem aliquem magistratum gerat, copiosè hoc loco Budæus ostendit. Addit Alcia. lib. iii. παρέργων c. ii. hunc illum esse, qui & merum & mistum imperium habere dicitur, quales sunt Romæ Prætores, in prouinciis proconsules, & earum præsides, quod & verum apparet, excepto quòd merum imperium Prætoribus Romæ non omnibus competebat, nec illi quidem qui vrbanam peregrinamue iurisdictionem sortitus esset: sed his duntaxat, quibus iudiciorum publicorum capitales quæstiones legesque exercendæ obtigissent, vt suprà ostendimus, in l. ij. §. deinde. de orig. iur. Verùm & si alij merum imperium non habebant, non ideò tamen minus apud eos legis actio erat. Cicero de lege repetundarum in Verrem.

Quis igitur est, inquit, qui neget, oportere eorum arbitratu lege agi, quorum causa sit lex constituta? Vlpianus de offi. prætor. l. Barbarius. de prætore loquens.

Quid dicemus? an quæ dixit, quæ decreuit, nullius fore momenti, an fore propter utilitatem eorum, qui apud eum egerunt, vel lege, vel quo alio iure?

ex his quoque exemplis clarè apparet, quid sit lege agere. clarius autem id ostendit Ascon. Poëdanus in tertia Verrina, quum verba illa Ciceronis, *lege ageret in hæreditatem*, ita interpretatur. experiretur iure, quemadmodum probaret se hæredem scriptum esse, & possessionem à Prætore peteret. Fuit igitur hæc dubitandi ratio in his responsis, quòd nemo videretur in se se atque in sua causa suo ipsius imperio vti posse. l. ille à quo. §. tempestiuum. ad Trebel. l. pen. de arb. nec actorum fides in sua causa cuiquam temere committenda. Sed vtilitatis causa receptum est, quod hîc dicitur, quoniam & species illa imperij, in talibus negotiis adhiberi soliti, paulatim obsoleuerat. arg. d. l. manumissio. & d. l. pen. & fi. C. de emancip. liber. & quod potissimam vtilitatem ac rationem horum continebat, vt scilicet quod gestum esset, omnibus innotesceret: id non minus apud acta ipsiusmet Prætoris, aut consulis, quàm alterius cuiuslibet præstari posse visum est, nec de fide dubitandum esse, cùm per tabularios & scribas publicos acta apud tales magistratus conficiantur. Quare verum id quoque arbitror, quod hoc loco Baldus adnotauit, posse hodie comitem Palatinum & suos ipsius filios apud se legitimos facere, dumtamen cætera rite expediantur: hoc est, instrumenta, vt moris est, per notarium conscribantur. nam dubitari posse arbitror, an talis actus sine publica scriptura gestus valeat. Amplius & illud probauerim, Prætorem, aut Consulem filios alienos apud seipsum sibi adoptare posse. nam Augustum id fecisse Suetonius significat, cùm Caium & Lucium domi adoptasse, per assem & libram emptos à patre, Agrippa scribit. Domi enim intelligendum apud se, cùm scilicet supremam potestatem obtineret. nam pri-[83]uatus id facere non potuisset. Quæ Accur. hoc loco scribit, leuiora sunt, quàm vt à quoquam confutari necesse sit. Nos ad institutum pergamus.

L. VII. Celsus. Lib. XXXVIII. Digestorum.

Cvm adoptio fit, non est necessaria in eam rem *autoritas eorum, inter quos iura adoptionis consequuntur*. Certi iuris est adoptatum à me, fieri adgnatum non solùm liberis, quos in potestate habeo, sed & fratribus & patris meis cæterisque qui modò ab eodem auo, vel

proauo descenderunt. Insti. de legit. agnat. success. §. per adoptionem. vbi Theophil. l. ij. §. hæreditas, de suis & legit. cùm hoc ita sit, æquum videbatur, vt hi saltem adhiberentur, qui potestati meæ subiecti non sunt, ne ignorantibus, vel inuitis in facultate mea esset, hæredem eis quandoque futurum parare. Sed quia nominis & sacrorum cuiusque familiæ conseruandorum ratio sic poscebat (nam adoptio, vt diximus, his duabus de causis maximè in vsu esse cœpit.) Idcirco omissa horum autoritas, ne si recusarent, in potestate eorum aliquando foret, extinguere familiaria sacra, & gentis nomen. quod ne accideret legib. xii. tabu. prospectum fuisse significat Cicero de legib. his verbis: *Sacra priuata perpetua manento.* præsertim cum testamento sibi prospicere illi possint, si hæreditatem suam ad adoptium meum peruenire nolint. Si tamen euidentis fraus ostenderetur, vt puta, si quis agenti alicui agnato meo, dato pretio, ea spe adoptandum se dederit, vt legitimam hæreditatem meam quandoque nanciscatur: sine dubio non profuturam huic adoptionem, sed illo excluso aliis proximioribus locum fore existimo. Quinetiam speciali s. c. Neronis temporibus facto appositè id cautum fuit, ne simulata adoptio, in vlla parte muneris publici iuuaret, néve vsurpandis quidem hæreditatibus prodesset, autor Cor. Tacitus lib. ann. xv. Hodie generali iuris constitutione talis adoptio eleuabitur, qua plus valere quod agitur, quàm quod agi simulatur, declaratum est. C. plus val. quod agit. per totum titu.

L. VIII. Modestinus. Lib. II. Regylarvm.

QVod ne cvratoris avtoritas intercederet, in arrogatione antè tenuerat, sub Diuo Claudio rectè mutatum est. Oportet & tutoris auctoritatem interuenire, si impubes sit qui arrogatur, vt noua Iustiniani constitutione declaratum est. l. fin. C. de auto. præst. cuius rei rationem illam assignat, quòd iniquum esse videatur, tutelam solui, non admonito tutore, cuius ea res interesse potest. Eadem ergo ratio, vt & curatoris auctoritas requiratur, efficit. Enimuerò si tutor, aut curator arrogationi consentire nolint, nihilominus tamen eam perfici posse existimo, si pupillo, vel adulto expedire constet, & cætera conueniant. Apparet enim non ideò horum auctoritatem requiri, quòd eorum potestas ad subiiciendum alteri pupillum valeat, sed priuato dumtaxat ipsorum intuitu Gell. libro quinto cap. xix.

Neque pupillus autem neque mulier quæ in parentis potestate non est, arrogari potest: quoniam & cum feminis nulla comitiorum communio est, & tutoribus in pupillos tantam esse [84] auctoritatem potestatemque fas non est, vt caput liberum, fidei suæ commissum, alienæ dictioni subiiciant. Ex his apparet impuberum & aduultorum arrogationem, à principis voluntate & gratia totam dependere, non à tutorum, aut curatorum auctoritate. Nam quod ad fœminas attinet, arrogari eas quoque posse ex rescripto ac speciali principis indulgentia, aduersus veterem atque obsoletam comitiorum rationem, postea receptum est. l. nam & fœminæ. infrà eod. l. in adoptionem. ii. C. eod. tit.

L. IX. Vlpianus. Lib. I. Ad Sabinvm.

ETiam caecus adoptare, vel adoptari potest. Sed an mutus & surdus possint, quæritur. Ego iure antiquo non potuisse existimo: nam multa faciendis adoptionibus solennia interuenire necesse erat, inter quæ etiam stipulationes fuisse, credibile est. Hodie cùm Iustiniani constitutione solennia omnia adoptionum sublata sint. l. fin. C. eod. titu. & satis sit, patrem naturalem apud acta profiteri, velle se dare filium suum in adoptionem, præsentem

ipso filio & illo qui cū adoptaturus est, videtur adoptio quodammodò esse cœpisse vnus ex his contractibus, qui consensu perficiuntur. Hos contractus cū & mutus & surdus quoquomodò intelligentes inire possint. l. seruo inuito. §. pen. ad Trebell. Bart. in l. j. §. j. & §. siquis ita, de verbo. obliga. consequens est, vt & adoptare & adoptari, & in adoptionem dari possint, idque etiam Callistrati responso manifestè apparet. l. si pater naturalis. vbi Barto. infrà eod. Qua ratione etiam arrogare & arrogari posse eosdem crediderim. Quamuis enim arrogationem ab interrogationibus, quas inter se faciunt, dictam esse, traditum sit, in l. ij. supra eo. non propterea tamen huiusmodi interrogationes hodie necessarias esse existimamus. glo. in d. l. ij. arg. l. ij. C. eod. tit.

L. X. Pavlus. Lib. II Ad Sabinvm.

SI quis nepotem. &c. cum l. sequen. Videntur hæc duo responsa per arg. à contrario sensu manifestè præsupponere, si filius adoptioni non consenserit, adgnasci nepotem auo suum hæredem, quasi ex alio quolibet filio adoptatum. Cuius rei quàm magnus effectus sit, nemo non videt. Nam & institui, vel exhæredari hunc quoque oportebit, & ab intestato succedet pariter cum filio. Inst. de success. ab inte. §. cū filius. & de exhær. lib. §. si filius. ego etiam Vlpiani responso. l. iij. §. j. de bo. poss. contratab. hoc ipsum probari puto, si rectè modò Vlpiani sententia intelligatur. Nam Accur. peruertere eam conatus est, Bar. aliquatenus restituit. in d. §. j. vbi dixi. Pertinent huc & quæ inferius dicemus, in interpretatione responsi Proculiani. l. si is qui nepotem. eod. titu.

L. XIII. Papinia. Lib. XXXVI. Quaestionvm.

IN omni, &c. Eadem ratione desinit quoque eius ciuitatis ciuis esse, cuius per adoptionem ciuis esse cœperat. l. sed etsi. infrà ad muni. & de incol.

L. XV. Vlpia. Lib. XXVI. Ad Sabinvm.

SI pater fa. &c. §. In arrogationibvs *cognitio vertitur, num fortè minor sexaginta annis sit is qui arrogat, &c.* Cum is adoptatur, qui in patris naturalis potestate est, nulla causæ cognitione opus esse visum est. Sed sufficere [85] voluntatem patris, qui consentientem filium in alterius potestatem tradit, adeò quidem vt nec necesse sit, autorem in eam rem fieri magistratum, apud quem adoptatur. Sed satis est, coram eo fieri, cum solenni testatione apud acta. l. fina. C. eodem tit. omnia tamen sedente ipso pro tribunali fieri oportere Angel. interpretatur. l. si consul. §. eo. sed in arrogationibus secus est, vt hîc vides. Et quidem circa eas triplex inspectio. Nam si maior xxv. annis sit, qui arrogatur, quoniam satis ipse sibi consulere, & providere potest, nihil aliud inspicere, vel inspicere mandare solet Princeps, nisi ea quæ publicam & veluti censoriam curam atque animaduersionem postulant. Talia enim sunt, quæ hoc loco referuntur. Quòd si pupillo maior sit qui arrogatur, minor tamen xxv. annis, hoc amplius in eo consideratur, num tutelæ fortè aut curæ administratæ suspicio subsit, vt ex sequentibus docemur. in l. nec ei. Ego idem existimo, & si alia qualibet ex causa, vel negotiatione arrogator implicatus sit adulti rationibus: quamobrem videri possit hoc veluti suffugium æris alieni captare. In pupillis autem præter hæc omnia, illa quoque inspiciuntur, quæ paulò pòst commemorat. d. l. nec ei. §. iis duntaxat. Quamquam autem

credi possit, in prima illa specie, cùm maior scilicet xxv. annis arrogatur, per libellum (hoc est supplicationem Principi oblatam & ab eo subscriptam) rem expediri posse, si Princeps fortè fidem iis habuerit, quæ precibus comprehensa sunt, obreptionis scilicet periculo ac pœna imminente, si aliter rem se habere quandoque appareat. Posterioribus tamen duobus casibus, hoc est, si impubes, vel si adultus sit qui arrogatur, consultius factum iri existimo, vt cognitio mandetur, & decretum causa cognita solenniter interponatur. Nam Principi hodie cognitionibus operam dare mos non est, vt antiquitus fuit. Ideò rem totam mandare necesse est.

Sed nec libertvm alienvm, &c. Subaudiendum est, patrono non consentiente, quod ego præter Accursij & cæterorum opinionem dicendum arbitror, etiam aliis locis vbicunque hoc pronunciatum legimus. l. sed etsi. §. patronum. infrà de in ius voc. l. j. §. ij. si quis à par. fuer. man. Cur enim cæteris conuenientibus, non & huic Princeps annuat, cum volenti patrono nulla fiat iniuria, & libertinorum adoptiones etiam ingenuis permissas ex eo intelligere possimus, quòd liberos nostros adoptare indistinctè permittimus. Illud præterea crediderim, siue meum, siue alienum libertum arrogare velim, facilè me à Principe illud quoque impetraturum, vt & natalibus restituatur, cum assentiente patrono non insolitum sit hanc ipsam natalium restitutionem indulgeri. l. j. & toto tit. de natal. rest. Quòd si natalium restitutio specialiter impetrata non sit, quamuis ingenuus sit qui arrogat, libertinum tamen manere arrogatum constat. l. fi. suprà tit. ij. præterquàm quod attinet ad familiam illius qui arrogauit. l. sciendum. de ri. nu. Ego etiam respectu eius qui arrogari eum consensit, ingenuum habendum arbitror. Planè vno casu ex sententia Vlp. in l. fi. infrà eo. tit. videtur alienum libertum, nec expectato patroni consensu arrogari permitti, filium videlicet in seruitute nostra nobis genitum & à domino postea manumissum, quod Principis beneficio fieri plerique interpretantur. Ego ne tum quidem iuris patronatus damnum patrono irrogari puto, nisi tacitè vel expressè consentiat. Secundum hanc sententiam si alienus libertus arrogatus, postea emancipatus fuerit, an sub ius patroni iterum redigatur, dubitari potest: qua in re distinguendum puto, vt siqui-[86]dem natalium quoque restitutio ei concessa fuerit, non redigatur, si concessa non sit, redigatur. hoc enim casu, magis interquiescere ius patronatus arrogationis vinculo atque autoramento impeditum, quàm extigui, aut tolli apparet. Igitur sublato impedimento, rursum excitari dicendum est. Non idem, si arrogatoris morte, vel ciuili, vel naturali exierit de potestate, quippe tunc consummata magis arrogatio, quàm finita esse dici debet, cùm in sacris & nomine adoptiue familiæ remaneat. Meritò sub ius patronatus non redigetur. Nec mouet me in superiore, quòd filius à patre in adoptionem datus, deinde emancipatus, remanet sui iuris, nec in patris naturalis recidit potestatem. Idcirco enim illud euenit, quia dato filio in adoptionem, patria potestas ex toto soluitur. At libertus conditionem suam, nihilo secius retinet, eliso magis quàm sublato iure patronatus. Amplius sciendum est, in hanc sententiam Massurium.

Sabinum apud Gellium lib. v. cap. xix. scripsisse, libertinos quidem ab ingenuis iure adoptari posse, sed id neque permitti neque permittendum esse, vt homines libertinæ conditionis in iura ingenuorum inuadant, alioquin si iuris, inquit, ista antiquitas seruetur, etiam seruus à domino per prætorem dari in adoptionem potest, idque plerosque veteris iuris autores scripsisse. Hæc ille. Sed Iustinianus poscente temporum ratione, inter libertinos & ingenuos non multum differentiæ reliquit, vtpote qui etiam ius aureorum annulorum libertinis omnibus in vniuersum concessit. auth. ne liber. de cæt. in fine. sed & veterum sententiam de seruo adoptando comprobasse videtur Institut. eodem titu. §. fina. addito tamen temperamento,

vt per adoptionem ante omnia liberi fieri intelligantur. Scribit enim apud Catonem bene relatum esse, seruos si à dominis adoptati sint, hoc ipso liberari posse, ego enim sic accipiendum putavi, vt nihilominus adoptio perficiatur. Quid enim impedire debet, præsertim manente eadem voluntate? Idem credidi etsi aliis in adoptionem dentur. Sed magnopere Aldobrandinus dissentit, in d. §. fi. Ideò amplius quærendum censeo. Postremò hoc loco admonendi sumus, permitti interdum, & fratrem suum alicui arrogare, vt Papiniani responsum ostendit. l. si filius. in princ. de bon. liber.

L. XXII. Vlpia. Lib. XXVI. Ad Sabinum.

SI arrogator &c. Quærit Accursius, quarta ex arrogatoris bonis ei qui impubes arrogatus est, ex constitutione diui Pii debita, cuius in iure frequens mentio est. l. nostra. Insti. eodem titu. §. cùm autem, infra de inoff. test. l. Papinianus. §. si quis impubes & de collat. bon. l. j. §. si impuberem, an intelligi debeat, vniuersi patrimonij, an portionis illius duntaxat, quam arrogatus abintestato habiturus esset? Est hoc magis probat, cum huius ipsius portionis quarta sufficiat ad naturalem filium ab inofficiosi querela excludendum. d. l. Pap. §. quoniam autem quarta. l. cùm parentibus. C. de inoff. te. cùm enim adoptio naturam imitetur, nihil amplius huic arrogato, quam cuilibet ex naturalibus liberis indulgendum videri. Nam & vt nihil amplius arrogato, quam naturali tributum dicamus, [87] existimat Bar. ex Cy. sententia, non minus naturali filio, quàm arrogato competere ius reuocandi, si quid in fraudem legitimæ portionis, iure naturæ debitæ, à patre alienatum sit. l. fi. infra, si quid in frau. pat. Cyn. in l. j. C. si in frau. patr. quæ sententia non omnino sine dubio est. arg. l. non vsqueadeò. si à par. quis fue. man. Addit Bald. rationem superioris pronunciati, ne si aliter dicamus, & plures quis arrogauerit, quod ex causa aliquando permitti putat: arg. l. si pater. in fin. hoc titu. explicari res non possit, dum impossibile erit, bonorum omnium solidam partem singulis concedi. Sed ego hanc sententiam veram non arbitror, cùm semper ita scriptum animaduertent, arrogato quartam bonorum arrogatoris, ex constitutione deberi. ll. supra citatis. Nec turbat me ratio Baldi, cùm siue vno contextu plures arrogati proponuntur, non ineptè vnam omnibus quartam suffecturam possis diceret, siue plures successiuè arrogati sint: & hoc casu præcipuam illius causam fore, qui primus arrogatus fuerit, cæteri deinceps suo ordine ex diminuto patrimonio partes ferant, posterior quique exiguiore quasi ære alieno gradatim detracta & hæreditariis creditoribus persoluto. Nam quarta hæc portio tanquam æs alienum considerari solet. dicto §. si quis impubes. Sed & verius illud existimauerim, non permittendum esse cuiquam, vt plures arroget. argu. l. nec ei. §. prætereà, supra eodem: quod si accipimus, iam sententia Baldi tota corrui. Nam quod legimus in l. si pater. §. fin. supra eodem. non permitti plures arrogari, nisi ex iusta causa: & iustam causam interpretatur Accursius, si fuerit quis multum diues: ego tali casu necessariam esse auctoritatem Principis existimo, etiam specialiter in hoc, vt de portione qua de agimus nominatim constituat. Aliquin sic ineundam esse rationem, vt supra dixi. Nec inuidia illa onerari arrogatus debet, quòd hoc modo plus quandoque consequuturus sit, quàm filius naturalis: respondeo enim quia satis erga illos natura propensi sumus, meritò arbitrio patris aliquid relinquendum fuisse. At erga arrogatos, quia natura non adstringit, legibus prouidendum fuit. Placuit hæc sententia & Guidoni de Sul. quem non sat firmis rationibus confutat Albericus, in hac l. Illud tenendum, portionem hanc, non omni quicumque arrogatus sit deberi, verum ei duntaxat, qui cùm arrogaretur, impubes fuit: sed nec bonorum quarta pars computatur eorum, quæ

quis cùm arrogaret habuit, verùm eorum, quæ mortis eius tempore fuerunt. Quòd si aliquid viuens in fraudem alienauerit, ad eandem rationem id reuocari debet. d. l. fin. si quid in frau. patron.

L. XXIII. Vlpia. Lib. I. Opinionvm.

Post mortem, &c. §. Neque adoptare, neque *arrogare quis absens, nec per alium huiusmodi solennitatem peragere potest*. Et alibi, *nec mulierem, nec alium quemquam per procuratorem vindicta manumittere seruos suos posse*. l. nec mulierem. C. de manumissis vindicta. Sed nec absens emancipare, vel emancipari potest, nisi à Principe subuentum sit. l. [88] pen. C. de emancip. lib. similiter traditum est mulierem absentem nubere non posse, quia necesse sit deduci eam in domum viri, vt absenti nupsisse intelligatur, quæ deductio per procuratorem explicari nequit. l. mulierem. de ritu nupt. quamuis Canonistæ aliter censuerint. Host. tit. de spons. §. qualiter contrahantur. In summa, horum omnium præcipua illa ratio traditur, quòd procuratorum vsus ad ea duntaxat pertinet, at in iis valet, quæ in administratione patrimonij consistunt. glo. in d. l. nec mulierem. Qua ratione responsum est, non posse curatorem furiosi seruuum manumittere: quia manumissio non est in administratione facultatum furiosi, quæ solæ curatori commissæ sunt. Quare debere eum alteri seruuum tradere, à quo postea manumittatur: si libertatem fortè debeat furiosus, puta, ex fideicommissi causa. l. seruus furiosi. de manumis. nam si non debeat, nihil est quòd manumittere studeat. His consequenter dubitatum est, an comes Palatinus spurium per procuratorem id fieri petentem legitimare possit. Videtur autem distinguendum, an porrectis ab aliquo precibus non vt à procuratore sed vt à nuncio, absentem spurium consulto legitimauerit, & hoc casu rectè factum dicamus: valituramque legitimationem, tanquam nudo comitis ministerio, ex autoritate Principis perfectam. Nam Principem etiam absentes legitimare posse dubium non est, vt & natalibus vel famæ aut ciuitati restituere. & in priuilegiis Comitum Palatinorum esse solet, vt etiam absentes legitimare possint. An verò quasi præsentia spurij necessaria esset, officium & solennia verba in personam procuratoris direxerit, & tunc non valituram legitimationem, nec procuratorem ad eam rem idoneum habendum fore, dicamus, quamuis nuncius idoneus haberetur, stante huiusmodi priuilegio. Nam præter id quòd gesta per nuncium, intelliguntur gesta ab ipsomet domino non ab nuncio, sed per organum nuncij, subtilem illam differentiam vsquequaque agnosci oportet, quòd procuratorum vsus propriè in administratione rerum patrimonialium versatur, vt etiam ipsius verbi significatio indicat. Et Martialis epigrammate quodam mirè exprimit, cùm ait, Procuratorem vultu qui præferat ipso. & paulò post, Res non vxoris, res agit iste tuas. Plautus quoque, Condus promus procurator peni. At nuncij etiam aliis rebus adhibentur, quæ in bonis nostris non sunt, nec ad bona pertinent, non tamen omnibus. Nam si solennitas peragenda sit, per nuncium expediri non potest, vt hoc loco docemur. Hac ratione nec compaternitatem, quam vocant, per procuratorem, qui filium tuum meo nomine de sacro baptismi fonte leuauerit, contrahi posse, cùm ea res ad patrimonij administrationem non pertineat, idque etiam Pontificios doctores probare, Bart. scribit, in l. Gallus. §. forsitan. in fin. de liber. & posthu. Ego nec per nuncium quidem contrahi posse arbitror, quia solennibus quibusdam opus est, & quidem ad sacrorum rationem pertinentibus, quæ per alium peragi posse non videntur, tametsi contrarium obseruari sciam. Illud notandum est, adoptionum & emancipationum solennia, quæ antiquitus obseruabantur, Iustiniani constitutionibus sublata esse. l. fin. C.

eod titu. & l. fi. de emanc. liber. ea qualia essent, etiam nunc cognosci potest. ex Institutio. Caij lib. i. titu. quibus modis filij exeunt de pat. pot. Non tamen [89] etsi solennia sublata sunt, ideò minus opus est præsèntia partium. Nec cessante ratione hoc casu cessabit lex: secundum ea quæ suprâ diximus, in lege non omnium. de legib. Nam præsèntia quidem non solùm hoc loco, sed ipsis etiam Iustiniani constitutionibus requiritur.

L. XXXII. Papinia. Lib. XXXI. Quaestionvm.

NO nvnq̃am &c. Legendum est, & sequens caput coniunctim, cùm vnicam sententiam hæc duo efficiant. Enimuerò cùm supra eodem titu. l. nec ei. dixerit, non permittendum tutori, arrogare pupillum suum: mirum omnibus visum est, cur vitrico eidemque tutori, hoc loco dicat permitti. Accur. ex Ioannis sententia diuum Antoninum speciali beneficio, quod ad exemplum trahi non debeat, hoc indulsisse, Bartol. finita demum tutela hoc permitti, alij aliter, suo quisque modo censuerunt ac tradiderunt. Ego nouum non esse in his libris animaduerti, vt generali definitione præmissa, etiam longius progressu sermone, specialis casus interdum subiiciatur, quo regula locus non sit. Admonuit hoc Tribonianus suprâ ex Celsi sententia. l. inciuile. de legibus. Cùm inciuile esse dixit, nisi tota lege perspecta, vna aliqua eius particula proposita iudicare, vel respondere, non ignarus nec dissimulans, vt apparet, aliquid in his libris ita scriptum & collocatum fore, vt imprudentibus obrepere talis error possit. Neque enim legem appellauit Celsus minutum aliquod caput, aut sectionem, qualem hodie legem appellamus, non sat latinè, sed integram & plenam de vniuersa aliqua re legem ac tractatum intellexit: vt lex Iulia, lex Cornelia, quæ etiam de diuersis negotijs ac rebus interdum cauebant. Tutori autem idcirco priuignum suum arrogare permissum puto, quòd restituendæ tutelæ periculum propiore cura & complexu matris rependi existimatum est. Nonnulla tamen suspitio fraudis fuit, ne mariti amore mulier in causa filij præuaricaretur. Sed satis huic arrogato consuli visum, quòd pubes factus vindicare se in pristinum statum potest, quod & alij cuilibet arrogato per in integrum restitutionis auxilium permittitur. l. iij. §. si quis minor. infrâ de in integrum resti. Sed huius qui à vitrico eodémque tutore arrogatus fuerit, meliorem causam vsquequaque præsumi, & facilius expediri arbitror. Cæterum an hodie quoque Vitricus tutor esse possit, si vel matrimonium tutelæ superuenerit, vel post matrimonium tutela delata sit, copiosè disputant hîc Doctores. nos alio fortassè dicemus loco. pertinent enim hæc ad interpretationem nouellarum constitutionum, quarum sensus haud omnino obscurus est.

L. XXXV. Paulvs Lib. I. Respons.

PER adoptionem dignitas non minuitur, sed *augetur, vnde Senator, etsi à plebeio adoptatus est, manet tamen Senator, similiter manet & Senatoris filius.* Traditur hoc idem sub titu. de Senatoribus. Senatoris filius. secundo reponso. Scriptum est enim non amitti senatoriam dignitatem adoptione inferioris dignitatis. Omnes autem, qui hoc loco scripserunt, idem intelligere [90] videntur & de arrogato, vt non minuatur eius dignitas, sed augeatur eodem modo. In quo quidem maior dubitatio videri poterat. Nam cùm & capite diminuatur, & qui antea sui iuris fuerat, per arrogationem alieno iuri subiectus esse incipiat, quomodo augeri dignitatem eius dicemus, ac non potius si qua fuerat minui? Præsertim cùm & naturalis agnationis ius, & paternorum libertorum obsequia, sine dubio intereant. Institu. de

acquis. per arrog. §. j. Denique non alio intuitu P. Clodius, Senator cùm esset & patritius, Fonteio homini plebeio se ad arrogandum dedit, quàm vt Tribunus plebis per leges creari posset. Quòd non nisi plebeij homines Tribuni plebis fieri possent. Patritij autem perpetuò prohiberi viderentur. Propterea quandoque dubitauì, an verum sit, quod Zasius hoc loco scribit, Patritium nihilosecius, atque antè fuerat remansisse Clodium. Nam differentiæ nonnihil deprehendere videbar, vt arrogatus quidem planè amitteret dignitatem, adoptatus verò non item: quia scilicet hic de potestate in potestatem transfertur. Ille autem velut de libertate eripitur in seruitutem. Quia tamen adoptio per emancipationes & manumissiones antiquitus fiebat. l. fi. C. eodem titu. & seruilibus quibusdam modis filius à naturalis patris in adoptiui manum transferebatur, propter quod eum quoque capite minui constabat. l. liberos. ff. de cap. dimin. nouella lxxxi. in princ. Instit. de cap. dimin. §. minima. Idcirco de hoc maximè dubitatum existimabam. De arrogato non item. sed verius est ad vtrosque hoc caput pertinere, quod illa verba indicant. *Senator & Senatoris filius*. Nam senatorem intelligi vult eum, qui sui iuris est, & arrogatur. Senatoris filium, qui à patre in adoptionem datur. Nec verum est patritios Romæ prohibitos fuisse Tribunos plebis fieri, sed vt plebeij crearentur simpliciter cautum fuisse. Quare illud tantum inquirebatur, an plebeius esset: non vt ne esset patritius. Pro solutione autem & conciliatione eorum quæ aduersari videntur, sciendum est, nihil commune habere dignitatem, cum statu hominis. Institu. de cap. dimin. §. quibus autem. Ideò & si statum quis mutat, non continuo tamen consequens est, vt & dignitatem perdat, cùm ex diuersis non rectè inferatur. l. Papinianus exuli. de minor. Vel certè vtilitatis causa contra strictam iuris rationem hoc ius receptum est: vt in multis alijs iuris articulis videmus. l. ita vulneratus. §. penul. ad leg. Aquil. Nam hæc sententia imprimis ad molliendas pœnas pertinet: cùm maioris dignitatis homines mitius puniantur. argu. l. pen. infrà de pœn. & ad libertinarum coniugia, ab amplissimis familijs remouenda proficit. Ne si aliter diceremus, legi Papiæ de maritandis ordinibus, per adoptionem fraus quandoque fieret. arg. infrà de ritu nup. l. lege Papia. Quare idem in omnibus dignitatum gradibus ac titulis dicendum erit, vt Bal. scribit hîc. Nam & ciuem fieri eius ciuitatis, cuius pater adoptiuus est, & nihilominus suæ quoque ciuitatis ciuem manere constat. l. ordine. in fine. l. seq. infrà ad Municip. l. assumptio. eodem titu.

L. XLI. Modesti. Lib. II. Regylarvm.

SI pater filium. Videtur hoc responsum opposita ratione pugnare, cum responso Papiniani sub titu. de liber. & posthu. l. filio quem parte. nam in omni ferè iure sic obseruari scribit, vt veri patris adoptiuus filius nunquam intelligatur, & propterea non [91] translatus, sed redditum videri, qui antea emancipatus à patre suo, postea arrogatus est. Quare ergo non & hic nepos in patris iterum arrogati potestatem reuertitur? Soluit Albericus: quia nepoti interim ius quæsitum erat, ne recideret in potestatem patris, ideò ei inuito tale ius auferri non debuisse, quam rationem & nos probamus, idèmq; in omnibus similibus incidentibus dicendum arbitror: vt quæ commoda per emancipationem alijs quæsitæ fuerint, reddito paternæ potestati filio, nihilominus firma maneant. In ijs verò, quæ ad filium ipsum attinent, perinde prorsus habeatur, ac si non translatus sed redditus esset, sempèrque in eiusdem patris sui potestate mansisset.

L. XLIII. Pomp. Lib. XX. Ad Qvintvm Mvcivm.

ADoptiones, &c. Adrationem huius & sequentis capitis, pertinent complura capita, quæ mutuo se declarant, superius relata. l. nepotes. suprâ titulo primo. l. cùm nepos. l. si quis nepotem. cum l. seq. & l. si pater filium. suprâ eodem titu. *Adoptiones, ait Iurisconsultus, non solùm filiorum, sed & quasi nepotum fiunt, vt aliquis noster nepos esse videatur, perinde quasi ex vero filio, vel incertè natus sit:* ita enim edidit Haloander. Sed in vulgatis libris erat, *vel deinceps natus sit,* quod verbum cum superioribus non conuenit, nisi pronepotum mentionem addas. Quòd si ex vero emendatus est codex, iam dubitari non potest, quin & tanquam ex mortuo filio, aut etiam nunquàm nato, vel ex pluribus natis incerto, hoc est, nemine specialiter designato, nepotem nobis adoptare liceat. Quod Bart. & Gne. contra Accursium & antiquorum omnium, etiam Baldo probatam opinionem, rectè existimarunt, in hac lege. Nam suprâ in l. adoptare. eodem titu. disertè traditum est, adoptare quem loco nepotis posse, tametsi filium non habeat. Tam autem non habet, qui non sustulit: quàm qui, cùm sustulisset, amisit. secundum hanc Sententiam reuocari possunt in dubium decisiones quædam, non sat firma ratione ab Angelo & Baldo hoc loco traditæ, Si mulier ex duorum consuetudine filium pepererit, quamvis iure Canonico naturales & spurij à parentibus ali debeant, neutrum tamen horum necessariò hunc alere cogendum esse. Si post mortem filij, quem susceperim ex concubina, matrimonium cum ea contraxero, illum qui ex eo filio natus erat, iustum mihi nepotem non fieri, nec in potestatem meam redigi beneficio constitutionis. Nihil enim horum hoc capite concludenter probatur. Alijs fortasse rationibus vera esse possunt, sed sequens responsum, in quo maior difficultas est, inspiciamus.

L. XLIII. Proculvs Lib. VIII. Epistolarvm.

SI is qui nepotem ex filio habet, in nepotis locum aliquem adoptauit, non puto mortuo auo iura consanguinitatis inter nepotes futura esse: sed si sic adoptauit, vt etiam iure legis, nepos suus esset, quasi ex Lucio, puta, filio suo, & ex matrefamilias eius natus esset, contrà puto. Ita habent antiqui omnes codices, ita edidit & Haloan. Sed equidem magnopere quæsiisse me fateor, qua de lege loqueretur Proculus, ex qua [92] demum adoptato, tribui ius consanguinitatis significaret, quasi non & simpliciter adoptatus id consequatur: nam Accursiana interpretatio non placebat, ad naturæ differentiam trahentis, cùm ea res nihil ad hunc locum pertineat. Nunc non dubito corrupta esse. Pro verba, eúmque ita scripsisse, *Sed si sic adoptauit, vt ei tam iure, lege nepos suus esset, quàm si ex Lucio &c.* Erat quippe ea formula rogationis in adoptando, quam etiam superius ex Gellio retulimus, *velitis iubeatis vti. L. Valerius. L. Titio tam iure legéque filius sibi esset quàm si ex hoc patre matreque familias eius natus esset &c.* Eam formulam Pomponius hîc retulit ex frequenti Iurisconsultorum vsu. Apparet autem ob similitudinem scribendi, quàm facilis lapsus in errorem fuerit. Nec si opus sit dubitauerim, vel Tribonia no adscribere huius loci deprecationem: cùm nullam specialem legem fuisse vnquam acceperint, qua consanguinitatis ius adoptatis specialiter tribueretur. Verba autem illa, *iure lege*, frequentia sunt apud veteres. Cicero pro domo sua, Fueris sanè Tribunus, tam iure lege, quàm fuit, hic ipse Rullus. Cæterùm vt Proculi sententia aperiatur, sciendum est, consanguinitatis ius, propriè inter fratres eodem patre ex iustis nuptijs procreatos, vel adoptatos esse dici. Hi propriè quidem consanguinei, sed magis generali nomine, etiam agnati dicuntur. Cæterùm agnati vltra fratres, non propriè consanguinei dicuntur, sed impropriè. Denique nec vterini fratres quanuis ex legitimis nuptijs, nec vulgo quæsitus, etiam si eundem patrem certa

opinionem demonstrare possint, consanguinei dicuntur. atque hi ne agnati quidem, sed cognati propriè appellantur. Inst. de success. cogn. §. vulgò. l. vulgò. suprà de statu hominum. Huius differentiæ ea vis est, quòd in successione ab intestato, prima quidem causa suorum hæredum est. Post illos verò, consanguineorum, hoc est, fratrum eorum, qui ab eodem patre sunt, gradatim deinde adgnatorum, hoc est, eorum qui eiusdem gentis vltra fratres sunt, demum cognati admittuntur: vt in Institut. docemur. titu. de legit. adgn. succes. quod & alibi cognosci potest. l. j. § penul & fin. infrà de suis & legit. Erátque iure ciuili consanguinitatis etiam effectus ille, quòd post consanguineos, non admittebantur adgnati ad legitimam successionem, sed cognati proximi, si modò consanguinei defuncto superfuissent, híque non adijssent hæreditatem. Institut. de legit. adgna. success. §. placebat. l. j. in princip. de suis & legit. quod ipsum & in agnatis obseruabatur, vt recusante agnato, ad quem successio delata erat, ad proximum cognatum hæreditas statim deferretur, siue idem agnatus esset, siue non. Nam solus propinquitatis gradus obseruabatur. d. §. placebat. Erant & alij effectus, quos colligere non vacat. Nam matrimonium inter consanguineos, si proprio sensu acciperes, contrahi non poterat, inter adgnatos poterat, duorum puta fratrum filios, & deinceps. Institut. de nup. §. duorum. Eodem sensu accepit & Virgilius cùm dixit, consanguineus læti sopor. Ex Græco (vt opinor) Poeta. Quamuis Petrarcha noster haud satis intellexisse videatur, cùm locum illum ita reddidit.

Il sonno è veramente, qual huom dice, Parente della morte &c. Fratrem enim potius vertere debuit, quàm cognatum. His cognitis plana est Proculi sententia. Consanguinitatis ius non includit, vt fratres isti inter se eodem patre geniti videantur, nisi specialiter adoptatus hic tanquàm ex lucro naturalis nepotis pa-[93]tre proponatur, idque & sivnum tantum filium habere, vel habuisse dicas hunc auum, qui adoptauit. quia scilicet supra lege proxima, definitum erat, posse eum quasi ex quolibet, etiam mortuo, vel nunquàm nato adoptare. Neque enim in ambiguo præsumi debuit, tanquàm ex Lucio adoptasse, qui incerta destinatione adoptauerit: cum res facti, iure ciuili non præsumatur, nisi quatenus ab eo qui dicit, probetur. Ergo hi inter se non consanguinei propriè, sed agnati, quasi ex duobus fratribus nati dicentur. Quare & matrimonio simul iungi poterunt hoc quidem iure, si fortè fœminam adoptatam proponas, & succedent inter se, non tanquàm consanguinei, sed tanquàm agnati. Propter quod ab alijs consanguineis excludentur, si qui fortè erunt, vt puta, si ex Lucio alij filij superstites fuerint. Hæc nostra sententia est in hoc capite (vt Bart. ait) difficili, & semper malè intellecta, quam & antiquus interpret sub nube, ac velut diuinans attigerat. in glo. ij. in princip. dum agnatos tamen hos inter se fore scripsit, argumen. l. qui in adoptionem. supra eodem, sed voluit citare l. cùm adoptio. quæ melius facit. Albericus tamen eiusdem interpretis vestigia sequutus, plenè percepisse videtur, quod scilicet ad consanguinitatis ius ac nomen attinet, vt posteaquàm hæc scripseram, comperi monente ac præeunte Augustino.

L. XLVI. Vlpianvs Lib. IIII. Ad Legem Ivlíam et Pap.

IN servitute mea quaesitus mihi filius, in potestatem meam redigi principis beneficio potest. Libertinum tamen eum manere non dubitatur. Et suprà ex Modestino, de ijs qui sunt sui, vel alieni iuris. l. finali. *Inuiti filij naturales, vel emancipati, non rediguntur in patriam potestatem.* An ergo intelligimus esse principalis rescripti formam, qua tales filios consentientes Princeps, sine cuiusquam ministerio, aut solennitate in potestatem nostram redigit? an arrogandi hos

tales nobis indulgentiam concedi? Et sanè hoc magis puto, cùm sub hoc titu. passim scriptum sit, datum filium in adoptionem, deinde emancipatum, in naturalis patris potestatem vt honestè redeat, adoptandum, hoc est, arrogandum esse. l. qui liberatus. l. adoptare. suprà eodem titu. Si enim vt iustus filius quandoque emancipatus in potestatem rursum redigatur, arrogatio necessaria est. quantò magis eadem necessaria erit, vt naturalis redigi possit? Quibus tamen Comitibus Palatinus etiam hoc à Principe indultum scio, vt emancipatos filios, vel naturales, per rescriptum redigere possint sub potestatem patrum. Quare multò magis ipsemet Princeps hoc fecerit. An autem & Spurios eadem facilitate in potestatem redigi, vel arrogari permittendum est? Et respondet Baldus in dicta l. fin. Principis æstimationem hanc esse oportere, comitem autem Palatinum ex toto abstinere debere. Quod verum puto. Idem & de procreatis ex incesto, vel damnato coitu legisse memini, ne alioqui per hos modos legibus fraus fieret. auth. ex complexu. C. de incest. nup. Sed Comites Palatini hodie omnia in priuilegiorum codicillis habere se profitentur. Quibus vtinam ne tam facilè ac sæpe in perniciem iustorum & legitimorum filiorum vterentur. Reliqua ad hoc responsum pertinentia, superius adnotata sunt. in l. si paterfam. §. fi. eo. ti. Nunc ad sequentem titulum transeamus.

[94] *DE RERVM DIVISIONE, et Qualitate. Titulus VIII.*

Consilium Iustiniani fuit, his quatuor libris, eam iuris partem tradere, quæ Græcè, τὰ ὀρῶτα, nuncupatur, primordia scilicet, & Tragoreas Institutiones in ius ciuile continentem, propterea quòd communia quædam complexa est, sine quorum cognitione ius ciuile tractari non potest. Igitur cùm suprà dictum sit, omne ius, aut ad personas, aut ad res, aut ad actiones pertinere, hactenusque summas personarum diuisiones ad cuiusque ferè statum pertinentes, exequutus fuerit: nunc sub hoc titulo, generales quasdam rerum inter se diuisiones & qualitates tradere incipit: exinde de actionibus, quibus maxima iuris ciuilis pars continetur, (quæ tamen aut rebus, aut personis semper cohærent) deque ijs quæ ad actiones pertinent, ad totius ferè operis consummationem disputaturus. Nam & libri septem de iudicijs, & qui post eos sequuntur octo de rebus, ac deinceps plerique, sine dubio adiectiones, vel exercendas, vel acquirendas, & ex contractibus suscipiendas pertinent, quanuis de actionibus & obligationibus separatim quoque tractatum fecerit. Sed sub eo de pertinentibus ad actiones in vniuersum loquitur: sub singulis autem titulis specialiter de singularum vi ac natura disserit. Igitur in hac prima parte multa præmunit. In primis magistratus populi Romani apud quos actiones & iudicia exercentur, eorūque cuiusque potestatem ac dignitatem sigillatim nos docet, quædam interim arrepta occasione, declarat, breuitati imprimis consulens. Quòd si quando ex usu, putat: dispositionis potius atque ordinis ratione tantisper neglecta, extrinseca quædam & quasi aliorum spectantia, per connexitatem tamen affinia inserere, mauultque sæpius ad eiusdem rei commemorationem reuerti. Hæc nostra in vniuersum opus Digestorum opinio est, qua nec multum ab Accursio dissentimus. glos. l. ij. de statu hom. & in Rub. de iudi. Rubrica hæc, vt est generalis, sic generalis tractatus materiam indicat. Quare nequaquam opus sit explanatione. Sanè Franciscus Duarenus vir doctus & diligens, cuius commentationes, his perscriptis, vidimus, lib. dip. j. c. lvj. existimat. Quod dicitur, Omne ius, vel ad personas pertinere, vel ad res, vel ad actiones, non sic intelligi oportere, vt de his tribus separati tractatus esse debeant, sed significat nullam partem iuris esse, in qua tractanda non simul hæc loca incurrant: vt in stipulationum tractatu, quæ personæ stipulari possint, quæ res per stipulationem promitti, quæ ex eo contractu actio oriatur. Ego tamen à communi intellectu

discedendum non arbitror. Non enim coniunctim, sed disiunctim loquitur Iurisconsultus. Vel ad res, vel ad personas, vel ad actiones ius pertinere. Nec rationem video, cur non seorsim & principaliter de vnoquoque tractari possit, & debeat: cùm præsertim expressè id facere instituisse se Imperator profiteatur. Instit. de iure natu. §. fina. & totis constitutionum libris, quod facturum se proposuerat, re ipsa exequutus fuerit.

[95] L. II. Martianvs Lib. III. Institv.

Qvaedam natvrali ivre commvnia svnt omnium &c. deinde subdit, *Et quidem naturali iure communia sunt omnium illa, aër, aqua profluens, mare, & per hoc litora maris.* Accurs. ius naturale hoc loco, pro iure gentium accipit, credo quòd animaduerterat paulò pòst subiungi, *Quia non sunt iurisgentium sic ut mare.* l. nemo. infra eod. Alibi quoque iure gentium mare commune esse referri viderat. Instit. eod. tit. §. & quidem. & §. litora. Ego iure naturali, quod omnibus animalibus commune est, communia hæc esse sentio, nec à verbis discedi oportere: cùm enim hoc iure omnia omnium communia initio fuerint, nec in his postea iuregentium distincta sint dominia, ut in cæteris: consequens est, ut ea sub primæua & antiqua conditione sua remansisse dicas. Nec mouet me, quòd iurisgentium ea esse interdum significatur. Nam ius gentium iuri naturali sic inest, ut species suo generi. Quamobrem quod iuris naturalis est, utique & iuris gentium est, sed non econverso. Quauis autem ius gentium in quibusdam iuri naturali repugnare videatur, tamen in plerisque cum eo consentit, & illius vestigia imitatur, qua de re plenius suprà diximus, in l. ex hoc iure. verbo, obligationes institutæ. de iusti. & iure.

Qvaedam vniuersitatis &c. Existimaui quandoque intercidisse hinc duo verba, ut initio scriptum fuerit. *Quædam naturali iure communia sunt omnium, quædam publica, quædam vniuersitatis &c.* Sed ut ut res se habeat, suppleri certè debet hæc diuisio, ut & Accurs. hîc rectè monet. Id vel ex eo percipi licet, quod paulò pòst eorum quoque, quæ publica sunt naturam docet: quod ineptè faceret, si non in diuisione superius apposuisset. Apparet hoc etiam ex principio eiusdem tractatus in Institutionibus, quo in loco tota hæc diuisio penè ad verbum refertur. Sed & in exequendis partibus diuisionis, videntur compilatores aliquid vel deprauasse, vel addidisse, quod obscuritatem inducat, nec omnino satis ipsi sibi constare, quid, quatenus & quo iure publicum, vel commune censi debeat, aut quonam modo hæc inter se distinguantur. Quin & inter veteres super hac re magnopere hæsitatum esse. Ego ad declarationem in primis sciendum arbitror, Publicorum appellationem propriè ad res Pop. Roma. pertinere, non ad res aliarum ciuitatum, nisi abusiue. l. bona ciuitatis. & l. sequen. de verb. signi. arg. in l. fina. C. de cursu publ. lib. xii. Cuius rei illa est ratio, quòd hæc vox Romæ nota vbicunque Romanis legibus inserebatur, non aliarum ciuitatum, sed ipsius Pop. Rom. res significabat. Denique sic ius publicum initio huius operis appellari vidimus, quod ad rei Romanæ statum spectaret, sic alia permulia, publica dicta, quasi populica: quòd Pop. Rom. vsibus & commodis seruirent. Cæterùm cùm Romana potentia sic aucta esset, ut totus propè terrarum orbis Romanæ ditionis atque imperij, omnes homines è Pop. Romano esse viderentur, utpote omnibus imperio subiectis, etiam ciuitate Romana donatis, ut suprà vidimus. l. in orbe. de statu hominum. Tunc sanè publicorum appellatio latius patere cœpit, ut penè ea quoque, quæ aliàs omnium communia habita erant, comprehendere videretur. Hinc videmus, ea quæ commu-[96]nia sunt, quibusdam locis publica appellari. l. Aristo. infra eodem. Tum tamen à prudentioribus ita diffinitum est. Iure naturali, in

quo utique ius gentium inest, ut proximè admonuimus, communia omnium remansisse, aërem, aquam profluentem, mare, & per hoc litora maris, & cætera, quæ hîc enumerantur in sequenti capite. Sed de litoribus multi dissensus videntur: & in primis Celsus, litora, inquit, in quo Populus Romanus imperium habet, Populi Romani esse arbitror. l. litora. infra nequit in loco publi. Cicero quoque in Topicis ad Trebatium Iurisconsultum scribens: Solebat igitur, inquit, C. Aquilius collega & familiaris meus, cùm de litoribus ageretur, quæ publica esse vultis, quærentibus ijs, ad quos pertinebat, quod esset litus, ita definire, quæ fluctus eluderet. Iabolenus quoque lege, litus. infra de verborum signific. litus publicum esse dixit, quatenus maximè fluctus exæstuat. Et Pomponius, quod in litore publico, vel in mari extraxerimus, nostrum esse. lege, quanuis. infra de acquirendo rerum domin. Et alij alijs in locis eadem appellatione recensuere. Nos litora omnia quatenus quidem vsui maris seruiunt, communia censi existimamus, non aliter atque ipsum mare. Id significant duo illa verba, per hoc, etiam in Institutionibus apposita, in principio huius tituli. Ut dicat, mare omnium commune esse, & propter mare, etiam eius litora. Quatenus verò alijs rebus utilia esse possunt, tam vsu quàm dominio & proprietate, publica censi: Et hanc fuisse eorum sententiam, quos suprâ commemorauimus. Sic enim & ripas fluminum, quod ad vsum attinet, publicas dicimus: quod verò ad proprietatem, priuatas, hoc est, eorum qui propinqua prædia possident. lege, riparum. infra eodem. Nec illarum tamen vsum per omnia publicum esse, sed quantum duntaxat vtendi fluminis ratio postulat. Quare arbores ibi natas cædere, non omnibus licet, sed earum dominis tantum, naues verò ad has religare licet. Vnde & si quid religatis nauibus, illarum vel retinendarum, vel deducendarum causa, cædi oporteat, non videtur hoc prohiberi, dummodò bona fide fiat. Docet hoc & propria significatio illius verbi, vsus, quod ad nudam quandam commoditatem magis refertur, quàm ad fructum aliquem, ea re vtenti acquirendum. Institu. de vsu & habit. in principio. Sed cùm eorum, quæ publica sunt, duæ species inueniantur: Altera eorum quæ ad fiscum & ærarium pertinent, ac velut in patrimonio Populi Romani habentur, ut publica vectigalia, pecuniæ agri publici: Altera eorum, quæ publicis, duntaxat vsibus & commodis seruiunt: nullo ex his in fiscum, aut ærarium Populi Romani fructu, nullâve negotiatione, aut commercio instituto, qualia sunt Romæ Theatra, Fora, Basilicæ, Campus Martius. lege prima. §. hoc interdictum. infra, ne quid in loco publico. lege, sed Celsus. de contrahenda emptione. Ad posteriorem hanc speciem pertinere litora Vlpianus scribit. lege, quod in litore, infra de acq. rer. dom.

Quod in litore quis edificauerit, eius erit. nam litora non ita publica sunt, ut ea quæ in patrimonio populi sunt, sed ut ea quæ primùm à natura prodita sunt, & in nullius adhuc dominium peruenerunt: nec dissimilis eorum conditio est, atque piscium & ferarum, quæ simul atque apprehensa sunt, sine dubio, eius in cuius potestatem peruenerunt, dominij fiunt.

Sed sic accipi debet hæc Vlpiani sententia, ut occupandi litoris non-[97]stri ius, in alium quàm nauigationis & percurrendi maris vsum, non nisi ei qui ciuis Roma. hoc est, qui sub imperio Rom. sit, competat. Non aliter, quàm si in Theatro aut in Basilica locum quispiam ceperit, aut in Campo Martio constiterit, prohiberi ciuis Rom. non possit: quia occupatione ipsa, momentarium quoddam & (ut sic dicam) vsuarium eius loci dominium nactus sit, quoad ibi maneat videlicet duraturum. Externus autem iure prohiberi possit, vtpote qui nihil omnino iuris habeat in ciuitate. Idóque nec locis publicis suo iure frui queat. Intelligenda etiam Vlpiani sententia est, ut publici litoris dominium ciuis Rom. non perpetuum quærat, sed quale suprâ diximus, temporarium, & quod vsu magis, quàm proprietate contineatur. Quamobrem scribit Paulus, litora quæ fundo vendito coniuncta sunt,

in modum non computari: quia nullius (inquit) sunt, sed iuregentium omnibus vacant. l. litora. de contrah. empt. quod ego admittendum puto, etsi venditorem aliquando id litus exarasse, aut coluisse appareat, modò non litus esse desierit. Nam hoc casu occupatione, tanquàm alluuiionis iure, plenum quoque eius litoris dominium nactus foret. Nec repugnat Vlpiani exemplum, quod de feris bestiis & aliis attulit: quæ simulatque apprehensa sunt, capientium dominij statim fieri dicit, & pleno iure quæri significat, nec ciues Rom. ab exteris distinguit. Hæc enim, etsi pleno iure quærentur, vbi tamen amiseris, continuò tua esse desinunt, nec nos aliud in litorum iure constituimus. Et cùm illa omnium communia sint, litus verò publicum, appositè dicitur, tantundem iuris habere ciuem in eo quod publicum est, adipiscendo, quantum quilibet exteris in eo acquirendo, quod omnium est commune. Sed nec mouet me, quòd Iustinianus litorum vsum publicum iuregentium haberi scribit: proprietatem verò intelligi posse nullius in bonis esse, sed eiusdem iuris esse, cuius est, mare, & quæ subiacent mari: vt terra, vel arena. Instit. de rer. diui. §. litorum. Quippe cùm eorum vsus, quatenus mari seruit, tam iure naturali, quàm iuregentium communis sit, vt ostendimus: bona ratio est, quare & publicus appellari possit, quemadmodum in maiore summa, minorem inesse dicimus. Proprietatem verò nullius esse, priuati scilicet, rectè Accursius interpretari videtur, vtpote quæ publica sit. d. l. litora. Sed quia non ita publica est, vt ea quæ sunt in patrimonio populi, sed vt ea quæ in nullius adhuc dominium peruenerunt. Ideò relatione quadam, eiusdem iuris esse videri dicit, cuius est mare. Tantundem enim iuris in iis quæ publica sunt, occupandis permissum est ciuibus Roma. quantum quibuslibet tam ciuibus, quàm externis, in eo quod est commune. Sed nec officit huic conclusioni, quod scribit Scæuola. l. in littore. ne quid in loco publico. In litore iuregentium ædificare licere, nisi vsus publicus impediatur. Sic enim id quoque accipiendum est, si in eo solo populus Roma. imperium habeat, & ciuis Rom. sit qui ædificare vult. Quod porrò ait, iuregentium id concedi, non eò pertinet, vt litus huiusmodi externis quoque gentibus commune esse significet, quippe paulò antè diffinitum erat, publicum popu. Romani id litus esse. Sed vt iuregentium inductum esse ostendat, vt cuiusque ciuitatis & gentis litus popularibus suis ad ædificandum pateat. Sic & quod Vlpianus scribit: In litore (vt in mari) iuregentium omnibus ædificare licere, nec prohibendi ius [98] esse, nisi ex vna causa, si damni infecti sibi quispiam cauere velit. l. j. §. nunciatio. de oper. no. nunciat. eadem relatione atque distinctione videtur accipiendum: vt omnibus intelligamus ciuibus Romani orbis, non etiam externis. Nam cùm semel admissum est, litus publicum esse, vt ita rem totam constitui oporteat, necessaria quædam consequentia efficitur. Ideò autem subtilis hæc differentia inter publica & communia in his libris expressa non est: quia vt initio diximus, pop. Romani imperio & ciuitate propè in vniuersum orbem aucta, eodem ferè numero haberi cœpta sunt communia & publica. Quin ausim dicere, nec compilatores quidem huiusmodi differentiam satis intellexisse, ideò tam obscurè tractasse, vt quidem vix à quoquam, cuius scripta viderim hactenus intelligatur. Igitur secundum hæc quæ diximus, iure prohiberi non poterunt externæ gentes appellare ad litus nostrum, quemadmodum nec nauigare in mari. Qua ratione & in siccum descendere, & naues subducere & nautica instrumenta reficere poterunt: vt & Virgilius significat illis versibus.

*Quod genus hoc hominum, quæue hunc tam Barbara morem
Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ.
Bella cient, primaque vetant consistere terra.*

Sanè hoc ita videtur intelligendum esse, dummodò ne longius quàm litus se extendit, progrediantur, & à maleficio abstineant, nec exploratores venerint tentandi, aut speculandi causa. Hi enim non solùm litore, sed mari quoque ipso ac tota prorsus navigatione prohiberi poterunt iuregentium atque Imperij, cùm non tam litorum & maris vsum, quàm abusum petere videantur. His consequens est, vt si qua gens populariter ad nos delata in litore nostro concederit, non possit in eo sibi urbem & tecta condere sine permissu principis, quippe iam non ad vsum maris id pertinet. Veruntamen in mari ipso iactis molibus ædificare poterunt, si citra fraudem id faciunt: vt & mox dicam. Quamuis autem (secundum ea quæ hactenus diximus) litus ita publicum sit, vt in patrimonio populi esse non intelligatur: tamen si aliqua vtilitas suadeat, distrahi id posse & pretium eius in ærarium redigi, vel pro ædificiis in eo construendis, solarium (quod vocant) imponi posse non dubitauerim. arg. l. iij. §. si quis nemine. infrà, ne quid in loco publi. Non secus ac Campillartij aut fori pars aliqua, si populus, aut princeps id statuunt, sine dubio vendi possit: quamuis hoc fieri non soleat, nec debeat, nisi ex magna causa. Illud sanè intererit, quòd vendito alio loco publico, plenum ius ad emptorem statim transibit: vendito litore, manebit communis vsus causa, cui princeps, aut populus non potest præiudicare. l. venditor. in princ. vbi dixi, contra glo. si seru. vend. Denique sic Dido litus ipsum ab Hiarba emisse dicitur: in quo Carthaginem ædificaret, quod Virgilius his in versibus significauit.

*Fœmina quæ nostris errans in finibus urbem,
Exiguam pretio posuit, cui litus arandum.
Cuique loci leges dedimus &c.*

Illud etiam hoc loco quæri potest, mare, aër & aqua profluens, quantum ad vsum duntaxat, an & quantum ad proprietatem ac dominium attinet, communia omnium esse intelligamus. Sed nulla videtur esse vtilitas quæstionis, [99] vtrumque enim dicas, nihilo plus tamen ex his rebus, quàm vsum capias. Sed magis arbitror dominij plenam causam in his non esse, non secus ac pisces & volucres, haud rectè ad omnes iure dominij in commune pertinere dixeris: quoniam quæ in singula apprehensio requiri solet, vt dominium priuatim consequamur, eandem in commune quoque respectu omnium multò magis necessariam esse iudicari debet. Præterea dubitari potest, an à piscantibus in mari princeps, aut populus Rom. licito iure piscium decimas, aut quid aliud exigere possit. Et an præternauigantes, ad alicuius vectigalis solutionem vrgere, præsertim si ad litus non appulerint? Et prædictis consequens est, vt non possit: quippe mare omnium gentium commune est, nec eius causa decreto principis immutari potest. d. l. venditor. in princip. si seru. vend. Si tamen aliqua iusta causa intercedat, quamobrem hoc fieri necesse sit, contrà puto. Quid enim si instructa classe oram illam tueri, vel laternam (phanade vocant) pernoctes accensam habere solitus sit? hoc etiam ipsorum qui piscantur, aut præternauigant, interest. Rectè igitur aliquid cum moderatione exigi, vel seruitutem aliquam imponi hoc nomine licebit. glo. in d. l. venditor. Et sanè initio semper vbi vectigalia & portoria huiusmodi instituuntur, tale aliquid, verè an falsò in speciem prætendi solet. Sine causa verò, nec sub malis quidem principibus imponuntur. Adhæc non ineptè dubitari potest, an exules Romanis terris (quos hodie bannitos vocant) nostrorum litorum oras præternauigare & appellere possint, pro vsu scilicet eorum, quæ ad nauigationem pertinent. Certè si constare possit, bona fide eos id facere: vtputa si tanquàm exteri quilibet & peregrini, commutandarum mercium causa, mare ingressi fuerint: impunè dimittendos esse existimauerint, nec prætextu legum municipalium permittentium offendi posse: sed vix est, vt hoc accipi debeat: nam præsumptio contra hos semper vrget, cùm

ea lege in exilium dati sint, vt in loca Imperio nostro subiecta, deinceps nullo modo, nisi capitis sui periculo reuertatur. Cæterum ludubrio erunt leges, si quod in terra facere non licet, in mari permittendum esse dixerimus. Non enim dubitandum est: quia imperij ius & in mare extendatur, in eoque à principe exerceri possit: cum iuregentium atque inueterata consuetudine obseruatum sit: vt etiam in mari distincta sint imperij iura, ac velut regna, tractus scilicet & sinus quosdam, in quibus ciuitas, aut populus quilibet Imperium habere intelligantur, vt Veneti hodie in sinu Adriatico: Genuenses in Ligustico mari, quod Baldus rectè adnotauit, in Rubrica huius tituli. Idem tamen non rectè, Venetorum urbem Rom. Imperio propterea non subesse existimat, quòd in ipso mari iactis molibus exædificata sit: & idcirco verum sit, eos esse dominos, qui ædificauerint, cum mare omnium commune sit. Respondeo enim nihil commune habere dominij causam, cum causa Imperij. Quare vt Veneti suorum ædificiorum domini sint: non tamen statim & Imperij ius habere eos consequens est, non magis quàm priuatum quemlibet in domibus, aut in agris suis. Quod Alciatus quoque contra Ias. probauit. Ias. in l. ex hoc iure, Alciatus lib. ii. dispunct. cap. v. sed alia ratione Venetorum causa defendi potest, quam tamen hoc loco referri non est necesse. Inde illud etiam quæri potest, cum rescripta principum ostendant, omnes qui eius ordinis sunt, vt iure militari te-[100]stari non possint, si in hostili loco deprehendantur, quomodò possint, & quomodò velint, testari posse. l. fina. ff. de milit. testam. l. prima. de bon. poss. ex test. mil. an si quis in hostilis maris plaga deprehensus, minus solenniter testatus fuerit, valeat eius testamentum? Et puto sustineri. Nam mare quamuis omnium commune sit, quantum tamen ad imperium, & vim bellicam attinet, tanquam hostium nostrorum proprium intelligitur. Quare multò magis idem dicendum erit, si in portu, aut litoribus hostium quis testatus fuerit, quamuis Baldus aliter existimasse videatur in hac l. Postremò an sinus aliquis maris priuati iuris cuiuspiam ita effici possit, vt commutatitium ac peculiare eius dominium habere idem intelligatur, quæsitum est. Sic enim Veneti sinum Adriaticum, Genuenses Ligoticum, Gallorum Rex Narbonensem, alij denique alios pleno iure ad se pertinere contendunt. Sed ego circumscripto Imperij iure, de quo suprà dixi, proprium duntaxat maris vsum priuatim acquiri posse arbitror, dominium non posse. Et vsum quidem non principis, vel populi concessione, quippe qui ea, quæ iure naturali communia sunt omnium, in priuatum vsum, aut dominium cuiusquam redigere non possunt, sed nec longæ possessionis præscriptione, cum hæc ad loca publica iuris gentium obtinenda non proficiat. l. fina. de vsucapionibus. verum occupatione ipsa & iactis molibus atque ædificiis, quandiu hæc non aut tolluntur, aut derelinquuntur. Priuatus interim illius maris vsus erit eius, qui id incluserit. Sed proprietatem & dominium ædificiorum ac cementorum, quæ in eo iecerit, idem sine dubio habebit. l. ergo. in fine. de acquirendo rerum dominio. d. l. fina. de vsucapio. l. si quisquam. de diuers. præscript. Et ita accipiendum est quod scribit Paulus. l. sanè. infrà de iniur. Si priuatum ius maris ad aliquem pertineat, Vti possidetis interdictum ei competere, si ius suum exercere prohibeatur. Priuatum ius, pro priuato vsu dixit, ac fortassè ita planè scripsit Paulus: *Priuatus vsus*: & facilis immutatio fuit, cum Z. pro M. scribendo frequenter vterentur. Nam dubium non est, etiam pro solo vsu, interdictum Vti possidetis competere. l. fina. infrà, Vti possidetis. Neque enim placet communis doctorum opinio existimantium, vel priuilegio, vel vsucapione huic de quo Paulus loquitur, dominium maris acquiri potuisse, atque eadem ratione, vel erratione potius Venetis quoque & Genuensibus acquisitum esse. glos. in dicta l. sanè. Castr. in l. Insulæ. de iudiciis. Angel. consilio ccxc. Circumscripta pactorum serie. Sed nec proprium quidem vsum ad Venetos & Genuenses pertinere existimo, cum nec iactis molibus, ea maria incluserint, nec

omnino id iure facere potuerint, quòd propterea nauigationem impedirent. Verùm imperij duntaxat ius habere eos, quo citra cuiusquam iniuriam vti debeant, vt suprà dixi. Si enim propter id quod tu occupasti, deterior efficiatur nauigatio, inter omnes constat, cogi posse te vt moles diruas, vel si quis eam rem initio prospexerit, etiam impedire te, ne ædifices. d. l. litora. l. j. §. si in mari. de flum. Quamobrem cautius est decretum principis antequàm extruas desiderare, ne post sumptus demum factos in controuersiam & periculum reuocaris. d. l. quamuis. de acq. rer. dom. Quid verò si in eodem mari ante te quispiam quid extruxerit, tuàque ædificatio nunc illi impedimento futura sit: an is prohibere te quominus facias, iure possit? Certè si in [101] publico extruere quid velis, expedita res est, proditis etiam in eam rem specialibus interdictis, *Ne quid in flumi. publi.* & *De loco publi. fruen.* Sed verius est, & in mari prohibendi ius esse, siquidem rectè Vlpiani sententia accipiat, suppleaturque ex aliis cum ipsiusmet, tum aliorum responsis. Vlp. l. j. §. nunciatio. de ope. no. nunc. & d. l. j. de flum. Pomponius in d. l. quamuis. de acq. rer. dom.

L. III. Florentinus Lib. VI. Instit.

Item lapilli et gemmae caeteraque quae in *litore inueniuntur, iure naturali nostra statim fiunt.* Annotatum ab Accursio hoc loco, ea propriè communia appellari, quæ occupatione statim nobis acquiruntur, ita vt in dominio nostro illico esse incipiant, velut aquam profluentem simul atque ad te deriuaueris, lapillum simul atque inueneris & apprehenderis, feram bestiam vbi cœperis, & alia huiusmodi. Publica verò dici ea, quæ occupatione non acquirantur, nec omnino acquiri possunt, qualis est alueus fluminis. Sed hæc definitio non est vera. Siquidem publica eo modo accipiamus, quo à nobis proximè declaratum est. Cæterum nec veram puto esse differentiam, quam Accursius inter hæc constituit: cùm siue de mobilibus loquamur, publicorum quoque quædam sint, quæ occupanti statim acquiruntur: vt missilia in vulgus iacta: siue de immobilibus ac rebus soli: & perinde qui in litore publico ædificat, soli dominus constituatur. l. in tantum. infra eodem. vt qui in mari dominio scilicet vsuario, & quandiu duntaxat ædificatum habuerit, duraturo. Illud notandum est, lapillos & gemmas de quibus loquitur, si inuentæ atque apprehensæ nobis mox exciderint, non in Pristinam causam reuerti, sed manere eius qui inuenit, at feræ bestiæ vbi captæ euaserint, illico in Pristinam causam reuertuntur. Huius differentiae illa ratio assignari potest, quòd recipiendæ libertatis spiritum hæc habent, eoque vtuntur. At superiora nequaquam talem spiritum habent. Ideò in dominio eius qui ea apprehenderit, continuò permanent. Hac ratione fera quoque bestia si capta atque occisa tibi euestigio exciderit, tua esse non desinit: nam recipiendæ libertatis affectum hæc iam non habet.

L. III. Marcia. Lib. III. Instit.

Nemo, &c. Idque diuus Pius piscatoribus *Formianis & Capenatis, rescripsit. Capenatibus,* Legendum arbitror, erroris causam, quòd initio compendij gratia ita scriptum fuerit. *Capenat.* quæ scribendi adsuetudo Iustiniano non parum negotij exhibuit: vt vidimus suprà in proœmio Digestorum. Capena oppidum iuxta Albam fuit, cuius meminit Solinus, & Capena porta Romæ, quæ eò duceret, de qua Martialis. Capena grandi porta qua pluit gutta. Quamuis à Camænarum æde, cui propinqua fuerit, dictum esse, frequentius annotatum sit. Virgilius,

lucósque Capenos. fortè vt Capenis, vel Capenatiis legendum sit. Capenatis certè ratio latini sermonis non patitur.

[102] L. V. Gaivs Lib. II. Rervm qvotidianarvm.

Riparvm vsvs pvblicvs est iuregentium sicut ipsius fluminis. Quoniam publici appellatio propriè ad ciuitatem Romanam refertur. l. bona ciuitatis. de verborum significatio. vt suprà diximus. Meritò intelligendum est, de his fluminibus Martianum & Caium his locis loquutos esse, quæ in terris Romani Imperij sunt. Alia suæ cuiusque gentis simili quodammodò abusiue publica esse dici voluisse. Secundum hoc fieri poterit, vt aliquod flumen quibusdam locis publicum populi Romani sit: quibusdam non sit: sed aliorum, velut Ister & Ganges, quò Romana arma non penetrarunt. Non enim placet communia hæc censi. Si enim suapte natura communia essent flumina, nequaquam potuissent Romanis legibus publica effici (vt prædiximus) Illud notandum, cùm suprà retulerim, publicorum quædam esse tanquàm in pecunia populi, quædam quæ publicis duntaxat vsibus in promiscuo seruiant: velut Campus Martius. d. l. sed Celsus. de contr. empt. videri flumina, & portus quasi mistam quandam speciem inter vtrunque horum tenere: quòd nullum quidem horum commercium sit, sed in promiscuo cunctis seruiant, nonnullum tamen ex illis fructum Rom. principes, aut fiscus interdum capiat, veluti portoria, & eius generis vectigalia quædam. An ergo instituere princeps possit, vt nemini in flumine publico piscari liceat, exempli causa, nisi solutis centum? Et non puto debere eum hoc facere, non magis hercule quàm ne feras bestias, aut volucres capere liceat. Sed nec pedagium (quod vocant) ad vadum fluminis instituere: quanquam hæc sæpenuerò etiam ab inferioribus regulis attentari videamus. Sanè si ex causa tale aliquid instituere velit, non dubium est posse eum id facere, quemadmodum si totus populus Roma. vnanimi consensu id constitueret: nam vniuersum ius populi in principem translatus est. Quod ait, flumina esse publica, non de aqua ipsa profluente intelligendum est, quippe ea omnium est communis, quantum ad vsum scilicet, vt suprà dixi. l. quædam. in principio. quamuis deriuari prohibeatur, scilicet, si propterea deterior nauigatio fiat: sed de mistura ipsa & composito (vt ita dicam) ipsius fluminis corpore accipiendum est, prout fluuius ex alueo, ripis, aqua, & quæcunque eo continentur, constat. Nec mirum ex profluente aqua quæ omnium communis est, publicum flumen constitui. Nam & in flumine ipso publico nata quandoque non publica sunt, sed nullius, ideoque occupantium statim fiunt: vt insula in regione, in qua ager limitatus sit. l. j. §. si Insula. infrà, ne quid in flumi. publi. Pisces quoque in flumine nati, non publici sunt, sed capientibus conceduntur. Ideoque velut communium naturam obtinent. Quod ait, *Penè omnia*, eò pertinet, vt sciamus quædam flumina priuata esse: nam perennia demum publica sunt, reliqua priuata: secundum Cassij definitionem, l. prima. §. primo. infrà, ne quid in flumine publico. Postremò quod dicit, *Riparum vsum publicum esse iuregentium*, non eò pertinet, vt omnibus omnino etiam exteris gentibus in solo nostro concedi earum vsum significet: quippe prohibendi ius esse [103] aduersus externos, vt superius demonstraui. Significat ergo ita apud quosque populos initio institutum esse, vt suæ cuiusque gentis & nationis hominibus flumina regionum suarum in promiscuo seruiant, vt & suprà dixi: nam alioqui non publica esse flumina, sed communia dici oporteret. Ita etiam aliis locis interpretari debes, vbicumque aliquid publicum esse iuregentium refertur.

L. VI. Marcia. Lib. III. Instit.

Intantvm. §. Vniuersitatis svnt, non *singulorum, veluti quæ in ciuitatibus sunt, vt theatra, stadia, & his similia.* Ciuitates accipe alias præter urbem Romam: nam hæc Romæ publica sunt, vt modò dixi, l. quædam. ne quid in flu. publ. Videto tamen quod scripsi, sub titulo, de verborum significat. cap. lxvii. l. inter publica. quod huic sententiæ aduersari videbatur, nisi vera interpretatione ad rectam rationem reuocaretur.

Religiosvm *Autem locum vnusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. In commune autem sepulchrum, etiam inuitis cæteris licet inferre, & licet postea ratum non haberit, quàm illatus est mortuus: tamen religiosus fit locus.* Corrige hæc posteriora verba, vt August. ex Pandectis Florentinis docet lib. i. Emendat. cap. secundo. vt legas, *Concedente domino, licet inferre, & licet postea ratum non habuerit, quàm illatus est mortuus, religiosus locus fit.* Barbarum enim nimis & durum esset, si ignorante, aut inuito me, locus meus quodammodò eripi mihi posset, quamuis aliàs decretum sit, cogi posse me, vt iter ei præstem, qui aditum ad sepulchrum suum aliunde non habeat. l. si quis. infra de religios. Id enim maiore quadam ratione constitutum est, nec domino fundi æquè præiudicat.

Cenotaphium *Quoque magis placet locum esse religiosum, sicut testis in ea re est Virgilius.* Vide Budæum in hunc locum, vt planè intelligas, quid sit Cenotaphium, & quis vsus atque origo fuerit Cenotaphiorum.

L. IX. Vlpia. Lib. LXVIII. Ad Edictvm.

Sacra &c. Sciendum est locum publicum, tunc *sacrum fieri posse, cum princeps eum dedicauerit, vel dedicandi dederit potestatem.* Quod sacrum fit, siue de priuato, siue de publico, utique alienari intelligitur, cum nullius in bonis esse incipiat: res autem publica iniussu populi alienari non potest, & in populi locum successit princeps. Præterea & si priuati alicuius sit ea res quam dedicare volumus, adhuc necessaria est principis autoritas. Quia ipse his temporibus quibus Iurisconsultus hæc scripsit, pontificatum maximum gerebat: sacrandis verò rebus pontifices præerant. Inst. eo. ti. §. sacræ. Nam Romæ ex inscriptionibus veterum monumentorum apparet, nullum ferè principem fuisse, quin idem & pontifex maximus fuerit, & tribunitiam potestatem gesserit, sed pontificis titulus simpliciter adscribitur. Imperatoris nomen & tribunitiæ potestatis commemoratio, numerali nota plerumque subsignatur, puta, Imperator V. Tribunitiæ potestatis X. quod significat (vt ego interpretor) quintum, aut decimum. Est autem eius differentiæ ratio, quòd Pontificatum quidem semel in perpetuum recipiebant, tribunitiam verò potestatem in annos singulos. At Imperatoris titulo, ideò ita subsignabant, vt intelligeretur toties iustis præliis victorem principem à militibus Imperatorem consalutatatum esse: quod in feruore ipso & gratulatione victoriæ fieri solebat.

Cicero epistolarum, lib. ii. Ita victoria iusta, Imperator appellatus sum apud Issum: quo in loco sæpe vt ex te audiui, Clitarchus tibi narrauit, Darium ab Alexandro esse superatum. Durauerat enim vetus mos etiam in Cæsarum tempora.

Hodie cum pontificatum Imperator non gerat, credendum est, sola eius autoritate, sacrum fieri non posse. Quare hæc verba tanquam ab Vlpiano non tanquam à Compileribus accipi debent, quod non paucis aliis locis accidit, quicquid Iustinianus contra præceperit. Nam aliter ratio quarundam rerum in his libris nequaquam constat.

L. X. Pomponivs Lib. VI. Ex Plavtio.

ARisto. &c. Qualis quantúsque hic vir fuerit T. Aristo, præsertim diuinarum atque humanarum rerum cognitione, qui nosse cupiat, is Plinium Cecilium legat, lib. i. epistola ad Catinium, tum libro viii. epistola ad ipsummet Aristonem. Nam Plinij temporibus floruit sub Traiano Imperatore. Et præcellentis ingenij atque industriæ & sapientiæ virum fuisse apparet.

DE SENATORIBVS. tit. ix.

DE senatoribus & senatu, multa copiosè Budæus explicat, in l. fin. sub hoc tit. quæ iuuenes perdiscere ac nosse velim, antequàm de senatorum priuilegiis cæterisque ad eos & eorum filios pertinentibus tractare incipiant. Nam vt ferè in reliquis partibus iuris, ita sub hoc tit. nihil ad historicam cognitionem pertinens positum est. Videtur enim Imperator credidisse eos qui ad ius ciuile tractandum accederent, totius rei Romanæ peritos fore. Ideò pauca quædam in ipso Digestorum limine, seorsim atque in vniuersum admonuisse contentus fuit. l. ij. de orig. iur. Non ignarus (vt opinor) multa suis locis desiderari posse, quæ aliunde tamen acciperentur. Illud admonendi sumus, quod & suprà attigimus, in principio operis, quo tempore Iustinianus hos libros composuit, fuisse quasi duplicem senatum, alterum Romæ, alterum Constantinopoli. Nam vtrique pro senatoribus & senatu gerebant, tam qui Græcis Imperatoribus aderant, quàm qui in Italia atque vrbe Roma superstiterant ipsi, vel eorum maiores, aut certè interim quoquo modo in senatum & consilium vrbis Romæ peruenerant. Sed hi per hæc tempora sub regibus Gottorum agebant, nec quicquam commune habere se cum Constantinopolitano senatu & Græcis hominibus arbitrabantur, donec ab Imperatore nostro liberata Italia, ac pulsus Græcis, sub vnius ditionem iterum omnia concesserunt. Iustior autem senatus vter intereà credendus fuerit, & quæ adusque tempora, verus ac legitimus senatus Romæ, vel in Græcia fuisse videatur, abundè iam exposuimus, in l. non ambigitur. de legib. & in l. j. de const. princ. Ideò repetere non necesse existimo, sed de gradi-[[105]]dibus atque honorificis appellationibus Senatorum ac Populi Romani magistratum, de quibus deinceps vsque ad finem huius primi libri tractatur, quæ nobis olim, post doctissimorum virorum ambiguitates, in mentem venerunt, hoc loco adscribenda duximus. Igitur Patricium genus clarum antiquitus dictum esse, Lucanus his versibus ostendit, Pharsa libro septimo.

*Hic patriæ perit omne decus, iacet aggero magno
Patritium campis commista plebe cadauer,
Mors tamen emiuit clarorum in cæde virorum
Pugnacis domiti.*

Vlpianus quoque claram personam dixit Senatoris, vel vxoris eius. l. curator. infrà de curator. fur. & claram dignitatem Senatoriam appellauit. l. non est verisimile. quod metus causa. Clarissimi autem appellatio, vbi citra adulationem loquendum esset, ijs adscribatur, qui non solùm patritij & Senatores essent, sed & amplissimos honores ac magistratus gessissent. Docet hoc Asco. Pedianus, qui cùm in argumento quod prætulit diuinationi Ciceronis in C. Verrem, meminisset, iudicio illo Glabrimonem prætorem & amplissimos quosque Senatorij ordinis iudicasse, mox in expositione, iudicium, inquit, siue dubio magnum est, & ex persona Verris, qui post præturam de fortunis omnibus dimicat, & amplitudine iudicium. Sunt enim clarissimi &c. Cicero quoque in orat. pro domo sua, clarissimos viros, principes ciuitatis vocat.

Claritas generis & clarissima gens etiam de horum posteris dicebatur. Plinius in Paneger. ad Traianum. An consularis viri triumphalisque filius, cum tertio Consul creatur, ascendit non debitum hoc illi, non vel sola generis claritate, prouentum. Et paulò post, An aliud à te quàm Senatus reuerentia obtinuit, ut iuuenibus clarissimæ gentis debitum generi honorem: sed antequàm deberetur, offeres? Accipitur & diui Antonini constit. in hunc sensum. lege prima. C. de dign. libro xii. Si ut proponitis, & auum consularem & patrem virum prætorium habuistis, & non priuatæ conditionis hominibus, sed clarissimis nupsistis, claritatem generis retinetis.

Paulatim tamen factum, ut clarissimi generaliter dicerentur Senatores omnes, tam qui honores gererent gessissentve, quàm qui non gessissent: prætereà & qui Senatoria ornamenta impetrassent, & ab his omnibus prognati filij, aut nepotes eodem titulo indifferenter decorarentur. Clarissimos, qui nihil ultra quam Senatores sunt, appellat Constantini constitutio. C. de ijs qui ven. æt. impetr. l. ij. Eodem ferè sensu dictum apud Lampridium, in vita Alexandri. Præfectis suis Senatoriam dignitatem addidisse eum, ut viri clarissimi & essent & dicerentur. De his accipi debet, quod scribit Modestin. Custodias auditurum Præsidem clarissimos viros adhibere debere, qui in ciuitate illa sunt. lege, custodias. de public. iudic. quauis vulgo non intelligatur. nam custodiæ quasi in conuentibus publicis audiebantur. l. vnus. §. fina. de quæstion. Quare & antiquissimis canonibus. xv. quæst. vij. cap. penul. traditum est, episcopum nullius causam audire debere, absque præsentia suorum clericorum, & id quandoque etiam recentioribus temporibus obseruatum. cap. ex literis. de diuor. Qui honores adhuc gererent, frequentissimè hi quoque clarissimi dicuntur: ut prætor vrbanus. l. prima. ff. de rebus eorum. Prætor tutela-[[106]]ris. l. j. C. de tut. illustri. præfectus prætorio. l. prima. C. de sententiam passis, & restitu. proconsul. aut præses prouinciæ. l. prima. C. de priuatis carceribus. l. fina. ad legem Iuliam. de vi publi. lege prima. de annon. & capit. l. decuriones. ex quibus causis infam. irrog. Sed nec de his qui senatoria duntaxat impetrauerant ornamenta, quique erant, ut Ausonius ait, muneris exortes, nomine participes, exempla desunt. Si Senator, ait Constantini lex, vel alius clarissimus priuatos habeat filios editos, quippe antequàm susciperet dignitatem &c. l. si Senator. C. de dignita. libro duodecimo. alios à Senatoribus clarissimos hîc intelligi non oportet, quàm qui Senatoria, consularia, Proconsularia, aut prætoria ornamenta meruerant: ad clarissimatus enim dignitatem omnes hi referebantur. l. secunda. C. de domesti. & protect. libro duodecimo. & lege prima. de præpositis cub. Eadem enim prorsus dignatione habebantur, qua Senatores. Iam de liberis istorum omnium, indifferenter clarissimos eos quoque censi atque appellari, & in clarissimatus dignitate numerari, dubium non est, dicta l. si Senator. lege, foeminæ. ff. de Senatoribus. Hæc de clarissimi appellatione. Illustris verbum, apud antiquos notitiæ fuisse non meriti. Ideoque etiam in meretricibus inueniri, cum & nobiles & Illustres dicuntur, adnotat Seruius loco illo Virgilij: *Illustres animas nostrumque in nomen ituras.* Quo quidem significat, posterioribus temporibus planè tanquàm meriti, acceptum esse. Apud Ciceronem & latissimos quosque scriptores, Synonymia sunt, clarus & illustris. Denique libri extant Plinij Cæcilij de viris Illustribus. & Suetonij Tranquilli, de Illustribus Grammaticis, non alio argumento, quàm quo Cicero, de claris Oratoribus inscripsisse dicitur: quanquàm sint qui inscriptionem illam Ciceronis esse non putent, sed Brutum simpliciter inscripsisse. Cæterum posterior ætas, præsertim quò propius ad Iustiniani tempora accedit (credo quòd clarissimorum tam pertæsum erat, quòdque eorum numerus nimis tam excreuisset, ut veri Senatores vix dignosci possent ab imaginarijs & fictis) Illustris titulum honorificentiorum esse duxit, quàm clarissimi. Ideò de numero clarissimorum quosdam secreuit, quos Illustres

appellaret: vt præfectos vrbi, aut prætorio. lege, præcipimus. C. de appellationibus. lege, viros. C. de palatinis sacrarum largitionum & rerum priuatarum. libro xii. Nouas prætereà quasdam dignitates inuenit, aut à paruis initijs ad summa euexit, quas qui adepti essent, Illustres hi quoque dicerentur. Vt Quæstor Cæsaris, Comes sacrarum largitionum, Magistri Militum, & si qui eiusdem gradus. Nam administrationes quidem ipsas, propriè Illustres vocabant, per illas autem qui eis præfecti essent. At nec consules ordinarios, hoc est, qui re vera consulatum gerebant, nec patritios eos, qui quasi patres Imperatoris habebantur, & cæteris honoribus anteponebantur. lege, nemini. C. de consulibus. libro xii. hoc nomine appellatos inuenio, non quia non eo digni haberentur, sed credo, quòd ampliores quasdam appellationes his attribuire æquum esse arbitrarentur. Vt Magnificentissimos, Gloriosissimos, Sublimissimos, Excellentissimos, aut eminentissimos eos dicerent. lege prima. §. ad istum. C. de nouo Codice confirmando. l. diuor. C. de quæstionibus. l. si quando. C. de appellationibus. l. sancimus. C. de consulibus. libro xii. Hinc est quod generaliter sic dispositum & traditum sæpe [[107]] inuenias, viros à maximis dignitatibus vsque ad omnes Illustres aliquid facere posse, vel non posse, quod rectè Accursius descensiuè & inclusiue accipiendum esse tradit. Authentica, Maximis. C. de nuptijs. & in corpore vnde sumitur. & authentica, quibus modis naturalies efficiantur sui. §. illud quoque. lege fina. hoc titu. de Senatoribus. authenti. vt ab illis. per totum textum. Quò fit vt vera esse antiquorum sententia videatur, quosdam esse supra Illustres, qui tamen non superillustres appellentur, vt ipsi existimarunt, sed ijs nominibus, quæ nos recensuimus, ornentur. cùm nusquam ea vox inueniatur. Nam quod Valentini, & Theodosij constitutione legebatur, super illustris, est cognitio præfecturæ. lege penultima. C. de officio præfecti prætorio. Rectè ab Haloandro correctum esse videtur, semper illustris &c. Eminentissimorum tamen appellatione, etiam ipsos Illustres interdum contineri animaduerti. dicta lege diuo. C. de quæstionibus. Quòd si ij qui Illustres administrationes gessissent, Senatores vel ab initio non fuissent, vel per eas facti non essent, perfectissimi dicebantur, dicta lege, diuo. vt Alciatus libro tertio dispunctionum. capitulo quarto, in fine rectè sentire videtur. Sed certè vel Senatores plerunque ad tales dignitates promouebantur, vel promoti Senatores quoque efficiebantur. Id tacitè significauit Amianus Marcellinus, libro vigesimoprimo, prope finem, de Constantio Imperatore loquens, cùm ait:

Nil circa administrationum augmenta, præter pauca, innouare passus est, nunquàm erigens cornua militaria, nec sub eo dux quisquam, cum clarissimatu prouectus est. Erant enim (vt nos quoque meminimus) perfectissimi.

Nec occurrebat Magistro Equitum prouinciæ Rector, &c. Nam hoc vult Amianus significare, Constantinum non promouisse Duces suos addita etiam Senatoria dignitate, vt alij facere soliti erant. Quamobrem perfectissimos dictos fuisse. De his etiam intelligi debet titulus, de perfectissimatus dignitate, libro duodecimo Codicis, quanquàm constitutio sub illo posita, non de veris perfectissimis loquatur, sed de ijs qui eius dignitatis codicillos impetrauerit. Nam hæc quoque dignitas, vt aliæ superiores, codicillis à principe nonnunquàm impetrabantur. Ideò cautum à Constantino, ne cui minus honestis naturalibus orto, aut minur liberaliter educato concederetur. dicta lege prima. Verùm quia Imperatores non clarissimi generis homines ad tantos gradus rarò assumebant, aut certè assumptos plerunque etiam Senatores faciebant, Ideò rara in iure, (vt prædiximus) huius dignitatis mentio, apud Cassiodorum nulla. Nam Ghottorum Reges, quorum nomine epistolas ille & dignitatum codicillos concipiebat, Romanis legibus ac moribus omnia agere instituerant, & Senatui quæcunque agerent probare. Probabilis autem mos non erat, vt à plebe homines, præteritis

Senatoribus & Patritijs, ad tales dignitates extollerentur. Moris autem hoc fuisse, & quasi per legitimam quandam consequentiam vsurpatum, vt qui Illustres administrationes & dignitates acciperent, si Senatores non erant, ad Senatoriam quoque dignitatem simul assumi intelligerentur, alia quoque permulta ostendunt. Imprimis Iustiniani nouella constitutio sexagesimanona, quæ inscribitur, de decurionibus, vt accepta **[[108]]** dignitate præfectoria &c. Ea autem, inquit, ab Imperatore codicillorum datio, Præfectoriæ dignitatis videlicet, ad hoc tantum valeat, vt honoratus ipse magni Senatus portio esse videatur: multò ergo magis hoc efficiet præfectura ipsa in actu posita, aut olim administrata. Sed & constitutio vltima Codicis, libro tertio, sub titulo, vbi Senatores vel clarissimi ciuiler vel criminaliter conueniantur, non obscurè ostendit, quosdam ex his statim Senatores censi, vt Præfectos, Consules, Magistros militum. Alios post peractam demum administrationem Senatorio ordini sociari, vt Quæstorem, & præpositum cubiculo Imperatoris, quod ipsum & de præposito cubiculo Augustæ alia constitutione traditum est, lege finali. C. de præpositis sacri cubiculi, & de omnibus cubicularijs, & priuilegijs eorum, libro duodecimo. Quare seruis ocùs Senatores tamen efficiebantur omnes. Præterea sub hoc titulo, capite vltimo, ita scriptum est. *Senatores accipiendum est eos esse, qui à patritijs & consularibus vsque ad omnes Illustres viros descendunt: quia hi soli in Senatu sententiam dicere possunt.* Quibus verbis non obscurè significatur, maximas dignitates gerentes, aut his defunctos, quicumque sint, Senatores esse intelligi. Quod verò ait, solos eos in Senatu sententiam posse dicere, quomodo intelligendum sit, eo loco, quoad eius fieri poterit, explicabimus. Nam consistorium principis, ad quod omnia ferè Senatus munera translata erant, ex proceribus constabat & Senatoribus. lege, humanum. C. de legibus. lege prima, ad legem Iuliam maiestatis. vt significat etiam Cassiodorus, libro sexto, variarum formula. Quomodo proceres vacantes fiant, & Iustinianus nouella xxii. de appellationibus. §. adhæc. & nouella lxii. quæ inscribitur, de consultationibus. in principio. Proceres autem ij erant, qui administrationes gerebant. Senatores qui tam gessissent, aut certè & si nunquàm gessissent, dummodò in actu positi Senatoria munera obirent atque exercerent. Hi omnes veri, non imaginarij Senatores generaliter Illustres dicebantur. lege, decurionibus. C. de silentarijs & decurionibus. libro duodecimo. Reliqui qui solis Senatorijs codicillis, aut ornamentis vterentur, vel Senatorum liberi essent, clarissimi tantùm appellabantur, & sola clarissimus dignitate fruebantur. Hinc est quòd Constantini constitutio sub eodem titulo: vbi Senatores vel clarissimi ciuiler vel criminaliter conueniantur. lege prima, ita loquitur. *Quicumque non illustris, sed tantùm clarissima dignitate præditus, &c.* Denique cùm rubrica ipsa ita sit inscripta, *Vbi Senatores, vel clarissimi &c.* In nigro non nisi de illustribus & clarissimis tractatur, ex quo apparet, per Illustres intelligi Senatores. Nam Illustres omnes sine dubio & clarissimi erant, sed non econtra, clarissimi omnes Illustres, nisi interdum fortè (quia natura sua synonyma hæc esse diximus) appellationes hæc confundantur: vt in principio constitutionis Zenonianæ, cuius suprà mentionem feci, dicta lege finali. C. vbi Senatores vel clarissimi ciuiler vel criminaliter conueniantur. Illustrauit & clarum fecit, pro eodem accipitur, quod & alijs quibusdam locis (perpaucis tamen) factum est. lege prima, de præpositis lab. libro duodecimo. dicta lege secunda. de ijs qui veniam ætatis impetrauerunt. rubri. & lege prima, & secunda. C. de tutela illustrium, vel **[[109]]** clarissimarum personarum. quibusquidem locis non de ipsarum dignitatum discrimine, aut muneribus principaliter agitur, sed de alia quauis re, cui mentio earum dignitatum obiter incidit. Sanè Illustres hactenus modo dictos existimat Alciatus, quo ad illustres gererent administrationes. Vbi gessissent, clarissimos simpliciter appellatos putat, quod nos non probamus. Vt enim clarissimi vtique semper

appellari possent, tamen & Illustris titulum, post peractam quoque administrationem, eis remansisse argumento sunt complures constitutiones, dicta l. finali §. viros autem Illustres. C. vbi Senatores vel clarissimi ciuilitur vel criminaliter conueniantur. l. secunda. C. vt dignitat. ordo seruetur. lib. xii. præsertim illæ, quæ Illustres iudicio per procuratores adesse statuunt, dicta l. fina. de iniurijs. authen. vt ab illustris. nam alioquin Illustres dignitates plerique id præstare videntur, vt qui eas gerunt, neque agere neque conueniri possint, vt præfectura vrbis, vel prætorij. l. secunda, de in ius vocand. Quare superuacuo id cautum foret, vt per procuratores iudicio adessent. Remanebat enim hoc eis velut insigne honoris gesti. Quin eorum quoque filij Illustres nonnunquam dicti. d. rubri. & l. fina. C. de tutela Illustr. & patribus Illustribus Senatoria dignitate ac priuilegijs exæquati. dicta l. finali. C. de iniur. qua de re inferius plenè disseram. l. fina. hoc titu. Ex his intelligi posse arbitror, viros illustres ab Imperatore appellari eos, ad quos scribitur procœmium Digestorum, vel quòd ex talibus orti essent, vel quòd illustres ipsi administrationes peregissent. Nam Anatolium quidem à talibus ortum esse Dorotheum per se Quæstorem, Cratinum verò Comitem sacrarum largitionum fuisse, ipsemet Imperator scribit. l. secunda. §. quæ omnia. C. de vet. iur. enucl. Cæteri ad quos idem procœmium scribitur, aut eodem loco orti, aut honoribus eisdem, vel similibus vsi erant, aut certè illustratus vacantis dignitatem, & codicillos à principe meruerant. sæpissime enim, vt diximus, impetrabantur hæ dignitates: vt qui non gesserant, tamen gessisse viderentur. Hi vel Illustres sine cingulo constituti, dicta l. finali. de iniurijs. vel vacantes Illustres appellabantur, dicta l. ij. C. vt dignita. ordo seruetur. Quarto apud Cassiodorum etiam formula, Illustratus vacantis legitur, cuius ex tenore hoc ipsum cognosci potest. Hæc de illustribus & clarissimis, atque etiam de perfectissimis dicta sint. Sed spectabiles quoque qui dicantur, nisi declarauerimus, nihil egisse videamur. Igitur spectabilis titulus, vt illustris, ab administratione quoque ducitur, sed inferiore, que tamen post illustratum, statim consequitur. Estque hic titulus omnium nouissimus. Nam speciosæ personæ Senatoriæ, antiquitus dicebantur, lege speciosas. de verborum significat. credo ab ornamentis Senatorijs, lato clauo, calceis lunatis, & si quibus alijs insignibus utebantur. Qui aliquo pluris, quàm Senatores essent, clarissimi olim, postea Illustres dici cœperunt, vt suprà ostendimus. At Præfecti, qui initio Senatores non erant, sed ex equestribus creabantur, spectabiles dicti: non Præfecti vrbis modò, sed & Præfecti vigilum, lege tertia, infra de officio præfect. vig. Nam Vlpianus cohortibus vigilum spectabilem virum ab Augusto Præpositum dicit, quem Dionis. libro lv. ex equestri ordine fuisse scribit. Præfectus quoque Augustalis ex equestribus eli-^{[[110]]}gebatur, ideò spectabilis appellatur. lege prima. C. de priuileg. caro. l. quinque summates. C. de decurionibus. libro decimo. Tantum enim non speciosi nomen additum his est, quod quidem Senatoribus conueniebat, nec de alijs temere usurpari debuit. Non enim Alciato in hoc assentior, qui spectabilis appellatione, etiam illustrem contineri existimat. Nam Illustres solos veros Senatores esse iam demonstraui. Spectabilis autem titulum & spectabilitatis dignitatem præfectis propriè attribui solitam ostendit etiam Cassiodorus, in formula Comitum primi ordinis, cuius verba mox referemus. Cæterum quia Præfecti Augustalis imperium quod ad exemplum proconsulum antiquorum acceperat, latè patebat. lege prima, infra de officio prefect. August. Ideò illud quoque factum videtur, vt exemplo eius, cæteri non Senatorij ordinis viri, quibus vniuersæ diœceses gubernandæ mandabantur, initio spectabiles dicti fuerint: vt Comes Orientis Asianæ, vel Ponticæ diœcesis. Duces Moderatores quoque, puta Rhetiarum & Illyrij. (Hi sic dicti videntur, quòd ijdem & belli duces & moderatores prouinciarum constitui consueuissent. authen. de appellat. §.

illud. l. præcipimus. & lege, si quando. C. de appellationibus.) Hæc appellatio postea in ipsis veluti Satrapijs & administrationibus perpetuò mansit, & ab eis duci cœpit, siue Senatores essent qui eas gererent, siue non excepta præfectura vrbs & prætorij, quæ pridem Senatorio ordine dignata, maturè ad Illustres transijt. Igitur spectabiles hi omnes supra clarissimos, etiam prouinciarum præsides habebantur. l. prima. C. vt omnes iudices tam ciui. quàm militi. in principio. quia scilicet prouinciæ iam in minutiores partes dissectæ & distinctæ erant: vt cognosci potest, ex indice consuetudinum pro officijs soluendarum ab Imperatore nostro post nouellam constitutionem, præcepta seu mandata præsidum continentem, posito. Quinimo Præsides ipsi prouinciarum in quibusdam subesse intelligebantur his spectabilibus: vt præfecto prætorio Africæ moderatores illarum partium. lege prima. C. de officio præf. præto. Afric. hîc enim quoque spectabilis dicebatur, dicto §. illud. in authen. de appellat. Ad exemplum horum etiam in comitatu principis spectabiles alij haberi cœpti, qui quasi inferioris generis post Illustres administrationes, aut officia assequuti erant: vt Vicarius Præfecti vrbi, Præfectus annonæ, præpositi, notarij, cornicularij, Aduocati fisci, Cartularij sacri cubiculi, scriniarij & si qui similes. Item extra comitatum principis nonnulli citra diocesim administrationes, vt procuratores Cæsaris & exactores tributorum. Hi omnes comitiæ primi ordinis adscribebantur. Nam ea propriè attributa fuisse spectabilibus videtur, hoc est, præfectorijs, vel quibus instar præfectoriæ dignitatis concessum esset. Dicebatur autem comitiua primi ordinis, quanuis Illustres antecederent: quia illustres non tanquàm comites, sed velut pars corporis ipsius Principis numerabantur. d. l. quisquis. C. ad legem Iuliam maiest. Quemadmodum & Princeps ipse se tanquàm vnum ex Senatoribus haberi vult. l. ius Senatorum. C. de dign. lib. x. Sed re vera primi erant Illustres, hoc est, Senatorij ipsi. Post ipsos autem præfectorijs & præfectorijs exæquati statim consequebantur. Et hoc est quod Ausonius ait: Præfecturarum titulo tenuere secundo. Titulus enim hic spectabilis, [[111]] erat secundus post Illustris, quanuis ad primi ordinis comitiuam pertineret Cassiodorus in formula comitiæ eiusdem primi ordinis, Quid ergo, inquit, de tali honore sentiatur, agnosce. Quando Præfecti viri pro tot laudabilibus institutis, huius inueniunt procœmia dignitatis, & meritò cum tanta pompa cæditur, quæ Senatorij quoque ordinis splendore censetur. Spectabilitas clara, & consistorio nostro dignissima, quæ inter illustres ingreditur, inter proceres aduocatur &c. In formula quoque ipsius spectabilitatis. Atque ideò, inquit, te spectabilitatis nitore decoramus, vt sententiam tuam in conuentibus publicis spectandum esse cognoscas, cùm inter nobiles decorus adsederis. Illud enim semper tenendum, plures penè fuisse quibus imaginaria, quàm quibus vera hæc dignitas contigisset, cùm vel officia alia instar supradictorum spectabilitatis titulo decorata essent, vel codicillis hæc dignitas, vocantibus sæpenumero concederetur. Comitiæ autem secundi ordinis rara in iure mentio, tantum in vltima constitutione tituli, De professoribus & medicis, libro x. C. inuenimus. Nec quinam proprio huic Comitiæ adscriberentur, satis compertum habemus. Ex prædictis tamen planè apparere arbitror, quid sibi voluerit Isidorus, cùm scripsit, Primos ordines Senatorum dici Illustres, secundos spectabiles, tertios clarissimos. sed re vera posteriores hi duo ordines, non propriè Senatores erant, quòd scilicet ad munia Senatoria attinet, sed quòd ad dignationem atque honorem duntaxat. Nam inter Illustres quoque ipsos, gradus rursum fuisse quosdam, necesse est dicere, cùm aut simpliciter Illustres, hoc est, Senatores essent, aut secundum administrationes & potestates quas obtinuerant, & vtroque modo intelligi posse arbitror, quod Pomponius scribit. l. iij. de Senatoribus. *Qui indignus est inferiore ordine, indignior est superiore.* Et quod Modestinus tradit. l. spadonem. §. scire oportet. de excusatione tutorum.

Si quis Senator sit, Tutor erit etiam liberorum eorum, qui inferioris ordinis Senatores sunt. In quo etiam Augustini autoritate defendimur. Illud nequaquam rectè Alciatum existimasse arbitror, non à muneribus, seu officijs ipsis dignitates accipi, sed Illustres viros ad ipsa munera assumi consueuisse. Nam secundum hæc quæ hactenus diximus, Illustratus dignitas ac titulus, aut ab administratione, aut à Senatorio munere ducitur, aut personis quibusdam, ad exemplum eorum qui hæc gesserunt, codicillis indulgetur, qui alio modo initio quæratum non animaduerto. Nam generis Illustrium caput aliquod fuisse necesse est dicere, nec à genere ducitur, nisi eo modo quo suprà dixi. Postremò meminerimus, spectabiles administrationes & illustribus nonnunquam committi, quod Iustiniani constitutio indicat, dicta l. si quando. C. de appellat. His pristina Illustratus dignitas non minuitur, sed noua spectabilitatis accessione augescunt. Ab his an perinde atque ab Illustribus, an verò vt à spectabilibus appellari oporteat, Iustiniani constitutiones definierunt. dicta l. si quando. & l. præcipimus. C. de appellat. auth. de appella. §. illo. Eadem ratione credendum est, & ex his qui tantum clarissimi essent, & ex his quoque, qui nec clarissimi nec Illustres erant, quosdam ad spectabilitatis gradum sæpissimè atque indifferenter promoueri consueuisse. Hæc de his dicta sint. Hinc ad alia transeamus.

[[112]] L II. Marcellvs Lib. III. Digestorum.

Cassius longinus non pvtat ei permittendum *qui propter turpitudinem &c.* Supplet glosa vetus, vt apparet, intelligendum esse, de turpitudine in officio commissa. Ego amplius & circa res ad officium, hoc est, ad munus ipsum senatorium pertinentes, accipiendum arbitror. arg. l. eadem. §. j. ad legem Iul. rep. aliter non vera nec bona esset ratio, quam subdit: quia lex Iulia repetundarum hæc fieri vetat. Nam lex Iulia repetundarum, initio contra eos lata est, qui in officio, aut quocunque ministerio publico positi, auaritiæ causa perperam statuissent, vel decreuissent. Postea ad omnes omnino, qui quacunque de causa in officio, aut munere publico corruptè egissent, extensa est. l. iubemus. C. ad legem Iul. repet. & l. vij. §. hodie. ff. eo. titu. vbi dixi in rub. cum igitur publico iudicio damnatus, infamis fiat, meritò à testimonio repelli debuit. l. iij. §. lege Iulia. de testibus. d. l. ea lege. §. primo. Quod verò Accur. ait, siue amoto irrogetur infamia iuris, siue infamia facti, habere locum quod hîc dicitur. Vtile quidem est, vt sciamus, non omnem qui ordine mouetur, infamia iuris infamem fieri, sed causam inspicere, an famosa fuerit. l. ordine. infrà ad municip. l. ad tempus. de decurio. l. qui cum vno. §. ad tempus. de re milit. l. ictus fustium. infrà de his qui no. infa. Sed veram non esse Accursij sententiam, saltem quòd ad dicendum testimonium attinet, ex supradictis intelligi licet. Nam qui propter aliam turpitudinem, aut causam, quæ infamiam iuris non irrogat, amotus fuerit, & si Iudex dari prohibeatur. d. l. cum prætor. infrà de iudicijs. non tamen etiam à testimonio ferendo repelli eum iure cautum est, quanuis existimatio eius apud bonos viros grauata sit, quam infamiam facti appellamus. Leuior tamen fides his adhibetur. glos. in l. j. C. de sac. sanc. eccle. vbi Ias. & in l. nullam. C. ex quibus cau. infam. irrog. l. iij. §. duæ causæ. infrà de Carb. edicto. Eandem propemodum interpretationem facit Bart. quanuis non eisdem rationibus vtatur, dum Accursij erratum frustra tueri conatur.

L. III. Modestinus Lib. VI. Regularum.

Senatorem remotum a senatu, capite non minui, *sed Romae morari, Diuus Seuerus & Antoninus rescripserunt.* Sed ei Romae morari Modestinum scripsisse puto. Nam hanc particulam multis locis intercidisse aliàs adnotauimus. Sanè cum duo hæc sint pronunciata, de priore quidem dubitari potuit, quia generaliter traditum est, capite eos minui, quorum status mutatur. Instit. de capitis diminutio. in princip. Sed hinc non status sed dignitas mutatur. Instit. eodem. §. quibus. lege cognitionum. §. minuitur. de varijs & extraordinarijs cogni. Merito capite eum non minui responsum est, nec distinguendum, an ex famosa causa motus sit, an non: cum nec infames, nec ignominiosi capite minuantur. Si non aliud concurrat, quod eorum statum mutet, veluti si libertatem quoque vel ciuitatem, **[[113]]** aut familiam cum accepta ignominia amittant. l. fina. ff. de cap. dimi. posteriori pronunciato dubium facere potuit, quia de militibus traditum erat, ignominiae causa missos, neque Romae, neque ubi princeps sit, morari posse. l. sed & milites. §. scribit autem. de excus. tu. l. milites. §. missionum. de re mil. l. ij. §. miles. de his qui not. sed non placuit principibus, hanc poenam propriè in militibus constitutam, ad vrbanas dignitates extendere. Nam & si similis fortè conditio, non tamen exemplum par subesse visum est. Hinc apparet deceptum Accursium, dum distinguit, an ex famosa causa remotus sit hic Senator, an ex alia non famosa: cum nec milites quidem ex causa non ignominiosa missi Romae esse prohibeantur. Nam secundum Accursij interpretationem, Imperatorum sententia peruerteretur.

L. V. Vlpia. Lib. I. Ad leg. Iuliam et Papiam.

Senatoris filium accipere debemus, non tantum *eum qui naturalis est, verum adoptiuum quoque, &c.* Subsequuntur & duo alia capita in hanc sententiam, & ad eandem legem Iuliam & Papiam. Alterum ex Paulo, alterum ex ipsomet Vlpiano descriptum. lege Papia permissum erat omnibus ingenuis præter Senatores & eorum liberos, libertinam vxorem ducere. l. lege Papia. infra de ritu nup. Præterea ex constitutione diui Marci. l. diuo. C. de quæst. Prohibebantur eminentissimorum, necnon etiam perfectissimorum virorum liberi, vsque ad pronepotes, quæstionibus, vel plebeiorum poenis subiici. Eminentissimorum verò appellatione (vt obiter hoc quoque dicam) videtur diuus Marcus significare voluisse Senatores omnes, etiam qui honoribus vsi essent, vt puta consulares & prætorios. Eos quoque qui Senatoriis ornamentis decorati essent, quique ex his omnibus defenderant, quos generaliter clarissimos appellari supra ostendimus. Perfectissimorum autem appellatione, alios comprehendere voluisse videtur, qui cum Senatorij generis non essent, magistratus tamen aut publicas meruerant administrationes, fuitque eadem constitutio etiam ad decuriones aliarum ciuitatum & municipiorum per consuetudinem extensa, vt idem Vlp. testatur. d. l. diuo. §. fi. fuerunt igitur huiusmodi priuilegia Senatoribus & eorum liberis concessa. Quare eorum interpretatio secundum subiectam materiam ex infrascriptorum capitum rationibus & autoritatibus sumi poterit. Nam & hoc intuitu à compilatoribus inserta sunt.

L. VIII. Idem. Lib. VI. Fideicommissorum.

Foeminae, &c. Fideicommissorum & legatorum quorundam incapaces erant personæ clarissimæ, veluti, si tribus eis emenda legaretur. l. patronus. in principio. de lega. iij. quam Alciatus lib. i. παρέργων. c. xvi. tesseram frumentariam interpretatur: quamuis nec ipse

quidem videatur animaduertere, eius incapacem fuisse clarissimam personam. Ideò scripserat Vlpianus hæc de clarissimis personis in libris fideicommissorum. Sed an foeminæ etiam illustres dicantur [[114]] intuitu maritorum? Et Iustiniani constitutio dici ostendit. l. si qua illustris. C. ad s. c. Orphicianum.

L. XII. Vlpia. Lib. II. De Censibvs.

NVptæ. &c. Senatores autem accipiendum est eos esse, qui à patriciis & consularibus vsque ad omnes illustres viros descendunt, quia & hi soli in senatu sententiam dicere possunt. Suspiciatur Haloander non esse hæc Germana Vlpiani verba, sed à compilatoribus, aut addita, aut in aliam formam mutata, quæ suspicio & mihi hæret. Quis tamen horum verborum sensus sit, nec Budæus, quamuis multa hoc loco scripserit, nec alius quem viderim, satis explicat, præter Alciatum, qui lib. iii. dispun. ca. iiii. obiter interpretari videtur dicta hæc esse, de descendantibus Senatorum, qui Senatores illustres fuissent, hoc est, administrationes aut honores maximos meruissent, aut certa consularia, vel alia quælibet earum dignitatum insignia obtinuissent: vt scilicet ipsos quoque qui ex his descenderant, Senatoriam dignitatem habuisse significetur. Nam putat hoc obseruatum esse, vt cùm equestris, vel plebei ordinis aliquis beneficio Principis in Senatum allectus fuisset, ius Senatorium ad hæredes suos non transmitteret, nisi & insignibus illis fuisset ornatus. Ego quòd ad insignia attinet, nemini illius officij quod gessisset insignia necessaria, aut omnino tribui solita arbitror. Sed qui verè senator fuerat, aut consul, aut Prætor: hunc sine dubio etiam citra Principis indulgentiam illius dignitatis quam gesserat, insignibus suo iure vti potuisse. Insignia autem iis tribui consueuisse, qui non gesserant. Quòd ad sensum huius capitis attinet, verius esse existimo, non de liberis Senatorum, sed de ipsis Senatoribus hæc dicta esse, siue Vlpiani hæc verba sint, siue Triboniani, quod magis suspicor. definit enim à patriciis, hoc est, à maximis dignitatibus (nam Patriciatus dignitatem hanc posterius excogitatam supra omnes iis temporibus habitam fuisse constat. l. nemini. C. de cons. lib. xii.) vsque ad omnes illustres, hoc est, in illustri dignitate positos. quorum duo genera fuisse abundè suprà ostendimus, in Rubri. huius tituli, simplices videlicet Senatores & procures, qui aliquam illustrem dignitatem gererent, Senatores esse intelligendos, quo loquendi modo, etiam aliis locis vsus est. auth. maximis. C. de nupt. & in corpore vnde sumitur, & authen. quibus modis naturales efficiuntur sui. §. Illud quoque. & authent. vt ab illustrissi. &c. Nam his locis statuitur, à maximis dignitatibus vsque ad omnes illustres, quædam permitti, vel prohiberi, & rectè Accursius addit interpretationem, vt non descensiuè, sed inclusiuè accipiamus. Eadem ergo sententia scribentis & hoc loco fuisse videtur, vt verbum illud, Descendunt, pro eo quod est, gradatim inferius procedunt, accipiamus. hoc etiam Augustino magis placet, vt quandoque in huius loci mentionem incidimus. Si tamen quærimus, an ex talibus nati, Senatores & ipsi intelligantur eo ipso quòd ex ta-[[115]]libus nati sunt, certè qui superiora tempora respiciat, etiam ea quibus Vlpianus scripsit, sine dubio dicendum videtur, Senatores eos habitos non fuisse. Senatorum enim filij duntaxat appellabantur. Id ostendunt pleraque capita sub hoc titulo, quibus separatim de Senatoribus & de Senatorum filiis tractatur. Quin de hoc potissimùm disputari videtur, vt Senatorum priuilegia ad eorum liberos extendantur, quod alioquin necessarium non fuisset. Denique allegi consueuisse constat, non solùm Senatores, verùm etiam Decuriones singularum ciuitatum & municipiorum. l. ad rem publicam. de muneribus & honoribus. & toto titulo. de decurionibus. Quam

allectionem non sine diligenti personarum consideratione fieri consuluisse, verisimile est. Natus tamen ex Senatore, clarissimus & ipse appellabatur, non solum masculus, sed & foemina. l. foemina. supra eodem. quod plenius paulò antè declarauimus, vt senatoriæ quidem dignitatis conditionem, ac veluti honorificam hanc memoriam à patre acciperet, ipsam verò Senatoriam dignitatem non acciperet, nisi cùm in Senatum demum allegeretur. Et hæc ratio est, cur multis locis, clarissimorum mentionem sic fieri videmus, vt intelligere liceat, non eosdem clarissimos & Senatores esse. Rubrica. & l. prima. Cod. vbi Senatores, vel clarissimi. l. si Senator. Cod. de dignita. libro xii. Quòd si Iustiniani sæculum & mentem eius consideremus, videtur mihi non ipse solum, sed & qui ante ipsum modico interuallo principes fuerunt, voluisse vt ex Senatoribus Senatores continuò nascerentur, nec allectio expectaretur. Quemadmodum & de decurionibus constituerunt. l. decurio fortunam. & l. in filiis. Cod. de decurionibus. libro xii. nouella xxxviii. de decurionib. §. si cui verò. Hoc significat Rubrica libro v. Cod. de tutoribus, vel curatoribus illustrium, vel clarissimarum personarum. Nam illustres ex illustribus natos haberi præsumit, quod & alibi obseruauit. l. secunda. §. quæ omnia. Cod. de veteri iure enucleando. Omnes autem illustres Senatores haberi hoc loco definit. Apertius hoc demonstrant constitutiones duæ: altera Valentini Theodo. & Archad. quæ est posterior sub illo titulo. de tutoribus vel curatoribus illustribus: altera sub eodem titulo. Cod. de decurionibus. libro xii. l. exemplo. quæ est Gratiani & Valentini. Nam in his prorsus sic loquuntur Imperatores, vt ex Senatoribus natos, Senatores vocent, etiam adhuc pueros, aut infantes. Credo raritatem ciuium & difficultatem munerum obeundorum, quæ apparent fuisse causæ, quamobrem decuriones vel inuitos in ciuitatibus & curiis retineri oportuerit. Id quod nouissimæ quoque constitutiones manifestius indicant, nouella xxxviii. l. xix. ci. In senatoribus idem quoque obseruari suasisse in Senatoribus & Senatu ipso. Hoc sanè si verum est, intelligendum videtur de filiis masculis, quique ex Senatoribus in actu positis orti essent, non si quibus fortassè illustratum, seu Senatoriam imaginariam dignitatem, vel ornamenta sola Principes indulserant, argumento l. omnes. C. vt dign. ordo ser. libro xii. Nam & si constitutionibus expressè cautum esset, vt ex Senatoribus nati, Senatores haberentur: non de aliis tamen quàm veris Senatoribus accipiendum foret: verba enim cum effectu exaudire debent. Extat apud Cassiodorum epistola, [[116]] qua illustris viri filium princeps in Senatum referri mandat, ei solere hos in Senatum allegi testatur. Quamobrem intelligere possumus, adeò inualuisse hanc consuetudinem, vt pro iure iam obseruaretur. Quod si cui mirum videatur, illustrium filios non expectata allectione pro Senatoribus haberi, cogitet is & alios olim hoc numero habitos fuisse, qui tamen re vera Senatores non erant. veluti qui honoribus populi vsi essent, quales currulibus magistratibus functi. Nam hi etiam antequàm in Senatum legerentur, pro Senatoribus habebantur. Ideò edictum de vocandis Senatoribus, ita conceptum erat, Senatores quibusque in Senatu sententiam dicere licet: vt Aul. Gell. scribit, libro iii. Noct. Att. Cæterum si secundum Alciati sententiam hunc locum interpretari velimus, subiecta illa ratio. *Quia & hi soli in Senatu sententiam dicere possunt.* Non satis conuenire videbitur, non enim soli hi sed & alij quoque sententiam dicunt: vt patritij ipsi & consulares, qui per se initio in Senatum venerunt, nisi solos intelligas, ex descendantibus Senatorum, de quibus descendantibus hoc loco agat. Nam Senatores alij erant, præter illustres, imaginarij & ficti, velut clarissimi tantum & spectabiles, de quibus ad Rubricam scripsimus. Hi Senatoria munera non obibant. Quare nec qui ex his descenderant, in Senatu sententiam dicebant. Sed nec hanc interpretationem probare possum, quia nimis durè subauditur illud verbum, *Ex descendantibus.* Nec Alciatum in mente hoc

habuisse arbitror. Sed superiora verba duntaxat interpretari, posteriorum istorum securum: in quibus tamen tota difficultas consistit.

DE OFFICIO CONSVLIS. Tit. X.

Officium consulis florente repu. latissimum fuit, habuitque Imperium & potestatem maximam, excepto quòd in caput ciuis Roma. iniussu populi animaduertere non poterat. l. ij. suprà de orig. iur. & à consulibus ad populum prouocatio erat. hi etiam iudices appellabantur, quòd & rebus iudicandis initio præessent, donec prætores constituti fuerunt, vt cognoscitur ex Liuio libro iii. & Cicerone de legibus tabula secunda. Postea constituta sub domina Cæsarum ciuitate, Consulare Imperium paulatim imminutum est. Quamobrem non mirum si tum pauca de officio consulis, aut à iurisconsultis nostris, qui temporibus Imperatorum floruerunt, scripta, aut à compileribus in hos libros congesta sunt. Nam Iustiniani temporibus officium consulis, prorsus iam penè ad nihilum redactum erat. Pridem enim honorarios magis, hoc est titulo tenus: tum plures consules fieri inualuerat, quàm binos atque ordinarios, dum consulatus dignitas codicillis passim impetrabatur. l. fin. C. de decur. lib. x. l. pe. & fi. de consulibus. lib. xii. vt superius adnotauimus, in Rub. tit. prox. Idem & de Prætoribus factum erat, vt quidam etiam in his honorarij crearentur: & exigua Prætorum munera essent, vt mox dicemus, & vt Iulius Capitolinus significat, in pertinace. Igitur eadem ratione & de officio pretoris pauca tradita sunt. Scripsit tamen Vlpianus de officio consulis libros tres, quorum ex altero excerptum est quicquid Iustinianus hîc posuit. Idem Vlpianus, de officio quoque consularium [[117]] librum singularem scripsisse commemoratur, in indice ante digesta. Sed ex hoc nihil extare adhuc inueni.

L. I. Vlpia. Lib. II. De Offi. Consvlis.

OFFICIUM consvlis. &c. Consvles *apud se seruos suos manumittere posse, nulla dubitatio est.* Subaudi *hodie*, cùm scilicet vsitatum iam hoc sit, olim tamen de hac re sæpe quæsitum est. l. an manumittere. infrà de manumiss. apud collegam verò suum, cui scilicet par Imperium est, neque consul, neque Prætor, nec alius quisquam magistratus manumittere potest. l. apud. eodem titu. de manumiss. l. apud filium. secun. respon. de manumiss. vind. cuius rei illa ratio est, quòd specie quadam imperij, per lictores & verba magistratus iubentis, eximebatur seruus de manu domini, & dominus solennia quædam verba dicere solebat. l. manumissio per lictores. eod. titu. Nam imperium in parem exerceri non potest. l. nam magistratus. infrà de arb. quod ergo hîc subiungit (*sed si euenerit, vt minor xx. annis consul sit, apud se manumittere non potest: cùm ipse sit qui ex Senatusconsulto consilij causam examinat, apud collegam verò causa probata potest*) sic accipiendum est, vt apud se causam examinare non possit minor. Ideò hactenus manumittere impediatur: sed si omnino manumittere velit, tunc apud collegam suum proposita & probata causa, demum apud se ipsum manumittere poterit: quod & alibi idem Vlpianus scribit. l. si rogatus. §. fi. de manumiss. vind. aliter interpretando ipse sibi contraria scripsisse videretur, quod absurdum est. Nam probatio causæ extra figuram imperij & iurisdictionis, de plano fit apud consilium, à consule coactum. Quare in hac parte cessat ratio impediens, ne scilicet collegæ imperio submittere se videretur. Non enim submittit se imperio, qui causam duntaxat apud collegam examinare curat. Sed quomodo ipse in sese imperio vti poterit? l. ille à quo. §. tempestiuum. infrà ad Trebellianum. l. pen. de arbitris. respondeo cùm imperij species magis quàm imperium adhibeatur, verè nec cogitur

à quoquam, nec omnino cogit ipse se. Quia tamen similitudine quadam cogi videtur, ideo minus remitti de dignitate consulis visum est, si apud se id fieret quàm si apud collegam eius.

DE OFFICIO PRAEFECTI PRAETORIO. Titvl. XI.

Præfectum prætorio non senatorij ordinis, sed equestris creari solitum fuisse, ostendit Sueto. in Tito. cùm præfecturam quoque pretorij suscepisse eum, nunquam ad id tempus, nisi ab Equite Romano administratam, scribit. Durauitque hic mos (quamuis à Tito interruptus) vsque in Alexandri tempora. Hic demum hoc quoque munus Senatorium esse voluit, quod Lampridius ostendit in vita eius, cùm ait.

Præfectis suis addidit Senatoriam dignitatem, ut viri clarissimi & essent & dicerentur, quod antea vel rarò fuerat, vel omnino non fuerat, vsque eo. ut siquis Imperatorum successorem præfecto prætorio dare vellet, laticlauiam, & Senatoriam eidem per libertum summitteret. Alex. autem Senatores idcirco voluit esse præfectos prætorio, ne quis non Senator [[118]] de Romano senatore iudicaret.

Extant libri duo postremi epistolarum Cassiodori, quorum prioris initio præfatur, scripsisse se eos libros, cùm esset præfectus prætorio Romæ, sub Regibus Gottorum. (Nam hi exemplo Imperatorum viuebant.) In his semper appellat se Senatorem populo. quò fit ut Romani senatoris, qui hodie in Capitolio ius dicit, appellationem ab hoc descendisse existimem. Post Alexandri tempora ad Iustinianum vsque, supremum dignitatum omnium gradum præfectos obtinuisse, tam Vlpianus hoc loco, quàm principales constitutiones. l. præfectus. C. de offi. præf. vrb. l. nemo. de dignita. lib. xi. & nouella lxii. de constitutionibus. declarant. Idem quoque Cassiodorus libro vi. Epistolarum. Potestati, inquit, præfecti prætorio, nulla dignitas est æqualis, vice sacra iudicat, nullus ei miles fori autoritate præscribit, excepto officiali magistri militum. Curiales etiam verberat, in officio suo ius retinet singulare, & talibus tantisque noscitur iubere, quos etiam prouinciarum non auderent iudices in qualibet parte contemnere. Hæc de præfecto prætorio. Illud addendum, quò defuncto eo, constitui solebat, qui vice præfecti ageret interim, dum Princeps de nouo præfecto sufficiendo deliberaret. l. iij. §. à præfectis. de leg. iij. & præfectum habuisse ius gladii postea docebimus. l. illicitas. §. qui vniuersas. de off. præf. Alia quædam ex annotationibus Budæi cognosci poterunt.

L. I. Avrelivs Arcadivs. &c. De Offi. Praefec. Praet.

Regimentis reipubl. ad Imperatores perpetuò translatis. Annotauì suprà. l. prima. de constit. Principum, de singulis Imperatoribus Senatusconsultum fieri consueuisse, quò suprema potestas electo Imperatori concederetur, ut Victori quondam Syllæ concessam fuisse meminit Plutarchus, in vita eius prope finem. Sed Iustinianus hoc & aliis locis semper ita loquitur. Itaque veterum iurisconsultorum verba refert, ut si initio vnica lex, aut Senatusconsultum de omnibus deinceps perpetuò futuris Imperatoribus factum esset: quia scilicet temporibus Iustiniani neque lex, neque Senatusconsultum iam in eam rem necessarium existimabatur.

DE OFFICIO PRAEFECTI VRBI. Tit. XII.

Quoties magistratus ex vrbe proficisci contingebat, vigente Republica, Præfectum Vrbi creari mos erat: quia verò latinarum feriarum causa, magistratus omnes & plurima pars populi in montem Albanum quotannis conscendebant. Ideò vsitatum fuit, ut præfectus vrbi latinarum

causa singulis annis in ciuitate constitueretur, & iam velut ordinarius ac status magistratus haberetur. Hoc est, quod Pomponius scripsit, in l. ij. §. deinde Cornelius. suprà de orig. iur. quoties proficiscuntur magistratus, vnum relinqui qui ius dicat: denique vocari præfectum vrbis, & ita olim constitui solitum: postea verò latinarum feriarum causa introductum esse, & quotannis obseruari. Meminit etiam A. Gell. lib. xiiii. capite octauo, quo loco & Varronis & Q. Mutij sententiam citat, dum quæsitum refert, an Præfecto huic ius esset conuocandi, habendique senatum. Meminit & Dionisius Halicarnass. lib. vi. cùm paucis annis post exactos Reges, à præ-[[119]]fecto vrbis frustra quæritos scribit iuuenes duos, qui victoriam duorum consulum de latinis, contra quos profecti erant, in foro statim renunciauerant, ea ipsa hora qua parta esset. Latinis autem feriis sacra quædam vetusto ritu in Monte Albano fieri consueuisse, & è latinis municipiis petentibus carmen dari vsitatum fuisse constat, qua de re Ciceronis quoque versus extant in lib. de Diuinatione.

*Cum tumulos Albano in monte niuales
Lustrasti, & leto mactasti lacte latinas.*

Igitur Præfecturæ officium per eos duntaxat dies exercebatur, quibus latinorum causa magistratus aberant. Hi dies quia & pauci & feriatum erant, idcirco nullum ferè negotium (quod quidem ad iurisdictionem & pecuniarias causas pertineret) ad præfectum deferebatur. Sed de his duntaxat quoad quietem ciuitatis, & populares in officio tantisper continendos pertinerent, cognoscebat quoad scilicet magistratus reuerteretur. Nam & post latinas duo quoque alij dies religiosi erant, quibus à negotiis ciuilibus abstinebatur, quod Cicero his vernis ostendit, ad Q. Fratrem. Duo erant dies, qui post latinas erant religiosi &c. Postea diuus Augustus, vt perpetua esset præfectura vrbis, excogitauit, vt Tranquillus in vita eius scribit C. xxxvii. quod ego sic accipio, vt præsentibus quoque magistratibus intendere præfectum voluerit his rebus, & curis tumultuariis, quibus absentibus magistratibus vacare consueuerat, quæ scilicet imperio magis quàm iurisdictione continentur, & ad quietem ciuitatis ac populares exemplo cohibendos pertinent. Ideò pleraque his similia officio præfecti vrbis sub hoc titulo adscribuntur. Nam per antiquæ consuetudinis vestigia, præfecturam vrbis paulatim ad hæc peruenisse apparet. & hæc ratio est, quamobrem delicta maximè à præfecto puniuntur. Nam credibile est, huic potissimum curæ antiquitus intendisse præfectum, vt commissæ absentibus magistratibus, quorum de ea re notio esset, crimina è vestigio vindicaret, & seditionum materiam imprimis tolleret.

Tacitus lib. xiiii. Pari ignominia Valerius Ponticus afficitur, quòd reos, ne apud præfectum vrbis arguerentur, ad Prætorem detulisset: interim specie legum, mox præuaricando ultionem elusurus. Eiusdem Cornelij Taciti verba ex lib. v. annalium adscripsi, quæ superiora omnia planè confirmant. Namque antea, profectis domo Regibus, ac mox magistratibus, ne vrbs sine imperio foret, diligebatur qui ius redderet, ac subitis moderetur. Feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullio Hostilio Numam Martium, & ab Tarquinio superbo Sp. Lucretium impositos. Dein Consules mandabant, duratque simulachrum, quoties ob ferias latinas præficitur, qui consulatus munus usurpet.

Cæterum diuus Augustus, & quæ sequuntur, Habuisse præfectum vrbi Vicarium potestatis suæ, qui vice præfecti agere dicebatur, constat. l. fin. C. eod. titu. eius vicarij constitutionis formulam apud Cassiodorum videre est: quæ inscribitur, Formula Vicarij vrbis, sed inscribi debet, Vicarij præfecti vrbis, vt ex tenore eius apparet. Quanto in honore in posterioribus temporibus habiti fuerint præfecti vrbis, cognosces ex his quæ superiori titulo subnotauimus.

Nam præfecti prætorio & præfecti vrbis eandem propè dignitatem obtinebant. Plurima de præfecto vrbis colligit Alex. ab Alexan. libro vi. gen. dierum. c. xx.

[[120]] L. I. Vlpia. Lib. Singlari, De offi. Praefec. Vrbi.

OMnia, &c. Item solent ad præfectum vrbi, *etiam tutores, siue curatores remitti, qui malè in tutela versati, grauiore animaduersione indigent, &c.* Suspecti tutoris postulatio siue accusatio, mistam quandam naturam obtinet inter ciuile iudicium & criminale, vt ostendam infrà de offic. eius. l. iij. §. cùm propriam. Descendit autem ex legibus duodecim tabul. inst. de susp. tut. in prin. non ex noua aliqua lege, quæ criminalis iudicij quæstionem introduxerit. Ideò Romæ prætori, cui vrbana iurisdictio obuenebat, competisse videtur, secundum ea quæ suprà tradidi, in l. ij. §. deinde Cornelius. de orig. iur. arg. l. j. §. fin. de susp. tut. Quod ergo ait, remitti tutores grauius puniendos ad præfectum, intelligendum est à prætore. Nam hoc alibi clarè exprimitur. l. j. §. fi. de susp. tut. Prætori enim cui vrbana iurisdictio obuenisset, licebat quidem de suspecto cognoscere, & pronuntiare, sed grauius punire atque animaduertere non licebat: quoniam hoc non pertinet ad iurisdictionem. Hæc in vrbe Roma. In prouinciis autem Præsides ipsos, si res exigat, grauiores has pœnas exequi posse non dubitandum est. l. de omnibus. infrà de officio Præsidis. dum tamen per seipsos hoc faciant. l. j. §. suspecti. vbi Bart. infrà ad Turpil. Non enim ex prouinciis ad præfectum remitti oportere intelligendum est, arg. hac l. in prin. l. fi. infrà eod. & l. ij. C. eod. tit. Illud tenendum, grauiorem hanc animaduersionem erga Plebeios, & humiliores duntaxat exerceri solere. d. l. j. §. fi. de susp. tut. & l. iij. §. tutores. eod. tit. Nam Senatores & senatorij generis homines, corporaliter puniri non solent. l. diuo. C. de quæstionibus.

L. III. Vlpia. Lib. II. Ad edictum.

Præfectus vrbi cùm terminos exierit, *potestatem non habet, sed extra urbem potest iubere iudicare.* Ita sine dubio legendum est hoc responsum, vt & Haloander correxit. nam antiquior textus ab interpretibus penè corruptus est: dum verum sensum non satis absequeuntur. Notum est, potestatis verbo, in persona magistratum, imperium significari. l. potestatis. de verb. sig. imperium autem à iurisdictione diuersum intelligi. Nam iurisdictio ad causarum ciuiliū disceptationem pertinet, imperium ad coercendos homines valet, quod plenius infrà attingam. in rub. de iurisd. om. iud. & in l. imperium. eod. tit. iurisdictioni autem etiam iudicis dandi licentia inest. d. l. imperium. Cùm hoc ita sit, primò visus est iurisconsultus hæc sentire, præfectum vrbi cùm terminos egressus est suæ ditionis (ea intra centesimum milliariū circumscribitur, suprà l. j. in prin.) imperium non habere, sed iurisdictionem retinere: & propterea eo loco distentum, iudices tamen qui intra terminos ditionis suæ iudicent, dare posse, de rebus scilicet ad iurisdictionem, non etiam ad imperium pertinentibus: Quippe cùm imperium ipse iam non habeat, videturque hæc fuisse expositio antiqui interpretis, quam tamen Accursius mirè implicat atque inuoluit. Sed vera non est: negari enim non potest, id quod caput est in hac materia, quin omnino priuatus sit præfectus, vbi terminos excessit, vt de Præsidibus prouinciarum dicimus. l. iij. de offic. præsidis. Ideò nec vllam iurisdictionem contentiosam in [[121]] quemquam habere, quamuis voluntaria fortassè ei relinquatur, exemplo proconsulum proficiscentium, aut decedentium. l. j. & ij. de offi. procons. l. emancipari. suprà, de adop. qua de re aliquid paulò pòst dicam, sub tit. de offi.

procons. Prætereà generaliter traditum est, neminem posse, nisi qui in magistratu positus sit, iubere iudicare, adeò quidem vt nec quo die priuatus quis futurus sit, iudicare iubere possit. l. eum quem. infrà de iur. om. iudic. hîc autem certè extra terminos magistratum gerere dici non potest. Accedit alia quoque generalis regula, extra territorium ius dicenti impunè non pareri, quæ de illo quoque accepta est, qui cùm extra territorium agit, de rebus intra territorium comprehensis ius dicere vult, vt id facere non possit. l. fi. vbi Albericus, in princ. de iuris. om. iud. Nam quòd iurisdictionem huic Præfecto aliisque magistratibus prouincia egressis, etsi non in actu, tamen in habitu, relinqui dicunt, vt propterea iudices dare eos posse defendant, id quale sit, nec ipsos quidem satis intelligere arbitror. Quem enim iudicem dare possit, qui iurisdictionem in actum deducere atque exercere nequeat, cùm potissimum sit hoc iurisdictionis munus, iudices litigantibus dare. d. l. imperium. & l. j. eod. tit. Adde quòd nec Latini sermonis puritas satis patitur hanc interpretationem. Subaudiri enim oportet, nescio quid non satis vsitato more, puta, agens, vel, existens, hoc modo. Sed extra urbem agens, vel existens, potest iubere iudicare. Quod quàm durum sit, nemo Latinæ linguæ peritus non iudicabit. Quòd nisi ratio me longè fugit, certè duæ illæ particulæ, *Extra urbem*, melius respiciunt verbum illud, *Iudicare*, quàm verbum, *potest*. Igitur sciendum est, non idem esse iudicem dare, quòd iubere iudicare: vt hactenus falsò existimatum est, differunt enim hæc inter se. Nam iudex datur initio cognoscendæ causæ, iubetur iudicare, qui iam cognouit, sed aliquo respectu subtrahit se, ac sententiam dicere recusat. Argumento huic rei est Vlpiani responsum, sub tit. de vacat. mu. capite pen. & nouella Imperatoris constitutio, vt iudices sacras iussiones non expectent, quæ aliter inscribitur de iudicibus. Præcipit enim Imperator, vt iudices sententiam dicant, de quibus causis cognouerunt, non expectato iussu suo: quia scilicet consuetudo illa inualuerat. Hoc frequentius dicimus, cogere iudicare. Nam tractatus, de arbitriis receptis, & vt qui receperunt, sententiam dicant, totus ferè in hoc consumitur, vt cogi iudicare arbitros à Prætore doceamur, edicto suo id facturum se pollicente. Pertinet tamen ille etiam ad iudices datos. Nam sub tit. de iudiciis legimus, de qua re iudex cognouerit, de ea quoque pronuntiare cogendum esse. l. de qua re. Ait igitur Vlpianus, Præfectum vrbis, cùm terminos exierit, potestatem hoc est, imperium non habere, sed hoc ei permissum esse, vt Romæ agens extra urbem, id est, extra terminos ditionis suæ, possit iubere iudicare. Quod de his iudicibus intelligendum puto, qui cùm intra terminos iudices dati essent, & de causa cognoscere cœpissent, postea longius profecti sunt. Conuenit huic sententiæ, quod alibi relatum vidimus. l. venditor. §. fin. de iudi. Iudices à Præsede datos, etiam in tempus successoris durare, & cogi pronuntiare: quia scilicet iniquum est, magistratus, aut loci mutatione, susceptam cognitionem deseri, & litigatores frustrari. Facit etiam Valentiniana constitutio. l. ij. C. eo. tit. qua permittitur Præfecto, officiales suos & populares homines Almæ vrbis ditioni obno-[[122]]xios, arbitrato suo de prouincia euocare, quamuis seditioni obnoxios in omnibus codicibus corruptè legatur. Non negauerim tamen, iubere iudicare, interdum accipi pro, iudicem dare. l. Prætor. §. qui autem. infrà de vacat. mu. vt in l. xii. tab. à Cicerone relata, Prætor esto, qui priuata iudicet, iudicarive iubeat. Sed frequentius hoc, quo dixi sensu, accipi contendo, vt ex duobus responsis superius citatis apparet. d. l. eum quem. d. l. venditor. §. fin. Nec tamen incongruum existimarem ita intelligi hoc responsum, vt præfectum Romæ agentem, etiam rebus integris iudices extra terminos dare posse dicat: qui scilicet de rebus intra terminos contractis cognoscant & decident. Æquum enim vt & de his extra urbem quoque constituere Præfectus possit. Ex his apparet quam longè errauerint doctores nostri sumendis argumentis ex hoc responso. Nam secundum

nostram interpretationem, nec Legatus Pontificius (quem de latere legatum vocant) nec Proconsul, nec Præses extra commissam sibi prouinciam agentes rescribere, iudicare, aut causas delegare poterunt, quod omnes falsò admittunt. Nec hoc cuiquam mirum videri debet: cùm hi prouincias egressi, statim priuati esse incipiant. d. l. iij. de off. præ. At qui in prouincia est, imperium tenet. Ideò facilius extendere & prorogare id potest, quàm priuatus iam in prouinciam, vnde egressus est, imperium quod non habet, reflectere. Sanè vno casu, si necessariam moram in itinere patiantur, antequàm adhuc in prouinciam peruenerint, hæc atque alia huiusmodi facere poterunt. arg. l. aliquando. eo. tit. de off. procons. & legati. Quòd si ex prouincia decedendum eis sit, iurisdictionem antequàm proficiscantur, mandare debent, arg. l. j. §. huius rei. infrà de off. eius. Nam vbi semel decesserint, incipiunt statim priuati esse. Ideò iurisdictionem quam iam non habent, minimè alteri mandare, nec per alios hæc quæ ad iurisdictionem & imperium attinent, explicare possunt. Hæc de his, qui magistratus, aut quasi magistratus prouincias & administrationes ad tempus sortiti sunt. Aliud dixerim in episcopis, & cæteris qui in perpetuum creantur, quales nostri temporis Duces, Comites, Barones, & Marchiones. Hi enim sine dubio, vbicunque distineantur, potestatem & dignitatem atque officia sua retinent. Ideò & prædicta facere poterunt: qua re placent doctorum distinctiones. Ratio diuersitatis inter hos & illos manifesta est. Hi enim principis, aut populi instar obtinent, & perpetuas ac proprias dignitates acceperunt. Magistratus autem tantisper mandatas ac veluti precarias potestates gerunt.

DE OFFICIO QVÆSTORIS. Tit. xiii.

ORIGINEM & progressum quæsturæ qui plenius nosce cupiat, is Cornelium Tacitum legat: cuius hæc verba sunt. lib.

Annalium xi. Iisdem consulibus P. Dolabella censuit, spectaculum gladiatorum per omnes annos celebrandum pecunia eorum qui quæsturam adipiscerentur. Apud maiores virtutis id præmium fuerat, cunctisque ciuium, si bonis artibus fiderent, licitum petere magistratus, ac nec ætas quidem distinguebatur, quando prima iuuenta consulatum, ac dictaturas inirent. Sed quæstores Regibus etiam tum imperantibus instituti sunt, quod lex Curiata ostendit, ab L. Bruto repetita. Mansitque [[123]] Consulibus potestas deligendi, donec eum quoque honorem populus mandaret. Creatique primum Valerius Posthumius, Æmylius Mamercus lxiii. annos post Tarquinius exactos, ut rem militarem comitarentur. Deinde gliscentibus negotiis, duo facti, qui Romæ curarent, mox duplicatus numerus, stipendiaria iam Italia, & accedentibus prouinciarum vectigalibus. Post lege Syllæ viginti creati, supplendo senatui, cui iudicia tradiderat. Et quanquam æquites iudicia recuperassent, quæstura tamen ex dignitate candidatorum, aut facilitate tribuentium, gratuito concedebatur: donec sententia Dolabellæ velut venundaretur. Hactenus Tacitus.

Asconius quoque Pædianus, hæc, inquit, erat prima Senatoris administratio, quæstorem fieri, & in prouinciam curam gerere pecuniæ publicæ, in vsus diuersos erogandæ. Titulum de officio quæstoris, & in Codice constitutionum habemus. Extat prætereà nouella Iustiniani, quæ inscribitur, de quæstore. Sed hæc de alio quodam quæsturæ genere loquitur. Fenestellam (quem Vlpianus paulò post autorem laudat) citat & Asconius Pædianus passim in expositione orationum Ciceronis. Huius Fenestellæ librum, quem de magistratibus Romanis composuerat, periisse, ex multis deinde multorum autoritatibus ac libris, alium eadem inscriptione à Pomponio Læto coagmentatum fuisse, qui sub Fenestellæ nomine, hodie circumfertur. Autor est Alcia. lib. iiii. de verb. sig. prope finem. Cætera quoque ad hunc

titulum pertinentia magis ad historicam cognitionem, quàm ad facultatem Iurisconsulti spectant.

DE OFFICIO PRAETORVM. Tit xiiii.

QVO tempore Prætores primùm creari cœperint, & quod ius quæve illorum potestas ac numerus fuerit, tradit plenè Alex. ab Alexandro, eum videto in genialium dierum libris. Pleniùs autem ea quæ Prætoris officio posterioribus his temporibus relictæ sunt, in Codice constitutionum explicantur, sub eodem scilicet tit. *de officio prætoris*, ibi etiam numerum Prætorum, quos olim decem & octo creari solitos constat, ad tres redactum fuisse legimus, qui proprium larem ac domicilium in ipsa vrbe haberent. Loquebantur enim Imperatores illarum constitutionum autores, de vrbe Roma. Quinquàm Iustinianus videatur accipi voluisse de Constantinopoli. Sanè Prætori merum Imperium non competiisse plerique existimant, tum quia legimus Præfecturam vrbis omnia crimina sibi vendicasse. l. j. de off. præf. vr. tum ex eo quoque quòd solet Prætor remittere tutores, qui dolo versati sunt, circa substantiam pupillorum, ad Præfectum vrbis puniendos. l. j. §. fi. de susp. tut. Sed vera non est hæc opinio, vt abundè iam demonstraui in l. ij. de orig. iur. iunctis not. in Rub. de offi. præf. vr.

L. III. Vlpianvs Lib. XXXVIII. Ad Sabinvm.

BARBARIVS Philippvs cum servus fugitivus esset, *Romæ præturam petiit, & Prætor designatus est*. Repetierat hoc exemplum Pomponius ab antiqua historia, quò maior utilitas quæstionis appareret: ne nunquam posse hoc accidere crederemus: vt servus per errorem Præturæ imponeretur. Cæterum verba hæc, & quæ postea in fine capitis subiiciuntur, *Quòd ius multò magis in Imperatore seruandum est* accidisce hoc ostendunt, cum libera adhuc ciuitas esset. [[124]] Nam Pomponij temporibus, magistratuum creatio ad curam principis pertinebat. l. j. ad leg. Iul. de ambi. Antea autem à populo solemniter more magistratus petebantur, & tribuum suffragiis mandabantur. Nam quòd Accurs. hoc loco scrupulum iniicit, quasi lex ambitus vetuerit honores & magistratus peti. Falsum id esse dignosci potest. Cum legem ambitus eos tantum tenuisse constet, qui per pecuniam, aut malis artibus inuadere magistratus & ad populi Rom. honores obrepere conati essent: vt docet Alex. ab Alex. lib. iii. c. xvii. apparètque ex lib. Q. Ciceronis ad M. Fratrem, qui inscribitur, de petitione consulatus. Præhensiones verò & blandam petitionum rationem minimè vnquam lex illa sustulit. Hodie etiam hoc sensu accipi debet. Caput i. ad leg. Iul. de ambitu. Cum ait, contra hanc legem, &c. Nam in municipiis & ciuitatibus cæteris, excepta vrbe Roma, sententia eius legis etiam nunc viget, & utilis interpretatio esse potest.

DE OFFICIO PRAEFECTI VIGILVM. Tit. xv.

L. I. PavlvS Lib. Singvl. De Offi. Praef. Vigi.

APVD vetustiores incendiis arcendis triumuiroi præerant, &c. Hi fuerunt triumuiroi capitales, quorum mentionem Pomponius facit, in l. ij. suprà de orig. iur. qui & nocturni dicebantur. Eorum munus ad præfectum vigilum translatum est: cui rei vt multis aliis antiquorum

magistratuum mutationibus, ac dignitatis & officiorum diminutionibus, Augustus studuit, re vera quò magis Reipub. statum mutaret, & veterum institutorum obliuionem induceret. Cæterum sub prætextu illo, quò quidam minus diligenter officio suo vacare, aduerti essent. Sic Prætorum munus quod ad criminalia iudicia attinet, ad Præfectum vrbs per occasionem traduxit: vt superius etiam admonuimus.

L. III. Pav. Lib. Sing. De Offi. Praefe. Vig.

NAM saltem, &c. Et super omnes praeposito spectabili viro qui *Præfectus vigilum* appellatur. Equidem Romanum hunc fuisse scribit Dion, quem Augustus primùm Præfectum fecit. Quare ex hoc loco apparet, spectabilis titulum initio additum equitibus, qui ad præfecturas prouherentur, non autem Senatoribus. Nam & Præfectus Augustalis spectabilis appellatur. l. j. de of. præf. August. Cùm nec ipse Senator esset, sed equestris ordinis: magna tamen eius administratio atque imperium: qua de re plenius modò diximus, in rub. de Sena. Mirè delirat hoc loco Accurs. dum duos esse facit Præfectos vigilum, cum re vera non nisi vnus sit de quo & Paul. hîc & Pomponius superius loquutus est, de orig. iu. l. ij. §. & hæc omnia. De hoc quoque præfecto vigilum, pauca quædam scribit Alex. ab Alex. lib. iii. gen. dier. c. xvi. Non fuisse huic potestatem sæuere animaduertendi inter omnes constat. l. vnica. C. e. & l. fi. hoc ti. Quidam tamen existimant, potuisse eum in seruos vsque ad mortem animaduertere. ar. l. fi. infra de cond. cau. da. quod verum puto. Sed merum hoc imperium in omnes cur non & huic Præfecto datum sit, magno negotio quærit Albe. hîc, & in l. illicitas. §. qui vniuersas. de off. Præs. Vera ratio est, extra ordinem constitutum eum, non tanquàm magistratum cognoscere, sed per noctem & tenebras securitatem duntaxat præstare, donec luxerit. d. §. & hæc omnia. & l. iij. hoc ti. Ideò satis supérque permitti ei visum est, si humiliores modò castigare posset, iudicij for- [[125]] ma non seruata, vt ego interpretor, eos scilicet quos vel noctu deprehenderit, vel nocte non deprehensos, per lucem demum inuestigauerit. Et hoc est quamobrem de solis furibus, effractoribus, & incendiariis cognoscat. nam non alij magis per noctem delinquant, & ciuitatis velut quietem conturbant. Hos Præfectos hodie in Italia Barisellos, in Gallia Subuigeros & Subuicarios appellant.

DE OFFIC. PROCONSV. ET LEGA. Tit. xvi.

SCRIPSERUNT multi ex veteribus Iuriscons. libros, de offi. Procons. & Rectorum Prouinciarum. Ex his compositus est hic & sequens tractatus, qui de officio Præsidis inscribitur. Sunt & alij duo in primo Codicis libro: alter, de officio Proconsulis, & legati: alter, de officio Rectoris prouinciæ &, vt nulli patriæ suæ administratio sine speciali permissu Principis permittatur. Hos qui bene & diligenter legerit, ac memoriæ mandauerit, vtilitatem vel maximam capiet. Nam pleraque in vniuersum ad regendas & administrandas prouincias pertinentia, sub his tit. comprehensa sunt. Alia insuper valde vtilia & scitu digna congegit Imperator in singularem constitutionem, quam inscripsit. *Præcepta Præsidentum*, quæ inter nouellas sanctiones habetur. Si quis tamen adhuc etiam plura desiderauerit, is Epistolam Cice. legat eam, quam scripsit ad Q. Fratrem, Asiam Proconsule tunc obtinentem. Multa enim copiosè, vt cætera, disserit Cice. in ea Epistola, quibus obseruatis, regendarum prouinciarum peritissimi effici poterimus. Deligi consueuisse ex consularibus Proconsules, eosque in prouincias illas mitti, quarum cura Senatui relictæ esset. Ab Imperatoribus autem in prouincias illas, quarum sibi curam suscepissent, Præsides vel legatos destinatos esse,

interdum Senatorij, nonnunquàm inferioris ordinis viros Alcia. scribit, in l. speciosas. de ver. sig. Id verum esse, & qua ratione, quóque ordine ab Augusto primùm institutum fuerit, apud Dionem legas, lib. liii. Historiarum. Inscritbitur Rubrica híc & libro i. Codicis. *De officio proconsulis & legati*. Cæterùm nouella constitutio cxxxiiii. cui titulus est: *Vt nemini iudicum liceat habere loci seruatorem*. Prouinciales Magistratus in vniuersum prohibet in prouincijs sibi creditis vicarios instituere. An ergo legatos habere poterunt, quæri potest, & posse arbitror, qui scilicet Proconsulibus ipsis adsint, vel ab ipsis ad res gerendas pro tempore destinentur. Sed non vicarios illos, quos tunc temporis vsurpata consuetudine in singulis ciuitatibus ob auaritiam instituere studebant, hoc significat illa constitutio. Nec enim legitimum & antiquum adiutorem adimere voluit Præsidi prouinciæ Imperator, sed corruptum duntaxat morem tollere, & velut inueteratum morbum sanare.

L. II. Marcia. Lib. I. Instit.

OMnes Proconsvles, *Statim quàm urbem egressi sunt, habent iurisdictionem, non tamen contentiosam, sed voluntariam: vt ecce manumitti apud eos, &c.* An in homines duntaxat prouinciæ suæ, an omnino in omnes habeant hanc iurisdictionem quæritur? Ego puto in omnes. arg. l. emancipari. suprà de ado. Notandus est loquendi modus, statimquàm, pro eo quod frequentius dicitur, statimquum, & fortasse initio ita scriptum fuit.

Apud *Legatum verò Proconsulis nemo manumittere potest*. Opinionem Roglerij probo, vt quæ híc dicuntur, intelligamus secundum superiora, videlicet quandiu Proconsul in prouinciam non peruenerit. Ratio est in promptu: quia nec antè potest Proconsul legato mandare iurisdictionem. Cùm verò in prouinciam peruentum [[126]] est, & legato mandata fuerit iurisdictio, tunc & manumitti posse, atque adoptari, & legis actionem apud legatum esse arbitror. l. apud Proconsulem. de manumissis vindicta. arg. l. pen. infra eo. Eandem scilicet quæ apud ipsum Proconsulem in iuris dicendi munere, quamuis non eodem modo. Nam Proconsuli quidem propria est legis actio & iurisdictio, legato autem aliena & quasi precaria. Non solet tamen Proconsul inconsulto principe adimere legato suo iurisdictionem. l. solent. §. j. infra eo. qua de re plenius modò dicturi sumus in l. legatus. infra eod. titu.

L. III. Vlpianvs Lib. I. De Offic. Procons.

OBservare, &c. Nemo proconsvlvm statores suos habere potest, sed vice eorum milites in prouincijs funguntur. Statores rectè legi arbitror, non, stratores. Itaque etiam legendum titulum, lib. xii. Codicis. De statoribus, vt idem Haloander emendauit, quod & Alciatus videtur existimasse, in annotationibus ad dictum titulum. Statores autem intelligendos puto, quos alibi milites stationarios appellari vidimus. l. j. §. quies quoque popularium. suprà de offi. præfect. vrb. à stationibus in quibus manentes, Præsilibus præsto essent, ad varia officia, potissimùm tamen ad edicta, & epistolas perferendas: vt cognoscitur ex Cicerone lib. ii. Epistolarum Familiarium. Literas tuas mihi stator tuus reddidit, &c. Hodie Florentiæ Tabulatinos non absimili ratione vocant. Romæ Cursores, & Mandatarios. Sensus est, non debere Proconsulem hos eligere, de numero suorum, sed stationariis militibus, ad hæc officia sibi destinatis vti. Nec repugnat, vt Accursius existimauit, quòd his de publico, certa merces constituta sit. d. l. j. C. de stator. Híc enim nihil aliud agitur, nisi vt admoneamur, non debere Proconsulem habere statores proprios, & velut priuatos, dum fortè vti vult domesticis, aut

familiaribus suis ad hæc ministeria, sed publicis personis huic muneri vacare assuetis, vti debere. Hoc intuitu scriptum est à Paulo, præsidis prouinciæ officiales perpetuos esse. De talibus enim quibusdam Paulus loquitur. l. præsidis. si cer. pet. Sic inferiores magistratus, secum ducere non possunt Cancellarios & domesticos, ac nec assessores quidem, vt apparet: verùm his vti debent, qui sibi præpositi sint à Decurionibus ciuitatum. l. nullus. C. de assess. Quin ea potissimum huius prohibitionis ratio esse videtur, quia publico salario hi omnes fruuntur: ne minus idoneos quandoque proponerent, Rectores ipsi, alicuius affectionis, aut priuati commodi causa, quod & infra plenius attingemus. l. fin. de assess.

L. VI. Vlpianvs Lib. I. De Offic. Procons.

Solent, &c. Sed hoc genus mandati *extraordinarium est*. Accursius interpretatur speciale. Ego vtilitatis causa receptum potius, quàm stricto iure agnitum, intelligi velim. Eodem sensu & proximo cap. accipiendum puto, extra ordinem ius dicere, & vbicunque extraordinariam animaduersionem, aut pœnam imponi legimus. l. fi. de fur. cum si. Sic etiam accipiendum quod dicitur, in exercitatione publicorum iudiciorum hodie extra ordinem probari crimina. l. ordo. infra de pub. iu. Id est enim, vt ego interpretor, omissis antiquis solemnibus, et superstitiosis veterum iudiciorum *[[127]]* scrupulositatibus. Iudicia denique omnia hodie extraordinaria esse, non alio intuitu dictum puto. Inst. de interd. §. fina. Nam vt legatus proconsulis causas criminales audire possit, hoc magis ex Imperatoris benigna concessionem habet, quàm stricto iure ciuili. l. j. C. eo. tit.

Nec Enim potest quis gladij potestatem sibi datam, vel alterius coërtionis ad alium transferre. Ego indistinctè accipio, quomodocunque potestas data sit, hoc est, siue generaliter, siue specialiter, siue lege, seu qua alia iuris parte. Sed etsi commissi magistratus autoritate ac iure, seu principis delegatione generali, vel speciali competat, idem dicendum puto. Ac nec si proficiscatur quidem, Proconsul, aut Præses, licere eis exercitationem iuris gladij mandare arbitror, quamuis legis Iuliæ exercitatio à proficiscente mandari possit. Nam pœna illius legis non est gladij animaduersio, vt plenius mox dicemus, in l. j. de of. eius.

L. VII. Idem Lib. II. De Offic. Procons.

Si in aliquam, &c. Cvm plenissimam avtem *Iurisdictionem proconsul habeat, omnium partes, qui Romæ, vel quasi magistratus, vel extra ordinem ius dicunt, ad ipsum pertinent.* Extra ordinem Romæ ius dicebant, hoc est, non tanquàm magistratus, Præfectus annonæ, & Præfectus vigilum, l. ij. sanè Præfectus. suprà de orig. iur. l. fin. de off. præfect. vig.

Suetonius quoque hoc sensu in Vespasiano sorte eligit, per quos rapta bello restituerentur, quique iudicia centum viralia, quibus peragendis vix suffectura litigatorum ætas videbatur, extra ordinem diiudicarent, redigeréntque ad breuissimum numerum.

L. IX. Idem Lib. I. De Offic. Procons.

Nec quicquam, &c. Vbi decretum *necessarium est, per libellum id expedire Proconsul non potest.* Accipiendum hoc pronunciatum est, de simplici libello, quem hodie vulgò supplicationem vocant. Nam huic subscribendo, non potest, nec debet Proconsul ea expedire, in quibus causæ cognitio necessaria est: qualia sunt decreta in alienationibus rerum minorum,

dationes, vel excusationes tutorum, & similia. Nec alio sensu accipiuntur tituli illi in Codice constitutionum, quando libellus principi datus litis contestationem faciat. Et de precibus Imperatori offerendis, sensum huius capitis hunc verum esse, etiam duobus exemplis, vno ab Imperatore, altero ab Vlpiano ipso relatis manifestè comprobatur. l. minorum. C. de præd. min. l. excusare. de excu. tut. Hodie nulli ferè non nota huius responsi sententia, quamvis antiquiores difficillimam eam omnium existimauerint.

De Plano autem Proconsul potest expedire hæc. De plano fieri aliquid dicitur ad differentiam eius, quod fit pro tribunali, quicquid Accursius commentetur. Marcellus. l. j. §. abolitio. ad Senatuscon. Turpil. Abolitio priuatim à Præsede postulari & impetrari solet. Item pro tribunali, non de plano, Paulus quoque l. vnus. §. fin. de pœnis. Custodiæ non solum pro tribunali, sed & de plano audiri possunt, atque damnari. Scribit Bartolus ad nouellam Fæderici constitutionem extrauag. ad reprimendum. in verbo, de plano, multa huc pertinentia, copiosèque ostendit, quæ causæ de plano expediri possint, quæ non. Reminiscendum [[128]] etiam hoc loco causas quasdam antiquitus fuisse cognitionis, quasdam ordinarij iuris. Cognitionis esse dicebantur, quæ proconsul, aut princeps extra ordinem audiret: ordinarij iuris, quæ solemnibus iudiciorum more, statis temporibus agebantur, qua de re Alciatus scribit, lib. vi. παρέργων. c. v. & lib. ix. cap. xxiii. Remanent hodièque huius differentiæ vestigia in iure nostro, non pauca, ipsa tamen differentia sublata est. Nam cum omnia iudicia facta sint extraordinaria, videntur hodie ad cognitionis potius, quàm ad iuris ordinarij speciem pertinere. Instit. de interd. §. fina.

quæ *Etiam omnium Præsidum communia sunt, debent & ab his obseruari.* Ita corrigit Haloander. Sed magis placet vetus scriptura, & debent ab his obseruari, à præsidibus videlicet, cum sint eis communia cum proconsulibus.

L. XII. Pavlṽs Lib. II. Ad edictvm.

Legatus mandata sibi iurisdictione, iudicis *dandi ius habet.* Antiquiores addiderant negationem, quia alibi legerant, à iudice iudicem datum, iudicis dandi ius non habere. l. à iudice. C. de iud. Idem esse rati iudicem dare, & mandare iurisdictionem, sed deceptos eos constat: cum & alibi sine negatione hæc sententia relata sit. l. cum Prætor. §. j. infra de iudic. & ratio hoc suadeat, vt mandata sibi iurisdictione, possit legatus iudicem dare: nam iurisdictio etiam dandorum iudicum licentiam continet. l. j. & l. imperium. de iurisdictione. om. iud. Adde quod nec in Pandectis Florentinis reperiri negationem testatur Augustinus lib. j. Emend. cap. iii. Igitur sciendum est, aliud significare, iudicem dare, aliud, iurisdictionem mandare. Iurisdictionem porrò & ius dicendi, verbum, propriè ad ciuilia, non ad criminalia pertinere, vt ex Cicerone & Pædiano Asconio tertia in verrem actione cognosci potest, quæ inscribitur, de iurisdictione. Et quidem mandare iurisdictionem, est quasi vicarium officij sui disceptandis, ac diiudicandis ciuilibus causis substituere. Quod cum faceret, solebat Prætor, vel Præses arbitrato suo deligere eum, cui iurisdictionem mandaret. Plerunque autem mandabat legato suo, vt dicam in interpretatione sequentis capitis. Et quanquam vel ad vnam causam tantum, atque inter certos litigatores, puta, Lucium & Sæium mandari possit iurisdictio. l. solet. l. Prætor. infra de iurisd. om. iud. frequentius tamen obseruatum videtur, vt generaliter in omnes causas, aut in plures quasdam eiusdem generis personas mandaretur. Credo quod ea res minus afferre posset suspitionis. At iudices inter certas personas, & ad certas controuersias ciuiles scilicet & pecuniarias, constituta etiam plerunque,

& deducta ad certum statum atque articulum causa, nominatim dabantur: vtputa, inter Lucium & Caium iudicio finium regundorum, vel iuris disceptationi, vel nudæ etiam facti cognitioni: vt nisi hoc, aut illud factum esset, quæreretur: quod iudicium in hæc, aut in illa verba, dare, vel constituere dicitur. Hi & iudices & disceptatores dati dicebantur. l. placet. ij. C. de ped. iud. Pedanæ quoque appellantur, vt mox recensebimus, in l. j. de off. eius. Legebantque inito statim magistratu, prætores magnum numerum eorum, quos iudices litigantibus, prout quibusque causis expedire arbitrarentur, darent, vt Aulus Gellius significat, lib. ii. cap. xiiii. Ho. & Atti. Addit Corasius lib. iii. Miscel. cap. xiii. etiam ex [[129]] centum viris, quibus præerant Prætores iudices sæpenumero dari consuevisse, quod & verum puto. Hi tamen iudices non prætoris arbitratu, sed vel sortitione antiquo ritu (de quo Asconius Pædianus & Seruius in illum locum Virgilij, *Quæstor minus vnam mouet*, &c. Plinius quoque in Panegirico ad Traianum, multa scribunt) vel ipsarum partium litigantium approbatione atque vnanimi petitione dabantur. arg. l. ij. §. j. & l. obseruandum. de iud. l. ex consensu. de appellationibus. Hanc ego causam esse puto, quamobrem in iure nostro hi Iudices nonnunquam appellantur arbitri. l. j. C. de ped. iud. l. si arbitrer datus. C. de senten. l. fi. infra de iudi. & quod coram eis agitur, non minus arbitrium, quam iudicium dicitur. Nam & Cicero hos ipsos arbitros honorarios appellat, hoc est, à prætore datos. Quorum, inquit, controuersiam solebat tanquam honorarius arbiter iudicare carneades. Tum alio loco, Arbiter Holanis & Neapolitanis de finibus agri à senatu datus. Sed & in oratione pro Murena Iurisconsultis obiicit, quod nunquam statuere potuerint, iudicemne, an arbitrorum dici oporteret. & Asconius Pædianus, arbitrium suscepisse eum dici scribit, qui iudicis partes suscepit. Sortitionis quoque, seu conuentionis, & consensionis huiusce intuitu in oratione pro Cluentio ita scribit Cicero.

Maiores nostri neminem voluerunt ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter aduersarios conuenisset. Iudices igitur velut nudo interuentu prætoris à partibus ipsis, vel conuenientibus, vel sortientibus, tanquam arbitri ex compromisso sumi videbantur, & vtrique ab arbitrando dicebantur, seu certè quod totius rei arbitrium & facultatem recepissent, quæ res à litis contestatione originem sumebat, vt Imperator scribit, auth. de exhib. reis. §. vbi verò. Nam litis contestatio rursus tacita quædam conuentio erat litigatorum (quod iudicium in hæc, aut in illa verba acciperent) promittentium Iudicis sententiæ acquiescere. Multum tamen inter arbitros, & Iudices datos interesse apparet. Illud potissimum quod ex sententia arbitri, compromissorij actio hoc iure nulla oritur. l. j. C. de arbi. At ex sententia huiusce iudicis dati oritur. Vtrique tamen æquè notionem duntaxat habere dicuntur. l. ait Prætor. in princ. de re iudi. non enim iudex datus iurisdictionem habet, sed notionem tantum, exemplo arbitri, vt ego sentio. arg. d. l. ait Prætor. l. notionem. de reg. iur. quod & Alciatus probat, lib. ii. parad. ca. iiii. & nos aliis argumentis inferius confirmabimus. l. fin. in princ. de off. eius. delegatus verò iudex quem nunc vocamus, is videlicet, cui vel generaliter, vel specialiter mandata est iurisdicatio, iurisdictionem vtique habere intelligitur, quamuis Alciatus lib. ii. parad. c. i. in fin. inter hunc cui ad vnam causam mandata est & iurisdicatio, & iudicem datum nihil omnino interesse putet: hanc enim opinionem falsam esse ratio euincit. Qui hæc quæ hactenus diximus, recte teneat, poterit is, vt arbitror, intelligere loca iuris nostri quædam, hactenus, vt videtur, non satis cognita. d. l. ait Prætor, in princ. & l. à diuo Pio, de re iud. totum titulum, qui & à quibus appellandum sit. l. notionem. de verb. signi. l. j. C. de ped. iud. Nos ea suo quæque loco annotabimus. Dixi sanè iudicem dari consuevisse in causis ciuilibus & pecuniariis duntaxat, propterea quod crimini

cognoscendo & publicè vindicando iudicem datum nunquam inuenimus. Quamuis mandatam ad id quandoque iurisdictionem legamus. Nam iudices, quos antiquitus sor-^{[[130]]}tiebatur Prætor, iudex quæstionis criminalis, non iudices dati, sed in consilium adhibiti dicebantur. Apparet hoc in iure nostro, vbicunque iudicis dati mentio fit. Est enim semper de ciuilibus causis, non de criminalibus. Idem significat & Plinius ad Arianum lib. ii. epistolarum. & lib. iiii. ad Vrsinum, epistola ix. quicquid Budæus aliter sentire videatur, in l. vltima. de senatoribus. circa medium. Ita enim loquitur Plinius in illis epistolis, quasi iudices propriè æstimandis litibus darentur, etiam si damnum, aut pecuniaria pœna ex criminibus peteretur. Senatus autem cognitionem retineret, vbicunque grauius aliquid in reum statuendum esset. Nunc in proposito haud mirum videri debet, si Proconsulis legatus, cui scilicet iurisdictione iam mandata est, iudicem dare potest, quamuis mandatam iurisdictionem minimè in alium transferre possit. l. fin. in princ. de offic. eius. l. more maiorum. de iurisdictione. om. iudi. Non enim iudicem dando, iurisdictionem à se abdicat legatus, aut in alium transfert, sed notionem tantum, vt ostendimus, & litigatores quodammodò consentientes ad eum quem dat iudicem remittit: quod potissimum est iusdicentis munus, vt scilicet aut ipse iudicet, aut per alium iudicari curet. d. l. j. de iuris. om. iud. Eadem ratio est, quamobrem nec iudex datus, alium rursus iudicem dare potest, preterquàm si à Principe datus fuerit. l. à iudice. C. de iudicijs. quia scilicet à Prætore iudex datus iurisdictionem non habet, quæ in dando iudice potissimum requiritur. at à Principe datus habet, quia scilicet hîc nec solemnî sortitione, nec partium approbatione deligi solet, sed principis arbitrato quod tam nouæ Iustiniani constitutiones. l. fi. C. vbi & apud quem cau. in integ. rest. l. rem non nouam. & l. cum speciali. C. de iud. quàm Romanorum Pontificum decretales epistolæ ostendunt. tit. de rescript. & tit. de officio iudicis delegati. Nec me fugit Ciceronem in oratione pro Q. Roscio, iudicium certæ pecuniæ esse dicere, arbitrium incertæ. Iudicium cùm an debeatur, arbitrium cùm quantum debeatur quæritur. multaque in hanc sententiam disseruere, quasi id declarando, de quo in oratione pro Murena dubitat. Sed animaduerti passim hæc confundi, iudiciumque & arbitrium indifferenter dici, & si non de summa quantum debeatur, sed de iure an omnino debeatur, quæstio sit. Hæc ad huius capitis explorationem sufficere arbitror. Reliqua ad hanc materiam pertinentia dicemus in aliorum locorum expositione.

L. XIII. Pompo. Lib. X. Ad Qvint. Mvciwm.

Legati proconsulis nihil proprium habent, nisi à proconsule eis mandata sit iurisdictione. Cùm ea sit natura illius particulæ, Nisi, vt in casu excepto concludat contrarium eius quod propositum est, puto ego hîc legendum esse, nec si à Proconsule, &c. Nam & superius, in l. solent. §. sicut. dixit licere Proconsuli adimere legato suo iurisdictionem, dum tamen consulto Principe id faciat, si potest legato adimi iurisdictione à Proconsule, certè nequaquàm ei propria est. Nam germana significatio illius verbi, proprium, est, vt aliquid sic nostrum esse significemus, vt auelli à nobis non possit: quo sensu Virgilius.

^{[[131]]} *Nimum vobis Romana propago*

Visa potens superi propria hæc si dona fuissent.

Id est, perpetua & mansura: & inferius multis locis clarè expressum est, legatum etiam mandata iurisdictione propriam eam non habere, sed eius qui mandauit munere ac vice fungi. l. j. §. j. l. & si Prætor. de off. eius. l. solet. & l. seq. de iur. om. iud. nec diuorum Seueri & Antonini rescriptum. l. cognitio. §. cùm propriam. de off. eius. huic interpretationi obstat, vt

cùm eò venerimus, explanabimus. Nam quod Accursius hîc initio de legatis futuris exponit, subfrigidum est, quasi mandata demum iurisdictione, legatus esse incipiat quis Proconsuli suo, falsum enim hoc est. Nam legatus esse Proconsuli statim quum ab eo adscitus est, incipit: potestque in aliis muneribus ac rebus, puta, bellicis, aut tributariis, munus suum exercere, quamvis mandata ei nondum sit iurisdictione. Quòd si textus non sit corruptus, necessariò dicendum arbitror, verbum illud proprium, exceptioni implicitum, pro eo quod est, certum, hoc loco sumi debere: quo sensu & Virgilius dixit.

Hunc mihi da proprium virgo sata nocte laborem.

Vt significet nullum esse certum legati munus, nisi mandata demum ei iurisdictione. Quare interim legatus quidem erit, sed ea tantum exequi poterit, quæ sibi sigillatim ac specialiter à Proconsule mandabuntur, donec iurisdictione mandata fuerit. Et hoc magis placet.

L. XIII. Vlpia. Lib. XX. Ad leg. Ivl. et Pap.

Proconsules non amplius quam sex fascibus *utuntur*. At Consules utebantur duodecim. Prætores verò Romæ duobus vsos apparet. Cicero contra Rullum ad populum, de Campanis Magistratibus. Quum cæteris in coloniis Duumviri appellentur, hi se Prætores appellari volebant. Et paulò post, deinde anteibant lictores, non cum bacillis, sed, ut hîc Prætoribus antè eunt, cum fascibus duobus. Plau. in Epid. Ius dicis. Ep. Me decet. resp. Iam tu igitur nobis Præturam geris? Ep. Quem dices digniorem esse hominem hodie Athenis alterum? Tesp. At vnum à Prætura tua Epidice abest. Ep. Quidnam? Tesp. Scies, lictores duo, duo viminei fasces virgarum. Nam Athenarum mentio fit, quia rem geri Athenis adsimulatur. qua tamen in vrbe lictorum & fascium vsum tunc temporis non fuisse constat. Sed facetum exprimit Plautus, alludens ad Romanam consuetudinem. Cornelius Tacitus lib. ii. de Germanico. Hinc ventum Athenas, foederique sociæ & vetustæ vrbis datum, ut vno lictore vteretur. Alex. tamen ab Alexandro lib. ii. gen. dierum. c. xv. scribit, Prætores sex lictoribus Romæ cum fascibus. At in provinciis sibi decretis etiam cum securibus vsos esse. Cuius rei nullum, ut moris eius est, autorem citat. scribit L. Florus in epitho. Liuij. Syllam Dictatorem cum fascibus xxiiii. processisse, id quod ante eum nemo fecerat.

L. XV. Lvcinivs Rvfinvs. Lib. III. Regylarvm.

ET legati proconsulvm tutores dare possunt. Quia tutoris datio nec iurisdictionis est, nec imperij. Sed ei soli competit, cui nominatim à lege, aut senatusconsulto, aut à Principe id iuris concessum est, ut tutores dare possit. l. tuto. §. tutoris. infra de tutelis. ideò non [[132]] poterant legati Proconsulum tutores dare, quamvis mandata eis esset iurisdictione: nam imperium quidem per se non habent. Mandata autem iurisdictione non pertinet ad hanc facultatem. Primus igitur diuus Marcus oratione sua legati Proconsulum & quibusdam aliis ut iuridico Alexandria specialiter hoc concessit, ut tutores dare possent. l. j. infra de tuto. & curato. datis ab his. l. ij. de offi. iurid. Alex. Hoc ergo est quod hîc quoque refertur, legatos Proconsulum tutores dare posse, quod exaudiendum est, speciali iure per dictam orationem eis indulto. Sed an mandata demum eis iurisdictione, an & antequàm mandetur tutores dare possint, quæritur. Ego puto non nisi post mandatam iurisdictionem, hoc eis permitti. arg. suprà eod. titu. l. legati. & l. cognitio. §. cum propriam. infra de officio eius.

L. XVI. Vlpia. Lib. II. Ad edictvm.

Proconsvl portam romae ingressvs, deponit *imperium*. Imperium hoc loco accipe, insignia imperij, quibus non solum proficiscens, verum etiam decedens in itinere Proconsul vtitur. arg. l. j. suprà eod. hoc enim significat verbum illud, *deponit*. & Accur. quoque idem probat. Nam paulò pòst de off. Præs. l. iij. ex sententia Pauli dicturus est. Præsitem simul atque Prouincia excessit, priuatum esse. quò fit vt verum & solidum imperium interim non habeat, sed imaginarium & fictum. Hoc ipsum ergo est quod vrbem ingressus deponit. Quod verò Accursius putat hîc in glo. & voluntariam iurisdictionem Proconsulem retinere, quoad in vrbem peruenerit, ego verum non arbitror. arg. l. si fortè. infrà de off. Præsidis. Nec mouet me quòd proficiscens, etiam antequàm in Prouinciam peruenerit, iurisdictionem huiusmodi exercere potest. l. ij. suprà eo. non enim par ratio est decedentis Proconsulis & proficiscentis. Proficiscenti magis fauendum fuit, & prouincialium desideriis velut obuiam eundum. Decedenti satisfactum videri potest, quòd in vrbem vsque, insignibus suis vti ei permissum est.

DE OFFICIO PRAEFECTI AVGVSTALIS. titv. xvii.

Evdem titulum habemus & lib. primo. C. ac sub eo duas constitutiones, quarum posteriore non praefectus Augustalis, sed praefectus praetorio Augustali, legitur, quamvis in aliquibus libris verbum illud, *Praetorio*, non reperiri Haloander adnotet. Sed vtv res se habeat, eundem vtiq; significari arbitror, quemadmodum & Praefectus Orientis, Africae, Illyrici, nonnunquam legitur, qui tamen saepius Praefectus praetorio Orientis, Africae, & Illyrici appellatur. Indicant duæ illæ constitutiones, prouinciarum quarundam moderatores, & iudices ordinarios huic praefecto subesse. Hoc etiam Imperatoris nostri nouella constitutio demonstrat. auth. de appell. §. illud. Nam appellationum causas ab Aegyptiaco tractu, & ei adiuncta vtraque Lybia, ad praefectum augustalem defferri iubet. Quomodo scilicet, & praefecto praetorio Africae quosdam praesides subesse postea voluit. d. l. j. de off. praefec. praet. Afri. Nunc spectabilem dictum, superius ostendimus, in Rub. de Senat. Et quam ratione sic dictus fuerit, exposuimus. Vera origo & causa huius praefecti constituendi, dandique ei lege sub Augusto lata, imperium ad similitudinem proconsulum, id quod initio statim refertur, ea videtur fuisse, quòd superstitione quadam, seu certè superstitionis velamento insita prouidentia deterritus fuerit Augustus, & ante Augustum senatus, ne proconsulares fasces in Aegyptum mitterent, vt Spartianus in vltimo xxx. Tyrannorum scribit, & Cornelius Tacit. illis verbis demonstrat, lib. ii. Annal.

Nam Augustus inter alia dominationis arcana, vetitis nisi permissu ingredi senatoribus, aut equitibus Ro. illustribus (id est, vt ego interpretor, qui honoribus vsi essent) seposuit Aegyptum, ne fame vrgeret Italiam, quisquis eam prouinciam claustraque terræ ac maris, quamvis leui praesidio aduersum ingentes exercitus insedisset. Hactenus Tacitus. Ob hanc igitur causam, in prouinciæ formam redacta Aegyptus non est:

Nec senatores hunc magistratum accipere consueuerunt, sed equestris ordinis viri, quemadmodum & iuridicus Alexandriae ex his creari solitus, & si qui alij per Aegyptum administrationes gererent, quod idem Tacit. lib. xii. significat. Nam diuus Augustus, inquit, apud Equestres qui Egypto praesiderent lege agi, decretaque eorum perinde haberi iusserat, ac si magistratus Romani constituissent, & paulò pòst, Claudius omne ius tradidit, de quo toties seditione, aut armis certatum. Cùm Sempronii rogationibus equester ordo in

possessione iudiciorum locaretur, aut rursum Seruiliæ leges senatui iudicia redderent. Qui Ægypto præsiderent, Iuridicum Alexandriae & hunc præfectum accipere debemus. Nam & iuridico Alexandriae legis actionem datam constat. l. j. infra de of. iurid. Alex. Ex his intelligere licet, quare non proconsul, sed præfectus in Ægyptum, & quo ex ordine mittatur, reliqua huc pertinentia, paulò post explicabimus. in ru. de of. iur. Alex.

DE OFFICIO PRAESIDIS. TIT. XVIII.

Quibus temporibus iurisconsulti, quorum ex libris Pandectarum opus compositum est, scripserunt, longè maioris dignitatis erant proconsules & Præsides prouinciarum, quam temporibus Iustiniani habiti fuerunt. Nam tum quidem & ampliores prouinciæ fuisse videntur, & à præsilibus ad Principem, vel præfectum prætorio rectè ibatur. Sed posterior ætas magistratus quosdam interiecit, quales præfecti prætorio Africae, Orientis, aut Illyrici, qui vniuersas regiones ac velut Satrapias administrarent, atque eo ipsi plerunque accederent, remanente nihilominus, vt ego arbitror, alio generali ac supremo præfecto prætorio apud Imperatorem, vel certè patitiis, aut magistris officiorum intendentibus. Prouincias prætereà exiguiore atque angustiores fecisse videntur, vt proximè admonuimus. Propterea non mirum videri debet, si nouissimis quibusdam constitutionibus spectabiles præfecti, Præsilibus anteposuntur, aut non tam honorificus de Præsilibus sermo habetur, quàm de præfectis. l. j. C. vt omnes Iud. tam mil. quàm ciui. in prin.

L. I. Macer. Lib. I. De officio Praesidis.

Praesidis nomen generale est, eo quod et *proconsules & legati cæsaris & omnes prouincias regentes, licet Senatores sint, præsides appellantur*. Proconsules semper vtique ex Senatoribus, hoc est, ex consularibus deligebantur, at Præsides necesse erat ex Senatoribus deligi. Id hoc loco voluit iurisconsultus significare. Scribit idem & Dion lib. liii. vbi plenius rem totam ab Augusto primum institutam explicat.

IN L. II. Vide quæ scripsi, in l. si Consul. suprà de adopt.

[[134]] L. III. Paulus. Lib. XIII. Ad Sabinum.

Praeses, &c. *Habet interdum imperium & aduersus extraneos homines, si quid in alium manu commiserint*. Ita emendauit Haloander. Nam antiquus Codex habebat, si quod malum commiserint. Quicquid sit, puto etsi non manu, sed fraude aliqua, & dolo malo, aut etiam verbis (quando verborum magnam vim esse, ad veneficia creditum est) & ad corrumpendos animos aliaque permulta valent, aut alio quocunque modo nocitum sit, posse præsidem animaduertere, propter generalem quam subiicit rationem.

L. VI. Vlp. Lib. I. Opinionum.

Illicitas, &c. §. *Veritas rerum erroribus gestorum non vitatur, & ideo præses prouinciæ id sequatur, quod conuenit eum sequi ex fide eorum quæ probantur*. Ponit Accursius in principio glossæ suæ, aliquot exempla ad sententiam iurisconsulti maximè pertinentia. Nam verus sensus est, debere Præsidem iudicando negotiorum veritatem sequi, non si quid perperam à partibus scriptum, dictum, gestum, aut factum sit, errorem ad calumniam, aut perniciem

cuiusquam trahere atque arripere, sic tamen ut fides veri constet, quod probari, ad onus eius incumbere videtur, qui errorem subesse ac rem aliter atque gesta, scripta, aut dicta sit, se habere dicit. Sed quod idem Accur. hinc elicere conatur, non debere eum qui iurisdictioni præest, secundum conscientiam & religionem suam iudicare, sed secundum allegata & probata duntaxat, id nec rectè elici nec usquequaque verum esse arbitror. Fuit enim alia mens iurisconsulti hoc loco, quam talem quæstionem diiudicare, ut & Oldendorpius pridem animadvertit in Var. lectionibus. Nam magnam hac de re controuersiam antiquitus fuisse etiam. Aul. Gell. ostendit, lib. xiiii. noct. att. c. ii. Quòd si hodie reuocata antiqua consuetudine, iurare debent iudices, se quod iustius existimauerint statuturos. l. rem non nouam. auth. seq. C. de iud. iam planum est non posse iudicem contra ea quæ ipse nouit iudicare. Ego quod in specie non absimili fecisse se idem Aul. Gel. scribit, facere debere quemlibet iudicem existimo, ut iuret sibi non liquere. nam iudicandi necessitate etiam hodie, hoc dato iureiurando, eum solui apparet, nisi ex integro sibi indulgeatur tempus, quò melius cognoscere possit. l. si de meis. §. fi. de arb. l. Pom. de re iud. Neque enim hoc casu tenebitur omnino absolueri, ut Acc. putauit dict. ll. & arg. §. commodum. inst. de interdi. Nam generaliter traditum est, facti quæstionem in potestate iudicantis esse, iuris verò auctoritatem, in potestate legis. l. ordine. infra ad mu. l. j. ad s. c. Tur. quod nihil aliud significat, nisi iudicis arbitrio permissum esse, quantam quibusque probationibus fidem habeat, ut & alibi expressum est. l. eum quem. §. j. de iud. l. iij. de test. & ita accipere debemus, quocunque loco iudici aliquid ex aspectu probari posse, relatum est. l. eadem. infra de fer. l. minor xxv. an. adita. de mi. l. si irruptione. com. di. Fatendum tamen, si lege aut iure etiam de modo probationum caueatur, debere iudicem id sequi, quod constitutum est, cum generaliter traditum sit, non aliter debere iudicem iudicare quam quomodo legibus, aut moribus perditum est. inst. de of. iu. in prin. Quòd si eius potestatis iudex sit, ut alium iudicem dare possit, vel si pars à principe, aut à prætore id petat, dari alium iudicem debere expeditum est gl. ma. in c. j. de of. or. apud quem etiam testimonio prioris iudicis causa instrui poterit. c. dilecto. vbi casus, de test. l. ob carmen. §. j. infra de testi-[[135]]bus. Abb. in c. cum à nobis. eo. tit. Hodie Romæ iudices à Pontifice delegati etiam leuiore aliqua de causa sæpe iudicatu se soluunt, quod causam ad cancellariam remittere vulgo dicunt: neque enim æquum esse videtur, eum cogi iudicare, qui in talem aliquam perplexitatem incidisse se prætori, aut Principi suadere possit, quod ex dignitate, atque auctoritate hominis non difficile accipiendum puto. arg. l. licet autem. cum duabus ll. sequen. infra. de arb. hoc etiam Corrasio placet. lib. iiii. Miscell. cap. xx. Quòd si superior potestas, aut Princeps huic iudici parum fidei habeat, ideoque excusatione eius non accepta, iudicare eum cogere omnino pergat, ancipiti loco in quo variè laboratum est, in c. pastoralis. §. quia verò. de offi. deleg. vbi Panor. nec appellari posse arbitror, siquidem iudicium iam receperit, quia prætor ex edicto suo perpetuo iudicare eum cogit. d. l. licet. & per tot. tit. infra de arb. quo casu certi iuris est, appellationem non dari, quamuis doctores nostri hactenus haud satis hoc vel intellexerint, vel animaduernerint. l. fi. infra de appella. recip. vel non. Si verò non receperit, appellationis auxilium utique indulgendum esse. Quòd si in prosequenda appellationis causa, per iniuriam succubuerit, ut omnino iudicare necesse habeat: tunc (quando ex philosophorum præceptis potius omnia mala perpeti quàm iniustum, aut indignum facere admonemur) magis secundum ea, quorum ipse certam scientiam habeat, iudicare ac poenam æquo animo persolvere & sustinere, quàm secundum ea quæ perperam acta sint, decernere oportere, Panormitano, & quibusdam aliis placuisse video. in d. §. quia verò. Sed ego à Publij Affricani

exemplo discedendum non arbitror, quod refert Cicero, & probat in oratione pro Cluentio. Nam is, inquit, cū esset censor & in Equitum censu C. Licinius sacerdos prodisset clara voce, ut omnis concio audire possit, dixit se scire illum verbis conceptis peierasse, si quis contradicere vellet vsurum esse eum suo testimonio. Deinde cū contra nemo diceret, iussit equum traducere. Itaque is cuius arbitrio & pop. Romanus & exteræ gentes contentæ esse consueuerant, ipse sua conscientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. Hactenus Cicero. Exemplum autem Affricani etiam Pontificis decretis approbatum videtur. ij. q. j. §. quando autem crimen. Huc subiungi posset illa quæstio, an Iudex apud quem causa agitur, supplere debeat etiam in facto, si quid omitti animaduernerit ab alterutra partium. nam in iure supplere eum posse admittunt omnes, sed in facto distinguunt, an ut iudici notum sit, an ut priuato, ut sub priuati persona non possit, sub persona iudicis possit. Nos indifferenter & posse & debere iudicem etiam in facto sibi priuatim noto supplere existimamus: si quidem boni viri officio fungi velit, ne aliter contra religionem & conscientiam suam iudicare necesse habeat, nec vllō iure hoc prohiberi, quinimō expressè preceptum esse. l. j. C. ut quæ des. ad. par. vbi dixi. l. eum quem. §. j. infra de iud. hoc etiam Affricani exemplo superius recitato conuenit, modō ut cum ingenio & dignitate hoc faciat: & tam quod ipse admonuerit, quā quod partes dixerint, æquo animo & sine vlla differentia affectu apud se discuti patiatur: nam aliter aduocati potius quā iudicis partes tenere videretur, quod iuri publico non conuenit. l. quisquis. Codic. de postulationibus.

[[136]] *Illicita ministeria sub prætextu adiuvantium militares viros procedentia, &c.* Militares viros puto hīc appellari, cohortem exequutorum, quos vulgō birros vocamus, & ministeria illicita intelligi, quos illi secum ducerent, quasi pauciores exequutionem facere non possent: item exploratores & sicophantas, quibus ad concussionem faciendas quandoque vterentur, non inusitata etiam hodie in quibusdam Italiæ urbibus corruptela.

Sicviti medico imputari euentus mortalitatis non debet: ita quod per imperitiam commisit, imputari ei debet, &c. Sed qua pœna punietur? Respon. olim puniebatur: ut scribit Paul. lib. v. sent. recep. his verbis, si ex eo medicamine, quod ad salutem hominis, vel ad remedium datum erat, homo perierit, is qui dederit, si honestior fuerit, in insulam relegatur, humilior capite punitur. Hodie arbitrio Præsidis hoc relictum est, ut sequentia verba significant, quod iustius est ut variè ex personis causisque & morborum generibus ac circumstantiis statuatur. Hoc etiam in omnibus delictis obtinet, vbiunque specialis pœna legibus non est imposita, ut arbitrio præsidis pœna statuatur. l. prima. vbi Bartolus, de effract. §. primo.

§. *Qui vniuersas prouincias regunt, ius gladij habent, & in metallum dandi eis potestas permissa est.* Lege Valeria à Valerio Publicola primū lata. Hæc non lege Portia & Sempronii rogationibus antiquitus prohibitum fuit, ciues Romanos vinciri, verberari, necari, aut quocunque supplicio affici iniussu populi. Soli consuli permissum erat, ut cōercere & in vincula publica duci iubere posset: non tamen ut in caput ciuis iniussu populi liceret ei animaduerrere. l. ij. §. exactis deinde regibus. suprā de orig. iur. vbi Zasius. præsertim si ad populum prouocaretur. Nam de prouocantibus loquebatur lex publicolæ, ut Dionisius eam refert. lib. v. Roma. Antiq. Centuriatis autem comitiis de capite ciuis apud populum agi oportuisse, & quis ordo iudicij eius esse consueuerit, scribit Cicero in oratione ad Pontifices, pro domo sua. & Plutarchus in vita Gracchorum. Hinc actio illa nobilissima eiusdem Ciceronis, in C. Verrem, quæ inscribitur, de suppliciis, quæ scilicet ille in Siciliam Præturam gerens contra ius fasque de Ciuibus Romanis sumpsisset. Denique ipse Cicero non alio magis obiecto crimine in exilium pulsus est, quā quod ciues Romanos consul

necari iussisset, quamquàm decreto & consulto senatus id fecerat, sed indennatos necasse arguebatur, quòd videlicet populus de his non iudicasset. Durauit hoc priuilegium Ciuium Rom. etiam in tempora Imperatorum. Nam in actis Apostolorum legitur, diuum Paulum tormenta, quæ sibi à Tribuno intentabantur, vitasse: cùm Ciuem Romanum se esse dixisset, Tribunum etiam sibi timuisse, quòd eum vinxisset. Tacitus lib. xiiii. Cùm quidam more maiorum necandum reum censuisset, contradictum scribit, Carnificem & laqueum pridem abolita, & esse pœnas legibus constitutas, quibus sine iudicum sæuitia & temporum infamia, supplicia decernerentur. Hæc sunt frequentissima illa pœnarum genera potissimùm sub primoribus illis Imperatoribus vsurpata, aquæ & ignis interdictio, in insulam deportatio, in metallum, vel in opus metalli damnatio, & vt quidam bestiis obicerentur, quasi in fraudem legum recepta atque introducta. Nam [[137]] his pœnis damnati vitæ discrimen vtique adibant, carnifex tamen & gladius ac tormenta ab eorum corporibus abstinebantur, ea videlicet reuerentia, quòd Ciues Rom. essent. Sed quemadmodùm libera ciuitate nimium multis interdum grassantibus, vbi vel exemplo opus esse, vel trepidis rebus summo ac terrifico imperio contineri oportere animos videbatur, Dictatores creari moris fuit. Isque mos vt induceretur, præcipuam causam fuisse eandem legem Valeriam, Dionisius lib. v. scribit, vt essent qui fontes & citra populi auctoritatem, etiam si tribuni appellarentur, aut ad populum prouocaretur, necare, & supplicium de his sumere possent, prout ex vsu Reipub. esse existimarent, id quod & iuris nostri autores tradiderunt. l. ij. §. itaque dictatores. de orig. iur. l. j. de offic. præfect. præt. Alex. ab Alexan. lib. iiii. gen. dierum. cap. xxiii. sic Imperatores postea quàm vniuersi populi partes ac potestatem suscipere, hoc ipsum ius animaduertendi in caput ciuis, aduersus præscripta legum, quibusdam specialiter tribuere instituerunt, præfecti vrbi, præfectis prætorio, legatis suis præsidibus prouinciarum. Quia verò dictatores vti gladio consueuerant, gladiumque ab his defferri, vel præferri eis moris fuit, præcipuum insigne eorum potestatis atque imperij, quod Cicero in oratione pro Cluentio significat, illis verbis. Non censorium stylum, cuius mucronem maiores nostri multis remedijs retulerunt, æquè posthac atque illum gladium dictatorium pertimescamus. Quanquàm & fascibus vterentur, vt ostendit idem Dionis. lib. v. prope finem. & Liuius, lib. viii. (Non enim idem erant gladius & secures, quæ fascibus inserebantur. l. aut damus. §. j. de pœnis. nec his assentior, qui non de gladio materiali, sed de intellectuali, vt vocant, Ciceronis verba accipienda existimant. Nam hoc modo vitiosa comparatio, seu translatio sine dubio facta esset.) Quia gladio inquam, dictatores vti consueuerant, ideò per antiquæ consuetudinis vestigia obseruatum est, vt quibus principes tantam hanc potestatem darent gladio eos præcipuo eius instrumento adcingerent. Inde cingulum dignitatis dictum videtur, qua voce nihil frequentius in iure nostro. Hunc cingendi gladij morem fuisse ad stolam seu cingulum militare alligati, in signum conferendæ potestatis, vt de capite militis iudicare quis posset, & in damnatum animaduertere, nec alij prætereà id facere licuisse, Dionis. quoque lib. liii. scribit. Significatur etiam duobus capitibus in iure nostro sub titu. de mil. test. l. Titius. & l. penul. quæ pridem Viglius agnouit. insti. de milita. testamento. in Rub. Idem ostendit scitum illud Traiani verbum à Plin. in Panygirico relatum. Ego quidem in me si omnium vtilitas ita posceret, etiam præfecti manum armaui, &c. Et quod Dion scribit, in vita eiusdem Traiani, cùm Tribunatum militum Suræ traderet, parazonium quo pro dignitate accingendus erat, nudum ei porrexisset, dixissèque, Hunc ensem accipe, quem pro me ita demum strinxeris, si iustè imperauero, sin contrà, eo in perniciem meam vitor. Nam & tribunis militum ac præfectis classium & aliarum ius gladij dabatur: vt militaria delicta coërcere possent, &

quidem hoc intererat, quòd ab his prouocatio non erat, ab alijs erat: vt significat Paulus lib. v. sentent. recept. titu. xxviii. & Cicero de legibus, tabula ii. post princi. Hodie quicumque exercitum acceperunt, eosdem & ius animaduertendi in milites caligatos habere voluit. Iustinianus ex responso Venulei, **[[138]]** l. solent. in fin. aliàs. §. de militibus. de cust. & exhib. reor. nec appellatio aduersus horum sententias interdicta videtur, nisi seditionem fecerint. l. si quis filio. §. quod tamen. de iniust. rup. l. constitutiones. de appel. Extat apud Cassiodorum. lib. vii. variarum formula comitiuæ prouinciæ, hoc est, vt ego interpretor, regiminis, aut administrationis prouinciæ, qua ipsos quoque quibus ea comitiua daretur, gladio armari atque instrui memorat. Hinc etiam nunc mos antiquus durat, vt maioribus his magistratibus ensis præferatur, velut Romæ Senatori Capitolino. (Is & morem & nomen hoc à præfecto prætoris duxisse videtur. Præfectum enim prætorio, qui Romæ erat Senatorem populo, Gotticis illis temporibus dictum fuisse suprâ annotauimus.) Præfertur gladius etiam prætoribus, quos potestates vocant, in omnibus ferè illustrioribus Italiæ ciuitatibus. Hinc ergo factum, vt ius gladij dicatur, potestas animaduertendi hîc. & lib. ix. Cod. Theodosiani. titu. xxxi. consti. j. Et honores iuris gladij, quibus hæc potestas accederet, Lampridio in Seuero. Hactenus de verbi ratione. Nunc de re ipsa dicamus. Gladij potestatem ego sic accipiendam puto: vt Magistratus aliquem necare possit, lictoris, aut Carnificis manu adhibita. Si hoc facere non possit, nec merum Imperium, nec ius gladij habere hunc interpretor: huic autem potestati, corporales pœnas quæ vitam non adimunt, sic inesse, vt species suo generi. qua de re suo loco plenius disseram, in. l. imperium. infrâ de iur. om. iu. Hæc potestas præsidibus prouinciarum datur. Inferioribus autem magistratibus non competit, sed superioribus quoque concessa est, veluti præfectis. arg. l. si quis fortè. §. fin. de pœn. l. saccularij. §. sunt prætereà. de extraord. crim. l. iij. de crim. stell. l. si quid erit. suprâ de offic. procons. l. j. de offic. præf. vrb. Nam ferè aut de præside, seu proconsule, aut de præfecto agi animaduertas, vbicumque de intelligenda pœna corporali tractatur. Non sola autem traditione gladij materialis, hæc potestas conferebatur, sed & scripta principum mandata præsidibus dabantur, quibus hoc ius gladij specialiter eis concedebatur. arg. l. iij. supra eod. l. mandatis. infrâ de pœn. l. annonam. de extraord. crim. Hæc mandata postea perpetua esse cœperunt, & pro legibus recepta sunt. arg. l. diuus. vers. sed &. infrâ de cust. & exhib. reor. Ideò passim apud Iureconsultos veteres sic referuntur, vt habentia vim principalium constitutionum. Hodie etiam nouella Iustiniani constitutione, quam Haloander inscribit: præcepta præsidum, olim De mandatis principum. titulus erat. §. deinde verò. specialiter hoc exprimitur, vt præsides supplicia secundum leges inferant. Nam legibus compluribus suppliciorum pœnas delinquentibus proponi necesse fuit, antiquissimarum legum tenore neglecto, ne aliter nunquam contra facinorosos exemplum ederetur, cùm omnes imperio subiecti ciues se Romanos esse dicere possent. Quibus autem casibus certa pœna crimini à lege non imponitur ipsorum magistratuum arbitrio, causa cognita statui posse descriptum est. l. j. §. idcirco. de effracto. vbi Bart. Antiquitus quoque dum Respub. viguit, imperium nominatim plerumque decernebatur. Inde frequentissima illa loquendi genera imperium, aut prouinciam cum imperio decernere, aut obtinere. Proconsulem cum imperio proficisci, sine imperio rem militarem administrari non posse. Speciali enim Senatusconsulto, aut lege imperium dabatur. Ea propter dixisse videtur Papinianus, imperium quod lege datur, &c. l. j. §. verius, infra tit. iii. **[[139]]** Cassiodorus quoque loco superius citato. Vide quo iudicio fueris euectus, quando alijs vigorem fascium, videamus esse creditum, tibi autem ab ipsis legibus ferrum constet esse porrectum. tum lib. i. epistola altera ad Senatum, qua præfecturam

urbis Arthemidoro datam scribitur. Quanquàm, inquit, præfecturæ urbanæ hanc potestatem dederint leges, nos tamen specialiter delegauimus &c. Loquitur de potestate animaduertendi. Nam leges quæ de singulis proconsulibus antiquitus fierent, postea de omnibus præsidibus perpetuò sancitæ sunt principalibus mandatis, aut constitutionibus. Ex his constare arbitror, quod dicitur, præsides habere ius gladij, exaudiendum esse specialiter mandatum legibus, aut principalibus constitutionibus, vel senatusconsultis, quòd ad illos attinet, qui à Senatu mitti consueuerant, qui propriè proconsules dicebantur. Specialiter mandatum intelligo præsidibus omnibus perpetuò atque in vniuersum, ad differentiam inferiorum magistratuum, vt puta, municipalium. Item aliorum qui præsidibus fortè in prouincijs dignitate, aut administratione pares essent, veluti procurator Cæsaris. Nostra interpretatio antiquorum omnium sententiæ conuenit, qui in l. j. infrà de offi. eius. specialiter mandari consueuisse merum imperium tacito quodam consensu admiserunt, & verbum specialiter, sic accipiendum esse dixerunt, tanquàm in priuilegium & signum cuiusdam præminentiae ac iuris præcellenti. Quanquàm non satis certa ratione, vt sic dicerem, moti fuerint. Illud quoque his consequens, vt Lotharij opinionem quam Alciatus lib. ii. parad. c. vj. probat, dum merum imperium soli principi competere existimat, veram non esse dicamus. Quinimo secundum Allonis sententiam quam communiter ferè omnes hactenus sequuti sunt, etiam quibusdam magistratibus merum imperium competere & eorum proprium esse credamus. arg. l. cognitio. §. cùm propriam. de offi. eius. l. more. de iur. om. iud. specialiter tamen tributum. Enimuerò quatenus magistratuum creandorum cura ad principem spectat, hactenus ab eo magistratum accipiendo etiam imperium & illius exercitationem accipere videntur. Hoc vno intuitu Lotharij opinio defendi potest. Aliter haud quaquàm eam esse veram arbitror.

L. X. Hermogenianvs. Lib. II. Iuris Epitomarvm.

EX omnibus &c. Annotat hîc Accursius quod & suprâ admonuit, in l. illicitas. §. qui vniuersas. quanuis generaliter tradatur, præsidem in prouincia sua agere omnia quæ omnes Romæ magistratus possunt: non tamen permitti ei in insulam deportare, quod tamen præfecto urbis facere licet, ex speciali indulto, quod epistola diui Seueri ad Fabium Silonem continebatur. l. inter poenas. de interd. & releg. Huius rei rationem illam esse putat, quod in generali concessione & translatione facultatum, non veniat speciale priuilegium, quod quis habuit. Ego an verisimiliter princeps & tale priuilegium concessurus fuerit, dispiciendum censeo. arg. l. obligatione. cum ibi nota. de pign. Quod autem ad hunc locum attinet, nec lege vlla hoc cautum fuisse vt exæquatis priuilegijs ac potestate præsides haberent tantam facultatem in prouincijs, quantam in vrbe magistratus, nec responsis de hac materia loquentibus hic & l. si aliquam. §. fina. & [[140]] l. seq. suprâ de offic. procons. & d. §. qui vniuersas. hoc expressum puto, sed illud duntaxat nihil esse in prouincia quod non per præsidem expediatur. Quare cùm præfectus prætorio legem condere possit. l. formam. C. de offic. præfecti præto. nec à sententijs eius appelletur. Cùm consules xii. fascibus vtentur, alij alia insignia habeant, nemo captatis verbis hæc eadem præsidibus competere rectè dixerit. Quippe sine his administrare & regere prouincias rectè possunt. Sontes quoque meritis poenis & citra deportationis miseriam posse affici nemo dubitat. l. capitalium. cum seq. infrâ de poenis.

L. XV. Marcia. Lib. I. De Iudiciis publicis.

ILLud observandum est, ne qui provinciam regit, *fines eius excedat, nisi voti soluendi causa, dum tamen abnoctare ei non liceat*. Idem ferè statuerunt Arcadius & Honorarius. l. nullus. C. de offi. rect. pro. Sed videbatur his aduersari constitutio lib. xii. C. sub tit. de dignitatibus, qua clarissimis & spectabilibus vniuersis etiam sine comeatu ad genitale solum proficiscendi, & ubi voluerint commorandi facultas permittitur. Nam spectabiles & clarissimos etiam præfectos & præsides prouinciarum his temporibus appellari ostendimus, propterea nos eam constitutionem de his spectabilibus, & clarissimis interpretandam duximus, qui non gerunt administrationem. l. clarissimis. & l. fin. C. de dig. vel certè clarissimorum appellatione, ibi significari Senatores, quos Augustus Italia excedere prohibuerat: vt Dion scribit, lib. lii. in fi. idque etiam suo tempore obseruatum affirmat. Per spectabiles autem designari Equites Rom. de quibus eadem ratione fortassè dubitatum erat. Hæc de his qui discedunt animo redeundi. Quòd si præses, aut proconsul de prouincia excederet, non reuersurus principe inconsulto: lege Iul. maiestatis sine dubio teneretur. Videtur enim decreuisse imperium pop. Ro. l. ij. ad leg. Iul. ma. Conuenit cum hoc responso & quod apud Aulum Gellium legitur. Tribunis plebis vrbe egredi non licuisse. Sanè quod Accur. subdit, videri hodie præsidem voti soluendi causa etiam abnoctare posse, quòd generaliter in sacris literis scriptum sit. Vouete & reddite domino Deo vestro. Sacras autem literas in his quæ ad religionem pertinent, leges nostræ sequi non dedignantur. aut vt clerici apud prop. episcop. §. fi. Equidem non arbitror admittendum esse, præsertim si votum postea susceptum est, quàm prouinciam regendam acceperit. Non enim posse antè susceptæ obligationi nec per votum quidem præiudicare. arg. not. per Host. in summa, tit. de voto. §. quis vouere possit. vers. sed nunquid. Ac ne id quidem arbitror, & si antea vouisse se dicat, tali commento rectè eum se excusaturum: cùm non ideò minus principem consulere potuerit, vel solutionis voti dilationem à pontifice impetrare. c. non est voti, extra de voto. Nam Seruator noster ea quæ sunt Cæsaris, Cæsari reddi vult, nec ad soluendam venisse se, sed ad implendam legem professus est. Quare nihil exemplo perniciosum sub prætextu religionis permitti debet.

L. XVI. Macer Lib. I. De Offic. Praesid.

SENATvsconsulto, &c. Aut sisti exhiberive satisdato promittatur. Sisti accipe eum, qui iniuriam, vel furtum fecerit, exhiberi rem quæ ablata esse dicetur.

[[141]] L. XVII. Celsus Lib. III. Digestorum.

SI forte, &c. Probatur hîc proconsulem postquam ei successum est in prouincia, non habere voluntariam iurisdictionem, quamuis insignia imperij retineat, quicquid Accur. contradicat, in l. fi. suprâ titu. ii.

L. XIX. Callistratus Lib. I. De Cognitionibus.

OBservandum, &c. Id enim *non est constantis & recti iudicis, cuius animi motum vultus detegit*. Quæstionis antiquæ fuit, an iudicem cognoscendo indicia, quædam motus & sensus sui facere conueniat, an contra nunquam significare quid sentiat, ne si aliter faciat, quandoque fluctuare videatur, & sæpius mutare sententiam necesse habeat. quod indecorum putant:

vt scribit Aulus Gell. lib. xiiii. c. ij. Videtur eam quæstionem temperamento quodam Calistratus hoc loco decidere. Hodie Romæ & ferè vbique per Italiam iudices hactenus consueuerunt exprimere sensus suos, vt litigatores difficultatibus ijs, quæ eorum animos suspensos tenent, occurrant, & certiore iuris dispositionem suggerant atque aperiant: quod probabile esse videtur. arg. l. iudices. C. de iudi. si non modò leuibus de causis sæpius quàm par est hæsitarent, dum vel imperitia turbantur, vel studiorum laborem vitant. Id litigatoribus dispendium, causidicis & aduocatis emolumentum præstat.

L. XX. Papinianvs Lib. I. Responsorvm.

LEGATVS Cæsaris, vel præses, vel corrector *prouinciæ abdicando se non amittit imperium*. Olim legebatur legatus Cæsaris, idest, præses, vel corrector &c. nec hoc loco solùm sed & sub tit. de accusatio. l. hos accusare. in prin. Id an rectè mutatum sit, ex Pandectis Florentinis iudicandum est. Correctorum autem mentio etiam ex Hermogeniano paulò antè facta est. l. de omnibus. suprà eo. ti. Et Correctores eos propriè dici, qui habent id officium in Italia, quod præsides in prouincijs Accursius admonet. Alij singularum Italiæ ciuitatum propriè Correctores dici exaudiunt, sed hoc loco correctorem prouinciæ dici vides. Nec sanè vllò loco legi, Correctores Italiæ ciuitatibus ab Imperatoribus datos: quamuis Exarchas & Duces in Italiam olim missos legamus, sed hi velut præsides regionum erant. Hodie tamen singulas ciuitates quæ proprium regimen & territorium habent, pro singulis prouincijs accipi, non dubium est. glo. in l. fi. C. de præs. long. temp. Ratio huius responsi ex Vlpiano relata esse videtur, sub tit. de offic. cons. l. meminisse. Quod scilicet vsque in aduentum successoris omnia debet proconsul agere: quinimò lege Iulia maiestatis tenetur, qui inconsulto principe se abdicans imperium popu. Rom. deserit. l. iij. prope fin. infrà ad leg. Iul. ma. Sed an Magistratus Romæ abdicando se, amittant imperium, quæri potest. Et cùm ratio huius rei cesset, quia scilicet Senatus, vel Imperator alium statim subrogare possunt, nec periculum est, vt Respublica interim detrimentum capiat, puto hunc amittere imperium, sic videor legisse in multis locis, quosdam Romæ, dum libera fuit Ciuitas, semper prout cuique libitum fuit magistratu se abdicasse. Liuius libro quinto, Valerius curia egressus dictatura se abdicauit. Cicero de diuinatione. At Tiberij Gracchi literis, Scipio & Figulus, quòd Augures eas indicassent, vitio creatos esse, magistratu se abdicauerunt. Nam certè eo est ingenio Papinianus, vt non [[142]] sine causa de legato Cæsaris, aut præside prouinciæ loquutus sit, non in vniuersum de omnibus magistratibus. Quòd si principem, aut Senatum ab vrbe abfuisse proponeretur, si modò Senatus vnquàm abesse dici potest, vt puta, cum latinarum causa creato præfecto, omnes in montem Albanum concedebant, contrarium respondendum existimatum. Veruntamen siue resignatio imperij in manu principis, aut Senatus fieri debeat, siue alio quocunque modo facta valeat, vt imperium admittat is qui se abdicat, non rectè videtur Iacobus Butrig. hoc responsum inducere aduersus donationem vrbis Romæ Pontifici maximo à Constantino factam. Non enim Constantinus donando vrbem Romam abdicabat à se imperium, sed vnus vrbis dictionem dumtaxat, quæ particularis alienatio, saluo in cæteris vrbibus & prouincijs Romano imperio, cur fieri non potuerit? non secus ac si quælibet alia vrbs ab Imperatore donata decederet. Nam & ratio suprascripta in hac donatione cessat, cùm imperium in suspenso non remanserit, sed in Rom. Pont. illico translatum fuerit. Enimuerò cùm quæritur an Imperator res ad Rom. imperium pertinentes, alienare possit? de rebus soli expedita quæstio est. l. cùm multa. vbi notant omnes. C. de bon. quæ liber.

posse scilicet Imperatorem eas in quem velit conferre: sic denique Imperator Iustinianus Constantinopolitanæ & alijs ecclesijs permultas possessiones & prædia donauit. Sic post eum & ante eum alij fecerunt. Sed & si regno aliquo iure belli potitus sit, non videtur prohiberi id alienare, antequàm in prouinciæ formam redactum sit. Nam Augustum Cæsarem hoc interdum fecisse legimus, apud Suet. in Augu. cap. xlviii. Cæterùm si ditionis antiquæ populi Rom. prouincias, aut ciuitates alteri subijcere velit, vt Imperator Constantinus urbem ipsam Syluestro Papæ donasse dicitur, cuius donationis exemplum, verum an falsum Albericus refert, in l. j. ff. de offi. præf. urb. non putat Iacobus Butrig. Imperatori hoc facere licuisse, arg. huius responsi, debuisse enim si imperij, vel partis alicuius administrandæ eum pœnitebat, populo Romano, à quo acceperat, id restituere, non aut alteri tradere, aut illius quasi vacuum & desertam possessionem relinquere. Nam & Cicero ad Quin. fratrem Cæsarem, vel mortuum reprehendit, ob talem causam: Minuebat, inquit, vectigalia, donabat ciuitates ex commentario &c. Ego ad ea quæ suprà dixi, illud quoque considerandum arbitror, non ex toto similem hac in re præsidis & Imperatoris causam esse. Præsidem enim præfinitam & quasi præcariam potestatem habere, prouinciam vt regat atque administret: res verò principis, aut fisci, quarum ad procuratorem Cæsaris administratio & cura pertinet, ne attingat quidem. l. nec quicquam. in princip. suprà de offic. procons. At Imperator propriam & perpetuam atque, vt videtur, infinitam potestatem habet, quantam scilicet vniuersus populus: cùm enim lege Regia omnis potestas populi in ipsum translata esse intelligatur. lege prima. vbi dixi suprà de constitutio. princip. consequens est, vt omnia facere possit, quæcunque vniuersus populus vnquàm potuit. Non dubium autem est, quin populus tale aliquid facere potuerit. Præterea siue populus Romanus, lege illa potestatem omnem perpetuò ab se abdicasse intelligitur: certè nihil posthac eius interfuit, siue solam duntaxat procuratorem & administrationem, quod verius est, cur quemadmodum nationes & gentes ciuitate Romana do- [[143]] nando participes imperij facere superioribus Imperatoribus licuit. l. in orbe. suprà de statu hominum. non sic urbem, aut prouinciam vnquam alienare potuit Constantinus? Quid enim interest rem meam alteri communicem, an pro concurrenti quantitate donem, aut alio quouis titulo tradam? l. j. & ij. infrà pro soc. Quòd si ita planè res est, vt post legem regiam imperij ius penes populum nihilominus remanserit, nulla iam relinquitur dubitatio, si quis id quoque æquus iudex inspiciat, quod eam urbis Romæ donationem diuturnus quoque non solum populi Roma. consensus, hoc est, totius Italiæ & Occidentalium populorum, qui tam sub Imperio Romano erant, verum etiam Imperatorum omnium qui post Constantinum fuerunt, tacitus consensus atque expressa quorundam approbatio confirmauerit: vt ex historijs rectè memorat Idem Alber. in rub. ante proœm. Digest. Illud potius dubitari conuenit, num creandi Imperatoris ius Romanus Pontifex ad Germanos transferre, seu certè eorum principibus delegare potuerit. Sed hoc quoque ratione illa defendi potest, quia vniuersus populus, & quod reliquum erat Romani orbis Pontificum, arbitrio ac fidei & potestati tunc se commiserant, atque etiam decretum & legem illam diuturno ac tacito consensu postea approbauerunt. Ex his apparet, non solum diuino iure, quo maximè Pontifices nituntur, verum etiam humanis constitutionibus & legumstrarum placitis, Romanorum Pontificum causam defendi, vt etiam ab eorum nutu pendeant Imperatores. Hæc de alienationibus quas antiqui Imperatores fecerunt, in vniuersum dicta sint. Hodie non viderentur Imperatores citra periurij reatum, quicquam ex pertinentibus ad imperium alienare posse, cùm id nunquàm se facturos, electi statim iurare & conceptis verbis obligare se soleant. Reliqua ad hunc locum

pertinentia, quæ nobis in mentem venire potuerint, superius scripsimus, in l. non ambiguitur. de legibus. & in l. j. de const. princip.

DE OFFICIO PROCONSVLIS CAESARIS vel rationalis. Titvlvs XIX.

L. I. Vlp. Lib. XVI. Ad Edictvm.

Quæ acta gesta que sunt a Procuratore Cæsaris, sic ab eo comprobantur, atque si à Cæsare gesta essent. Primus Imperator Claudius tantam hanc potestatem procuratoribus suis dedit, vt scribit Tacitus, lib. xii. ann.

Eodem anno sæpius audita vox Principis, parem vim rerum habendam à procuratoribus suis iudicaturum, ac si ipse statuisset, ac ne fortuito prolapsus videretur, Senatus quoque consulto cautam plenius quàm antea, & vberius. Et paulò post, præualida nomina referre, nihil attinuerit, cùm Claudius liberos quos rei familiari præfecerat, sibique & legibus adæquarit. Quæ verba ideò referre placuit, quoniam originem ac potestatem procuratorum Cæsaris mirè indicant.

Videntur autem Imperatores, non in singulis modò prouincijs, sed Romæ quoque complures interdum habuisse diuersarum veluti negotiationum procuratores. Qui & Curatores simpliciter appellabantur: [[144]] vt curatores hæreditatum, Curatores ad bona damnatorum, quorum mentionem in antiquis inscriptionibus vidimus. Dicitur procurator Cæsaris etiam rationalis, & Comes rerum priuatarum, sacri palatij sacrique patrimonij. rub. hîc & C. de offic. com. rerum priu. sac. pal. sac. patr. per totum sit. Appellatur & fiscus & dispensator, & Actor rerum Cæsaris, l. j. C. si aduer. fisc. l. si fiscus. de iure fis. Præsides verò prouinciarum non solùm admonentur, in l. nec quicquam. §. j. suprâ titu. ii. sed videntur etiam tam ipsi quàm vrbani magistratus interminatione grauis pœnæ. l. iij. C. eod. titu. de offic. com. re. priu. abstinere cognitionem ac nec tuitionem quidem adhibere causis fiscalibus. Nam inter fiscum & priuatos cognoscit procurator Cæsaris adiuncto (vt putant) præside prouinciæ, ac præsentè aduocato fisci. l. j. vbi not. C. si aduer. fisc. sed ego præsidem interuenire oportere non existimo, nisi certo casu, cùm scilicet in integrum restitutio aduersus fiscum postulatur. d. l. ij. argu. l. fin. C. vbi & apud quem. Cuius rei specialis illa est ratio, quòd in integrum restituere magis imperij, quàm iurisdictionis est, dicta. l. fina. Non enim imperium habet procurator Cæsaris, sed iurisdictionem tantùm. Quare nec mulctam irrogare potest, l. ij. C. de modo mult. Ideò eam rem apud præsidem tractari oportuit. Cura & tractatio pecuniæ publicæ, antiquitus ad Quæstores pertinebat, quos magistratus secum in prouincias ducebant. Horum in locum procuratores postea ab Imperatoribus mitti obtinuit. Hi præsidibus & rectoribus prouinciarum salaria ab Imperatoribus constituta soluebant. Ea cuiusmodi esse consueuerint, indicant Epistolæ frequentes in vita quorundam Imperatorum. Ipsi tamen procuratores Cæsaris, quandoque etiam prouinciam regendam accipiebant. Atque hi procuratores, vice præsidum agentes, in iure appellantur. l. j. C. de ped. iud. l. iij. vbi causæ fiscales.

L. II. Pavl. Lib. V. Sententiarum.

QVod si ea bona, &c. Vide Augustinum qui eximiè hoc caput ex Thussis libris corrigit & declarat. lib. iii. emend. cap. vi.

L III. Callistratus. Lib. VI. De Cognitionibus.

CVratores Caesaris ius deportandi non habent: *quia huius pœnæ constituendæ ius non habent.* Pœnæ constituendæ ius accipere oportet, pro facultate insulæ assignandæ. Id enim hoc loco significat pœnam constituere. arg. l. j. in princip. infra quando appellandum sit. Alioquin idem frustra repetere videretur. Accur. enim propterea interpretatus est, quia pœnæ constituendæ ius non habent, id significare, quia denegatum hoc eis est. Sed violenta est hæc interpretatio, & melius conuenit quod nos existimamus. Nam insulam assignare, nec præfectus quidem vrbs potest, quanuis deportandi ius ei concessum sit. Sed vt à principe assignetur, expectare debet. l. j. §. relegandi. supra de offic. præfect. vrb. Quare apparet generalissimam esse hanc rationem, atque omnino latiore quàm si dixisset, quia ius deportandi non habet.

Dedisit hunc iuridicum Alexandrinis Caium Cæsarem, significat Spartianus in Seuero his verbis. Deinde Alexandrinis, ius Buleutarum dedit, qui sine *[[145]]* publico consilio, ita vt sub Regibus antè viuebant, vno iudice contenti, quem Cæsar dedisset, quo loco Egnatius Buleutas, seruatores interpretatur, sed magis proprium erat, decuriones. Latine enim ordinem ipsum Bulem, & Buleutas, decuriones dicimus, vt ex Plinij ad Traianum epistolis cognosci potest. Huic Iuridico, & si qui alij per Ægyptum antea iudices constituti erant, Præfectum Augustalem quodammodo superintendisse puto. Nam quia nunquam in prouinciæ formam Ægyptus redacta fuerat (vt prædiximus) maioris dignitatis hi iudices habiti erant, quàm vt Præfectus ex toto subiectos eos haberet: erant enim omnes Equestris ordinis ex quo ordine & Præfectus ipse, vt supra ostendimus, rub. de offic. præf. Aug. Propterea à factum vt eorum delicta examinandi, & super his, quæ comperisset, duntaxat referendi, non etiam amouendi, vel puniendi eos Præfectus Augustalis potestatem nactus sit. l. ij. C. de offic. Præf. Aug. Quamuis præfecti alij, vtpote orientis, aut Illyrici, plenam cognitionem de ordinariis iudicibus sub se constitutis habeant. l. penul. C. de offic. præf. Præt. Orien. Antiquitus enim ducta consuetudo eximij iuris hos Ægyptiacos iudices fecisse videtur, atque eius consuetudinis specialis ratio hæc fuisse, quam diximus, quicquid Accursius & cæteri commententur. glos. in d. l. ij. & l. illicitas. §. qui vniuersas. supra de offic. præf. vbi doct.

DE OFFI. EIVS CVI MANDATA EST IVrisdictio. Tit. xxi.

Differentiam inter hanc Rubricam & illam quæ lib. i. Codicis inscribitur, *De officio eius qui vicem alicuius Iudicis, vel Præsidis obtinet.* Illam verissimam arbitror, quòd sub illo titulo tractatur de eo qui pro tempore in prouinciam missus est ab Imperatore, vel alicui tribunali, aut iurisdictioni præpositus, non vt ipse, vel Præsides eius prouinciæ sit, vel magistratum eum gerat, sed vt pro tempore, ac velut aliud agens illo munere fungatur, donec proprium Præsidem, vel magistratum Imperator creauerit. Exempli causa Procurator Cæsaris, defuncto vel remoto Præsidente prouinciæ, vel omnino in eius defectum. Nam his sæpenumero vt & vice Præsidium in prouinciis agerent, mandabatur. l. j. C. de ped. iud. l. iij. C. vbi cau. fisca. Nonnunquam etiam Romæ constitui vsitatum, qui vice præfecti Prætorio ageret. l. j. §. à

Præfectis. de leg. iij. Præfecto fortè diem functo, vel finito eius magistratu, dum princeps de alio constituendo maturius deliberaret. Sub hoc autem titulo de his agitur, qui aliis gerentibus magistratum, atque etiam præsentibus in prouincia, vel in ciuitate, ipsi eorum iurisdictionem exercent. Titulus in Codice etsi non omnino ad verbum huic consimilis, tamen sub quo eadem quæ sub hoc nostro materia tractatur: ille est lib. iij. *qui pro sua iurisdictione iudices dare dariue possunt*. Nam vnica sub illo titulo constitutione non aliud agitur, nisi vt hoc doceamur, neminem qui non propriam iurisdictionem habeat, hoc est, cui ab alio mandata sit iurisdictio, causas alij delegare posse, nisi à Principe Iudex datus fuerit, quamuis interpretes vulgo alia quædam in illius constitutionis interpretatione commenti sint.

[[146]] L. I. Papinianvs Lib. I. Qvaestionvm.

QVæcunqve specialiter lege, vel *Senatusconsulto, vel constitutione Principum tribuuntur: mandata iurisdictione non transferuntur*. Videntur ferè omnes existimasse, Papinianum his verbis idem significare voluisse, quod alibi relatum est. Neminem posse merum imperium, hoc est, gladij potestatem sibi concessam in alterum transferre. l. solent. in principio. suprà de officio Proconsu. l. nemo potest. infrà de regulis iuris. Et quærenti mihi cur, & an omnino specialiter hanc ipsam gladij potestatem lege, Senatusconsulto, aut constitutione Principum tribui necesse fuerit, veniebat in mentem, quod antiquitus in caput Cuius Romani iniussu populi, animaduerti non liceret. l. secunda. §. initio. suprà de origine iuris. vt superiore libro plenius admonuimus, in l. illicitas. §. qui vniuersas. de officio Præsidis. Idcirco euenire potuisse, vt de singulis, singulorum commissis, vbicunque de capite cuius agendum esset, aut ad populum diem dici, & cum populo agi, aut si speciales iudices constituere visum foret, speciales leges ferri necesse fuerit, quibus tum alios iudices, tum in primis eum qui quæstor, hoc est, quæstionis iudex appellabatur, creari, & iudicio certam formam dari mos erat, donec P. Corn. Sylla primò, deinde Pompeius, & Cæsar publicorum iudiciorum quæstiones, vt aduersus quemlibet statæ ac perpetuæ essent, constituere. l. ij. §. deinde Cornelius. suprà de origine iur. Hactenus opinionem meam etiam Duareno probari animaduertebam, cap. liii. Anniuers. disputat. Quemadmodum verò in ciuilibus causis nemo sine certa actione experiri potest, quinetiam qua quisque actione agere velit, nominatim edere debet. l. prima. infrà de edendo. Sic in criminibus quoque æquum visum esse reputabam, neminem sine certa lege damnari. l. aliud. l. si qua pœna. infrà, de verborum significatio. vnde frequens illa loquendi formula, hac, vel illa lege reum facere. l. hos accusare. §. omnibus. de accusationibus. l. Senatus. de public. iudic. Ea propter vt singulis atrocioribus criminibus puniendis, singulæ publicorum iudiciorum leges proditæ ac fixæ essent, obseruatum existimabam, veluti Iulia contra adulteros, Pompeia contra parricidas, Fabia contra plagiarios. Harum in singulis non solùm de pœna, verùm etiam de iudicibus, ac magistratibus, qui cuiusque legis exercitationi quæstionique præessent, ac deinceps comperto crimine animaduerti iuberent, cautum fuisse, verisimile mihi fiebat. argumento dictæ l. aliud. in fine. Cæterum cùm multæ aliæ iuris partes sint, ideò ferè aliqua earum, quæ hîc memorantur, contigisse videbatur, vt delicta coërcerentur, quòd aliæ iuris species ad eam rem minus efficaces essent. Nam Prætoris officium, iurisdictioni & causarum ciuiliū disceptationi proprio munere incendebat. Ideò nullum Prætoris edictum de crimine publici iudicij, vel ad publicam vindictam principaliter pertinens relatum inuenias. Multò minus prudentum responsis sanciri hæc poterant. Plebiscita autem de criminibus puniendis fieri

non contingebat, propterea quod plebs licentiæ suæ tenax, potius aduersaria iis qui hæc ferre voluissent, quàm faultrix erat. Nam per hæc quasi [[147]] tela quædam in sese ac mucrones & seruitutem parari sibi existimabant: ob id non à Tribunis qui plebi se placere studebant, ideoque ferentibus potius intercedebant, sed à Senatu, Consulibus, Dictatoribus, postremo ab Imperatoribus ipsis statuta hæc fuisse animaduertere est. Porro quia de singulis grauioribus criminibus, vt diximus, aut sunt, aut esse debent certæ leges, quæ facinorosos teneant. dicta l. si qua. verbo, singulorum criminum. de verborum significationibus. Idcirco bona ratione effici putabam, vt de singulis generibus criminum, quæ mero imperio coerceri oporteret, speciales leges existere & consequenter singulas huiusmodi quæstiones atque exercitationes, specialiter aliquibus iudicibus tributas esse intelligere deberemus, argumento dictæ legis, aliud. in fine. Sed plenius & maturius reputanti mihi verius esse apparet, nec omnibus publicorum iudiciorum quæstionibus exercendis merum imperium necessarium fuisse, veram his duntaxat quibus, aut vita adimitur, aut corporalis cruciatus infertur, nec Papinianum tam angustam definitionem alienis, ac parum propriis verbis tradere voluisse, sed generaliore quandam iuris constitutionem & regulam iudicare, qua effici possit, vt & alia sint, quæ à magistratibus mandari non liceat, quamuis non meri imperij sint, sed vel misti tantum, vel simplicis iurisdictionis, vel certè, neque iurisdictionis sint, neque imperij. Quando & huiusmodi quædam esse memorantur, veluti tutoris datio. l. muto. §. tutoris. de tutoribus. Præterea nec illud verum est, de singulis singulorum capitalibus delictis antiquitus necessarias fuisse leges, quinimò sacratis legibus duodecim tabulis prohibitum erat. Priuilegia irrogari, quod nihil aliud significat, quàm de singulis leges ferri, vt Cicero ostendit, in Orationibus ad Pontif. pro domo sua, Et in Oratione pro Milone. Cæterum paulò nobilioribus ciuibus dies ferè ad populum dicebatur. De his populis iudicabat, & populi suffragiis res tota transigebatur. Generaliter autem quod ad cæteros obscuriores, fures fortè, aut effractores nocturnos ac lats, aliósque ex infima plebe homines attineret, primò Quæstores parricidij fuerunt, qui à populo constituebantur, vt capitalibus rebus præessent, quorum etiam legem duodecim tabularum meminisse Pomponius ait, suprà de origine iuris. l. secunda. §. & quia. Hos verisimile est & de capite, tanquàm ordinarios iudices iudicasse, & animaduerti in damnatos iussisse, si quibus legibus pœna mortis proposita erat. Nam quibusdam fuisse argumento illud est, quod posterioribus temporibus velut adagio vsurpatum est, more maiorum in aliquem animaduertere, pro eo quod est, Carnificis manu statim necare, & de saxo deiici solitos fuisse constat damnatos quosdam. Deinde creatis Prætoribus, videntur creari desiisse Quæstores parricidij. Ideò rara horum mentio apud scriptores. Prætores autem cœpisse capitalium iudiciorum & quæstionum ex legibus exercendarum prouincias sortiri, atque ita deinceps factum etiam vsque in tempora Imperatorum, vt superius demonstraui, dicta l. secunda. de origine iuris. Nam triumuii capitales, qui & nocturni dicti, leuiores tantum crimina castigare poterant, non atrociter verberare, nec capitis [[148]] damnare: quemadmodum nec hodie Præfectus vigilum potest, qui in eorum successit locum. Vbi Prætores iudicassent & damnassent reum, tum interuentu ipsorum triumuirum capitalium, qui & carceri præerant, animaduertebatur: vt Budæus quoque & Zasius rectè adnotarunt. dicta l. ij. §. eodem tempore. de origine iur. l. finali. §. iudicandi. de mun. & hon. Enimvero raras fuisse arbitror leges veterum, quæ naturalis mortis pœnam continerent. Nec mouet me quod de capite agi frequenter dicerent. Nam aut ad arbitrium populi iudicantis id referebatur, aut quod capitalia iudicia & quæstiones etiam quæ vitam non adimunt, interdum appellari constat, vt aquæ & ignis interdictio, & exilium.

l. capitalium. vbi not. infrà, de pœnis. l. ij. de publicis iudic. Cæterùm leges illæ quæ vetabant necari ciues, sine dubio extra eos casus loquebantur, quibus pœna mortis delinquentibus ex aliis legibus proposita esset. Erant enim factæ, ne magistratus imperium arbitratu suo in caput ciuium exercerent, id quod soli Dictatori permissum erat. dicta l. ij. §. itaque Dictatores. de origine iur. non autem vt legitimas & antiquas pœnas capitales, si quæ aduersus facinorosos legibus statutæ essent, tollerent. Quinimò nec alias quidem pœnas licebat iudicibus vbi cognouissent infligere, quàm quæ legibus sancitæ essent. Quare cùm apud eos ageretur, satis erat pronuntiari factum, vel non factum maleficium: tunc enim pœna legis statim succedebat, magistratuum autem arbitrio sola dicendæ mulctæ potestas relicta erat. Quæ omnia & hodie obtinent. dicta l. aliud. & l. si qua. de verborum significatio. l. ordine. ad Municip. l. j. §. penultimo, ad Tertulianum. Illud tamen amplius hodie habent magistratus, quibus ius gladij datum est, quòd in quibus casibus pœna delicto legibus nominatim imposita non est, iis casibus arbitratu suo punire, & pro qualitate ac conditione rei erga nocentem statuere possunt: vt Bartolus notauit, in l. j. vers. idcirco. de effractor. Igitur (vt ad propositum redeamus) vera est huius capitis sententia ad verbum sumpta, quam Raphael Fulgosius pridem, ac post eum nuper Alciatus agnouit, libro secundo Parad. cap. primo. Ea scilicet in alium transferri non posse, quæ his tribus iuris partibus specialiter, hoc est, expressim & nominatim magistratibus mandantur. Nominatim accipe, non vt nomen proprium eius qui magistratum gerit, exprimatur: quì enim fieri hoc possit, cùm personæ quotidie mutantur eorum, qui magistratus gerunt: sed nominatim de hac, vel illa re, aut cognitione actum esse: vti ea Prætori, Proconsuli, aut Præfecto competat, vel per eum expediatur, quod verbum eodem modo & aliis locis in iure accipitur. l. aut damnum. §. Præfecto de pœn. l. neque mater. C. de iur. dot l. ij. §. inter filium. & l. diuus Claudius. ad legem Corneliam. de fals. l. quæro. de act empti. l. sed etsi quis. §. quæsitum. si quis caut. Exempli causa, alienatio rerum pupillorum ne fiat, nisi interposito decreto Prætoris vrbanì, transactio de alimentis adhibita Prætoris notione atque autoritate celebretur. Nam diui Marci hæc inducta sunt. l. j. de rebus eorum. l. cùm hi. de transactio. Ideò hæc atque alia huiusmodi mandari non poterunt. dicta l. cùm hi. §. sed nec mandare. l. ij. infra eodem. l. j. §. abolitio. ad Turpil. sunt & alia exempla quæ in hanc partem colligunt Fulgosius & Alciatus. Quare idem in omnibus dicendum erit, vbicunque per aliquam harum iuris partium aliquid magistratui cuiquam permitti, vel tribui relatum est, etsi non imperij ea res sit, vt prædiximus. Talia fuisse videntur eorum multa, quæ mandatis Principum continebantur, iis quæ præsidibus in prouincias proficiscentibus dabantur. Nam hæc mandata paulatim obtinere coeperunt vim principalium constitutionum. Quæ autem ad merum imperium & coërcitionem attinent, ea tametsi non his, nec fortè aliis iuris partibus tributa sint, minimè tamen mandare poterunt, propter aliam scilicet generalem iuris regulam quæ in vniuersum transferri hæc prohibet, quæ imperij sunt. nec distinguit quomodò cui concessa sint. l. solent. §. j. suprà de offic. Procons. l. nemo potest. de regulis iur. Quare etsi priuato homini, vel magistratibus quibusdam quamuis generaliter merum imperium, aut coërcitionem in aliquos, codicillis fortè, vel priuatis rescriptis princeps dederit: non tamen poterunt hi partes suas in alios transferre. Nec mouet me quod traditum est, à principe iudicem datum, alium rursus in ea re iudicem dare posse. l. à iudice. C. de iudi. Cùm enim specialis iuris constitutio imperium transferri vetet. dicta l. nemo. & dicta l. solent. Consentaneum est, vt dicamus generale illud pronunciatum, per hoc speciale restringi & coarctari: vt minimè in hoc verificetur. c. generi. de reg. iur. lib. vi. Idem constanter affirmauerim, etsi magistratus, vel personæ hæc quæ ius gladij habent, proficiscantur. Nec tunc

quidem posse eos alteri id mandare, scilicet imperium mandare omnes expressè prohibentur, nec distinguitur, proficiscantur, an maneant. Nec enim exceptio illa quam hoc loco subiicit Papinianus, *Non aliter itaque mandare poterit, quàm si abesse cæperit*, ad exercitationem meri imperij pertinet. Hoc ex eo planum fit quòd pœna legis Iulix, aut Turpiliani Senatusconsulti, non erat gladij animaduersio: vt dicam in l. imperium. Existimo tamen merum imperium eadem ratione initio in alium transferri prohibitum fuisse, qua & cætera hoc loco prohibita sunt, quia scilicet non nisi legibus, Senatusconsultis, aut principum constitutionibus, vel mandatis specialiter concedebatur: vt superius admonui, in l. illicitas. §. qui vniuersas. de officio Præsidis. Sed hanc rationem scrutari hodie non conuenit, ne subuertamus generalem sententiam Imperatoris, qui gladij potestatem, aut alterius coërcitionis nullo modo transferri voluisse ostendit. Nec distinguit quomodò cui concessa sit. l. non omnium. de legibus. Non mouet me quòd hac sententia recepta, haud videbuntur Duces, Comites & Marchiones nostri temporis, qui vrbes, aut prouincias in feudum, vel quo alio titulo ab Romanis Imperatoribus acceperunt, etiam eo addito, vt in his locis merum Imperium habeant atque exerceant, haud videbuntur inquàm, alteri id delegare posse, quod tamen omnes indifferenter faciunt. Ego enim constanter admiserim, id eis non licere, nisi specialiter hoc ipsum quoque eis concessum sit: vt & merum ipsum imperium aliis delegare possint, quod omnibus ferè eodem diplomate indultum inuenias, dum capitalium quæstionum æquè & ciuiliū per alios expediendarum Princeps potestatem eis facit. Hoc excepto rationem nullam inueniri puto, qua delegationes huiusmodi defendantur, nisi quis fortè inter eos di-[[150]]stinguat, qui titulo lucratiuo, quique oneroso acceperunt, vt hi quidem loco Imperatoris quasi domini constituti delegare possint, cæteri autem non possint, quasi vicarij & pre cario habentes quos minimè æquum fuit, alios rursus in tanta re vicarios substituere posse. Quòd si qui feuda huiusmodi ab Imperatore sine mentione imperij acceperint, ego nec in ipsos quidem transferri imperium existimauerim, quamuis Oldradus Baldusque & plerique alij contrarium affirmauerint, rationibus quidem (vt mihi videtur) non satis validis in vsibus feu. tit. de cap. quæ cur. vend. Quæ autem ratio fuerit, cur ea quæ his iuris partibus specialiter concessa sunt, in alium transire prohibeantur, Quæ verò iure magistratus competunt, non item, Sed indistinctè mandari possint, mox, quoad eius fieri poterit, explicabimus. Nam subiicit Papinianus in hæc verba.

quæ verò iure magistratus competunt, mandari possunt. Iure magistratus ea competere accipiendum est, quæ antiquis institutis & more ciuitatis generaliter ad officium alicuius magistratus pertinent. Veluti de ciuilibus causis iurisdictio, ad Prætorem vrbānum inter ciues, inter peregrinos ad peregrinum. Non si quid postea speciali alicuius legis, Senatúsve consulti, aut principalis constitutionis prouidentia illi magistratui iniunctum est, vt in exemplis subiectis. Clara est enim Papiniani sententia, quam calumniari non oportet, quod quidam faciunt, dum sic interpretantur, quasi ea quoque, quæ magistratibus per aliquam istarum iuris partium specialiter in perpetuum concessa sunt, iure magistratus eis competere iam inceperint. Nam expressis verbis id agit Papinianus, vt inter hæc distinguat. Ratio autem differentiæ illa prior esse videtur, quòd moribus ciuitatis ita comparatum fuerit. Nam totum hoc ius mandandæ iurisdictionis, moribus introductum est, & ex non scripto constat: vt ex eodem Papiniano & ex Iuliano paulò pòst significatur. §. verius. verbo, *More maiorum*, infra eadem l. & l. more maiorum. de iurisdictione omnium iudicum. Non enim placet noua ratio quam Alciatus comminiscitur, cur merum imperium transferri non possit, libro secundo Parad. cap. sexto, in fine. quòd magistratus, inquit, nudum imperij vsum

habeant, & ob id alium rursus in ea re vsuarius constituere non possint, quòd ea facultas vsuario iure denegata fuerit. Instit. de vsu & habitatione. in principio. Quid enim hoc est, Imperium vsus concessum esse dicere, ac non potius oneri & labori, præsertim in persona magistratuum? Nam vtentis emolumento, aut voluptati vsus seruit: imperium verò alienis commodis & securitati potius consulit atque inuigilat, quàm propriæ commoditati. Ratio autem huius ipsius moris introducendi quæ fuerit, tametsi parùm attinet quærere. l. non omnium. suprà de legibus. tamen eam fuisse arbitror, quòd legibus, Senatusconsultis, & Principum constitutionibus grauissima quæque statuebantur, quæque ad vnguem observari expediret. Propterea Gordiani constitutio, vacationem publici muneris cuiusdam concessam, ea tantùm continere declarat, quæ non lege, non Senatusconsulto, aut Principis constitutione imponuntur. l. prima. C. de vacat. public. mun. libro decimo. Nam verè hoc quidem dicere possumus, cæteras [[151]] iuris partes ad res magnas constituendas ferè inefficaces fuisse. Prætoris enim edictum suapte natura, vt prædiximus, ad nudam inter priuatos iurisdictionem, Responsa prudentum, ad interpretationem pertinebant. Plebiscita autem de magnis rebus nulla ferè vnquam facta sunt, quia senatus potentia plebis conatus semper lusit, aut fregit: & translata Rep. ad Imperatores, Tribunitia potestas ab his statim occupata est. Ideò nec vlla ferè in iure nostro relata sunt plebiscita, præter legem Aquil. & de muneribus non capiendis. l. plebiscito. supra de of. Præs. l. j. ad leg. Aquil. Cæterùm cùm aliqua earum iuris partium, quas Papinianus hoc loco memorat, aliquid non statuitur modò, verùm etiam specialiter alicui magistratui iniungitur eius rei exequutio & cura, tunc sine dubio magni momenti id esse apparet: notabilia enim atque insigniora specialiter ac nominatim attingi solent, quamuis & sub generalibus dispositionibus alioqui comprehensa forent. l. item apud. §. ait prætor. de iniuriis. Hinc est quòd verbum illud, *Specialiter*, antiqui interpretes sic exaudierunt, quasi priuilegij, & prærogatiuæ cuiusdam causæ: quod & nos probauimus, in l. illicitas. §. qui vniuersas. de officio Præs. At ex contrario, eorum quæ iure magistratus competunt, pleraque inueterata consuetudine, multa prudentum responsis atque interpretationibus acruatim ac populariter (vt ita dicam) delata sunt. Igitur in proposito etiam ea quæ misti Imperij sunt, mandari poterunt, si modò iure magistratus competant: veluti, Prætori bonorum possessionem dare: Prætoriis stipulationibus cauere iubere, & si qua similia quæ edicta eius passim ostendunt. Prætori enim ea competisse iure magistratus apparet: vt & suis locis deinceps declarabimus, l. tertia. §. finali. infra eodem. l. iubere. titulo secundo. Nihil enim quominus hoc admittamus repugnat, vt post Fulgosium Alciatus rectè docet, libro secundo Parad. capi. primo. Nam eorum sententiam in hac parte sequimur. Sed in interpretatione constitutionis Diocletiani & Maximiani Aug. sub titulo, de pedaneis iudicibus. l. placet. quæ huic conclusioni contradicere videtur, prorsus ab Alciato dissentimus. *Placet nobis*, aiunt Imperatores, *Præsides de iis causis, in quibus, quod ipsi non possent cognoscere, antehac pedaneos iudices dabant, notionis suæ examen adhibere, ita tamen vt si vel propter occupationes publicas, vel propter causarum multitudinem huiusmodi negotia non potuerint cognoscere, dandi iudicis habeant potestatem.* Pedaneos iudices & iudices datos eosdem appellat. Hi etiam superiore constitutione disceptatores dati appellati erant, & omnino omnes eius tituli constitutiones de iudicibus datis intelligi debent. Nam hi propriè pedanei dicuntur. argumen. l. Prætor. de tut. & cur. da. ab his. iuncta l. fina. suprà de officio Præt. vt Alciatus libro *παρέργων*. i. capi. xli. & Augustinus libro i. Emend. cap. viii. & ad Modestinum. l. non solùm. §. similiter. de excu. tu. declarauerunt. Hi ab Aulo Gellio iudices à Prætoribus lecti, Romæ autem hodie iudices commissarij vulgo dicuntur, eorùmque magnus numerus est, quibus Vicecancellarius, vel

qui eius loco cancellariam apostolicam regit, Pontificis mandato causas audiendas committit. Non autem de his intelligi debet constitutio, quibus mandata sit iurisdictio, ut eorum vsum prohibeat, quales sunt legati Proconsulum, aut Prætorum. Non enim de his agit. Quod ergo hactenus dicit, constitutio, de causis misti Imperij ac iurisditionis [[152]] paulò grauioribus accipiendum puto. Nam de leuioribus Iuliani constitutione paulò pòst subiecta. l. fi. eod. tit. ut hæc pro voluntate Præsidentum pedaneis delegari possint, expressè cautum est. De causis autem meri Imperij (ut prædixi) Alciatus falsò existimat, suadet primò quòd in criminalibus nequaquam accipiendam esse constitutionem, id quod nunquam iudices dare consueuisse legimus. Præterea quod vetere iure prohibita esset causarum huiusmodi delegatio, non verisimile est tam temere eum morem aduersus iure præscriptum inualuisse, ut Præsides passim in talibus causis iudices darent. Causæ igitur de quibus loquitur constitutio, hæc sunt, quæ iure magistratus competunt, quas mandari posse Papinianus indistinctè tradit, in l. nostra. Constitutio autem iudices in his dari prohibet. Quamobrem sciendum est, aliud esse iudices in causis dari, aliud iurisditionem mandare: ut superius adnotauimus, in l. legatus. de officio Procons. & leg. Nec ratio quæ iudices dare impedit, potest impedire ne mandetur iurisdictio, præsertim vniuersa. Nam legati & quicunque mandatam habent iurisditionem, velut vicario nomine ex sensu mandantis ius dicunt. At iudices dati velut à seipsis pendent, & ex sententia sua statuunt: ut mox dicam. Ideò ab illis appellantur Præsides ipsi & Proconsules qui eos dederunt. A iudicibus autem datis hi prouocantur, qui supra Præsides, aut Proconsules sunt, qui eos dederunt. Si quis tamen eandem vim atque effectum esse pertinaciter contendat, dicamus sanè inconueniens non esse, vnam legem per aliam suppleri, declarari, aut etiam restringi. Ideò cum causarum earum quæ iure magistratus competunt, duæ velut species sint, humiliores & grauiiores. Ac grauiiores quidem antiquitus ferè sub obtentu illo mandari consueuissent, quòd Præsides aliis curis impediti de his cognoscere non possent, restringatur generale pronuntiatum Papiniani per constitutionem Imperatorum: ut in his ipsis grauioribus non procedat: nisi publicis occupationibus, aut causarum multitudine Præsides ipsi destineantur, ut tunc demum iudices in his dare possint: quare & iurisditionem mandare poterunt. Deinde subiiciunt Imperatores, *Quod non ita accipi conuenit, ut etiam in iis causis in quibus solebant ex officio suo cognoscere, dandi Iudicis licentia permissa credatur. Quod usque adeò in Præsidentum cognitione retinendum est, ut eorum iudicia non diminuta videantur.* Loquuntur hîc de causis iis quæ magistratibus specialiter tributæ sunt, siue hæc iurisditionis, siue misti, siue meri Imperij sint. Eas Præsides & antè consueuerant, & nunc quoque debent ex officio suo cognoscere, non autem aliis mandare, cum non competant iure magistratus. Ita enim accipienda censeo illa verba, *Ex officio suo*, ut significant quæ proprio munere propriæque solitudine & sententia Præsides expedire solebant, & debebant. Voluerunt enim Imperatores per hanc clausulam cauere, ne quis putaret propter ea quæ suprà dixerant, permitti in his quoque iudices dari sub prætextu occupationum, aut causarum affluentium multitudinis. Quippe in his iurisdictio mandatur tunc demum cum Præsides proficiscuntur. Nec obstat quod legato proconsuli audientia custodiarum permittitur, nec requiritur Proconsulem profectum esse. d. l. solent. l. j. C. de off. Procons. & leg. Non enim legatus propterea animaduertendi, aut atrociter verberandi, vel coërcendi ius habet: quod potissimum est eorum quæ [[153]] specialiter tributa sunt. l. si quid erit. suprà eod. tit. de off. Procons. Ideò rectè dictum est, ad officium Præsidentum hæc specialiter mandata pertinere, & in eorum cognitione retinenda esse, ne scilicet constitutio quæ Præsidentum iudicia & cognitiones augere vult, sinistra interpretatione

accepta diminuere ea videretur. Prosequuntur deinde Imperatores, *Dum tamen de ingenuitate super qua poterant & antè cognoscere, & de libertinitate præsides ipsi dijudicent.* Hæc limitatio ad primam constitutionis clausulam pertinet. Nam media illa clausula, quam proximè retulimus, quasi per parenthesim interseritur, hoc enim amplius prohibent Imperatores, libertinitatis quoque & ingenuitatis causis iudices dari, nec sub prætextu quidem publicarum occupationum, aut causarum affluentium multitudinis, super qua, inquit, poterant & antè cognoscere, hoc est, solebant cognoscere, cùm nemo illorum quòd non sibi ocium esset, se excusaret. Non enim id significat, quod quidam credunt, dubitatum olim fuisse, an notionem de his habuerint Præsides. Nam generaliter traditum est, de omnibus causis, de quibus Romæ Præfecti, Prætores, aut consules cognoscunt: Præsides in prouinciis cognoscere posse. l. de omnibus, suprà de off. Præs. Cæterum quamuis causæ huiusmodi iurisdictionis sint, non aut misti, aut meri imperij, competantque iure magistratus, vt ego sentio, voluerunt tamen Imperatores eas per Præsides ipsos cognosci, non autem iudices his cognoscendis dari. Mandari autem in his iurisdictionem posse & mandata generaliter iurisdictione, eas quoque in legatos transire crediderim, quia diuersa horum inter se ratio est, iudicum datorum, & eorum quibus iurisdictio mandatur. Si quis tamen quia idem ferme ab vtrisque effectus produci videtur, cùm vtrique pariter sententia sua causas terminent: Idcirco nec iurisdictionem ipsam in his causis mandari posse interpretetur, idque admittere placeat, equidem rursum haud inconueniens existimo, vt in his quoque generale Papiniani pronuntiatum non procedere declaretur. Huius enim restrictionis & limitationis euidens ratio assignari potest, quod scilicet in huiusmodi causis, non eorum solùm qui inter se litigant priuatorum, sed totius omnino ciuitatis præiudicium agatur, quòd sententia etiam inter alios de his causis dicta aliis præiudicium pariat. l. ingenuum. suprà de statu hom. Quemobrem publice in primis interest, diligenter hæc cognosci & diiudicari, ne ciuitatis ordines confundantur, ea propter etiam tormentis (si opus sit) veritas in his causis inuestigari solet. l. super statu. C. de quæst. Nam etiam generaliter alibi traditum est, causam liberalem ingenuitatisque & libertinitatis maiores iudices habere meruisse. l. non distinguemus. §. Iul. de arb. qua de re aliis etiam in locis plenius disputabimus. l. j. C. de ord. iud. l. ij. & l. iamdudum. vbi causæ stat. Enimuerò de Pædaneis iudicibus constitutione hac quam modò interpretati sumus, necnon aliis duabus, aut tribus quæ sub eodem titulo collocatæ sunt, de Pædaneis iudicibus recisus loquutus est Iustinianus. Cæterum de his plenius postea nouellis duabus constitutionibus prospexit ac statuit. auth. vt defuncti seu fu. eorum. §. porrò. & auth. de iudicibus. per totum tex. Earum alteram generalem fuisse, alteram specialem quæ in vrbe Constantipolitana duntaxat obseruaretur, rectissimè Alciatus monet. Ex illis mens Imperatoris (quòd ad dandos iudices attinet) plenius cognosci potest. sic & de legatis, hoc est, de his quibus iurisdictio à Præsilibus mandatur, [[154]] alia quoque nouella constitutione nonnihil cauit. auth. cxxxiiii. Sed interpretatio earum eò cùm venerimus, commodius fiet. Hactenus de his, sequitur deinde Papinianus.

Et ideò videntur errare magistratus, qui cùm publici iudicij habeant exercitationem, lege, vel senatusconsulto delegatam, veluti lege Iulia de adulterijs, & si quæ sunt aliæ similes, iurisdictionem suam mandant. Supplendum ex sententia scribentis, mandata iurisdictione, existimantes & hæc transferri. Quò fit, vt videatur Papinianus significare iurisdictionis appellationem generalem esse, atque etiam imperium continere. Hoc & Accur. & plerique alij crediderunt. Sed ego minimè verum puto. Nam iurisdictionis nomen in causis controuersiisque ciuilibus propria significatione vsurpari video, à iure dicundo, quam loquendi formam de

criminalium iudiciorum quæstionibus vsitatam non inuenias: nisi rarò atque improprie, vt cùm Pomponius suprà l. ij. §. & quia. de orig. iur. dixit, consuli non fuisse permissum, vt iniussu populi de capite ciuis Romani ius diceret. cùm enim ita scribat Vlpianus. l. muto. §. tutoris. infrà de tut. Tutoris dationem neque imperij, neque iurisdictionis esse, apertè docet, diuersa esse hæc inter se. Nec mouet me, quòd magistratus hi de quibus Papinianus loquitur, mandando iurisdictionem existimarent, etiam merum imperium per hoc transferri. Notantur enim hi tanquàm imperiti: qui vt in re, sic etiam in verbo errabant. Veriusque arbitrior, imperij verbo, iurisdictionem contineri, quàm è contrà iurisdictionis verbo imperium. Nam nemo imperium habet, quin idem & iurisdictionem habere videatur: iurisdictio verò sine imperio esse & potest, & solet. Sed hac de re etiam paulò pòst plenius disseram, in rub. de iurisd. om. iud. Sanè sciendum est, in Pandectis Florentinis scriptum esse, *Adulterijs, &c.* Quæ lectio & sequenti exemplo magis congruit, lege Iulia de vi, nominatim cauetur vt is cui contigerit exercitatio &c. Quamquàm non, contigerit, sed, optigerit, in illis libris legatur. Florentinam scripturam probo. Nam sententia Papiniani ad morem antiquum referri debet, quo specialibus legibus, aut senatusconsultis, capitales quæstiones ex solennibus & perpetuis publicorum iudiciorum legibus exercendæ, magistratibus quotannis mandabantur. Cùm quidem in illis perpetuis legibus de iudice quæstionis, qui Quæstor dicebatur, nominatim nihil cautum esset, nec Prætor eius legis Vindex, aut custos hîc magis quàm ille esse iuberetur. Vnde quia plures Prætores creabantur, & alia quoque negotia ad Prætorum officium pertinebant, sortiri eos singulis annis inter se Prouincias necesse erat, quæ sortitio & prouinciarum distributio, rursum ex senatusconsultis, aut temporalibus legibus fiebat, secundum ea quæ superius annotauimus. l. ij. de orig. iur. Hac quoque ratione specialiter lege, aut senatusconsulto concessa hæc esse intelligi potest. Ex his prætereà (vt opinor) falsaprehenditur opinio interpretum nostrorum, quorum plerique exercitationis verbum non ad decisionem & sententiam, sed ad examen causæ tantum pertinere existimarunt. Ego enim & sententiam ferre posse arbitror hos magistratus, quibus exercitatio legum mandata est, vt & olim poterant. arg. l. ordo. de publ. iudic. iuncta l. hodie. de pœn. argu. etiam. l. de qua re. infrà de iud. Quippe tunc potissimùm exercetur lex, cùm sententia fertur, & commissum, vel non commissum esse crimen ad legem pertinens pronuntiatur. **[[155]]** Hoc etiam Fulgosius probat, argu. l. & non cognitio. & l. seq. C. si cont. ius, vel vtil. pub. sequitur deinde Papinianus.

Hvius rei fortissimum argumentum est, quod lege Iulia de vi nominatim cauetur, vt is cui contigerit exercitatio, possit eam si proficiscatur, mandare: non aliter itaque mandare poterit quàm si abesse cæperit, &c. Quia refertur hîc lege Iulia de vi nominatim cautum fuisse, vt is cui contigerit exercitatio, possit eam si proficiscatur mandare, dubitari potest, an idem & de aliis omnibus lege specialiter tributis dici conueniat, vt si magistratus proficiscantur, ea mandare possint. Et Bar. quem ferè alij sequuntur hîc & in l. imperium, posse putat, quòd & ipse probo. Sic enim & alibi, quod eadem leg. Iulia de vi comprehensum erat, ne personæ quædam ad testimonium ferendum admitterentur, generaliter in aliis quoque publicorum iudiciorum legibus receptum video. l. iij. §. lege Iulia. de testib. Sanè hoc de aliis specialiter tributis constitui posse arbitror, excepto meri imperij, hoc est, iuris gladij exercitio. Hoc enim nec à proficiscentibus quidem magistratibus mandari potest, vt suprà dixi. Nam pœna legis Iuliæ de vi non erat gladij animaduersio, sed publicatio bonorum cum relegatione, vel deportatione. l. ij. C. ad leg. Iul. iuncta glo. Inst. de pub. iud. §. Item lex Iulia. quæ res longè mitior est, quam vltimum supplicium. arg. l. quoniam. C. eo.

tit. At quia senatusconsulti Syllaniani poena erat, ultimum supplicium, idcirco non repetiit Papinianus hinc in fine, mandari hanc cognitionem à proficiscente magistratu, sed simpliciter dixit, cognitionem Prætor quam ex senatusconsulto habet, mandare non poterit. In hoc tamen nonnihil subsisto, quia supplicium ex illo senatusconsulto non de liberis hominibus, sed de seruis tantum sumitur, antiquitus quidem de omnibus indistinctè, quicumque sub illo tecto fuissent, sub quo dominus occisus esset, siue noxij essent, siue non. Hodie de noxijs tantum, ut videtur, & de iis qui cum possent, auxilium domino non tulerunt. l. cum dominus. ad Sillan. qua de re plenius ad rubricam illius tituli dicendum erit. Quod ait lex, *Si proficiscatur*, sic exaudiendum est, si non ita cito rediturus discedat. l. j. §. si pupillus. de tutel. & rat. distrahen. Reliqua usque ad finem ex his quæ hactenus dicta sunt, faciliè intelliguntur. Sed ubi dicit:

Verius est enim. Ego legendum suspicor, *verius est tamen.* Qui error & multis aliis locis obrepsit, ut aliàs annotauimus. l. Lucius. §. fi. mand. ob similitudinem quandam compendiarie utriusque verbi scripturæ en. & tn. Quo scribendi modo antiquiores utebantur, sunt igitur Papiniani verba.

Qui mandatam iurisdictionem suscepit, proprium nihil habet, sed eius qui mandauit iurisdictione utitur. Verius est tamen, vel si mauis enim. *Maiorum more iurisdictionem quidem transferri, sed merum imperium quod lege datur, non posse transire.* Falso existimant interpretes, his verbis idem repeti, quod superius dixerat, specialiter concessa, non posse mandari. Nam Papinianus hinc seorsim loquitur, de mero imperio, quod transire non posse dicit, nec distinguit specialiter concessum sit, an quo alio modo. Merum imperium autem est, gladij, seu animaduertendi potestas in facinorosos homines. Ideò subiungit statim, *Quare nemo dicit animaduersionem legatum Proconsulis habere mandata iurisdictione.* Quia scilicet merum imperium transire non potuit, ob id non habent animaduersionem. Quòd idcirco admonendum putavi, quia videntur **[[156]]** omnes ferè ad hanc diem ex his verbis argumentum sumere, ut dicant merum imperium versari, in quacunque publici iudicij quæstione exercenda, quia scilicet superiore paragrapho de exercitatione publicorum iudiciorum Papinianus loquutus erat, & postea statim loquitur de mero imperio. Non enim hæc sententia vera est, nisi de præsentis cruciatu atque animaduersione corporali ex poena criminis irroganda tractetur, quales poenæ olim ex vetustis legibus aduersus ciues Ro. exerceri prohibebantur. Publica autem iudicia multa esse, quorum neque mors, neque membri abscissio poena sit, ignotum non est, etsi alioqui causa mortis præbeatur, ut cum deportatur quis. In his merum imperium exerceri non rectè dicas, ut ego vel aduersus omnes sentio.

L. II. Vlpia. Lib. III De omnibus Tribunalibus.

MAndata iurisdictione a praeside, consilium *non potest exercere is cui mandatur.* Consilium exercere, id propemodum significat, quod conuentus agere. Id quibus anni temporibus & quomodo fieret, qui homines in consilium adhiberentur, declarat Theophilus in Institu. tit. quibus ma. non licet. §. eadem lege. Igitur legato proconsulis consilium habere non licet, ut hoc loco vides. Quomodo ergo poterit vindicta apud eum manumitti, quod tamen fieri posse Vlpia. scribit. l. apud proconsulem. de manumiss. vind. Siquidem manumissionem vindicta illam dici Accur. autumat, quæ apud consilium causa probata fit. glo. Inst. de libert. §. multis autem modis. Respondeo, vindicta manumissio propriè illa dicitur, quæ apud magistratus fit, causæ verò apud consilium probatio ita demum necessaria est, si minor statuto tempore sit

qui manumittit, non si maior, ut nos dicimus, in Rub. ff. de manumiss. vind. Quare hæc manumissio apud legatum fieri poterit. d. l. apud. illa non poterit: cum præbendi consilij legato non sit facultas. Non enim veram existimo eorum opinionem, qui putant apud legatum neminem omnino posse manumittere. l. ij. suprâ de off. consulis. Nam id procedit quamdiu nec proconsul prouinciam ingressus est, nec legato mandata est iurisdictio, ut prædiximus. Consilium exercere nec imperij videtur esse, nec iurisdictionis. Sed ad dignitatem & decus proconsulis duntaxat pertinere, ut quæ ab eo statuta fuerint, firmiore iudicio perpensa esse videantur. arg. l. custodias. infrâ de pub. iud. non mirum ergo si hoc legato, vel alteri, cui mandata sit iurisdictio, non permittitur.

L. III. Iulia. Lib. V. Digestorum.

ET si prætor sit is qui alienam iurisdictionem exequitur, non tamen pro imperio suo agit, sed pro eo cuius mandato ius dicit, quoties partibus eius fungitur. Videtur hic in fine à contrario sensu significare, posse aliquem mandato alterius ius dicere, ut tamen partibus eius non fungatur. Hoc nos verum existimamus in iudiciis datis, inter quos & eos quibus mandata est iurisdictio, inter cætera quæ modò annotauimus, etiam hoc interesse putamus, quòd qui mandatam iurisdictionem habet, veluti vicario nomine, atque ex sensu mandantis ius dicit, iudex verò datus tanquam à seipso pronuntiat. Merito ab hoc appellatur is qui eum iudicem dedit, ab illo autem is qui supra mandantem est. l. j. [[157]] infrâ quis & à quo appell. Vtile ergo hoc responsum est, ut sciamus si Prætor ex delegatione cognoscens, contra nos pronuntiauerit, quis appellandus sit. Sic etiam quandoque dubitatum vides, an prætor specialem iudicem seipsum dare possit. l. fi. de off. præto. quòd ex eo fortè quæstionis captaretur utilitas, ut prætor quasi per indirectum tolleretur auxilium appellationis, dum ipsemet, qui se iudicem dedisset, ab sua ipsius sententia prouocaretur. glo. in d. l. fi. Quod ait, non pro imperio suo agit. Simile huic est, quod alibi scribitur. l. iudicium soluitur. infrâ de iudi. Qui maius imperium in ea iurisdictione habet. Imperium autem his locis accipiendum est, pro autoritate.

L. IIII. Macer. Lib. I. De offic. Praesidis.

COgnitio, &c. Cum propriam iurisdictionem legatis tuis dederis, consequens est ut etiam de suspectis tutoribus possint cognoscere. Scripsit Præses prouincie ad Imperatores, se iurisdictionem suam legatis mandans se. Ideò quærebat, an de suspectis tutoribus possent cognoscere. Respondent Imperatores, Cum propriam iurisdictionem dederis, &c. hoc est, tuam ipsius. Nam alioqui proprium dare idem significat, quòd perpetuò tradere. Virg. Propriamque dicabo, & da propriam Tymbræ domum. Et propria hæc Sidona fuissent. legato autem à Proconsule adimi iurisdictio quandocunque potest, ut tamen consulto Principe id fiat. l. solent. §. j. suprâ de off. proconsulis. Sed an interim proconsul ipse, qui iurisdictionem mandauit, ius dicere possit. Dubium facere videbatur, quòd vbique sic loquuntur iurisconsulti veteres, ut hoc loco legimus, propriam à proconsule iurisdictionem transferri. Et officium totum iurisdicendi ad legatum transire. hic & l. j. suprâ eo. l. j. §. damus autem. infrâ de susp. tut. quare non videbatur (saltem vbi legatus exequi mandatam iurisdictionem cœperit) proconsulem intempestiuè se immiscere posse. Res enim iam non est integra. arg. l. & quia. de iurisd. om. iud. ut de eo dicimus, qui procuratorem datum reuocare vult, posteaquam

iudicium accepit. Nam non nisi ex causa id iudicium in se transferre potest. l. ante. & ll. seq. de procu. Sed verius est præsidem, aut proconsulem mandando alteri, à se non abdicare iurisdictionem. Nam vice eius, legatus dehinc cognoscit. glo. in l. solet. de iurisd. ideò arbitrato suo cognitionem, aut totum, aut eius articulum quemlibet ad se aduocare quandocunque posse. arg. l. iudicium soluitur. vbi notauimus, infra de iudi. dum tamen si totam prorsus iurisdictionem, hoc est, omnium causarum in vniuersum tractandarum facultatem, legato suo adimere vult consulto principe id faciat. d. l. solent. §. sicut. infra de off. proconsulis. quia scilicet legatos quoque approbat Princeps, vt Dion scribit, lib. liii. Historiarum.

Consequens est, vt de suspectis tutoribus possint cognoscere. Subaudi & pronuntiare. Insti. de susp. tuto. in prin. nam de qua re iudex cognouerit, de ea quoque pronuntiare debet. l. de qua re. infra de iud. Sed obstare videtur, quod Marcellus scribit, suspecti tutoris accusationem, pro tribunali tantum examinari, & nullum alium de huiusmodi quæstione quam præsidem prouinciæ pronuntiare posse. l. j. §. suspecti. infra ad Turp. soluit Bar. in dicto §. suspecti, distinguendum esse, criminaliter ne an ciuilitur agatur, vt si quidem ad solam remotionem actum sit, possit legatus cognoscere: & hoc contineat rescriptum, quod hoc loco refertur. Si verò ad vindictam actum sit, non **[[158]]** possit legatus pronuntiare, sed solus Præses. Nam putat suspecti crimen tam ciuilitur, quàm criminaliter intendi posse. l. j. ff. de suspectis tut. Eius rei etiam argumentum esse, quòd procurator aliquando in causa suspecti interuenire solet. l. non solùm. §. fina. de procuratoribus. Sed ego vt verum non negauerim, quibus casibus tutor vltra remotionem cum infamia, etiam atrociter puniri debet, non posse legatum proconsulis in eum statuere, quia ius coërcendi non habet. Sic falsum existimo, suspecti crimen dupliciter intendi posse, cùm hoc nusquam legerim, nec vsquam ciuilitur agi memoratum sit. Nec mouet me quòd procurator nonnunquam interueniat. Nam procuratoris vsus tam in criminalibus vsque ad pœnam relegationis, quàm in ciuilibus negotiis indifferenter permittitur. l. j. an per alium cau. appel. red. poss. vbi glo. Sed nec veram esse puto rationem qua vtitur Bartolus, quòd interdum sic agi possit, vt nihil aliud quis petat, nisi priuatum commodum & vtilitatem pupilli. Nihilominus enim infamiam sequi puto, quamuis actor expressè profiteatur nolle infamem fieri, si tutor vti suspectus remotus fuerit. l. enim. de suspect. tuto. Quin etsi iudex cupiat efficere, id non potest, vt sic remotum, infamia non sequatur, cùm facti quidem quæstio in potestate iudicantis sit: iuris verò autoritas, in potestate legis. l. j. §. j. ad Turpil. l. ordine. ad muni. Verius ergo arbitror, suspecti postulationem, atque accusationem (nam plerunque sic appellatur) mistam quandam naturam obtinere, vt de inofficiosi querela dicimus. glo. in l. Papinianus. in prin. de inoff. rest. & in c. tuæ. extrà de procur. Nam & priuatum pupilli commodum respicit. Idcircoque & vindictæ publicæ exequutionem semper vniformem eam esse, cùm hæc duo semper respiciat. Quotiens verò tutor Romæ ad Præfectum puniendus remittitur, vt l. j. §. Item solent. de offic. præfect. vrb. toties in prouinciis Præsides, per seipsos id exequi debere. d. §. suspecti. non ideò tamen actionis naturam immutari, quamuis grauior interdum vindicta immineat. Ideò nec inscriptionem vnquam necessariam esse non magis quàm in querela inofficiosi, vt diximus, insti. eod. tit. in prin. & l. fi. de pri. deli. sanè hoc rescriptum refertur etiam ab Vlpiano, in l. j. de suspect. tut. Sed Vlpianus dubium olim fuisse refert, an mandata iurisdictione, legatus cognoscere posset de suspecto tutore. Id dubium, vt coniicio, oriebatur, aut quia quibusdam legibus scriptum erat, dari hanc cognitionem præsidibus & prætori. argu. d. §. damus. & §. suspecti. & per hoc videbatur specialiter eis concessa esse, quare nec ab

ipsis transferri posse, propter generalem iuris regulam, quæ specialiter mandata transferri impedit. l. j. suprâ eod. vel quia non putabant per generale mandatum iurisdictionis transferri ea quæ misti imperii sunt, hoc est, quæ magis imperio quàm iurisdictione explicantur, qualem hanc accusationem esse non ineptè existimabant. propterea quòd cognoscentis iudicis sententia tutor & remouetur simul & abstinere iubetur à tutela. Igitur rescriptum fuit, vt hîc vides. Vlpianus autem hoc rescriptum quod de legatis proconsulum loquebatur, etiam ad legatos prætorios extendit, propter generalem scilicet iuris regulam. l. de his. suprâ de off. præ. qua præsidēs & Urbani magistratus æquiparantur. Tacito autem quodammodo, cùm ait, quia totum officium iuris dicendi ad eum transit: à iuris communis [[159]] dispositione alienum non fuisse hoc rescriptum significat: quasi & hæc ipsa cognitio transire potuerit, vel quòd iurisdictionis magis quàm imperij fuisse eam credit, vel etsi magis imperij sit, venire tamen debuisse in mandato generali. Nullo autem modo intelligi oportere, eam specialiter tributam fuisse his magistratibus, quamvis nominatim illis legibus Prætor, vel præses provinciæ recenseretur. Vlpiani sententiæ conueniunt rescripti verba: *Cùm dederis iurisdictionem, consequens est, &c.* Sed legis nostræ autor Macer, non putat obtinere potuisse illam sententiam, sine adiumento rescripti, propter tot difficultates, quæ obstabant, maximè verò propter illam, quòd in generali mandato iurisdictionis, non putat venire hæc quæ magis imperij sunt, quàm iurisdictionis, qualem esse existimat hanc accusationem. Idcirco ait, ob vtilitatem pupillorum hoc constitutum fuisse. Illa autem quæstio nunquam ab antiquis decisa legitur, an in generali mandato iurisdictionis ea transferantur, quæ sunt misti imperij. Ego quod sentio dicam, in l. iubere. de iur. om. iud.

Vt possessio bonorum detur, vel si cui damni infecti non caueatur, vt is possidere iubeatur, aut ventris nomine in possessionem mulier, vel is cui legatum est, legatorum seruandorum causa in possessionem mittatur, mandari potest. Ita legendum est: vt Augustinus docet, lib. i. emend. c. ix. quicquid Haloander mutauerit, qui non boni Codicis auctoritatem sequutus est. Hæc autem omnia intellige ad literam, prout iacent de omnibus bonorum possessionibus indistinctè. Accursio erroris causam in interpretatione huius loci præbuit, quòd legerat, per libellum expediri non posse, quæ causæ cognitionem desiderant. l. nec quicquam. §. j. suprâ de off. Procons. Nam antiquiores crediderant libellum appellari eum ipsum iudicem, vel legatum, cui iurdictio mandata esset. Quo quid absurdius dici, aut audiri potuit? hodie inter omnes constat longissimè eam interpretationem à vero abesse: ideò nihil obstat quò minus hoc responsum indistinctè de omnibus bonorum possessionibus accipiamus: vt & Alciatus docet, lib. ii. parad. c. i. & iii. & libro iii. παρέργων. cap. iii.

L. V. Pavlvs. Lib. XVIII. Ad Plavtium.

MAndatam iurisdictionem mandare alteri *non posse, manifestum est.* Hic quoque clarissimè docemur, iudicem datum, iurisdictionem non habere, sed notionem tantum. l. ait prætor. de re iud. vt & superius ostendimus. l. legatus. de off. procons. & leg. Nam legatum proconsulis qui mandatam gerit iurisdictionem, iudices dare posse constat. d. l. legatus. & l. cùm prætor. infrâ de iudi. At iurisdictionem in alterum transferre non potest, vt tam hoc, quàm aliis responsis traditum est. l. more. & leg. seq. de iur. om. iud. l. j. C. qui pro sua iurisd. iud. da. poss. Ergo iudex datus, iurisdictionem non habet. Ego puto eum quoque, cui iurdictio ad vnam tantum speciem, vel causam mandata est, quamvis eam iurisdictionem alteri mandare non possit, iudicem tamen in ea dare posse, quemadmodum in omnibus dare potest, cui de

omnibus iurisdictio mandata est. argu. l. si duo. in fin. de adm. tut. l. quæ de tota. de rei vendi. Differentiæ an vt [[160]] iudex datus quis cognouerit, an vt mandatam iurisditionem gerens, multæ sunt. Nam hic quidem exequi sententiam suam potest, vt & mox dicam, infra titu. ii. l. ij. & l. à diuo Pio. de re iud. At iudex datus non exequitur. Item poterit ille iurisditionem sibi mandatam defendere, etiam pœnali iudicio. l. j. si quis ius di. non obtemp. Prætereà contra contumacem quod iuri conuenit statuere atque decernere, vt puta in possessionem bonorum eius mittere, latitantis bona possideri, vendi distrahiq̃ue iubere, quorum nihil iudici dato facere licet. auth. de exhib. reis. §. vbi verò. Quippe iste ad hoc tantum datus est, vt sententiam dicat, qua dicta illico functus est officio suo. l. iudex. de re iud. Sententiam autem dicere non potest, nisi apud eum lis contestata sit. d. §. vbi verò. Et hic est quasi voluntarius quidam actus partium, vltro ei se submittentium. Qua de re etiam suprà diximus. d. l. legatus. secundum Alciati sententiam, libro secundo Parado. cap. iiii. Mandata *iurisditione priuato, etiam imperium quod non est merum, videtur mandari, quia iurisdictio sine modica coercionem nulla est.* Iurisdictio ergo semper particeps imperij est, siquidem sine imperio explicari, aut omnino esse non potest. Quod & alibi scriptum est. l. j. in fi. suprà eo. l. ij. infra tit. ii. Cùm hoc ita sit, quæro quid intersit inter iurisditionem & imperium, quod non est merum, quod scilicet vocamus mistum, idcirco quia iurisdictio ei inest? Respondeo, quæ magis imperij sunt quàm iurisditionis, ea misti imperij dicuntur. l. j. §. fi. suprà eo. l. i. iubere. de iurisd. om. iud. quæ verò magis ad iurisditionem, quàm ad imperium attinent, ea iurisditionis esse dici consueuerunt, indito vtrisque vocabulo à potentiore parte, vt ego arbitror. Sed horum exempla paulò pòst videbimus, in l. imperium. titulo. j.

DE OFFICIO ADSESSORVM. Tit. XXII.

Adsessores dicuntur iurisperiti, quos præsidēs in prouincias secum ducunt: vt eorum consilio ius dicant, & ciuilia negotia constituent. Hi quà adsectorum officio fungantur, præter consilium nihil præstant, dum præsidem admonent, quid iuri publico, atque officio eius conuenire videatur. Omnia verò nomine Præsidis sine dubio aguntur. Quin & pœna proposita est, si adsectoris nomine subscriptiones mittantur, vel aliud quodlibet constituatur. l. ij. C. de assesso. & dom. Hi etiam consiliarij dicuntur. l. Consiliarios. eod. tit. Eisdem nonnunquam à præsidibus proficiscentibus, causas decidendas delegari consueuisse, & tunc pædaneos propriè dictos esse, Alciatus & Augustinus annotauerunt. Alciat. libro i. *παρέργων*. cap. xli. August. l. non solùm. §. similiter. de excus. tutor. Nos hac de re superius abundè diximus, in l. j. de offi. eius cui mand. est. iur.

L. IIII. Papinia. Lib. IIII. Responsorvm.

DIem functo. Lege textum vt Augustinus docet ex Tusco libro, hoc modo. *Papin. lib. 1. responsorum: Diem functo legato Casaris, salarium comitibus residui temporis, quod à legatis præstitum est, debetur, modo si non postea comites cum alijs eodem tempore fuerunt.* Relatum est hoc responsum etiam eodem sensu sub titulo locati. l. sed addes. §. fina. vt mi-[[161]]rum sit interpretes nostros hac in re tantopere laborasse. Alciatus verè lectionis rationem primus inijt. lib. iiii. dispunct. c. xx. præterquàm quòd legatis non à legatis edidit. Nunc particula illa, A, omnem dubitationem tollit, si qua superat. Sanè comites propria significatione accipiendos puto omnes omnino, qui legatum in prouinciam sequuti sunt, siue assessores sint, siue

cancellarij, vel domestici quilibet. Nec incongruum est, sub Rubrica, de officio assessoris, etiam de his tractari. Nam & in Codice constitutionum idem factum est. Quinimò Rubrica expressim ita inscribitur, *De assessoribus domesticis & cancellarijs iudicium*. Præsertim verò hoc admittendum, cùm eadem in his ratio vigeat, quæ in assessoribus. Sanè inter assessores & alios arbitror hoc interesse, quòd assessores quidem ex publico salarium accipiebant, cæteri autem priuatim ab ipso præside, vt inferius declarabo.

L. VI. Papinianvs Lib. I. Responsor.

IN consilium curatoris reipublicæ, vir eiusdem ciuitatis assidere non prohibetur: quia publico salario non fruitur. Curatorem reipublicæ falso accipit Accursius, pro rationali principis, qui procurator Cæsaris appellatur suprà titu. iij. & l. ij. C. de offi. assesso. Verius est enim curatorem reipub. intelligi, suæ quemque ciuitatis, aut municipij pecuniarum & bonorum procuratorem, quæ bona abusiue publica dicuntur. l. bona ciuitatis. de verb. sig. Id etiam significat illud verbum, *eiusdem ciuitatis*. Nec nouum est in iure curatores hos appellari. l. curatores. l. seq. & l. fi. de adm. re. ad ciu. pertin. l. curatoris. C. de modo mul. l. ad curatoris. ff. de dam. infe. l. Lucius. §. Sempronij. de adm. tu. Corrasius lib. iii. Misc. c. vj. Accur. errorem etiam Cast. animaduertit. Sed difficilius esse videtur defendere hanc rationem, quam Papin. affert. *quia publico salario non fruitur*. Videtur enim esse vitiosa, ne dicam inuida & maligna. Cùm non ideò prohibeatur quis in prouincia sua assidere, quòd salario, aut publico, aut priuato fruatur. Quid enim hoc ad rem pertineat? Sed quòd suspitio fuisse videatur, ne graciosus, aut factiosus quis inter populares suos quandoque futurus esset. arg. l. fi. C. de offi. rect. prouin. Fuit cùm existimarem Alex. Imperatorem, qui assessoribus salaria primus instituit, vt Lampredi in vita eius scriptum reliquit, non ex ærario & fisco suo, sed ex pecunijs ciuitatum exolui voluisse, propterea prouincialibus concessum, vt non nisi ex eorum consensu eligerent sibi præsidēs huiusmodi consiliarios. Nam generali constitutione prohiberi Præsides animaduertebam, cancellarios & domesticos in prouincias secum ducere. l. nullus. C. eo. tit. vbi dixi. Et domesticorum appellatione, etiam assessores contineri putabam. arg. l. j. C. ad leg. Iul. repet. Sed verius est, nec prohiberi præsidēs, quominus assessores arbitratu suo in prouincias secum ducant. l. liceat. C. eo. arg. etiam l. liberti. suprà eod. tit. nec salarium his à prouincialibus, aut municipibus, sed ex fisco & ærario principis solui consueuisse. Rubri. & l. j. C. de anno. & capitatione administrantium. Quod & Alciatus probat. Cur enim graualet princeps prouinciales, vt vltra solitas pensationes, hoc quoque præstarent. Igitur rationem hanc à remotis ductam arbitror, secundum Hugonis antiqui interpretis opinionem. Is hoc sibi voluisse Papinianum interpretatus est: quia publico salario non fruitur hic assessor: ideò neminem aliunde facile adduci potuisse, ob id ciuibus exercere hoc officium permitti. Quòd si ita scripsit Papinianus, vt nonnunquam suspicatus sum, *Qui à publico salario non fruitur*, vt particula illa, à, distincta sit à relatiuo, quo, & hoc relatiuum, quasi pro taxatione accipiat, de illo videlicet assessore tantum,

qui ex publico, hoc est ex fisco (nam ita accipi debet illud verbum, arg. l. in omnibus. C. de cur. pub. lib. xii.) salarium non capit, iam expedita & clara erit huius capitis sententia, nec ratio vlla repugnare videbitur. Nam in Pandectis Florentinis vnde omnes libri nostri emanauerunt, continua literarum serie omnia descripta sunt. Quod dicit de curatore reipublicæ, id & de alijs magistratibus municipalibus sine dubio intelligendum est.

[[163]] PANDECTARVM LIBER SECVNDVS.

DE IVRISDICTIONE OMNIVM iudicum. Titvlvs I.

Haec Rubrica lib. iii. Cod. inscribitur cum illa adiectione: *Et de foro competenti*. quòd propemodùm etiam in Cod. Theodosiano factum erat. Nam ibi est, *De iurisdictione, & vbi quis conueniri debeat*. Sed hæc posterior pars consulto amissa est, propterea quòd sub alio titu. collocatur, qui est inferius. *De iudicijs, & vbi quis agere, vel conueniri debeat*. Huius autem tractatus potissima pars in eo consumitur, vt doceamur, quis, qua de re, & ad quantam vsque sumam magistratus ius dicere possit, quanuis & de foro competenti nonnihil apponatur, quia scilicet coniuncta hæc sunt ratione personarum, inter quas ius dicitur, adeò quidem vt vix inter se distinguere possint. Cæterùm iurisdictionem nos hoc modo diffinimus, quicquid Accurs. & cæteri in l. j. infrà eo. tit. dicant: Iurisdictio est magistratus, vel eius qui in ea re magistratus vice fungitur, notio. Cuius diffinitionis rationem paulò pòst plenius explicabimus, in l. imperium. Illud quoque constantissimè affirmauerim, ridiculum esse quod de iurisdictione generalissima confixerunt Doct. nostri: quod verbum à iure & ditione compositum existimauerunt, vt summa & maxima potestas, ditio iuris appellaretur. Hoc enim verbum nusquàm apud latinos ita compositum, nec hoc sensu compertum est. Sed ditionem simpliciter dici imperium & potestatem contenderim, veluti cùm in ditionem Pomp. Rom. venisse Carthaginenses dicimus: & Cæsarem Gallias in ditionem Po. Rom. redeisse, idest, in potestatem. Virgilius quoque, *Vastabat Ciprum, & victor ditione tenebat*. Puto itaque in omnibus locis tam apud Iureconsultos nostros, quàm apud cæteros latini sermonis authores, legendum esse iurisdictionem, à iuridicendo, animaduertique ad hanc diem, vbique ita accipi. Nec me mouet, quod Accur. & cæteros in errorem pellexit, glo. in d. l. imperium. & in authen. de defensor. ciuit. §. iurisiurandum. in glo. magna. quod scilicet Papinianus scribit, in l. j. de offi. eius. iurisdictionem suam mandabant &c. Nam hoc sibi voluit Papinianus errare magistratus, qui cùm habeant exercitationem publici iudicij, mandant iurisdictionem suam, hoc ipso existimantes, merum quoque imperium transferri posse, ignari non solùm iuris constitutionis, qua imperium transire prohibetur: sed in verbo etiam errantes, dum non animaduertunt aliud esse iurisdictionem, aliud imperium, separatimque eorum causam esse. Sed interpretes Papiniani sermonem captarunt, [[164]] Nos ibi quoque ad hunc modum sumus interpretati. Illud prætereà animaduerti, verbum, Dictio, hoc plus, quàm imperium significare, quòd certos quidem magistratus imperium habere rectè dicimus, vt proconsules & Præsides prouinciarum, ditionem verò habere eos nemo dicit. Quoniam hoc verbum, ditio, soli populo imperanti, vt pop. Rom. aut Carthaginensi conuenit, aut Regi, vel Imperatori, aut cuilibet principi, qui per se alioqui sit liber, & à nemine pendeat. Sic Iustinianus in proœm. Inst. vtitur, *Ditionis nostræ subactis*. Sic Virgil. exemplo superius relato. Sic alij alijs in locis. Nam quod ait Vlpianus, in l. si in aliquam. in fin. de offi. procons. cùm plenam iurisdictionem proconsul habeat, omnium partes qui Romæ, vel quasi magistratus, vel extra ordinem ius dicunt, ad ipsum pertinere: subiiciturque ex alio eiusdem Vlpiani libro, *Et ideò maius imperium in ea prouincia habet omnibus, post principem*. Id etsi vulgarem opinionem adiuuare videtur, me tamen haud quaquàm mouet. Non enim verisimile

est iureconsultum fuisse ita dictum, si ipse sua verba continuasset, ut inferret, quia habet plenissimam iurisdictionem: ideo habet imperium, cum nihil commune habeat, ut dixi, iurisdicio cum imperio. Postremo vel aliter legendum initio eius capitis existimauerim, ad hunc modum, *Et idem maius imperium &c.* Vel certe non ex eo infert, quod dixit, quia habet iurisdictionem plenissimam, sed ex eo quod dixerat, omnium partes, qui Romæ ius dicunt, proconsulem sustinere, hoc modo. Quia sustinet partes omnium, qui Romæ ius dicunt, ideo habet maius imperium &c. Idem enim qui Romæ ius dicebant, plerumque etiam in causis capitalibus iudicabant, ut prætores & præfecti prætorio, & si qui alij alio tempore: qua de re abundè superius disseruimus. l. ij. de orig. iur. §. deinde. & l. illicitas. §. qui vniuersas. de offi. præ. Ad hoc tamen Vlpiani responsum, vulgares doctores non animaduertunt. Rursus non mouet me Papiniani pronuntiatum, l. inter tutores, de administra. tuto. quo diuisionem tutelæ non iuris, sed iurisdictionis esse scribit. Nam ibi ad loca, in quibus vnusquisque tutor pro parte sua agat, aut conueniatur, respexit, non ad imperium. Sententiam autem nostram confirmat etiam iureconsult. in l. ait prætor. de re iudic. in princ. iuncta leg. notionem. de verb. signifi. in princip. cum iurisdictionis verbum ceu minus plenum reprehendit in edicto prætoris: quod proculdubio facere non debuisset, si iurisdictionis verbum, in genere accipi potuisset, secundum vulgatam opinionem. Quare his quoque capitibus euidenter apparet, iurisdictionem dici illam ipsam iurisdicendi potestatem, quemadmodum & ius dicere tantummodo de ciuilibus disceptationibus usurpatum est apud autores latinos, excepto Pomponio nostro, apud quem legimus, in l. Necessarium itaque. §. & quia, ut diximus de capite ciuis Romani. ff. de orig. iur. Non permissum fuisse consulibus iniussu populi de capite Ciuis ius dicere, pro eo quod est, iudicare: improprie (ut ego arbitror) cum apud alios hoc sensu nusquam inueniatur. Et fortassè initio scripserat Pomponius, iudicare, & verba eius per compilatorum translationes mutata sunt. Cicero Verrina tertia de lege Cornelia loquens, quæ proscriptum iuuari vetabat. Lex est, poena est, quid ad eum qui ius dicit? Quo loco Padianus Asconius, qui ius dicit, inquit, factorum iudex est, non futurorum, duntaxat in ciuilibus causis.

[[165]] L. I. Vlpianvs Lib. I. Regylarvm.

IVs dicentis. Iurisdicendi munus proprie ad prætorem pertinebat. arg. in l. pen. supra de iust. & iure. Plau. ius dicis. Respondetur ergo ego sum Prætor. Prætores autem generali nomine dicti sunt, qui iurisdictioni præessent. Perinde ergo est ac si dicat, prætoris, vel cuius uis alterius qui prætoria potestate iurisdictioni præest: ut cum duæ species magistratuum sint, maiores & minores. l. nec magistratibus. de iniur. de maioribus duntaxat iudicibus hoc accipiamus.

Officium. Duo simul significat, facultatem cum necessitate statuendi. nam ferè sic accipimus hoc verbum, vbicunque de officio alicuius iudicis, vel magistratu Rubrica inscribitur.

Latissimum est. Latè patet, cum etiam ea facere possit, quæ iurisdictionis terminos excedunt, ut subiecta exempla demonstrant.

Nam & *bonorum possessionem dare potest.* Subauditur, quod magis imperij, quam iurisdictionis est, quamuis iurisdicio insit. Nam ideo misti imperij hoc esse dicitur. l. imperium. infra eod. Dabant enim antiquitus prætores bonorum possessionem ex edictis suis, non decreto solum, sed & re ipsa exequendo, quod decreuerant, in quo principaliter utebantur imperio. Eam rem plenè (ut cætera) declarat præceptor meus Alci. lib. iii. ὡσαύτως. c. iij. hodie

sufficit agnitio coram iudice, vt quæsitum statim esse vniuersale ius bonorum possessionis intelligamus. l. fi. C. qui admitti. Inst. de bon. pos. in fi. l. iij. §. hæreditas. de bon. pos. Tunc vel interdicto, Quorum bonorum, si non iuris hæreditarij contrauersia siat, sed singulæ res vindicentur, vel petitione hæreditatis agere possumus. Si quisquam fortè ex aduerso hæredem se, aut bonorum possessorem contendat, quæ actiones sine dubio ad iurisdictionis ordinariæ formam pertinent. Quare frustra quæritur, an bonorum possessionem dare, hodie sit misti imperij, cùm ea datio principalibus constitutionibus sublata sit. Si tamen detur, etiam nunc exequutione ipsa, sine dubio misti imperij videbitur dicenda esse, vt ex hoc loco cognosci potest.

Et in *possessionem mittere*. Subaudi, quod & ipsum magis imperij quàm iurisdictionis est. l. iubere. infrà eod. Quibus autem ex causis id fiat, habes sub titu. ex quibus caus. in poss. eatur. l. j.

Pvillis non habentibus tutores constituere. Hoc verò neque imperij, neque iurisdictionis est, sed cùm his solis competat hæc facultas, quibus nominatim dedit lex, Senatusconsultum, aut princeps. l. muto. §. tutoris datio. infrà de tute. Cur iure magistratus competere eam significat, dum iusdicentis officio & hanc subiungit? Respondeo, quia data erat maioribus his magistratibus, de quibus iurisconsultum hoc loco agere diximus, vt prætori, proconsuli, præsidi, præfecto. l. j. vbi gl. de tut. & cura. Inst. de Attil. tut. in prin. &. §. sed de his. Hoc intuitu ad officium eorum pertinere hanc rem dixit. Cæterum non id agit, vt distinguat specialiter competentia ab his, quæ competunt iure magistratus, verum id duntaxat, vt ostendat quædam esse supra iurisdictionis munus, quæ tamen & ipsa iusdicentis officio incumbant, siue ei magistratus munere, siue speciali iure iniuncta sint.

[[166]] *Iudices litigantibus dare*. Hoc quoque misti imperij est: vt mox dicemus. infrà eod. l. ij. in fi. & proprium quidem hoc prætoris munus erat. Nam de eo in xii. tabulis ita scriptum fuisse apparet. *Iuris disceptator qui priuata iudicet, iudicariue iubeat, prætor esto*: nec præter maiores hos magistratus cuiusquam ius dandorum iudicum est, nisi cui specialiter. l. senatusconsulto. aut constitutione principali concessum est. l. cùm prætor. §. j. infrà de iud. nec de omnibus causis vtique iudices dare possunt, sed cum distinctione quadam: vt suprà tit. ij. l. j. Sanè quid intersit inter iudicem dare & iubere iudicare ac iurisdictionem mandare, satis superius demonstratum est. l. fi. de offic. præf. vrb. l. legatus. de offic. procons. Ideò nihil est quòd hîc repetamus.

L. II. Iabolens Lib. VI. Ex Cassio.

CVi iurisdictionis data est. Loquitur de eo cui mandata est iurisdictionis. Nam dare iurisdictionem sæpe vtimur, pro eo quod est, mandare. l. cognitio. §. cùm propriam. suprà tit. ij. l. & quia. in princ. infrà eod. quamuis & de eo cui principaliter lege datur, idem dicendum sit, sed plus dubitationis erat de magistratuum legatis.

Ei quoque *concessa videntur, sine quibus iurisdictionis explicari non potuit*. Subauditur exempli causa, ex omnium sententia, modica coërcio, sine qua iurisdictionis nulla est. l. j. in fin. & l. fina. suprà tit. ij. Sed qualis erit hæc coërcio? Respondeo, quamcunque inferre potest iudex ordinarius, explicandæ iurisdictionis suæ causa. Quare in ius vocatos, qui neque ire, neque satisfacere curauerint, prehendi & ad se duci iubere poterit. tit. In ius vocati, vt eant, aut satisdent, per tot. arg. l. si verò. §. qui pro rei. qui satisd. cogant. Item contumaces litis damno afficere poterit, prout contumax tali damno coërceri solet, qua de re alibi dicitur. de re

iud. l. contumacia. Item debitore latitante, creditorem in possessionem bonorum eius mittere poterit, ex edicto perpetuo, quod est de bonis autoritate iudicis possidendis. Hæc inquam facere poterit, tametsi magis imperij esse videantur, quàm iurisdictionis: quemadmodum & eos qui falsis instrumentis vti voluerint, quadam tenus coërcere potest. l. diuus Pius. infrà ad leg. Corn. de falsis. Nam certè non aliter explicari potest iurisdictionem. arg. l. quoties. C. de iudic. Præterea quod iudicauerit, si ab eo prouocatum non sit, exequutioni mandare poterit, vt suprà diximus. l. legatus. de offic. procons. quod & Alciatus probat, lib. parad. ii. c. iiij. Sanè si sit iudex datus, non posse eum hæc facere verius est. auth. de exhib. reis. §. si verò. l. à diuo Pio. infrà de re iud. nam iurisdictionem hunc non habere, sed notionem tantum existimamus. l. fi. C. vbi in integ. restit. l. ait prætor. de re iudic. vbi dixi nisi à principe iudex datus sit. Nam tunc iurisdictionem quoque huic esse datam intelligo. arg. l. à iudice. C. de iudic. auth. de litigios. §. si verò causam. Alciat. loco suprà citato. videtur tamen & iudex datus quædam iubere posse, hoc intuitu, quod aliter res apud ipsum explicari nequeat: vt cum iudicalem cautionem interponi iubet. Cautio enim hæc ideò à mero iudicis officio pendere dicitur, quod iudex aliter explicare negotium non pos-[[167]]sit. Instit. de diuis. stip. in princip. & §. pen. Et iudicis appellatione, iudicem datum plerumque accipimus. Quid enim si iudicio finium regundorum arbiter datus sit, eoque iubente agrum metiri tu non patiaris? Certè ille contumaciæ nomine te condemnare potest. Inst. de offi. iud. §. fi. Sed ego hæc omnia efficaciter iubere posse iudicem datum puto, sententia demum ipsa diffinitiva. Nam ita ferè loquuntur exempla omnia, quibus iudiciales cautiones exiguntur, d. §. fin. l. post rem. de rei ven. l. si creditor. de pig. act. l. sed & cum. §. quod si homo. quod met. cau. debet enim plenam sententiam dicere. Pendente autem iudicio, si quid incidat quod omnino fieri necesse sit, nec iudici pareatur, debere eum qui iudicem dedit prouidere. argu. d. §. si verò. Idque etiam si à principe iudex datus sit: cum enim proprios exequutores hic non habeat, consentaneum est, vt ab ipso principe, vel ab ordinario magistratu impetret. Magistratus autem ordinarius (ex sententia eorum qui inter iudicem datum, & eum cui mandata sit iurdictio, non destingunt) exequutores delegato iudici commendare etiam tenetur. c. j. de offi. ordi. ne quid scilicet per turbam fiat, arg. infrà de regu. iur. l. non est singulis. Sed apponitur prædictis hoc modo. Magistratibus municipalibus vtique iurdictio est. l. j. infrà si quis ius dicenti. l. ea quæ. ad municip. cur ergo eadem, his quoque facere non permittitur. quinimò expressè prohibetur dicta l. ea quæ. Respondeo magistratuum municipalium iurdictio speciali prouidentia coarctata & limitata fuit: nec ea quæ plus imperij quàm iurisdictionis habent, attingere, néve nisi intra certam quantitatem ius dicere possent. argu. infrà eod. l. si idem. Nam cum antiquitus municipia suis legibus in omnibus vterentur, nec populo Romano subessent, sed honores duntaxat eis communicati essent: vt Gell. lib. xvi. c. xij. Noct. Attic. scribit: verisimile est municipiorum magistratus, etiam imperium in suos ex suis legibus habuisse, nedum plenam iurisdictionem. Quin & senatusconsultis ac legibus quibusdam olim cautum fuisse, ne iurdictio à magistratibus Romanis in liberis ac socijs ciuitatibus exerceretur constat, vt Bud. adnotauit, in l. non dubito. de capti. postea restricta est magistratuum municipalium potestas, per legem generalem municipalem, de qua superiore libro diximus, in l. omnes populi. Quare non tam data his est iurdictio, quàm non ex toto adempta. Ex his apparet falsò existimasse Bartolum, solam verbalem coërcitionem, mandata iurisdictione transferri. Quid est enim verbalis coërcitio, nisi inanes minæ? quæ quid ad explicandam iurisdictionem pertinere possunt? verius est ergo etiam corporalem datam intelligi: siquidem corporalis vsquam coërcitio in ciuili negotio adhiberi potest, quod in illa

specie permissum est, si ea rei conditio sit, vbi arenarium testem, vel similem personam admittere cogimur. l. ob carmen. §. j. infrà de testibus. poterit talem testem is qui mandatam iurisdictionem gerit, torquere. Ad quem sensum etiam Nouel. Iustiniani constitutionem pertinere arbitror, de ea re loquentem, authen. de test. §. si verò ignoti. nec mouet me, quòd sola coërcitio per se mandari non potest. l. solent. §. j. suprà de offic. procons. l. nemo potest. de regu. iur. Nam quædam sola dari non posse, quæ tamen cum alijs transeant, non ignotum est. l. quædam. infrà de acquirendo rerum domi. Sanè mandatam iurisdictionem cùm dicimus, quamuis plerunque totam significemus, & de legatis proconsulum, aut præto-[[168]]rum intelligamus, si tamen vel ad vnam modò speciem mandata sit, quod fieri potest, l. solet. infrà eod. differtque à datione iudicis nonnihil, vt superius docui, d. l. legatus. Ratio efficit, vt huic quoque eadem omnia concessa intelligantur, sine quibus, illa pars iurisdictionis explicari nequit. arg. l. si duo. in fi. infrà de administ. tut. l. quæ de tota. de rei vendic.

L. III. Vlp. Lib. II. De Offic. Quaesto.

Imperium aut merum, aut mixtum est. Merum *imperium est, habere gladij potestatem, ad animaduertendum infacinosos homines*. Imperij vox, sine vlla adiectione, cùm de populo, aut principe loquimur, vniuersam eius potestatem & ditionem significat. l. j. suprà de consti. princi. quemadmodum & cùm de alijs quibusuis sermo est, vniuersum eorum ius quodcunque in alios habent, comprehendit: veluti cùm dicimus imperium magistratus, imperium patris in filios, domini in seruos, & si qua similia. Quamobrem apparet lato imperij Romani significatu etiam iurisdictionem contineri, quæ ad causarum ciuiliu disceptationem propriè pertinet, vt sæpius admonuimus, non autem iurisdictioni imperium subesse. Nec mouet me responsum Papiniani, suprà tit. ij. l. j. quo contrarium significare visus est, cùm manifestè appareat, alium fuisse Papiniani sensum quàm vt iurisdictionis verbo, imperium contineri significaret: vt eo loco diximus. Nec obstat, quod rubri. hîc inscribitur. *De iurisdictione*, quæ hac ratione de imperio potius inscribi debuisse videatur: cùm generaliore rubricam esse debere traditum sit, quàm tractatum ipsum. Soluitur enim non id agere Iustinianum hoc loco, vt de vniuerso populo Romano imperio disserat, sed de potestate & facultate iudicum duntaxat, quæ vt in pluribus consistit in iurisdictione. Enimuerò iurdictio iure nostro, quamuis re ipsa in inuitos exerceatur, tamen perinde expediri solet, vt si inter volentes res agatur. Hinc accipiendi iudicij & contestandæ litis vsus, sine quo ad sententiam veniri non potest, quia scilicet ea species est cuiusdam veluti sponsioni partium promittentium adquiescere sententiæ quam iudex dixerit, quod & Alc. docet. lib. iii. παρέργων. c. ij. Propterea factum est, vt quibusdam locis ita scriptum sit, quasi iurdictio nihil commune habeat cum imperio. l. muto. §. tutoris datio. infrà de tut. Sed reuera de Imperio sic participat, non vt species de genere, cùm non eadem sit substantia, sed velut compositum de simplici, vel vt subiectum de qualitate. Nam notio est iurisdictionis velut substantia. l. notionem. de verb. signifi. qualitas vel mistura eius imperium id quod non est merum, sine quo iurdictio explicari nequit. l. fi. suprà titu. ij. Cùm imperij misturam & veluti sequelam qui non habent notioni suæ adiunctum, quales sunt arbitri ex compromisso sumpti, atque (vt ego arbitror) etiam iudices dati, hi quamuis quid iuris sit inter partes dicere possint, & dicant, non tamen iurisdictionem habere dicuntur, sed notionem tantum. l. ait prætor. de re iud. Igitur iurdictio ad verbum sumpta, notionem ipsam significat, & diuersa res ab imperio est, quippe quid iuri conueniat, dici etiam citra imperium, vel ab homine priuato potest. Sed

iuris intellectu appellatione imperij continetur quòd [[169]] nemo efficaciter ius dicere possit, aut soleat: nisi magistratus, vel qui in ea re vicem magistratus obtineat, vt cui mandata est iurisdictio. Nam magistratum proprium est iudicare, ac pro potestate imperare, vt ex Aristot. sententia Bud. rectè docet. l. fin. verbo, elcē emporij, de mu. & hon. Ideò autem imperium distinguitur in merum & mistum, vt merum illud nihil commune habere cum iurisditione, hoc est, pecuniariorum negotiorum disceptatione, intelligamus, quasi purum & germanum imperium. Quo sensu & meras proscriptiones, & merossyllas, & merum bellum, & multa his similia dixit Cicero. Martialis quoque de caupone Rhauennate. *Cùm peterem mistum, vendidit ille merum.* Nam hæc inter se quodammodò relatiua sunt, merum & mistum. Neque verò maior imperij vis cogitari potest, quàm quo hominem, cuius causa omnia à natura creata sunt, necari præcipitur, neque magis à priuatæ rei respectu seiunctum quàm quod solam publicam vindictam atque exemplum à facinoroso exigit. Nam vt Cicero scribit in orat. pro domo sua, quum tam moderata iudicia populi essent, à maioribus constituta. Primum illud erat, vt ne pœna capitis cum pecunia coniungeretur. Igitur rectè dictum merum hoc imperium esse, quod ad gladij potestatem in facinorosos exercendam pertineat, vt hoc totum secernatur à iurisditione, & aliam prorsus rem esse intelligatur. Sanè cùm capitalium pœnarum multa sint genera. l. capitalium. infrà de pœn. etsi non gladio quis consumi iubeatur, dum tamen capitali cuilibet pœnæ adiiciatur, merum nihilominus imperium exerceri puto: sed etsi membrum abscindatur perforetúrve, aut inuratur, idem arbitror, etsi flagellis, aut fustibus quis cædatur. & generaliter vbicunque liberi hominis corpus supplicio, aut cruciatu ob vindictam publicam afficitur, quam pœnam corporalem vocamus, non ab alio talem pœnam, quàm ab eo qui ius gladij habeat imponi atque explicari consueuisse, neque potuisse verius arbitror. Nam quemadmodum in maiore summa minorem inesse dicimus, sic in mero imperio insunt hæc omnia pœnarum genera, quæ olim aduersus ciues Romanos ex lege Portia, & Semproniiis rogationibus exerceri prohibebantur, præter quàm quòd vinciri, aut in carcerem duci ad ius ipsum gladij pertinere ineptè dixeris: quod & ipsum tamen eisdem legibus prohibebatur. Meri autem imperij verbum hîc & duobus tantum locis superiore libro legimus. l. j. & l. fina. de off. eius. quibus in animaduersione id consistere significatur, si rectè intuearis. Animaduerti autem tunc dicitur, cùm talia huiusmodi, qualia memorauimus, fiunt. Quare improprie adscribitur hoc verbum, causis ipsis, quod magistratibus proprie conuenit, vt ius gladij habeant, vel non habeant. Etsi in metallum quis damnetur, vel vt bestiis obiiciatur, vel vt in insulam deportetur, non proprie tamen merum imperium exerceri existimo, cùm hæc pœnæ quasi in fraudem legum receptæ fuerint, ne ciues necari viderentur: vt suprâ dixi, in §. qui vniuersas. Effectus igitur meri imperij hi sunt: alius prætereà est, vt ab eo cui datum est, in alium transferri nequeat, de quo suprâ abundè disputauimus. l. j. tit. ii. Sequitur deinde Vlpianus, *Quod etiam potestas appellatur*, hoc est, quod & Paulus scribit, Potestatis verbo in persona magistratum imperium significari. l. potestatis. de verb. sig. Sed & ius, vel potestas gladij frequentius dicitur. l. solent. in prin. suprâ de off. procons. l. illicitas. §. qui vniuersas. [[170]] de off. præs. l. nemo potest. de reg. iur. Lampridius quoque in Seuero, honores iuris gladij nunquàm vendi passus est, dicens necesse est, vt qui emit vendat, ego non patiar mercatores potestatum fieri. Conuertuntur enim hæc inter se atque idem significant, ius gladij, gladij potestas, & merum imperium. Et hoc quidem nemini initio competeat, nisi cui lege, aut Senatusconsulto mandatum esset, hodie etiam mandatis & constitutionibus principum quibusdam magistratibus perpetuò concessum est, quibusdam verò etiam priuatis diplomatibus & codicillis, aut rescriptis à principe mandari solet. Nam quæ populus, aut

Senatus antiquitus faciebant, ea omnia aut legibus, aut Senatusconsultis sanciebant, siue ad tempus, seu perpetuò, siue generaliter, seu priuatim de quibusdam statuerent. At hodie priuata hæc & temporaria, priuatis rescriptis & codicillis principes statuunt, vt suprà diximus in d. §. qui vniuersas. & l. j. de offic. eius.

Mistvm Imperium est, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Inter mistum imperium & iurisdictionem hoc interesse videtur, quòd iurisdictionis quidem, quamuis sine modico imperio esse non possit, tamen ipsa sui principalis pars est. Nam substantia iurisdictionis est ipsa notio, vt prædiximus. Imperium verò tanquàm accessorium habet & veluti sequelam quandam iurisdictionis ipsius explicandæ causa additam. Hæc particula imperij iurisdictioni veluti subseruit & famulatur. At misti imperij res imperio principaliter expeditur: iurisdictionis quod habet, id rursum velut apposititium atque accessorium secum fert. Imperium autem in genere, sic opinor rectè diffinias: iustam potestatem esse cogendi faciendique quod velis. Verbum, *velis*, ita accipe, vt accipitur in diffinitione iustitiæ voluntas. l. j. suprà de iust. & iure. Merum imperium cùm dicis, generale verbum ad gladij exercitium restringis. Mistum porrò appellatur, quoties imperio in genere sumpto, iurisdictionis figura quædam inest. Vt hoc loco planè atque eleganter definiri vides, quicquid interpretes obturbent: clarè enim dicitur, mistum imperium id esse, cui etiam iurisdictionis inest. Non enim vulgare Bart. & aliorum interpretum, ac nec Alciati quidem diffinitionem probo. lib. ii. Parad. c. viii. quum mistum imperium dici voluit, quod cohæret iurisdictioni, quippe hæc ipsa iurisdictionis est. l. fi. & l. j. in fi. de off. eius. vel potius iurisdictionis qualitas. Nam hoc pacto quomodò discernemus mistum imperium à iurisdictione: ergo mistum imperium in danda bonorum possessione consistit: vt hîc vides: quia scilicet ea res, origine quidem sua solo prætoris imperio explicabatur, qui edictum suum, vt volebat componebat: ex eoque bonorum possessionem, vel contra tab. vel secundum tab. dabat. Postea autem facto edicto perpetuo, & quasi ad formam ordinarij iuris redacto, cœpit ei rei etiam iurisdictionis inesse, quæ (vt prædiximus) consistit in controuersiis pecuniariis diiudicandis, secundum leges. Quamobrem nisi ad actum ipsum inducendi in possessionem respicias, hodie bonorum possessionem simplicis iurisdictionis esse, posses dicere. Sed quia inductio vtique vel post agnitionem necessaria est, & hodie quoque fieri solet, vel per interdictum, quorum bonorum, vel per remedium nouel. constitutionis. C. de edi. diu. Adr. toll. l. fina. quam inductionem statim ac fieri decreuit prætor, imperio eius ita fit, vt nec appellari quidem possit. l. fin. infrà de appel. recip. vel non. l. quisquis. C. quor. ap-[[171]]pel. non rec. l. j. C. si de mom. poss. Ideò rectè etiam inspectis recentioribus temporibus dictum est, mistum imperium in tali re explicanda consistere. Cæterum non in hoc solùm, verùm & in prætoriis stipulationibus interponi iubendis, & in integrum restitutionibus concedendis, & in mittendo aliquo in possessionem, vt quia damni infecti, aut legatorum nomine non caueatur, vel quia debitoris bona in ea causa sint, vt possideri debeant, & in aliis huiusmodi causis, sine dubio mistum imperium consistit. l. seq. & l. ea quæ. ad Municip. Nam horum omnium eadem vel similis ratio est, quæ dandæ bonorum possessionis. Non enim in decernendo solùm, verùm etiam in exequendo omnia consistunt. Et prætoriæ huiusmodi exequutiones imperio potissimùm explicantur: vt à superiore exemplo inita ratione, facile considerari potest. quia tamen secundum formam iurisdictionis atque edicti perpetui hodie hæc omnia fiunt, viderentur posse dici iurisdictionis esse: sed originem & modum cuiusque rei inspicere oportet. Imperio enim & interuentu prætoris magisque iudicum datorum disceptatione, antiquitus hæc explicabantur, quæ doctores nostri nobili

officio iudicis expediri dixere. Alia autem mercenario officio attribuerunt, ei videlicet quod propositis legis actionibus deseruiet. Eadem & Alciati sententia est, libro iii. *παρέργων*. cap. iii.

Vt *iurisdictio iudicis dandi licentia*. In antiquis exemplaribus scriptum erat, *Iurisdictio est, etiam iudicis dandi licentia*. Id an rectè mutauerit Haloan. nobis parùm liquet. Sed quia non valde diuersam efficit sententiam, ideò minus laborandum videtur. Viglij doctissimi viri opinionem certè non probamus, Instit. quibus non est permissum facere test. §. prætereà. dum penitus corruptum Codicem existimauit, & iuris dicendi licentia legendum esse, atque eo modo iurisdictionem ab Vlpiano prorsus definiri. Nam Codicum etiam Florentinorum fides in hæc verba, *Iudicis dandi*, vbique constat. Et iurisdictionem hoc loco non diffiniri, omnibus in confesso est: quippe eam aliter diffinit Accur. & qui eum sequuti sunt, in l. j. supra eod. Potestatem scilicet esse iure publico introductam, cum necessitate iuris dicendi, & æquitatis tanquàm à persona publica statuendæ. Nos tamen aliter, vt diximus in rubrica, quia scilicet iurisdictionis substantiam non esse nec dandi iudicis licentiam, nec potestatem ipsam arbitramur, sed notionem: quo verbo tam cognitionem quàm definitionem causæ contineri constat. l. notionem. de verb. signific. Amplius illud puto, nunquam ad hunc modum scripsisse Vlpianum, vt licentiam, pro facultate dandi iudicem usurparet: nam hæc facultas, ius dandi iudicis propriè dicitur. l. cùm præt. infrà de iudic. l. legatus. suprà de offic. consul. Licentiæ autem verbum potius in malam partem, quàm in bonam Latinè accipitur. Terentius, *Deteriores omnes sumus licentia*. Quamobrem à compilatoribus, aut conceptam, aut alioqui mutatam fuisse hanc clausulam ipse existimo. Ac fortassè ita eos scripsisse. Iurisdictio est etiam in iudicis dandi licentia. Facile enim fuit scribendo, aut punctum, aut m, vel z, quo pro m, utebantur intercidere, vel certè quasi superfluum, consultò omitti, quòd iurisdictionem definiri Librarius existimarit, quando superius imperium descriptum erat. Quoquomodò res se habeat, Alciati sententiam sine dubio probandam censeo, lib. ii. Parad. c. viii. Sexto scilicet casu verbum *[[172]]* illud, *licentia*, accipiendum esse. vt sit sensus quemadmodum in misto imperio, quod consistit in danda bonorum possessione, inest iurisdictio: sic inesse etiam in licentia dandi iudicis: vt hæc facultas misti imperij sit. Nam qui dat iudicem principaliter iudicare eum iubet: vt diximus suprà l. fin. de off. præf. vrb. quod sine dubio ad imperium pertinet, & in ea re aliqua etiam disceptatio & cognitio adhiberi solet, ne scilicet is detur, qui iure dari non possit. d. l. cùm præt. nec de ea re quæ ad delegantem non pertineat. C. qui pro sua iuri. iud. l. j. Secundum communem intellectum, néve is quem altera pars nominatim petit. l. obseruandum. infrà de iud. Postremò vt solenni ritu sortitio fiat, vel saltem appareat nihil esse, quòd dato tali iudice partes iure conqueri possint, quæ omnia ad notionem pertinent, meritò dictum est, misti imperij & hanc delegationem esse.

L. IIII. Idem Lib. I. Ad Edictvm.

IVbere cavere praetoria stipulatione, et in possessionem mittere, imperij magis est, quàm iurisdictionis. Hoc est, magis ad naturam imperij accedit, quàm iurisdictionis, ducta scilicet ratione eo modo quo supra l. proxima, de danda bonorum possessione admonuimus. Sed dubitari potest de iudiciali stipulatione, quæ à mero iudicis officio pendere dicitur, quando & iudex datus cauere iubet de dolo malo, vel de persequendo & restituendo seruo, qui in fuga est, aliisque exemplis in Institutionibus relatis, tit. de præf. stip. vbi glo. Respondeo hæc omnes stipulationes propositæ actioni seruiunt, & arbitrio magis quàm imperio continentur.

l. sed si cùm. §. quod si homo. quod met. cau. Quare & iudici dato competit eas interponi iubere, licet imperium non habeat. Arbitrio enim hac in re vtitur, sententiam suam dicendo, quam non ipse, sed is qui eum iudicem dedit, postea exequitur, vt dixi supra in l. ij. & in l. imperium. Ideò autem has distinctiones hactenus tradidit Imperator, vt sciamus, quæ duumviris, hoc est, magistratibus municipalibus relicta sint, quæ non. Nam omnia quæ magis imperij sunt, quàm iurisdictionis, attingere his non licet, quod alibi clarè exprimitur. l. ea quæ. infra ad municip. vt & Fulgosius hîc animaduertit. Id quo iure prohibitum eis fuerit, mox exprimere conabor: hæc autem, quæ hîc recensentur, magistratibus municipalibus non competere etiam sub tit. de damno infecto docemur. l. iij. in princ. & §. ij. quæ tamen eis à præsilibus mandari posse significatur. Sed tunc non suo iure habent, sed alieno beneficio, hoc est, vt præsidis, vel proconsulis partibus in re mandata fungantur. l. & si prætor. suprâ de off. eius. Nam quia iis temporibus Coloniae & municipia pleraque per duumviros & magistratus suos regebantur. Præsides autem & proconsules vniuersis prouinciis potius, quàm singulis locis præerant atque intendebant, eisque solis imperium erat: ideò diligenter hæc, quæ imperij & quæ iurisdictionis sunt, distinguere oportuit. Falsa enim deprehenditur opinio antiquorum, per d. l. ea quæ. qui existimauerunt, idcirco hæc designari, vt sciremus, quæ mandari possint, quæ non. Si tamen quærimus, an hæc quæ misti imperij sunt, mandari possint, expedita res est, si nominatim mandari proponas, cùm superius. l. fi. §. vt bonorum. de off. eius. clarè expressum sit, mandari hæc posse. Competunt enim prætoribus & maioribus his iudiciis iure magistratus, quamuis imperij sint, cùm proprium sit magistratuum huiusmodi, vt imperium habeant, sine quo prouincias administrare non possunt. Non enim sunt meri imperij eius quod specialiter tributum esse, & in alium transire non posse intelligitur, sed an generaliter mandata iurisdictione, hæc quoque quæ misti imperij sunt, transeant, plus dubitationis est. Vidimus enim superiore lib. l. fi. in prin. de off. eius. Macrum Iuriscons. in ea opinione fuisse, vt non transeant. Ideò rescriptum fuisse ab Imperatoribus, propter vtilitatem pupillorum id constitutum esse, vt generali iurisdictione mandata, suspecti cognitio transferatur. Et fortassè etiam hæc intuitu distinguit Vlpia. hoc loco ea, quæ magis imperij sunt, quàm iurisdictionis: vt generali mandato res misti imperij nequaquam transire intelligamus. Quippe iurisdictio mandatur: ista autem magis ad imperium pertinent. Præterea si transire dixeris, simile quoddam accidit ei, quod Castellius interrogatus, an nux pinea pomum esset. Respondit, si in Vatinius missurus es, pomum est: vt iurisdictionis verbum, in persona quidem magistratuum municipalium, ea quæ misti imperij sunt, non contineat: in persona verò legatorum contineat. Sed tamen hæc quoque transire & legato competere, verius arbitror, hoc & Alciato placet, lib. ii. Parad. c. i. Rationes tamen quibus ille mouetur, mihi non satisfaciunt: vt in superioribus sæpe dixi. Nam etsi mandata iurisdictione, imperium quod non est merum transferri scriptum sit, l. j. & l. fi. suprâ de off. eius. tamen id de eo imperio intelligitur, quod iurisdictioni cohæret. Hæc autem de quibus nos quærimus non tam iurisdictioni cohærent, quàm cohæret ipsis iurisdictio: quòd magis imperij sint, quàm iurisdictionis. Verior ergo ratio est, quia more maiorum solum merum imperium transire prohibetur, necnon quæcunque specialiter tributa sunt magistratibus, cuiuscuiusmodi sint. d. l. j. de off. eius. & l. nemo potest. de reg. iur. Et quidem vtraque horum suis rationibus, vt in superioribus diximus. At neque hæ rationes, neque adeò verba eorum, qui eas retulerunt, in hoc valent, vt hæc, quæ misti imperij sunt, transire prohibeant, vel impediunt. Præterea proconsulem ipsum generali mandato hæc quoque concedere voluisse credibile est, modo si non specialiter sibi tributa sint. Specialiter autem tributa fuisse quis vnquam dicat, cùm

pleraque ab ipsiusmet prætoris edicto atque officio pendeant? Nam ipsum sibi specialiter ea tribuisse non rectè dixeris. Quod autem ad magistratus municipales attinet, quibus etsi iurisdictio sit, tamen hæc non competere constat. d. l. ea quæ. differentiæ ratio illa videtur esse, quòd legato iurisditionem proconsul mandat eam propriè, quam ipse habet. l. cognitio. §. cùm proprium. suprà de off. eius. Quare officium totum iuris dicendi ad eum transit. l. j. §. j. de susp. tut. At iurisdictio in proconsule vtique plenior est, quàm in duumviris. Multò enim maximam partem imperij habet. In persona autem duumvirum limitata & coarctata est, vt penè sola notio & disceptandi facultas relicta eis esse videatur: vt suprà diximus. l. ij. eo. tit. Eius rei argumentum est, quod mandata iurisditione, legatus iudices dare potest, d. l. cùm prætor. & d. l. legatus. quod misti imperij esse constat. l. prox. in fi. & legis actionem apud eum esse iam demonstraui. l. ij. de off. procons. quod quid aliud significat, quàm vt legibus & remediis iuris omnibus apud eum agi possit, exceptis scilicet quibusdam quæ ad eum transire prohibentur: at legum [[174]] potissima virtus est in imperando. l. legis virtus. suprà de legib. l. fin. de iust. & iure. meritò ad legatum hæc quoque transeunt, quæ imperij non meri sunt, mandata ei iurisditione. Illud hoc loco quæri potest, multæ indictio, punitio criminis, cuius poena capitalis non est, nec corporalis, sed vel pecuniaria, vel æstimationis tantum iure scripto definita, misti an meri imperij sit, an iurisditionis? Sed imperij esse verius est, non tamen meri, cùm id ad gladium, hoc est, ad seueriorem animaduersionem pertineat: sed nec misti, quippe nulla inest iurisdictio, siquidem criminaliter actum sit. Nam iurisditionem ad ciuilia pertinere declarauimus. Est igitur imperij in genere sumpti, quod licet arbitrato iudicantis exerceatur: tamen secundum leges moderari & temperari debet. l. hodie. infrà de poen. Multa enim imperij esse, quod nec merum, nec mistum sit, necesse est dicere, vt leges ferre, bellum decernere, tributa imponere, magistratus creare. Ipsius quoque magistratibus eiusmodi quædam, licet non perinde grauia sint, competunt, vt lictoribus atque insignibus suis vti, ædificia sacra & publica instaurari, furiosos contineri iubere, annonæ prospicere, & alia quorum mentio est sub titulo, de officio præsidis, & de officio proconsulis. & leg.

L. V. Iulianvs Lib. I. Digestorum.

More maiorum ita comparatum est, vt is demum *Iurisditionem mandare possit*. Totum hoc ius, quod ad mandandam pertinet iurisditionem, ex non scripto constat. Est enim ius veterum consuetudine & moribus constitutum: vt ex Papiniani verbis alias admonuimus. l. j. §. verius. de off. eius. Ideò ait, More maiorum &c.

Qui eam suo iure, non alieno beneficio habet. Idem quoque superius expressum est, de off. eius. l. fin. eadem sententia constitutionis Theod. & Valent. C. qui pro sua iur. iud. l. j. vt nos interpretamur. Suo iure, dicitur habere is, cui vt propria concessa est à principe, vel à populo, vel à lege, quod ferè non nisi maioribus magistratibus contingit. Nec Iurisconsulti verba calumniari oportet, dum sic opponunt, quasi princeps quoque & iudices ordinarij, non suo iure, sed alieno beneficio, hi videlicet à principe, princeps à populo, lege regia in se translatam. Nam vt propria his conceditur, non vt precaria, aut quæ alieno nomine ab his tractetur. Et hoc sanè illud est quod iidem tamen hîc respondent & soluunt, in persona talium fundatam esse iurisditionem, non item in persona vicariorum. Sed præstitisset, calummiam non addere, quàm idcirco addere, vt dilueres & confutares. l. pen. ad exhib. Huc pertinet quod antiquitus distingui solebat, auspiciis suis quis, an alienis bellum gessisset. Nam si alienis gestum erat

bellum, non ipse triumphabat, qui gessisset, sed is tantum cuius nomine gestum erat: vt Imperator, vel proconsul, qui per legatos gesserat, non aliter ac si ipsemet gessisset.

L. VI. Pavlv̄s Lib. VI. Ad Edictvm.

ET quia nec principaliter ei iurisdictione data est, nec ipsa lex defert, sed confirmat mandatam iurisdictionem. Falsò putat Accursius reddirationem, eius quod superiore capite dictum est. Nam pro illius ratione sufficit, quod initio dixit, *more maiorum*, ita obseruatum esse. Quare verius est ad sequentem clausulam hæc pertinere. Ita enim subiicit Iurisconsultus.

[[175]] Ideo Si is qui mandauit iurisdictionem deceſſerit, antequàm res ab eo cui mandata est iurisdictione geri cœperit, solui mandatum Labeo ait, sicut in reliquis causis. Antiquiores tamen videntur habuisse, *Ideoque*. Haloander, *idque*, quod quidem verioris scripturæ coniecturam nobis præbuit. Facile enim fuit verti, *Ideò*, in, *Ideoque*, vel in, *idque*, quòd antiquitus Compendio sæpe scriberent. Nam nec Haloandri scriptura sententiam vllam efficit, & antiquiores vel de industria videntur addidisse particulam illam, *que*, quod non satis intelligerent, quonam modo à superiore capite hæc conclusio duceretur. Sed Enthimema rectissimè sic concluditur. Quia non principaliter, id est, non recta, seu, vt nunc dicunt, non de directo ipsi legato iurisdictione datur, nec ipsa lex, scilicet qua Proconsuli, vel Prætori Imperium in hac, vel in illa prouincia rogatur: nam lege rogari solitum fuisse ostendunt historiæ, in cuius legis locum codicilli & mandata principum postea successerunt, dum prouincias curæ suæ reseruatas mandant. Et de huiusmodi aliqua lege loquitur. Papinianus quoque suprâ de officio eius. l. j. cùm ait, *Imperium quod lege datur, non posse transire*. Fiebátque interdum de ea re non lex, sed Senatusconsultum, veluti, si prouinciæ cura ad Senatum spectaret, vel si mauis, accipe de lege, qua alicuius criminis pœna sanciretur, eiúsque exequutio alicui magistratui perpetuò mandaretur, vt Proconsulibus, quia inquam, nec ipsa lex iurisdictionem legato defert, subaudi, sed duntaxat si ei à Proconsule mandata sit, confirmat, hoc est, perinde ratum habet, ac si à Proconsule ipso res expediretur (Nam opinor in his legibus, Senatúsque consultis, & mandatis principum, aliquod verbum apponi consueuisse, quo Prætor, vel Proconsul, more maiorum generaliter omnia agere, admonerentur, argum. supra l. prox. & l. penult. in fin. de iust. & iur. alioquin non rectè diceret, confirmari lege, quod per legem non infirmatur: vt Accur. existimat, nec sibi constaret Imperator, cùm ex Iuliano & Papiniano hoc totum ius mandandæ iurisdictionis, moribus receptum esse significauerit, si nunc diceret, qua lege prouincia alicui committitur, eadem quoque expressim, aut tacitè confirmari, quatenus ab eo iurisdictionem mandari contingeret. Nam hac ratione potius ex scripto, quàm ex non scripto hoc ius veniret) Cùm hæc inquam ita sint, ideò nihil omnino suo nomine incipere, aut gerere legatum videri, sed vice ac mandato proconsulis omnia agere: vt procurator vice ac nomine domini agit. Ea propter si decesserit proconsul, solui mandatum placuisse Labeoni, vt in reliquis causis accidit. Et hunc verissimum esse huius responsi sensum interpretamur. Illud quoque sequutus rationem atque vtilitatem affirmauerim: si vniuersa iurisdictione mandata, legatus vel vnam modo causam cognoscere cœperit, mox proconsul decesserit, posse eum & reliquas causas cognoscere, in quibus viuo proconsule nihil omnino gessit, ita accipiendum esse illud verbum, res geri cœperit: satis enim cœpisse videtur qui vel tribunal modò cognitionibus operam daturus ascenderit. Nam iurisdictionis verbo, si de tota actum sit, non singulas, sed vniuersas cognitiones contineri puto. argumen. l. penult. §. infrâ de suspectis tutoribus. hoc

est, quod glossæ & vetustissimi quique interpretum multis locis vniuersitatem causarum vocant. Magis probet hanc sententiam, qui considerauerit, consueuisse olim proconsules, non totum annum sed statis [[176]] duntaxat temporibus iurisdictioni vacare: quod conuentus agere & iurisdictione absolvere dicebant. Nam maiorem anni partem rebus bellicis occupati, distinebantur: vt & Theophilus docet in Institutionibus. Tunc potissimum legatis suis iurisdictionem mandabant: eaque illo conuentu, quasi vnico contextu atque (vt ita dicam) vno spiritu, absoluebatur. Vtilis est hæc sententia, conuenitque exemplis historiarum, quibus multa per legatos, defunctis olim aut bellorum casibus interceptis ducibus aut proconsulibus, bene gesta leguntur. Nam legatis siquidem nulla inter milites & prouinciales defuncto proconsule reliqua autoritas fuisset, sine dubio maiora detrimenta accipi potuissent, dum Senatus aut Imperatoris decretum in periculo expectaretur. Hanc sententiam & plerisque Canonistis probari postea animaduerti, quos Felinus recenset, in c. licet. in principio, de offic. deleg.

L. IX. Pavlṽs Lib. III. Ad Edictvm.

SI familia alicuius alium corruperit, non similiter hinc edicitur, vt in furto ne in reliquos actio detur. Hoc est, ne reliquorum nomine actio detur, noxalis scilicet aduersus dominum. Edicitur autem, edicto illo, Si familia furtum fecisse dicitur. l. i. eod. tit. Familiae, verbo & hic & in illo edicto intelligere debemus non corpus quoddam seruorum, vt familia publicanorum eius rei causa parata, sed plures vnus seruos. hoc non obscure paulò post significatur, cum factam à pluribus seruis iniuriam vel damnum datum comparat huic, quod à familia factum initio proponit. In versi. quemadmodum. Id etiam Vlpia. declarat sub tit. de verb. signifi. l. pronuntiatio. vers. alia. Nam in cæteris partibus edicti, præterquam vbi agitur de familia publicanorum, familiae appellatione, omnes seruos significari, scribit, vt de hominibus coactis, & vi bonorum raptorum. Per hoc multæ distinctiones à doctoribus ingestæ reprobari possunt. Quemadmodum & cum plures serui iniuriam fecerunt vel damnum dederunt, plura facta sunt. Plures dicit, quos familiam antea dixerat. Zasius autem putat, lib. ii. intellect. sing. cap. pen. Interrogationem exaudiendam statim post verbum illud, quemadmodum, vt dubitet Paulus, quomodo, quod superius dixit, admitti possit, cum in exemplis quæ statim subiicit, etsi plura facta sint, tamen quod ad pœnam attinet, pro vno accipiantur: & hac ratione putat, Octauenum motum contra Pauli sententiam statuuisse. Sed ego ab Haloandri editione non discedo, quæ communi interpretationi magis congruit. Nam ipsemet quoque Zasius sensum illum orationis totius filo non satis conuenire ad extremum confitetur. Quod ergo ait, Quemadmodum & hic plura facta sunt, de pluralitate factorum tantum exemplum est, non etiam de iuris dispositione, de qua Iuriscons. hinc non agebat, sed tantummodo vt inuestigaret, an plura facta essent, & hoc est quod omnes ferè similitudinem facti, non iuris esse tradunt. Si tamen quærimus quid iuris sit, de damno dato, expeditum est, tum ipsius Vlp. tum etiam Caij sententia. d. l. j. §. si plures. si famil. furt. l. illud. ad leg. Aquil. Idem scilicet quod defuncto obseruari, si autem de iniuria quæritur, consentiunt plerique etiam idem esse. Sed ego contra puto, cum videam ab eodem Caio scri- [[177]] ptum. Si plures serui iniuriam intulerint, tot esse iniurias quot personæ facientes fuere, significatque omnium nomine actionem dari & pro singulis pœnam solui. l. si plures. de iniur. Nec mirum videri debet, non idem statui de actione iniuriarum, quod de actione legis Aquiliæ & furti. Hæ enim principaliter ad emendationem damni instituuntur, pœna veluti accessoria est. actio autem iniuriarum

principaliter ad vindictam & poenam datur, quamuis priuatim actum sit. l. prætor edixit. §. si dicatur. de iniur. vbi Bar. Illud recte interpretes adscribere arbitror, intelligenda hæc non esse cum quilibet seruorum motu suo proprio, non communicato cùm cæteris consilio delinquit. arg. l. semper. §. si quis in sepulchro, quod vi aut clam, vt dominus hoc casu pro singulis præstare teneatur. Nam neque idem furtum, nec eadem iniuria facta, nec idem denique damnum datum esse videri potest à pluribus, si consilium non communicauerint. Sed omnes per se furtum, omnes iniuriam fecisse, non quidem vna & eandem, sed alius aliam, præsertim si non omnes eodem tempore fecerint, quamuis in eadem re aut in eiusdem personam furtum aut iniuriam commiserint. sunt enim hæc plura furta pluresque iniuriæ. Sed etsi idem edictum plures serui nec eodem tempore, nec eodem consilio corruperint, veluti si per partes lacerauerint, vel deleuerint: tunc primi nomine satis esse præstari, cæteri enim corrupisse edictum, quod iam corruptum erat, non videtur dici posse. Decio quoque assentior, vt siue vniformiter siue difformiter idem maleficium à pluribus seruis admissum sit, tamen procedat sententia legis nostræ, sed in facultate actoris esse arbitror cuius nomine experiatur. l. si quis quid perferendum. §. fin. de furt. Prætereà & his assentior, qui furti nomine vel damni iniuriæ si criminaliter actum sit, omnes seruos castigari posse existimant, argu. l. hos accusare. §. omnibus. de accusat. l. fin. de furt.

Octavens hîc quoque domino succurrendum ait, sed hoc potest dici si dolo malo curauerit, vt ab alio album corrumpetur. Curauerit subauditur familia, & ita omnes interpretantur. Ego Paulum scripsisse puto, curauerint. Quod etiam elegantia latini sermonis magis conuenit. Sed & quod dicit, ab alio, legendum puto. ab aliquo, vel ab vno. Scilicet seruorum ex familia. nam communem interpretationem vtique veram arbitror. Illud tenendum, de seruis hæc ita statui. At si plures liberi tale aliquid commiserint, ad superiorum capitum interpretationem & tractatum id pertinet.

L. X. Vlpia. Lib. III. Ad Edictum.

QVi iurisdictioni praeest. Verissima est interpretatio illa, quæ de iudice ordinario accipiendum tradit. Nam iurisdictioni præesse propriè hîc dicitur, veluti prætor, proconsul aut præses prouinciæ, vt superius admonuimus. l. non possunt. de legib. Senatusconsultum enim huius rei prohibitorium de his nominatim factum fuit. l. senatusconsulto. de off. præs. legati quoque proconsulum iurisdictioni præesse dicuntur. arg. l. qui neque. vbi dixi, de iudic. Nam de iudicibus datis quos delegatos vocant: nihil obtinebat dubitari, siquidem specialiter delegati proponantur à principe, vel quouis maiore magistratu, cui id facere liceat. Non enim talem iudicem dabit nisi ex causa, vt quia partes in hunc con-[[178]]sentiant: vel certè si talis iudex datus non recusetur, vt suspectus, per hoc satis approbari videbitur. Tunc & filius in causa patris, & in causa filij pater, iudicare poterunt, vt alibi docebimur. l. quin etiam. de arbitr. & de iudic. l. in priuatis. Hoc etiam Duarenus probat. c. li. & liii. Anniuersar. disput. qui iuris dicendi verbum ad prætorem propriè referri existimat, eoque significari aut præscribendarum formularum & dandarum actionum morem, aut iudicum dationem, cognitionem verò atque examen causæ ad iudicem datum propriè pertinuisse, nec ferè prætoris curam huc descendere consueuisse, sed hodie certè descendit, alioquin penè ociosum esset Prætoris munus, cùm nec actiones ab eo impetrari necesse sit. Quare neutrum horum facere poterit in causis suorum ex mente huius capitis. Quod ergo Africanus ita scribit, In priuatis negotiis pater filium vel filius patrem iudicem habere potest. d. l. in priuatis. sic accipiendum est, si iudex

datum fuerit, nec recusetur. In publicis autem negotiis id non procedere significat Africanus propterea quod siue recusatus fuerit, nihil ageretur, siue approbatus, & tunc collusionis, vel prauaricationis suspicio subesset, ut nos interpretamur. Hæc causa est quamobrem multi omnino iudices in causis publicis dantur. Omnia enim per magistratus ipsos expediri debent. Et ad hoc Africanus respexit, ut Duarenus tradit & nos probamus. Nec me latet quosdam ea verba interpretari de domesticis ipsorum patris & filij negotiis. Corras. lib. iiii. Miscell. c. ix. sed hoc mihi non probatur. Nec exempla me mouent. l. magistratum. de adop. l. apud filium de manu. vind. Non enim in his interuenit pater neque filius tanquam iudex, nec forma priuati iudicij refertur, de quo tamen agitur in verbis Africani, cum sint posita sub Rurb. de iudiciis. sed species quædam imperij quo apud magistratus adoptari vel manumitti solet, in his exemplis exprimitur.

L. XI. Gaivs. Lib. I. Ad Edictum provinciale.

SI idem cum eodem pluribus actionibus agat, *quarum singularium quantitas intra iurisdictionem iudicantis sit, &c.* Etiam paulo post disputationem aliam super hoc inducit. l. pen. §. fin. infra eod. Quæro ergo qui nam hi essent iudices, qui limitatam habebant iurisdictionem intra certam summam? Existimo Romæ fuisse triumuiros capitales, & eorum loco creatum Præfectum vigilum. Nam cum criminaliter quadamtenus cognoscere possent, etiam ciuiler intra certam quantitatem statuere potuisse credendum est. arg. l. iij. §. fi. supra de off. præfe. vig. In prouinciis autem fuisse Duumuiros, quos in singulis municipiis iurisdictionem habuisse, mox docebimus. l. j. si quis ius dic. non obtem. Nos enim præfinitam & limitatam habuisse iurisdictionem, generali lege municipali, qua de iure omnium municipiorum cautum fuisse superius diximus. in l. omnes populi. Argumentum huius rei quod scribit Paulus l. inter. ad municip. inter consentientes & de re maiori apud magistratus municipales agi posse. Et quod ultimo capite huius tituli, cum extra territorium ius dicenti impunè non pareri dixisset, statim subiicit, nec si qua supra iurisdictionem suam ius dicere velit. Nam singulorum municipiorum & ciuitatum propriè territorium est. l. pupillus. §. territorium. de verb. sig. Quare eadem quoque sententia constitutionis lib. x. Cod. [[179]] sub tit. de decur. l. duumuirum. ubi etiam territorij mentio est. Confirmatur hoc ex eo quoque quod Iustinianus postea magistratuum municipalium potestatem nouella constitutione sua, De defensoribus ciuitatum, his attribuens, qui defensores ciuitatum dicti erant, eorum quoque iurisdictionem antea intra summam quinquaginta solidorum constrictam, per l. j. C. eo. tit. de defensorib. ciuit. latius aliquanto extendit, & tamen intra summam trecentorum aureorum contineri voluit. Nam alios fuisse defensores ciuitatum, alios Magistratus municipales, qui Duumuiros appellantur, doctorum hominum lucubrationibus hodie satis constat. Alcia. lib. iii. dispunct. c. v. Aug. ad Modestinum. Corrasij lib. iii. Miscell. c. vi. ut Romæ alij erant Tribuni plebis tenuiorum defendendorum causa initio parati, alij Consules & Prætores. Nam exemplo urbis principis, magistratus in municipiis creabantur. Sanè de pedaneis iudicibus nullo modo nisi improprie intelligi posse hoc responsum arbitror. Nam eos dici iudices datos supra ostendi, qui nec iurisdictionem quidem habere dici possunt, sed notionem tantum. Neque non nisi ad controuersias iam natas nominatim inter illos & illos de illa re, aut de illo negotio dari solent. quare vix constringere potest, ut dubitetur, an quantitas de qua agatur, sit supra notionem iudicis dati. Nam Iuliani constitutio l. fi. C. de ped. quæ præsidibus potestatem dat constituendi pedaneos iudices, qui humiliora

negotia disceptent, quia quedam, inquit, negotia sunt, in quibus superfluum est moderatorem expectare prouinciæ, aut ita accipienda est, vt de singulis controuersiis vilioribus possit præses arbitrato suo pedaneum constituere, aut si generaliter de omnibus etiam futuris controuersiis constituere posse vult, iam plusquàm pedaneus hic erit, qui quasi mandatam in illis causis atque inter tales personas iurisdictionem habere videri poterit. Prætereà in causis appellationum obseruabatur, ne nisi supra certam quantitatem, princeps cognosceret. l. si qui separatim. §. j. de appel. l. in offerendis. C. eo. tit. hodie nec præfecti quidem aut alij supremi magistratus, qui in comitatu principis sunt, nisi supra certam magnam summam ex appellationibus cognoscunt, nec nisi postea quàm per præsides cognitum est, quod nouellæ constitutiones definierunt. auth. de appel. per totum. Sed harum cognitionum exempla non nisi conuerso casu ad hoc responsum applicari possunt, vt quamuis pluribus actionibus in prima instantia actum sit, quarum singularum quantitas modum non constituat, omnes autem simul constituent, nihilotamen magis apud tantos magistratus agi possit. Exemplum sanè de pedaneis iudicibus ex nouella Imperat. lxxxii. §. præbebunt directò induci poterit, dum pedaneos in vrbe Constantinopolitana constitutos causis vsque ad trecentos solidos ascendentibus, expeditiorem quandam audientiam præbere mandat, cuius tamen sententia adhuc non satis est vt ego arbitror intellecta. qua de re abundè suprà dixi.

§. *Quod si mutue sint actiones, &c.* Haloander, *Sed & si mutue.* Vt quasi similis decisio superiori casui fieri videatur, & in fine magis probat legendum esse, *Possit*, quàm, *possim*. Sed ego à vetere scriptura discedendum non arbitror, vt diuersum quiddam inferat, hoc modo, *Quòd si mutue sint actiones, & alter minorem quantitatem, alter maiorem petat: apud eundem iudicem agendum est ei, qui quantitatem minorem petit, ne in potestate calumniosa aduersarij mei [[180]] sit, an apud eundem iudicem litigare possim.* Iurisconsulti sensus apertus est, oportere minoris summæ petitionem, ad iudicem hunc qui de maiore summa cognoscere potest, deferri. ne alioquin eueniat, vt aduersarius meus, minorem illam summam sibi deberi petens, efficere possit, vt non apud vnum & eundem, sed apud diuersos iudices ego litigare cogar: dum quod ille mihi debet, necesse habeo apud maiorem iudicem apud quem iudicium cœptum est, petere, quod sibi me debere ipse affirmat, de industria apud alterum quendam minorem iudicem petit, quò magis me distractum & suspensum teneat. Quamobrem quia qui de maiore summa ius dicere potest, potest vtique & de minore, cùm maiori summæ, minorem inesse dicamus, ideò æquum visum, vt petitionem suam ille ad maiorem iudicem dirigat. Nam mutuas petitiones apud eundem iudicem cognosci oportere, & de mutuis præstationibus, seu petitionibus eundem iudicem dari, pridem receptum fuerat, tit. de quibus reb. ad eundem iudicem eatur, per totum. l. Lucius. infrà mandati. sed difficultas ea hîc impediēbat, quòd minor magistratus de tanta causa cognoscere non posset. Duabus autem rationibus impeditur magistratus, quominus cognoscere possit, aut ratione personæ, quæ fortè priuilegio fori vtitur, ac tunc propriè dicitur iudex non competens, & hæc hodie sublata est per nouam Iustiniani constitutionem, si de mutua petione agatur. l. pen. & auth. ibi posita. C. de sent. aut ratione rei, vel summæ, quæ supra iurisdictionem suam est, & hanc sublata non arbitror. Hic est verus tam Caij quàm Imperatoris sensus, quem quominus amplectar, non mouet me Alex. constit. l. quoties. C. de iudic. qua, si causa status bonorum disceptationi concurrat, apud eundem quoque, qui alioquin de causa status cognoscere non poterat, terminari eam permittit. nam eò id accidit, ne eiusdem causæ continentiam diuidi contingat, quod fieri prohibitum est. l. nulli. C. de iudic. l. j. C. de offic. præf. præt. At hîc plures causæ sunt super diuersis rebus institutæ. Nec tamen turbare nos debet, quòd è

contrario futurum videatur in potestate mea, ne tu apud iudicem quem initio elegeris, agere possis, ac per hoc frustreris. Nam hoc intelligendum puto, ab initio. Quòd si lite contestata coram minore iudice, tunc demum ego maiorem quantitatem apud maiorem iudicem à te petere incipiam, non transferri petitionem tuam, nec olim debuisse puto, nec hodie debere constat. d. auth. Et consequenter. Hæc de veriore huius capitis sententia dicta sint.

Magistratibus *municipalibus supplicium à seruo sumere non licet, &c.* Municipia propriè dictas vrbes, quæ saluis suis legibus, in societatem verius, quàm in potestatem & ditionem populi Romani venerant, notum est ex Aul. Gell. libro xvi. Noct. act. cap. xiii. Eorum magistratus antiquitus omnia agere potuisse, necesse est dicere, sed abolito pridem veteri iure Municipiorum, Romanis legibus omnia fieri cœperunt. Tunc lata lex est municipalis, de qua modò dixi. l. proxima. in princip. Ea lege, omnia quæ magis imperij, quàm iurisdictionis sunt, magistratibus his municipalibus adempta. l. ea quæ, infrà ad municipa. Iurisdictionis tantùm relicta est, ea verò intra certam quantitatem constricta. Igitur quòd ait, *modicam castigationem eis permitti*, intelligendum est, vt citra imperij figuram id faciant. non solùm autem pecuniarij ne-[[181]]gotij explicandi, sed exempli quoque edendi causa hoc eis permitti puto, si quid deliquerint. nam de seruis perinde ferè ac de quibus vis iuris nostri animalibus iudicatur. Et cùm iure ciuili pro nihilo habeantur, satis est grauiore eorum supplicio supersederi, non autem videri potest exerceri imperium, si modica de his castigatio sumatur. Nec enim tam scrupulosè ac superstitiosè hæc tractanda sunt, quæ ad seruos attinent.

L. XII. Vlpianvs. XVIII. Ad edictvm.

Magistratibus *municipalibus supplicium à seruo sumere non licet: modica autem castigatio in eis non est deneganda.* Magistratibus municipalibus, hoc est, duumuiris. Angustissima enim horum potestas, vt pote, qui non nisi intra certam quantitatem ius dicere possunt (vt modò dixi.) Nec contumaces quidem multare possunt. l. j. si quis iusdi. non obtem. Extat apud Plin. Cecilius epistola lib. iiii. ad Sempronium Rufum, qua negatum refert, ex autoritate publica fecisse duumvirum, qui Gymnicum agona Viennesium ex testamento cuiusdam celebrari solitum sustulerat. talium enim rerum cura, ad Præsides pertinebat, arg. l. si in aliquam. suprà de off. proconsu. & leg.

Svpplivm svmere. Mortem inferre, arg. l. vltimum. infrà de pœnis.

Castigatio. scilicet corporalis: Accur. putat etiam in liberos homines duumuiris corporalem castigationem concedi, quia duumviri iurisdictionem habent. l. ea quæ. ad Muni. Iurisdictionis autem sine modica coërcitione nulla est, l. j. & l. fi. suprà de off. eius. Sed nos id non admittimus, nisi cùm iurisdictionis aliter explicari non potest, vt tunc incidenter castigare possint, secundum ea quæ prædiximus, in l. Imperium. & in l. iubere cauere. quare corpus liberi hominis ob delictum principaliter attingere nullo modò poterunt. prohibitum hoc fuisse generali lege municipalis credimus, cùm antea hi magistratus plenissimam in ciues suos iurisdictionem atque Imperium habere soliti essent: vt & alibi dixi, in l. omnes pop. suprà de iust. & iure.

Non est deneganda. Prudentum interpretatione. Non enim tam malignè accipere debemus legem illam municipalem, vt etiam seruorum castigationem his magistratibus interdictam esse dicamus, quibus antea etiam in liberos homines animaduertere licebat.

L. XIII. Vlpianvs. Lib. li. Ad Sabinvm.

EVm qvi *iudicare iubet, magistratum esse oportet, &c. Iudicare iubet*. Duobus modis accipi potest, aut qui iudices dat, aut qui datos sententiam dicere cogit. Qui iudices dare possint, planè definitum alibi ex Paulò est. l. cùm prætör. infrà de iud. alterum hoc loco definitur, vt ego sentio. Certum tamen est, magistratum esse oportere tam qui iudices dat, quàm qui datos sententiam dicere cogit. Sed dubium erat in casu quem statim subiicit, vt dixi, in l. fi. suprà de off. præf. vrb.

Magistratvs *autem is est*. In aliis codicibus legitur. Magistratus autem, vel is qui in potestate est, &c. quæ scriptura magis placet. sic edictum quoque illud, *Quod quisque iuris*, conceptum erat hoc modo, qui magistratum potestatemve habebit, &c. l. j. infrà tit. j. Est enim magistratus in vrbe: potestas in prouincia. Magistratus est Consul, aut Prætör. Potestas est proconsuli, aut prætori. quam-[[182]]uis & Prætores prouincias sortiretur: vt Siciliam, Sardiniam, Hispaniam, Narbonensem Prouinciam. l. ij. §. capta. suprà de iust. & iur. quare non impropriè subiicit, puta proconsul, vel prætor, si prætorem hoc modo accipimus prouincialem.

Non *posunt iudicare iubere*. Hoc est, præcipere vt sententiam dicant iudices dati postquam ipsi magistratu, vel prouincia excesserint, nec poenam proponere, vel ex nunc multam dicere, si non iudicauerint: inefficax enim omne huiusmodi iussum, quia magistratus vltra tempus administrationis suæ non potest pro potestate agere, aut imperium extendere. l. fi. infrà de pœnis. vbi plenè notatur. Si tamen iudices dederit, durare eos etiam in tempus successoris, & ab eo cogi pronuntiare constat. l. venditor. §. iudices. de iud. hac interpretatione tollitur omnis repugnantia quæ hactenus subesse videbatur. Plin. lib. iiii. Epistola ad Romanum. Eia tu cùm proximè res agentur, quoquomodo ad iudicandum veni, nihil est quod in dextram aurem fiducia mei dormias, non impunè cessatur, ecce Licinius Nepos Prætör acer & fortis vir multam dixit etiam Senatori, &c. Hinc quoque apparet, officium esse præsentis Prætoris, non præteriti, iudices ad conuentus cogere, & de quibus rebus cognouerint, sententiam pronuntiare iubere, arg. etiam. l. de qua re. infrà de iud.

L. XVI. Idem Lib. III. De omnibvs Tribvnalibvs.

SOlet praetor *suam iurisdictionem mandare & aut omnem mandat, aut speciem vnam. Nam & is cui mandata iurisdictione est, fungitur vice eius qui mandauit, non sua.*

Solet praetor. Idem ergo & de proconsule, aut præsidæ exaudiendum erit. l. de his. suprà de off. præf. sicut è conuerso, quod de præside constituitur, ad Prætorem quoque extendi vides. l. j. §. an ergo. infrà de susp. tut. Sed an Præfectus vrbi mandare possit iurisdictionem? (de Agustali enim dubium non est, cùm ad exemplum proconsulis omnia faciat. l. j. suprà de off. præf. Aug.) Puto & præfectum vrbis mandare posse, nec alium fuisse Vicarium, quem habere eum consueuisse suprà diximus, in Rub. de off. præf. vrb. quàm velut legatum præfecti, quem & ipsum tamen probasset Princeps.

Speciem vnam. Sequenti capite cùm hoc ipsum repetisset, subdit statim exemplum illud, maximè cùm iustam causam susceptæ ante magistratum aduocationis alterius partis habuerit: ex quo apparet intelligendum esse, de vna aliqua certa causa, non de vna aliqua vniuersitate causarum, vt Accur. priore loco interpretatur. Nam species in iure frequenter appellatur casus ipse, de quo agitur quam facti contingentiam vocant. Dubium tamen non videtur, quin & formam vnam iurisdictionis mandare possit, veluti omnes causas intra aureos decem,

quemadmodum & inter certas personas, veluti inter Lanios & Armentarios, hoc est enim quod eodem sequenti capite dicitur: inter personas certas: idque Acc. rectè interpretatur, veluti pauperes, aut pupillos, nam hoc sensu propriè persona dicitur. Sanè si cui ad vnam speciem, hoc est, ad vnam causam tantum iurisdictio mandetur, inter hunc & iudicem datum, nihil interesse putat Alciatus lib. ii. Parad. c. i. in fi. Ego tamen multum interesse existimo, ut hinc quidem iurisditionem habeat, iudex autem datus non habeat: qua de re plenius supra dixi, in l. legatus. de off. proconsul. & in l. ij. hoc tit. nam iudici dato antiquitus semper præscribatur formula, huic autem [[183]] latiore potestate in cognoscendo relictum arbitror, si qua res qualis esset, prætor fortè interim animaduertere non posset, vel quoad semel statutum esset, amplius se interpellari nollet. Quare etiam illud puto, hunc cui mandata est iurisdictio, in illa causa iudicem dare posse, si sibi sederit. Nam legati prætorij, vel proconsularis partes in hac causa sine dubio sustinet. l. cum prætor. §. is quoque. infra de iud. Quare eadem posse debet, quæ & legatus potest.

L. XX. Pavlvb Lib. I. Ad Edictvm.

*EX*tra territorium ius dicenti impune non paretur. *Idem etsi supra iurisditionem suam velit ius dicere.*

De Duumviris, hoc est, de Magistratibus municipalibus hoc scripserat Paulus. Eadem etiam cuiusdam principalis constitutionis sententia fuerat, sub titu. de decur. lib. x. Cod. Duumvirum, ait constitutio, impunè non liceat extollere potestatem fascium, extra metas territorij propriæ ciuitatis. Territorium enim propriè dicitur singularum ciuitatum & municipiorum ager. l. pupillus. §. territorium. de verb. sign. Sed Imperator etiam de prouinciarum rectoribus accipi hoc voluisse videtur: quia scilicet eadem subest ratio. Qua de re superius quædam diximus, in l. fi. de offi. præf. vrbi.

QVOD QVISQVE IVRIS IN ALTERVM STATVIT, vti ipse eodem ivre vtatvr. Tit. II.

Translativum ab antiqua origine ac vetustissimum esse hoc edictum vsitatamque illius obseruationem ostendit Cicero, in epistola ad Q. Fratrem, quia illum Prouinciam Asiam Proconsule obtinentem ad munus suum quamrectissimè obeundum & perpetuam sibi ex eo gloriam comparandam egregiè instruit. Eius verba quæ eum admonet, qualem se in iure dicendo, rebusque statuendis & decernendis præbere oporteat, hæc sunt. Constantia est adhibenda & grauitas, quæ resistat non solum gratiæ, verumetiam suspicioni: adiungenda est facilitas in audiendo, lenitas in decernendo, in satisfaciendo ac disputando diligentia. His rebus nuper Gn. Octavius iucundissimus fuit, apud quem primus lictor quieuit, tacuit accensus, quoties quisque voluit dixit, & quam voluit diu. quibus ille rebus fortassè nimis lenis videretur, nisi hæc lenitas illam seueritatem tueretur. Cogebantur Syllani homines, quæ per vim & metum abstulerant, reddere: quæ in magistratibus iniuriosè decreuerunt, eodem ipsis priuatis erat iure parendum. Hactenus Cicero, locus tamen nonnihil deprauatus est: nam vulgò legitur, primus lictor qui fuit. quæ scriptura nullum sensum efficit, nos coniectura emendandum existimauimus: quieuit, hic lictor, non primus, sed proximus in Verrinis appellatur. Qui scilicet quasi magister lictorum esset, & duriores litigatores, cum opus esset, coercerent. Ex hoc quoque Ciceronis loco apparet, de iurisditione deque

his quæ à iudicibus pro potestate statuuntur ac decernuntur in causis controuersiisquæ ciuilibus & iudiciariis edictum initio propositum fuisse, quo sensu ferè & omnia sub hoc tit. disposita loqui apparet. sed nescio quo errore non interpretes nostrimodò, verumetiam Romani Pontifices, in c. cùm omnes. de consti. de legibus. & de legislatoribus, quæ [[184]] statuta & statuentes vocari iam diu inualuit, edictum hoc exaudiuerunt. Itaque intempestiuè & acriter hoc loco, qui nam hi sint, qui leges & statuta condere possint quæsiuerunt. Inter hos minus vituperandus Raphael Fulgosius. Nam is sibi quidem antequàm doctorum commentationes vidisset, in mentem venisse ait, accipienda hæc esse de his quæ à iudicantibus decernuntur, nam propriè statuta ea dici animaduertit. l. post sententiam. C. de senten. sed tamen doctores, inquit, sic intellexerunt, de legibus videlicet statutarijs, quasi dicat. Et nos ne brachia contra torrentem. Cæterum erroris causa doctoribus nostris, quòd nouum ius statuere posse neminem excepto principe existimarunt: proptereà quòd ad ipsum solum, condendarum legum curam pertinere, hodie traditum est. l. fi. C. de consti. cautum etiam insti. de off. iud. in prin. vt non aliter iudices iudicent quam quomodo legibus & moribus proditum est: quare neminem tam insigniter impudentem, neque iudicem, neque magistratum fore existimarunt, qui ex professo se & nouas leges ponere, & secundum illas iudicare velle diceret, quemadmodum Solonem olim, interrogatum, quare non & aduersus parricidas legem posuisset, respondisse ferunt, quòd neminem ex suis ciuilibus parricidium admissurum esse credidisset. Censuerunt tamen iidem doctores nostri, & ad iudices edictum pertinere, si quid iudicando, aut decernendo perperam, aut nouiter statuissent, verùm id per interpretationem magis quàm directo, cùm potius contrà definire debuerint, directo teneri ius dicentes hoc edicto, cæteros autem vtiliter & per interpretationem. Hæc idcirco tam inconsultè, quia memores non fuerunt ac fortassè ne nouerunt quidem, latissimam antiquitus fuisse prætorum in iure dicendo potestatem, vtpote qui arbitrato suo ex quaque causa actiones redderent vel negarent. Quasdam ex legibus proditas, si quid deesse videretur, supplerent. l. quia actionum. de præscri. verb. viles porrò actiones ad exemplum aliarum sæpenumero darent: denique iudicium in hæc aut illa verba, purè, vel cum exceptionibus, prout æquum esse videretur, redderent, formulas conciperent, iudicibus datis æquitatem & iudicij formam in omnibus ita præscriberent, causamquæ ad certum statum concluderent, vt dati iudices non nisi cognitores rei gestæ essent, apud quos scilicet de facto, non de iure disceptaretur: Prætor ipse iuris custos ac velut oraculum quoddam haberetur. Igitur cum de his quæ certo iure comprehensa non essent, sæpenumero statuendum esset, eueniebat vt nouo more quædam interdum decernere cogerentur: id etiam ex qualitate personarum nonnunquam faciebant, vt cum Verres de quodam homine dixit, si quis eum pulsasset, se iniuriarum actionem non daturum. Nam edictum prætor quisque, vt prouinciam acceperat, proponebat. nec idem quidem edictum obseruabat toto tempore magistratus sui, sed crebro illius partes quasdam (vt res poscere videretur) mutabant, donec tandem ex edictis suis perpetuis, hoc est, quæ cum semel proposuissent, amplius ipsi non mutarent, prætores ius dicere cœperunt. Est autem ius dicendi verbum, vt statuendi, in magistratibus generale, eoquæ tota omnino iurisdictio significatur, quæ non tam iudicando, quam summatim de quibusque cognoscendo, decidendo, iudices & bonorum possessiones dando, de appellationibus cognoscendo, res iudicatas exequendo, & cæteris huiusmodi continetur. Deinde perpetuum & translatitium edictum factum est, vt vnum esset omnino omnium Prætorum. Hæc omnia doctissimorum hominum [[185]] Alciati Augustini Duareni commentationibus hodie nota sunt. Non tamen idcirco officium prætoris cessauit penitus, quanquàm sublatiis formulis & impetrationibus

actionum, ac plerisque digesto iure iam præscriptis, magna ex parte conquieuerit, Sed verum illud est. Naturam expellas furca licet, vsque recurrit. Emergunt enim quotidie in negotijs controuersiis que ciuilibus quædam, quæ veluti rediuium prætorem postulent, quod vel satis certa forma ac iure definita, aut comprehensa non sint: vel si sunt litigatores, tamen molesti locorum rectores, de rebus causisque suis frequenter interpellant: dum vel ordinario iure, vel apud ordinarios iudices agere, aut conueniri nolunt, vel subueniri sibi quibusdam in rebus atque articulis causarum, ac nonnunquam etiam in iuris publici declaratione postulant. Hoc totum officium Romæ hodie Cardinalis amplissimus signaturæ præfectus, approbante & singulis subscribente reuerentissimo Vicecancellario exercet. Solus olim vicecancellarius exercebat. Præsides ac legati in prouincijs & rectores ciuitatum per sese, aut quas vocant signaturas suas, de consilijs sententia plerunque prospiciunt. vt & Car. Romæ de consilio Referendariorum. In his occasio noui iuris statuendi persæpe nascitur: sunt enim hæc omnia in æquitatis interpretatione posita.

L. I. Vlpia. Lib. III. Ad Edictum.

QVi magistratum potestatemve habebit. Magistratum accipe, in vrbe. Potestatem etiam extra urbem: vt suprâ diximus, l. eum qui. titu. j. eodem modo ex pone quod mox subiungitur, si quis apud eum qui magistratum potestatemve, &c. Sic & tertio capite, de arbitris, accipiendum est, in aliquo magistratu positus, vel potestate &c. Nam Accursij interpretatio, Magistratum Duumvirum potestatem eum cui merum imperium concessum est, accipientis, non placet, non quia non omnes etiam magistratus municipales edicto contineantur, sed quia magistratus appellatio propriè ad Vrbanos pertinet, non ad municipales.

In aliquem. Quid si generaliter & in vniuersum nemine nominatim designato? vt C. Verres edicta multa nouo more nouisque conceptionibus, aut adiectionibus proposuisse à Cicerone arguitur. Respondeo, non sufficit edictum propositum esse, nisi & secundum illud ius dictum sit. Verbum enim, statuerit, hoc significat. §. seq. Nam vt statuatur nouum ius in aliquem, requiritur quòd contingere non nisi in personam certam potest. Illud annotandum, idcirco hoc edictum propositum fuisse: vt aut veteribus & translatitijs edictis prætores vterentur, aut si quid noui statuendum putarent, id quod æquum & bonum esset, vsquequaque amplecterentur, non ex libidine sua quiduis fingerent: cui rei prospici oportuit, cum ob legum inopiam, quotidie multa de nouo statui necesse esset.

L. II. Paulus Lib. III. Ad Edictum.

Hoc edicto dolus debet ius dicentis puniri. *Nam si assessoris imprudentia ius aliter dictum sit, quàm oportuit: non debet hoc magistratui officere, sed ipsi assessori.*

Dolus. Quamuis in edicto prætoris, dolumentio nulla sit. l. j. [[186]] suprâ eod. quia tamen ex Paulo hîc refertur, debere hoc edicto dolum ius dicenti puniri, propterea videntur ad vnum omnes existimasse, requei dolo malo factum, vt priori huius edicti capiti locus sit, aduersus magistratum scilicet, qui nouè ius dixit. glo. & Alber. hîc. glo. & Fulgosius in l. fin. infrâ eodem. Non dubitauit tamen Paulus Castren. etiam si lata duntaxat magistratus culpa arguatur, affirmare nihilominus edicto locum fore, argumento vsus, quòd assessoris imperitiam hoc loco taxari viderat: nam imperitia, inquit, assessoris, nihil amplius est quàm lata culpa, quæ si in assessore retaliatur, multò magis etiam in ipso magistratu puniri debet.

Sed hoc interesse omnes censent, quòd iuris imperitia in magistratu, nisi & iurisconsultum se profiteatur, & eo intuitu iurisdictioni præpositus sit, latæ culpæ non comparatur, in assessore autem comparatur. Mihi nimis exile argumentum hoc visum est, quia Paulus hoc loco doli mentionem fecit: idcirco nos existimare, non nisi eos qui dolo fecisse deprehendantur, hoc edicto teneri. Non enim id agit Paulus, vt interpretatione subleuet hunc, qui nouè ius dixit, sed vt inter eum qui sua, & eum qui aliena sententia, velut circumscriptus ius dixit, distinguat. Proinde extra hunc casum quicumque siue magistratus nouum ius statuerit, seu priuatus impetrauerit, dummodò ex sententia eius id factum sit, ad edictum hoc eum pertinere arbitror, nec excusationem ullam accipiendam, si fortè respectu aliquo, vel speciali ratione, aut causa statuisset, aut impetrasset causari velit, dummodò ex sententia eius id factum sit, & termini pares sint, vt vulgò dicimus, hoc est, causa causæ, vel earum articuli & circumstantiæ inter se conueniant. Nam edictum prætoris nullam neque doli, neque imperitiæ, aut culpæ mentionem facit. Sed factum duntaxat requirit, vt quod cuique in alio æquum esse vsum est, id in seipsum obseruari non dedignetur. Quare illa exceptio elegans esse dicitur, in l. fi. infra eo. *Præterquàm si quis eorum contra eum fecerit, &c.* quæ exceptio non inelegans modò, sed prorsus inepta esset: si doli verbum in edicto, vel adiectum, vel subintellectum esset: hoc & Accur. principio animaduertat. glo. in d. l. fi. Quod verò Paulus hîc dolum puniri ait, accipiendum est, pro versutia & calliditate Magistratus, quæ affuisse præsumi debet ob id ipsum quòd iniquè decreuit, nec probatio in contrarium admittatur, vt ego sentio. Nam etsi nulla fuerit calliditas, non ideò minus edicto locus erit, cùm etsi summa cum ratione ac solertia actum esse proponatur, nihilominus tamen ipsi eodem iure parendum sit, quod in alio æquum putauit, vt in ipso interpretationis limine Vlpianus statim scripsit. l. j. supra eo. Secundum hoc illud quoque rectè efficitur, vt si tutor nouum ius de re pupilli impetrauerit, ipse eo iure vti debeat, non pupillus, quod in procuratore secus est, quoniam scilicet ex sententia nostra procurator impetrat, tutor non ex pupilli sed ex suo tantùm sensu facit. l. seq. §. si procurator.

L. III. Vlpianvs Lib. III. Ad Edictvm.

SI quis iniquvm ius aduersvs aliquem impetrauit. Incipit exponere alterum edicti caput, de litigatore, qui nouum ius statuendum curauit. Sed in edicto scriptum erat, obtinuerit: non, impetrauerit: vt capite primo vidisti. Quare apparet promissuè his verbis vsum esse Vlpianum. Obtinere tamen magis consummatam actionem significat, quàm impetrare, quo magis mirum videtur, quod paulò post subiicit. Sed & siue impetrauit, & vsus est iure aliquo, siue impetrauit, vt vtetur (licet vsus non sit) hoc edicto punitur. Nam si in magistratu, an quod statuendum putauit, effectum habuerit, vel habere potuerit, inspicitur. l. j. §. fin. supra eo. cur non & in litigatore idem quæri conueniat? Accur. planè hoc admittit. Itaque distinguendum putat, an vti potuerit si voluisset, an non: vt si à iurisdictionis, aut solennium defectu laboraret. Amplius putat Zasius in intellectibus, etsi cùm vti potuit, integris tamen omnibus consilium mutauit, non puniri edicto, arg. d. §. fi. & l. quamuis. de in ius voc. Quare ita accipiendum hoc cen-

set, vt vsus non fuerit, quia non potuerit: per eum tamen non steterit, quominus vteretur. Sed alia huius verbi significatio est, vti enim propriè dicitur, qui decreto vel semel nititur, quod Vlpianus minimè requiri tradit. Quare poenitentiam quidem manifestam re integra excusare existimo, si vltro

Expositiones locorum obscuriorum et Paratitulum in Pandectas.

approbetur argumentum, dict. l. quamvis. Sed si hæc non appareat, non
ideò minus edicto locum fore, quamvis non vltra Imperator conatus fuerit.

FINIS.

Lugduni, Excudebat Matthias Bonhomme.

[[188]]

**[[189]] ANTONIO VACCAE IVRISCONS. CLARISS. ET
VENAYSSINAE PROVINCIÆ PRÆSIDI DOMINO SVO
COLENDISSIMO Iacobvs Concenativs S. P. D.**

VT Sunt res humanæ, mihi videtur gloria præcipuum quoddam ornamentum esse virtutis, quæ non aliter gaudet agnosci, quàm Sol amat lucere. Nullam enim virtus aliam laborum periculorumque mercedem desyderat, præter hanc laudis & gloriæ. Qua detracta, quid est quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo & tam breui, tantis nos laboribus exerceamus? Omnes quidem nostri studiorum labores, omnes conatus & vigiliæ non susciperentur, si nihil efficere, nihil parere aliquando posse crederemus. Maximè quòd vnusquisque nostrum ita natus & institutus sit, vt ferè nemo nisi mercedem aliquam laborum suorum speret, de aliquo bene mereri velit. Quæ vtrùm magis virtuti, quàm felicitati & fortunæ tribuenda sit, nescio. Hoc vnum scio, Non satis esse virtutem colere, auctoritatem habere, nisi etiam felicitas insit. Omnibus enim summis viris quædam ad amplitudinem & gloriam, & ad res bene gerendas diuinitus adiuncta fortuna est. Vt in teipso mihi exemplum sumo, Præses obseruandiss. Qui præterquàm quòd iura reipub. municipales sanctiones, probatos mores diligentissimè retines ac conseruas, in omni doctrinæ genere præstantissimus es. Testes erunt tuæ Locorum obscuriorum in Pandectas Expositiones, Quas legi & relegi cùm libenter, tum quadam cum admiratione. Nullum inueni digressionis dispendium, scopum tetigisti, & quæ tibi succurrerunt, adiecisti his, quæ variis discrepantibusque nostrorum sententiis fuerunt deprauata. Quod sanè præstare nemo potest, nisi animum doctrina excolat. Non enim aliter in tanta rerum varietate suppetere potest, quid dicamus. Ostendis planè te literarum studio ita deditum, vt ex his in publicum afferre fructum, & admiranda in lucem proferre possis. Itaque quia omnia consequutus es, duce industria ac fortuna comite, te tametsi [[190]] Prouincialibus publicisque negotiis occupatissimum, pro communi reipubl. vtilitate rogabo, vt reliquos Pandectarum obscuros locos, pro summa tua virtute atque ingenio expositos, euulgari sinas. In hoc erit summa & gratia & gloria, & laus apud præstantissimos laudatissimosque viros. Cæterum in aliis voluminibus, si qua deinceps edideris, autorum legumque quas vocant allegationes, ab orationis tuæ filo separatas ac in margine foliorum reiectas esse velim. Id quod te in animo habuisse, non me latet, cùm ista scriberes. Sed non fuisse tibi ocium exemplar exintegrò describi, curandi, ac repetita lectione, vt

decreueras, recognoscendi, etiam ex teipso audiui. Enimuerò pro mea in te beneuolentia, vt hoc primum volumen, omnibus suis numeris absolutum in lucem exiret: locos omnes singulares selectos & sub indice redatos tibi mitto. Vt si abs te approbentur, euulgari sinas. Nam ocium tibi in eam curam haud futurum scio. Interim bene vale, meumque erga te singularem amorem ama. Carpentoracte, decimo Calendas Maias. 1554.

Errata animaduertenda.

Pagina 1 versu 7. apposititia. 37. anus. 4. 35. nepotum. 11. 2. Lotharij ead. 7. Diplonatatius. ead. 29. scrutata. 12. 25. Ziphra. 15. 20. testam. ead. 32. vis. 17. 39. retrahi. 18. 11. exigit. ead. 34. distinguat. 20. 14. brutorum. ea. 21. exactè. 21. 5 iuditum. 22 20. intelligitur. ead. 26. sunt bella. ead. 32. distinguuntur. 23. 28. Halicarnassensem. 24. 25. retexens. 26. 7.

descendunt. ead. 28. ratione 27. 43. Priphoninus. ead. 18. natura. 30. 9. prosequuntur. ead. 41. Triphoninus. 31. 5. faciat ead. 23. oportuit. 32. 34 indigere. 33. 10. Antiochensium. ead. 33. quæ. 34. 15. Ethicorum. ead. 24. naturæ. ead. 32. accipimus. 35. 6 petentur. ead. 19. singulari. 36. 3. Tullus. ead. 5. libertati. ead. 8. dissensione ead. 8. in licitos. ead. 12. quin. 37. 2. cauit. ead. 10. quid. 38. 24. indicum. ead. 38 in prouinciam. 39. 9. adiectos. ead. 20. Iulias. 40. 3. idcirco. ead. 6. cùm. ead. 9. conglutinata. 42. 22. quâ. 44. 40. idem. 45. 30. adstruxerunt. 46. 5. præmineret. ead. 38. excludere &. ea. 43. Quòd. 47. 3. voluerit. ead. 7. intercedat. 48. 36. sententia. 52. 39. abrogatam. 53. 40. proferre. 54. 34. annona. 55. 43. alioium. 57. 28. curasse. ead. 42 cogendique. 58. 35. magistratu. ead. 39. interiere. ead. 41. defuncti. 59. 6. suffecere. ead. 7. priuigno. ead. 7. Heracleonæ. ead. 16. autoritati. ead. 17. vt. ead. 38. ditionem. ead. 43. plebs. 60. 1. hæc ead. 7. Egnatius. ead. 13. vicariam. ead. 16. poterit, vt. ead. 29. conuenire. ead. 35 Rhemiam. ea. 39. 41. & 42 Rhemiam. 61. 28 optimorum. ead. 35. aliorum. ea. 40. epistolæ. 63. 13. quæque. ead. 18. aliquot. ead. 37 l. seq. 64. 32. existimarem. ead. 37. Romanam. 65. 35. appellationem. 67. 13. quæsitos. ead. 27. maturus. ead. 30. iusto. 68. 1. existimarunt. ead. 14. editum. ead. 17. vtrius. 69. 6. aliorum. 70. 24 propius. ead. 36. impleri. 71. 11. vsquam. ead. 12. non necesse. ea. 14. §. fi. ead. 14. præambula. 72. 13. Doctores. 73. 12. poterat. ead. 39. conditionis. ead. 44. illius. 74. 25. hominis. 75. 29. vsas. 76. 4. vtrosque. ead. 13. permissu. 77. 15. patresfamilias. ead. 19. paterf. ead. 44. sententiæ. 78. 12. multas. ead. 19. replere. 79. 2. poterant. ead. 5. interim. ead. 33. effectus. 80. 1. in Institutionibus. 82. 5. explicabantur. 83. 20. egent. ead. 31. nec curatoris. 84. 16. eum. 86. 40. Et. 87. 14 posteriores. ead. 15. detracto. ead. 28. Suzaria. 88. 6. atque in iis. 89. 16. regulæ. 90. 43. pater. 91. 23. Bar. & Cyn. 92. 4. Proculi verba. ead. 7. si &. ead. 8. Proculus. ead. 11. deprecationem. ead. 12. acceperim. ead. 43. induci. ead. 44. Lucio. 93. 12. intellecto. ead. 33. Palatinis. ead. 32. Quibusdam. 94. 8. Isagogicas. ead. 18. ad actiones. ead. 28. mauult quàm ea. 32. est. ea. 33. Annuier. disput. ead. 35. significari. ead. 43. Institutionum. 98. 12. appellere. ead. 22. consederit. ead. 25. faciant. ead. 30. Campi Martij. 99. 1. vtrumcunque. ead. 13. Phanale. ead. 27. reuertantur. ead. 29. quin. ead. 32. quidam. 101. 18. Princeps. ead. 43. est. 104. 40. Gothis. 113. 13. adscribebatur. ead. 19. iudicum. ead. 23. promeritum. ead. 39. custodiæ. 114. 20. latinissimos. ead. 26. iam. 115. 28. impetrauerant. ea. 37. è plebe. 116. 11. serius. ead. 25. iam. 117. 29. Quinimo. 118. 1. priuat. carcer. 119. 12. vacantibus. ead. 15. propriè. 120. 35. sed &. ead. 39. sed huic. 121. 27. descenderant. 122. 16. certè. ead. 39. vt descensiuè & inclusiue. 123. 10. consueuisse. ead. 35. quæque. ead. 36. in senatoribus. Idem. 124. 1. et. ead. 30. dominatu. ead. 32. tam. 125. 25. examinari. 126. 39. cùmque. 127. 11. quæ ad. 128. 35. hoc. 132. 27. Equitem. 137. 12. Nolanis. ead. 14 arbitrum. ead. 35. est. 138. 27. disserere. ead. 31. explanationem. 139. 28. fascibus. 140. 42. Hunc. 141. non necesse. 144. 19. Nec. ead. 40. alarum. 146. 24 infligenda. 148. 26. deseruisse. 150. 5. existimarim. ead. 7. amittat. 151. 9. tum. ead. 25. potuerunt. ead. 38. cautum. 152. 7. iubentur. 155. 13. verum. ead. 22. & duodecim. ead. 26. Populus. 156. 40. orationibus hæc. 158. 8. qui. ead. 23. propior. ead. 33. vsui. 159. 15. causa. 160. non esse accipiendam hoc loco, vt Alciatus existimat, suadet primò quòd in criminalibus nunquam iudices dari. ead. 7. iuris. ead. 41. Proconsulis. 162. 24. Legis Iuliæ de adulteriis. 165. 30. totam. 166. 22. & vindictæ publicæ exequutionem. Idcircoque. 168. 42. Præstitutum. 113. 17. omissa. 172. 2. Ditio. 173. 14. magistratus. 174. 4. cuiquam. 175. 14. commodare. ead. 16. opponitur. 176. 30 sponsionis. ead. 38. Eam. ead. 39. adiunctam. 178. 27. vulgarem. 179. 14. magis quàm. 181. 12. Casellius. 182. 29. habeant hi. 183. 41. § j. infra. 184. 1.

iurisdictionem. 185. 13. vnam. ead. 42. attinebat. 186. 16. nulli. ead. 37. Hos. 187. 14. Hique. ead. 16. contingere. 191. 1. relictam. ead. 24. qua. ead. 34. decreuerant. 192. 34. edixit. 194. 2. requiri. 195. 20. Impetrator.

Alia vel interpunctionibus vel aliter errata, si qua sint, orationis filo declarabuntur.

[[191]] INDEX RERVM ET VERBORVM SINGVLARIVM, QVÆ IN Antonii Vaccæ locorum obscuriorum expositiones continentur.

A

Accvrsii glossæ obiter reprobatae. 1. 28. & 12. 31. & 13. 30. & 15. 25. & 16. 33. & 18. 7. 29. & 19. 40. & 24. 2. & 25. 40. & 30. 23. & 47. 23. 40. & 53. 30. & 65. 20. 41. & 69. 36. 39. & 70. 12. & 72. 30. & 73. 13. & 76. 15. & 78. 4. & 83. 2. & 84. 35. & 85. 26. & 89. 11. & 91. 23. & 92. 2. & 94. 30. & 95. 6. & 101. 11. & 120. 16. & 121. 6. & 128. 40. & 132. 53. & 134. 38. & 135. 36. & 139. 8. & 140. 21. & 148. 27. & 149. 4. & 152. 36. & 153. 17. & 167. 20. & 171. 19. 34. & 179. 28. & 189. 19.

Actio an iuregen. instituta. 29. 20. 130. 30.

Actione carens experiri non potest. 154. 21.

Adoptio dignitatem non minuit. 89. 39.

Adoptio filium & nepotem facit. 91. 16.

Adoptatus in locum nepotis mortuo auo iura consanguinitatis finiuntur. 91. 40.

Adoptatus libertus, an ingenuus efficiatur. 85. 25.

Adoptatis, consanguinitatis vis non tribuitur. 92. 12.

Adgnati qui dicantur. 92. 15. 93. 12.

Adoptatus emancipatus desinit ciuis esse. 84. 39.

Adoptionum iura moribus introducta. 80. 3

Adoptio fraudulenta nemini proficit. 83. 20.

Adoptando filiumfa. patris voluntas sufficit. 84. 43.

Adoptatus quibus adgnatus fiat. 83. 6.

Adoptio quare apud magistratum fiat. 81. 30 & 82. 7.

Adoptari ingenuus à libertino non potest. 86. 12.

Adoptatus filius emancipatus, in patris potestatem non recidit. 86. 8.

Adoptandi modus ex testamento. 81. 18.

Adoptio quibus permissa. 78. 33.

Adoptare absentem non permissum. 87. 39.

Alciatus reprobat. 81. 16. & 178. 27. & 118. 4. & 119. 28. & 124. 10. & 158. & 159. 28. & 160. 3. & 169. 18. & 181. 17. & 190. 40.

Alciatus præceptor. 2. 10. & 60. 34.

Alea victum, restituendum. 53. 1.

Alienatio rerum pup. quatenus permissa. fol. 156. 37.

Antecessores. 4. 8.

Antecessores qui dicantur. 4. 7.

Antesignani. 4. 24.

Antistites liberalium studiorum. 4. 14.

Antistites qui dicantur. 4. 14.

Arbitri & iudices dati, notionem tantum habent. 176. 39

Arbitri qui dicantur. 137. 2.

Arbiter & iudex datus differunt. 137. 25.

Arbitrium & iudicium non differunt. 138. 29.

Arma contra antiquam consuetudinem, vendi ac teneri cuilibet permissum. 52. 29.

Aristot. qualis & quantus fuerit. 104. 16.

Arrogatus utrum minuat dignitatem. 89. 44.

Arrogatio quare prædici intimanda. 81. 36.

Arrogatione liberti finita an sub ius patronatus redigatur. 86. 4.

Arrogatoris bonorum quarta pars, quomodo arrogato debeat. 86. 34.

Arrogando impuberem vel adultum, quæ necessaria. 85. 10.

Arrogare plures non permissum. 87. 18.

Arrogatio ab interrogatione dicta. 84. 22.

[[192]] *Assessores qui dicantur.* 168. 28.

Assessores quid à ceteris officialibus discrepent. 169. 10.

Assessoris imprudentia sibi, non magistratui officit. 193. 41.

Augusta quæ dicantur. 3. 17.

Augustus & qui non auxit. 3. 20.

Augustus. 3. 12.

Augustus unde dictus. 3. 20.

B

Baldus reprehensus. 87. 5.

Banniti an vbique nauigare possint. 99. 19.
Bartolus reprehensus. 175. 31. & 178 27.
Bellum quando licitum. 24. 1.
Bellum an iuregen. permissum. 22. 31.
Bellum iustumue an iniustum. 23. 9.
Berytiensis vrbs, in phænice Syria est. 10. 36.
Bolognini Pandectæ. 7. 5.
Bonorum poss. dare misti imperij est. 173. 17.

C

Caesar & Augustus perpetua Imperatorum cognomina. 3. 9.
Cæsar successor Imperij. 3. 10.
Caius noster. 6. 28.
Caius qui vir esset. 6. 28.
Caij institutionum libri. 6. 28. & 38.
Capena quid dicatur. 101. 35.
Cardinalium & senatuum utrùm eadem potestas. 60. 22.
Cassiodori epistolæ quo tempore scrip. 2. 18. 7. 31
Castratus quis dicatur. 81. 10.
Causæ quæ dicantur cognitionis, & quæ ordinarij iuris.
Causa in dubio impulsua, non finalis. 11. 24
Cenotaphium quid sit. 103. 27.
Ciuitas præmio & pœna constat. 17. 29.
Clarissimi ad quæ sint incapaces. 121. 38.
Clarissimorum & spectabilium qui veniant appell. 148. 16.
Clarissimi appell. quibus adscribenda. 113. 12.
Codicis Iustiniani altera editio post proœm. Digestorum. 5. 10.
Coërcitio quatenus iudici permissa. 174. 20.
Comites qui dicantur. 169. 4.
Commercium quid sit. 25. 34.
Communia quæ propriè dicantur. 101. 12.
Communia iuri naturali, in priuatum vsum aut dominium cuiusquam redigi vel usucapi non possunt. 100. 14.

- Compaternitas per procuratorem non contrahitur.* 88. 33.
Condemnare sine certa lege nemini permissum. 154. 24. & 155. 4
Cōditionem semel impletam sufficit. 70. 34.
Confessus pro condemnato est. 34. 31.
Consanguinei, hoc est, fratres, quo ordine succedant. 92. 24.
Consanguinitatis ius quos includat, & quos non. 92. 42.
Consanguinitatis ius inter quos esse dicatur. 92. 14.
Consanguinitatis effectus. 92. 28.
Consilium exercere quid. 164. 13. 29.
Consilium non ligat. 53. 40.
Constitutiones contrariæ quomodo conciliandæ. 63. 1.
Constituta iudicia, & constitutæ quæstiones quæ dicantur. 36. 39.
Constitutio sine die non valet. 63. 26.
Consuetudo inueterata pro lege seruanda. 10. 40
Consuetudo legem vincit. 34. 1.
Consuetudo quando à lege abrogetur. 53. 9.
Consularis & exconsul. quid differant. 7. 34.
Consulum potestas. 144. 22.
Consulis officium latissimum. 124. 25.
Consules apud se seruos suos manumittere possunt. 125. 4.
Consules quot fascibus vterentur. 139. 23.
Contumacis pœna. 174. 24.
Corrector quis dicatur. 149. 24.
Crimina singula certam pœnam habere conuenit. 155. 4. & 156. 16.
Criminis appell. an ludus contineatur. 13. 20.
Curator reip. quis dicatur. 169. 18.
Curator vel tutor si non consentierint arrogationi, an valeat quod actum est. 83. 40.
Curatores qui dicantur. 151. 44.

[[193]] D

- Damnati ultimo supplicio, & ciuitatem & libertatem amittunt.* 73. 6.
Damnati quid amittant. 77. 38.
De plano quid fieri dicatur. 135. 35.

- Decreta principum quæ dicantur.* 62. 2.
Decretum ubi necessarium est, per libellum quicquam non expeditur. 135. 25.
Decurionis filius an decurio dicatur. 123. 21
Definitionem initio tradendam. 15. 16.
Delicta quæ culpa carent, non punienda. 41. 38
Delicta quæ dicantur. 41. 27.
Delicta à iuris naturalis sint. 19 39.
Deportare in insulam quibus permissum. 137. 31
Dictare. 4. 20.
Dictatores quando creari cœperunt, & eorum potestas. 145. 1.
Digestu septimo Imp. Iustin. anno compositu. 2. 13.
Digesta seu pandectæ cur ita appellatæ. 14. 1
Digestorum generalis diuisio & rubrica. 8. 19.
Dignitas cum hominis statu, nihil commune habet. 90. 25.
Disertus. 4. 33.
Ditio plus quàm imperium significat. 172. 2.
Ditio simpliciter imperium est. 171. 27.
Diuersa non faciunt illationem. 90. 29.
Diuisio digestorum. 8. 19.
Docendarum legum mos quatenus à Iustin. mutatus. 7. 18.
Dolus magistratus puniendus. 194. 1. 8.
Dominus membrorum suorum nemo esse potest. 65. 7.
Donationes quare actis publicis insinuentur. 81. 39.
Duumuiris an corporalis castigatio concessa. 189. 20.

E

- Ecclesia propriè Christianorum.* 6. 41.
Edictum perpetuum quod & quando compositum. 84. 10.
Edictum quid dicatur. 62. 5.
Edictales discipuli. 8. 5.
Edificium in litore maris factum, an dirui possit. 100. 35.
Emancipatio vel arrogatio quomodo fiat. 50. 15.
Emancipare absentem non permissum. 87. 42.

Emancipationes apud magistratum fiunt. 81. 41.

Eminentissimorum appell. qui veniant. 115. 12

Epistola principum quid. 61. 40.

Etymologia nominis necessaria. 15. 14.

Eunuchi qui dicantur. 81. 13.

Exiberi quod ablatum est, dicimus. 148. 43.

Exquestor & exconsul, an exquestore & exconsule. 7. 24.

F

Facti quæstio in potestate iudicantis est. 142. 33. & 166. 27

Familiæ appell. qui veniant. 184. 17.

Feræ bestię capientium fiunt. 97. 16. & 101. 28.

Filius ex damnato liber est. 73. 19.

Filius adoptiuus, emancipatus, in patris potestatem reuertitur. 99. 43.

Filij eminentissimorum & perfectissimorum questionibus non subiiciuntur. 121. 20. & 128. 22.

Filiusfa. si non consentiat arrogationi, an nepos agnatus sit. 84. 27.

Filiusfa. liber, an inscio patre se in seruitutem redigere possit. 65. 25.

Filij adoptiui nec expelluntur, nec emancipantur. 79. 2.

Filij naturales quando legitimentur & quando succedendi ius habeant. 78. 20.

Filij naturales qui dicantur. 78. 3.

Filij obstante impedimento matrimonij procreati, tametsi postea iustum efficiatur matrimonium, non legitimantur. 66. 37.

Filius monstrosus præteritus non rumpit testamentum. 69. 7.

Filius damnatus utrùm succedat, an nepos. 77. 22.

Filijf. in quibus patris statum sequantur. 74. 17

Filius ex libero postea seruo, utrùm dicatur liber. 73. 31.

Filius in seruitute quæsitus, in patres pote-[[194]]statem redigitur. 93. 20.

Filius naturalis vel emancipatus, in patris potestatem inuitus non redigitur. 93. 13.

Filius quando patri ius dicere possit. 186. 2.

Florentinorum pandectarum exemplum à Bolognino allatum. 7. 7.

Florentinarum pandectarum fides. 7. 11. 8. 35.

Flumina quatenus publica. 102. 27.

Fœminæ illustrium, an illustresdicantur. 121. 43

Frater fratrem accusans, non auditur. 76. 18.

Fructum iure naturali prohibitum. 25. 15.

Furta vtrum tot sint, quot fures. 185. 4.

G

Generales Rubricæ digestorum. 8. 21. & 40.

Gottij à nemine superati, vel Italia expulsi. 2. 11.

Gottij à Iustin. quando pulsi. 2. 28.

Gladij potestas quibus competat. 146. 19.

Gladij potestas quomodo accipiat. 146. 14.

Gymnasia legum vbi exercenda. 10. 39.

H

Haloandri editio. 1. 4. & 7. 10.

Haloandri error. 5. 20. & 35.

Homines maioris dignitatis mitius puniendi. 90. 32.

Hypothecariæ formula. 9. 1.

Hypothecaria actio. 9. 5.

I

Ignorantia facti & iuris. 41. 28.

Illustris verbum quibus competat. 114. 15.

Illustratus, dignitas ac titulus vnde dicatur. 119. 30.

Illustres quatenus dicantur. 117. 3. & 118. 37. & 123. 25.

Illustres sunt clarissimi. 116. 35.

Imperatores à Pontificibus pendent. 151. 12.

Imperator an res ad Ro. imperium pertinentes, alienare possit. 150. 10.

Imperitia, lata culpa est. 194. 7.

Imperium mistum quid. 178. 24.

Imperium à iurisdictione quid differat. 128. 30.

Imperium merum cum iurisdictione nihil commune habet. 177. 5.

Imperium pro autoritate. 165. 9.

- Imperium merum non transfertur.* 154. 6.
Imperium mistum in controuersijs pecuniarijs consistit. 178. 37. & 182. 3.
Imperium merum non transfertur. 177. 39.
Imperij quæ dicantur. 180. 15.
Imperium quid. 178. 20. & 182. 11.
Imperium à iurisdictione cur distinctum. 180. 35.
Imperium merum non transfertur. 157. 5.
Imperium iurisdictionem continet. 162. 17.
Imperium merum in capitalibus pœnis consistit. 177. 10.
Imperium & Iurdictio in quo differant. 168. 7.
Imperium merum quibus competat. 147. 10.
Imperium merum quid sit. 163. 40.
Imperium aliud merum, aliud mistum. 177. 5.
Imperium mistum an mandari possit. 180. 41.
Imperium mistum & iurdictio in quo differunt. 178. 14.
Imperium & iurdictio differunt. 171. 43.
Imperium merum ad quid competat. 155. 11.
Imperium cum iurisdictione nihil commune habet. 176. 32.
Imperij vox quid significet. 176. 11.
Imperium ab usu in quo differat. 158. 34.
Infamia iuris & facti qui notentur. 120. 17.
Infamis à testimonio repellitur. 120. 14.
Ingenui qui dicantur. 65. 37.
Iniurias tot esse, quot personæ facientes. 185. 1.
Iniuriarum quæstio an publica. 39. 23.
Insulam assignare præfectus non potest. 152. 37.
Interpretem legum & theoricum, & practicum esse oportere. 4. 1. 26.
Inuocatio diuini nominis. 1. 1.
Iudei utrùm filios in potestate habeant. 77. 2.
Iudex quod dubitat, aperire debet. 149. 7.
Iudex qua de re pronunciare cogitur. 165. 37.
Iudicem dare & iurisdictionem an dare differunt. 136. 27.
Iudex secundum morem & leges iudicare tenetur. 142. 40.

- [[195]] *Iudici extra territorium non pareri.* 129. 7. 28.
- Iudex an cognoscere cogatur.* 143. 1.
- Iudices studiosorum qui sint.* 13. 30.
- Iudex datus notionem tantum habere dicitur.* 167. 33.
- Iudex quando parti detur.* 142. 41
- Iudices pedanei & iudices dati, idem.* 159. 32.
- Iudicem in causis dare & iurisdictionem mandare differunt.* 160. 11. & 161. 21.
- Iudices secundum mentem legis constituere possunt.* 49. 21.
- Iudex vel testis nemo in sua causa idoneus.* 58. 29.
- Iudex datus & arbiter in quo differant.* 137. 25
- Iudex mandatam iuris dictionem gerens, sententiam suam exequi potest: iudex vero datus non exequitur.* 168. 1. ubi & eorumdem alie differentie continentur.
- Iudex datus an alium dare possit.* 157. 13.
- Iudex delegatus à dato, vel arbitro, in quo differat.* 137. 32.
- Iudex datus, an alium dare possit.* 138. 17.
- Iudicem dare & iubere iudicare. diff.* 174. 17.
- Iudices pedanei quatenus cognoscant.* fol. 187. 34. 42.
- Iudex qui de maiori summa cognoscere potest, apud eundem minoris summæ petitio deferenda est.* 188. 1.
- Iudices pedanei qui dicantur.* 136. 34.
- Iudici iusiurandum deferendum, & pro æquitate ius dicat.* 142. 20.
- Iudex ad unam spectem, & iudex datus differunt.* 190. 41.
- Iudici extra territorium non paretur.* 191. 9.
- Iudex ius liberis suis non dicit.* 175. 26.
- Iudicem litigantibus dare, misti imperij est.* 174. 1.
- Iudices pedanei qui dicantur.* 187. 13.
- Iudex quibus rebus detur.* 129. 24.
- Iudicare, iubere, quomodo accipiendum.* 189. 34
- Iudex an in iure & in facto supplere possit & debeant.* 143. 30.
- Iudex factorum est, non futurorum.* 172. 43.
- Iudex quando exemplo constituat.* 47. 34.
- Iudex quando filio ius dicere possit.* 186. 2.
- Iudices qui dicantur habere iurisdictionem intra certam summam limitatam.* 180. 30.

- Iudex datus notionem tantum habet.* 174. 37. & 176. 39.
- Iudicis appell. qui veniant.* 176. 1.
- Iudex quascunque bo. poss. mandare potest.* 167. 15.
- Iudex secundum legum & morum præscepta iudicat.* 192. 11.
- Iudex lata sententia, illico functus est officio suo.* 168. 8.
- Iudicium & arbitrium in quo differant.* 138. 25.
- Iudicia omnia extraordinaria sunt.* 135. 1.
- Iudicare qui cogantur.* 129. 24.
- Iudicare iubere quis possit.* 129. 4.
- Iurans contra constitutionem imperatoris, ultimo supplicio non afficiuntur.* 52. 37.
- Iurisdictio cui mandata est, an causas delegare possit.* 153. 40.
- Iurisditionis definitio.* 171. 19. & 172. 33.
- Iurisditionem qui mandavit, an interim ius dicere possit.* 165. 20.
- Iurisdiction et ius ad civilia pertinet.* 136. 23. & 138. 2.
- Iurisdiction ad quas res pertineat.* 128. 31
- Iurisdictione priuato mandata, etiam imperium quod non est merum, videtur mandatum.* 168. 14.
- Iurisdiction & imperium, in quo differant.* 168. 7.
- Iurisdiction & mistum imperium differunt.* 178. 14.
- Iurisdictioni praeesse quis dicatur.* 185. 36.
- Iurisdictione mandata, quæ veniant.* 175. 43.
- Iurisdiction cum imperio nihil commune habet.* 176. 32.
- Iurisdictionem dare, mandare est.* 174. 14.
- Iurisdiction etiam in inuitum exercetur.* 176. 17.
- Iurisdiction mandata quando solvatur, & quando non.* 183. 1.
- Iurisdictionem suo iure quis habere dicatur.* 182. 25.
- Iurisdictione generaliter mandata, an transferantur ea, quæ sunt misti imperij.* 167. 12.
- [[196]]** *Iurisdictionis appell. generalis est.* 162. 7.
- Iurisdiction & imperium differunt.* 171. 43.
- Iurisdiction ad civilia pertinet.* 182. 8.
- Iurisdiction quid.* 179. 39.
- Iurisdiction ab imperio cur distincta.* 180. 35.
- Iurisdictionis definitio.* 179. 27.

Iurisdictionis etymologia doctorum reprobata. 171. 22. 31.
Iurisgen. quæ dicantur. 26. 27.
Iurisprudentia vtrum inter artes computanda. 14. 6.
Ius gladij quid dicatur. 146. 10
Ius mandandæ iurisdictionis moribus introductum. 158. 24.
Ius gladij qui dicantur habere. 144. 181. & 145. 40.
Ius dicentis munus ad quem pertineat. 173. 2.
Iuris gladij exercitatio non mandatur. 135. 5.
Iure naturali communia quæ dicantur. 95. 10.
Ius pub. quibus constet. 19. 3.
Ius & ratio differunt. 26. 14.
Ius nouum qui statuere possint. 192. 8.
Ius naturale commune & proprium quid. 20. 31. & 25. 45. & 26. 14.
Ius naturale primum & secundarium quid. 20. 43.
Ius vnde dictum. 15. 31. & 16. 1.
Iuris autoritas in potestate legis est. 142. 33. & 166. 17.
Iure lege agere. 92. 13.
Ius feciale quale sit. 23. 27.
Iuris definitio. 16. 28.
Ius mandandæ iurisdictionis ex non scripto constat. 182. 19.
Iustinianus Gothicus cur & quando. 2. 12. Pius cur & vnde. 3. 5.
Iustiniano diu nullum ius in Italia nec in vrbe Roma. 2. 26.
Iusticia quid. 34. 9.

L

Lapilli & gemmæ fiunt eius qui inuenerit. 101. 10.
Legatum principi vel Augustæ relictum, an successori debeatur. 49. 40.
Legatus an iudicis dandi ius habeat. 136. 13.
Legatus an mandata iurisdictione de suspecto tutore cognoscere possit. 166. 29.
Legatus proconsulis iudicem dare potest. 167. 36
Legatus abdicando se, non amittit imperium. 149. 20.
Legati proconsulis iurdictio. 138. 35.
Legatus mandata iurisdictione propriam non habet. 139. 3.

Legato diem functo, an salarium debeat.

Legati proconsulum tutores dare possunt. 139. 41.

Legati potestas. 181. 41.

Legatus procon. an iudicem dare possit. 138. 10.

Lex municipalis quæ dicatur, & quatenus seruanda. 32. 41.

Lex quomodo per desuetudinem tollatur. 51. 20.

Lex Rehemmia & Regia quæ sit. 60. 35.

Lex quando à consuetudine abrogetur. 53. 9.

Lex ubi vetat, priuatorum pactionibus nihil mutari potest: secus ubi promittit. 43. 20.

Lege cautum, vt qui alteri membrum absciderit, eodem membro retalietur, quomodo intelligendum. 69. 38.

Legis appell. quid comprehendat. 89. 19.

Lex pro integro tractatu sumitur. 51. 5.

Leges contrariæ quomodo conciliandæ. 63. 1.

Legis sanctio quæ dicatur. 4. 38.

Legis mens quæ sit. 49. 19.

Leges qui constituerent. 39. 15.

Leges in pœnalibus benignius interpretandas. 48. 40.

Legis definitio. 40. 20.

Legis actio apud quem. 82. 9.

Leges municipales contra naturalem rationem institutas. 30. 10.

Legis appellatio duplex. 39. 33.

Legis sanctio. 4. 37.

Liber utrùm sponte seruius effici possit. 65. 3.

Libera exsecto ventre mortua, an dicatur. 71. 16.

Liberi qui dicantur. 76. 35.

Libertas nascituro relicta si ex duobus non appareat, quorum prior fuerit, an neuter libertatem consequatur. 70. 12.

[[197]] *Libertini qui dicantur. 65. 35.*

Licentiæ verbum, in malam partem sumitur. 179. 34.

Litus quid. 96. 5.

Litora nullius sunt. 97. 10.

Litorum vsus publicus. 97. 13.

Lothari opinio reprehensa. 147. 20.

Ludus alibi prohibitus, an Romæ prohibitus censeatur. 13. 13.

M

Magistratvs quid. 189. 40. & 193. 20. 28.

Magistratum esse oportere, qui iudices dat. 189. 33.

Magistratus municipales quatenus cognoscere possint. 189. 10.

Magistratus tantum ius dicere possit. 177. 1.

Magistratus qui vicarium habere non possunt, an legatum habeant. 133. 26.

Magistratus iure quæ dicantur competere. 158. 12.

Magistratus ultra suum tempus nihil potest. 190. 4.

Magistratus quando cognoscere impediatur. 188. 15.

Magistratus iure quæ competant. 160. 21.

Magistratus quibus legum exercitatio mandata est sententiam ferre possunt. 162. 40.

Magistratibus in aliquem animaduertentibus, an priuato vindictam sumere permissum sit. 21. 38.

Magistratuum creatio ad quos pertineat. 132. 1.

Magistratibus quando ensis præferatur. 146. 6.

Magistratibus quibus parendum. 72. 13.

Magistratibus municipalibus ea quæ magis imperij quàm quæ iurisdictionis sunt, attingere non licet. 180. 28.

Maior summa minori inest. 177. 26. & 188. 8.

Mandata principum quæ dicantur. 62. 30.

Mandare iurisdictionem qui possint. 190. 19.

Mandato alterius an quis ius dicere possit. 164. 37.

Mandata nominatim iurisdictione, alteri non transfertur. 156. 21.

Manumissiones apud magistratum fiunt. 81. 40.

Manumissio vindicta quid. 164. 21.

Mare, aer & aqua quatenus communia. 98. 42.

Maris aliquis sinus priuati iuris esse possit. 100. 8.

Matrimonium absentibus partibus non contrahendum. 88. 1.

Medico quando mortalitatis euentus imputetur & quando non. 144. 7.

Miles ad libitum testari potest. 99. 44.

Milites ignominiae causa missi, infames fiunt. 121. 2.

Militares viri qui dicantur. 144. 2.

Mistum imperium mandatur. 159. 18.

Monstrum occidens, an puniatur. 69. 19.

Monstrum alere, quid. 69. 17.

Monstrum alteri proficit. 69. 28.

Mortui contra edictum Adriani, in ciuitate sepeliuntur. 52. 34.

Mos quare introductus. 158. 36.

Mulier quae monstrum enixa est, nihil proficit. 68. 35.

Mulier si ex duorum consuetudine filium pepererit, neuter hunc alere cogitur. 91. 29.

Mulier si secundo statim mense post viri mortem alteri nupserit, exinde septimo mense pepererit, ad quem pertineat. 68. 15.

Municipia quae dicantur. 188. 35.

Municipia suis legibus vti solita. 175. 22.

Mutus & surdus an adoptare, vel adoptari possint. 84. 10.

N

Nepos ex filio adoptiuo emancipato, in aui potestatem reincidit. 91. 2.

Nepos ex filio naturali, ducta concubina in uxorem, non legitimatur. 49. 7.

Nominatim mandatam iurisdictionem quomodo accipiamus. 156. 30.

Notae quae dicantur. 12. 25.

Notio quid. 176. 35.

Notionis verb. quid comprehendatur. 179. 30.

Nouellae constitutiones post alteram editio-[[198]]nem co dicis. 5. 25.

Nuptiae quando consistant. 66. 13.

O

Obligatio ciuilis quae dicatur. 27. 20.

Obligatio quando pariat actionem. 26. 43.

Obligaciones quae naturales & quae iurisgen. 25. 3. & 27. 2.

Obligationum naturalium differentiae. 27. 2.

Obtinere consumatam actionem significat. 195. 1.

Officium duo significat. 173. 12.

Officiales præsidis prouincia, perpetui sunt. 134. 27.

Opinio communis confutata. 9. 4.

Orationes suas quas vocet Iustinianus in proæmio digestorum. 5. 8. &. 11. 40.

P

Pacisci de crimine prohibitum. 49. 28.

Pactionibus priuatorum, ius pub. non mistatur. 32. 29.

Palea scriptor. 2. 24.

Partus quatenus legitimus. 67. 20.

Pater filium accusans, an audiatur. 76. 15.

Patresfa. qui dicantur. 77. 15.

Patris in filios potestas. 75. 40.

Patricij clarum genus. 113. 4.

Pecuniæ publicæ cura ad quos pertineat. 152. 17.

Pedagium ad vadum fluminis institui non potest. 102. 22.

Perfectissimi qui dicantur. 115. 13.

Perfectissimorum appel. qui comprehendantur. 121. 27.

Per satyram. 7. 14.

Personarum differentiæ. 63. 33.

Pignoratitiæ & hypothecariæ actionis differentia. 9. 1.

Plebiscita quæ dicantur. 159. 3.

Plura facta quando pro vno accipiantur. 184. 28.

Pæna arbitrio præsidis quando statuenda. 144. 12. &. 146. 37.

Pænæ constituendæ ius, quid & quibus competat. 152. 31.

Pænam lege expressam esse oportet. 156. 16. &. 155. 4.

Pænarum capitalium multa genera. 177. 18.

Pæna ex lege decernenda. 144. 37.

Politiani digesta ex florentinis pandectis emendata. 7. 6.

Populus quatenus statuta facere possit. 51. 31.

Populus quando possit leges statuere. 31. 23.

Posseßionis missio magis imperij quàm iurisdictionis est. 173. 32.

Potestas quid. 177. 42. 189. 40. &. 193. 20.

Potestas liberorum quatenus duret. 74. 43.

- Potestatis verbo quid comprehendatur.* 128. 30.
- Practici & theorici à Iusti. assumpti.* 3. 25. & 44. 4. 27.
- Præfecti vrbi iurisdictio quatenus extendatur.* 128. 25. 42.
- Præfectus vigilum unus tantum.* 132. 32.
- Præfecti prætorij origo.* 125. 35.
- Præfecturæ dignitatis ornamenta.* 116. 2.
- Præfecti Augustalis imperium.* 118. 9.
- Præfecti Augustalis origo.* 140. 43.
- Præfecti aut alij supræmi magistratus quatenus cognoscant.* 187. 26.
- Præfectus vrbi quando creari folitus, & de quibus cognosceret.* 126. 33.
- Præire & præire verba.* 4. 18.
- Præses quando in extraneos homines imperium habeat.* 142. 2.
- Præsides quomodo ius gladij habere intelligantur.* 147. 8.
- Præses abdicando se, non amittit imperium.* 149. 20.
- Præses iudicando negotiorum veritatem sequi debet.* 142. 14.
- Præsidis nomen generale.* 141. 38.
- Præsides à causis fiscalibus se abstinere debent.* 152. 6.
- Præsidum origo & potestas.* 141. 23.
- Prætoris iurisdictio.* 131. 30.
- Prætoris edictum ad quid.* 159. 2.
- Prætores post quæstores capitalia iudicia sortiti sunt.*
- [[199]]** *Prætores qui dicantur.* 173. 5.
- Prætorum potestas.* 192. 21.
- Prætor proconsul aut præses iurisdictionem suam mandare possunt.* 190. 19.
- Prætorum origo.* 131. 23.
- Primogenituræ ius quibus competat.* 70. 20.
- Princeps sine senatu, nec senatus sine principe quicquam decernere potest.* 44. 12.
- Principum constitutionum origo.* 54. 10.
- Principi quatenus statuere permissum.* 61. 13.
- Principum constitutionum quatuor genera.* 61. 4.
- Princeps nouus, noua lex.* 57. 13.
- Princeps senatus autoritate legem fert.* 57. 20.
- Princeps vtrum possit regna alienare.* 60. 20.

Principis placita pro lege seruanda. 55. 20.
Princeps quomodo solutus legibus. 61. 30.
Priuilegium sine die non valet. 63. 27.
Proceres qui dicantur. 116. 24.
Proconsulum iurisdictio quatenus porrigatur. 133. 36.
Proconsules extra ordinem ius dicebant. 135. 19.
Proconsul quando imperium deponat. 140. 13.
Proconsules ex senatoribus deligebantur. 141. 40.
Proconsules quot fascibus vterentur. 139. 23.
Proconsul postquam ei successum est voluntariam iurisdictionem non habet. 149. 2. & 140. 20.
Procuratoris usus quatenus permixtus. 166. 9.
Procurator principis imperium non habet, sed iurisdictionem. 152. 15.
Procuratorum principis potestas, à quibus concessa. 151. 32.
Proprium dare perpetuò tradere dicitur. 165. 16.
Proprij significatio. 138. 43.
Publicus locus quando sacer fiat. 103. 31.
Publicorum duæ species. 96. 30. & 102. 13.
Publicorum app. quid veniant. 95. & 102. 13.
Publica quæ dicantur. 101. 15.
Pugnandum pro gloria. 23. 36.
Punitur affectus, & quando non. 195. 9.

Q

Qvaestores parricidij primò capitalibus causis præerunt. 155. 27.
Quæstores parricidij qui dicantur. 37. 25.
Quæstorius & exquæstor quid differant. fol. 7. 34.
Quæstoris officij origo. 130. 36.

R

rationem omnium non inquirendam. 49. 14.
Legis ratio quæ sit. 49. 19.
Rector prouinciæ eam exire non potest. &c. 148. 12.
Regentes. 4. 25.

Religiosus locus pro voluntate constituitur. 103. 10.

Responsa prudentum ad quid. 159. 3.

Restitutio in integrum imperij est. 152. 13.

Riparum usus quatenus publicus. 102. 40.

Roma noua veteri praelata cur. 2. 44.

Roma quid comprehendat. 3. 1.

Roma cur vrbs regia appellata. 10. 15.

Rubricæ digestorum generales. 8. 21. & 40.

S

Sacrum quando possit alienari. 103. 34.

Salaminus disertissimus cur. 4. 33.

Sanctiones. 4. 37. 5. 3.

Saturam legendum an satyram. 77. 4.

Schola. In scholis legum quæ tradenda. 6. 1.

Sectæ iuris consultorum. 4. 21.

Senatores qui dicantur. 116. 13.

Senatoris clara. 113. 10.

Senatores corporaliter non puniuntur. 128. 22. & 121. 20.

Senatores illustres dicuntur. 123. 27.

Senatoris filius an senator vel clarissimus dicatur. 122. 42. & 123. 10. per totum.

Senatorum priuilegia, an ad filios extendantur. 123. 5.

Senator remotus capite non minuitur. 120. 34.

[[200]] *Senatoris filius quis dicatur. 121. 15.*

Senatores qui dicantur. 122. 7.

Senatus quid & de potestate ipsius. 44. 28.

Senatus quarum rerum cognitionem retineat. 138. 8.

Sententia sine accepto iudicio & lite contestata, inutilis efficitur. 176. 28.

Serui an quod adquisierint, dominorum efficiatur. 75. 28.

Seruitus an omnino contra ius naturale. 30. 30.

Seruitutis definitio. 23. 3.

Sisti aliquem dicimus, cum iniuriam, vel furtum fecerit. 148. 43.

Spado quis dicatur. 81. 12.

Spadonis & castrati differentia. 81. 8.
Species in iure quid dicatur. 190. 34.
Spectabiles. Ab spectabilibus an appellandum. 119. 38.
Spectabiles illustribus committendi. 119. 34.
Spectabilis titulus quibus competat. 132. 29.
Spectabilium & clarissimorum appel. qui veniant. 148. 16.
Spectabiles qui dicantur. 117. & 119. 40.
Spurius an per comitem Palatinum legitimari possit. 88. 12.
Statores qui dicantur. 134. 12.
Statuta, an leges vel senatusconsulta appellantur. 41. 8.
Stipulationes iudiciales arbitrio magis quam imperio continentur. 180. 19.
Succedentium ab intestato gradus. 92. 22.
Supplicium sumere idem est, quod mortem inferre. 189. 17.
Suspecti crimen an ciuilitur & criminaliter intendatur. 166. 1.

T

Territorium quid. 191. 14.
Testamentum vnde dictum. 15. 43.
Testamentum cuilibet facere permittitur. 43. 36.
Testamentum eius qui apud hostes est, quando valere incipiat. 71. 8.
Testi dicenti, nisi fallor, creditur. 17. 44.
Transactio alimentorum quando permissa. 156. 37.
Turpiter motus ab officio infamis est. 120. 2.
Tutor pupillum arrogare non potest. 89. 8.
Tutorem pupillis dare neque imperij, neque iurisdictionis est. 173. 35.
Tutori priuignum suum arrogare permittitur. 89. 14.
Tutor vti suspectus remotus, infamis efficitur. 166. 13.
Tutoris vel curatoris autoritas quando in arrogatione necessaria. 83. 33.
Tutores suspecti coram quo conueniantur. 128. 2.
Tutoris datio neque iurisdictionis est neque imperij. 139. 42.
Tutelæ diuisio cuius iuris. 172. 25.
Triumuiroi qui dicantur. 132. 15.

V

Venatio non prohibenda. 102. 22.

Vendito loco publico, quid accedat. 98. 32.

Vendens seipsum, seruus non efficitur. 74. 30.

Versus antiqui ac noui mensura. 6. 9.

Viglius reprehensus. 179. 22.

Vniuersitatis quæ esse dicantur. 103. 10.

Vsucapio quatenus iuris ciuilis. 28. 41.

Finis.